

V I S N Y K
OF THE LVIV
UNIVERSITY

**Philosophical
Political studies**

Issue 26

Scientific journal

Published since 2011

Ivan Franko
National University of Lviv

В І С Н И К
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

**Філософсько-політологічні
студії**

Випуск 26

Збірник наукових праць

Видається з 2011 року

Львівський національний
університет імені Івана Франка

2019

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України з філософських та політичних наук.
Наказ МОН України № 153 від 14.02.2014 р.
Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 77/11 від 27.11.2019 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Дорош Л. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та психології, Горлівський інститут іноземних мов, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща); Шипунов Г. В., доктор політичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (відп. ред.).

Professor *H. Shypunov* – Editor-in-Chief
Відповідальний за випуск – *Геннадій Шипунов*

Адреса редколегії: **Editorial office address:**
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 204,
79000, Львів, Україна,
тел.: (38) (032) 2394462
Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, room 204,
79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР
Технічний редактор С. ВОЗНЯК
Комп'ютерний макет С. БЕКАР
Коректор Д. КАРПИН

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ і ВИГОТОВЛЮВАЧА:
Львівський національний університет
імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна
СВІДОЦТВО про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 28,36.
Тираж 100 прим. Зам. 1219/283

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2019

ISSN 2307-1664

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

<i>Ілля Беспалов</i> ФІЛОСОФІЯ І ДІАЛЕКТИКА ПЛАТОНА.....	9
<i>Рита Вязова, Оксана Убейволк</i> ЕТНІЧНИЙ ФАКТОР У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	15
<i>Роман Дзюбак</i> ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ: ГЕНЕАЛОГІЧНИЙ ПІДХІД.....	22
<i>Ірина Доннікова, Наталя Кривцова</i> СТВОРЮВАЛЬНЕ ЗНАННЯ В МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНОМУ ОСВІТНЬОМУ КОНТЕКСТІ.....	32
<i>Віталій Малімон</i> САКРАЛЬНІ ТА ПРОФАННІ СМИСЛИ САМОТНОСТІ.....	40
<i>Гнат Меренков</i> ДІАМЕТРАЛЬНІСТЬ ПРОТЕКЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ПРОСІМЕЙНИХ АКТИВІСТІВ ВІД ЛГБТ-СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНІ.....	47
<i>Олеся Паньків</i> ТУРБОТА ПРО СЕБЕ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	56
<i>Вікторія Ричко</i> ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОБСТАВИН ЙОГО ЕКЗИСТЕНЦІЇ ВПРОДОВЖ КІНЦЯ ХVІ – ПОЧАТКУ ХVІІІ СТ.....	62
<i>Сергій Смольц</i> ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ДЕСТРУКЦІЇ НООСФЕРИ ЯК КЛЮЧОВОГО НАСЛІДКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ.....	70
<i>Олександр Тимофєєв</i> ТЕОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ НЕЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ У ТВОРІ ДЖОРДЖО АГАМБЕНА «ТАЄМНИЦЯ ЗЛА: БЕНЕДИКТ ХVІ ТА КІНЕЦЬ ЧАСІВ».....	79
<i>Наталя Чупрінова</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	87
<i>Alexander Shumilin</i> THE BIBLICAL CONCEPT OF GOD’S REST IN THE LIGHT OF THE EPISTLE TO THE HEBREWS.....	95

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

<i>Tetiana Andrushchenko, Hennadii Stavutskyi, Svitlana Stavutska</i> SOCIAL HYBRIDIZATION AS FACTOR OF SYSTEM PUBLIC AND PERSONAL TRANSFORMATIONS: REVIEW OF THEORETICAL ELEMENTS OF PROBLEM.....	101
<i>Михайло Зан</i> ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ЕТНІЧНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ ТА РУМУНІЇ.....	109
<i>Олександр Кореньков</i> TELEGRAM ЯК НОВА МЕДІЙНА ПЛАТФОРМА ДЛЯ «ІСЛАМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ».....	120
<i>Марина Костельнюк</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОДІЮ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ Й РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ПОЛІТИКИ.....	132
<i>Андріана Костенко</i> ГРОМАДСЬКА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ.....	139
<i>Оксана Мавєвська</i> ДІЯЛЬНІСТЬ «МОЗКОВИХ ЦЕНТРІВ» НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ.....	145
<i>Василь Назарков</i> СПЕЦИФІКА Й ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАТАРУ ТА ОМАНУ.....	152
<i>Юрій Остапець, Галина Ільтьо</i> ВПЛИВ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ І ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019 РОКУ НА АКТОРНИЙ СКЛАД ТА КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	159
<i>Дмитро Павлов</i> ЦІННІСНО-НОРМАТИВНІ МЕХАНІЗМИ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ.....	170
<i>Наталія Перепелиця</i> ЕВОЛЮЦІЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ФРЕНСІСА ФУКУЯМИ.....	178
<i>Анна Сімонян</i> СВІТОВИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ РАД.....	186
<i>Владислав Стрелков</i> ТЕХНОЛОГІЇ ДЕЛЕГІТИМАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА В КОНТЕКСТІ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ 2019 РОКУ.....	195
<i>Євгеній Таран</i> ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ У США ТА ЄС.....	201

<i>Юлія Цирфа</i> ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВИ У СВІТЛІ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛА КОННЕРТОНА.....	208
<i>Людмила Чекаленко</i> ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА – НА ВІСТРІ ІНТЕРЕСІВ США.....	214
<i>Олексій Щетінін</i> МІЖКОНФЕСІЙНІ КОНФЛІКТИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.....	221
<i>Віталій Ярмоленко</i> ПРІОРИТЕТИ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ КАЗАХСТАНУ, УЗБЕКИСТАНУ ТА ТУРКМЕНІСТАНУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВЛАДИ.....	227
ПАМ'ЯТІ ВАЛЕРІЯ МИКОЛАЙОВИЧА ДЕНИСЕНКА.....	244

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

<i>Illia Bespalov</i> PHILOSOPHY AND THE DIALECTICS OF PLATOON.....	9
<i>Ryta Viazova, Oksana Ubeivolk</i> ETHNIC FACTOR IN THE MODERN INFORMATION SOCIETY.....	15
<i>Roman Dziubak</i> PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF SECULARIZATION: THE GENEALOGICAL METHOD.....	22
<i>Iryna Donnikova, Natalia Kryvtsova</i> CO-GENERATIVE KNOWLEDGE IN THE MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL CONTEXT.....	32
<i>Vitalii Malimon</i> SACRED AND PROFANE MEANINGS OF LONELINESS.....	40
<i>Hnat Mierienkov</i> DIAMETRICITY OF PROTECTION ACTIVITIES OF FAMILY ACTIVISTS OPPOSITE THE LGBT-COMMUNITY IN UKRAINE.....	47
<i>Olesia Pankiv</i> CARE OF THE SELF IN THE MODERN SOCIETY.....	56
<i>Victoria Rychko</i> FACTORS FOR THE FORMATION OF ETHNIC IDENTIFICATION OF THE POCHAIV MONASTERY THROUGH THE CIRCUMSTANCES OF ITS EXISTENCE THROUGH THE END OF XVI – BEGINNING XVII CENTURIES.....	62
<i>Serhii Smolts</i> NOOSPHERE DESTRUCTION AS A KEY CONSEQUENCE OF THE INFORMATION WARFARE AND THEORETICAL PRINCIPLES OF PREVENTING IT.....	70
<i>Oleksandr Tymofeiev</i> THE THEOLOGICAL JUSTIFICATION OF ILLEGITIMACY OF POWER IN THE GIORGIO AGAMBEN’S WORK “THE MYSTERY OF EVIL: BENEDICT XVI AND THE END OF DAYS”.....	79
<i>Natalia Chuprinova</i> TRANSFORMATION OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION: CHALLENGES AND PROSPECTS.....	87
<i>Alexander Shumilin</i> THE BIBLICAL CONCEPT OF GOD’S REST IN THE LIGHT OF THE EPISTLE TO THE HEBREWS.....	95

POLITICAL SCIENCE

<i>Tetiana Andrushchenko, Hennadii Stavytskyi, Svitlana Stavytska</i> SOCIAL HYBRIDIZATION AS FACTOR OF SYSTEM PUBLIC AND PERSONAL TRANSFORMATIONS: REVIEW OF THEORETICAL ELEMENTS OF PROBLEM.....	101
<i>Mykhaylo Zan</i> COMPARATIVE ANALYSIS OF THE POLITICAL REPRESENTATION OF ETHNIC MINORITIES IN UKRAINE AND ROMANIA.....	109
<i>Oleksandr Korenkov</i> TELEGRAM AS A NEW MEDIA PLATFORM FOR THE “ISLAMIC STATE” PROPAGANDA.....	120
<i>Maryna Kostelniuk</i> TO THE QUESTION ON THE INTERACTION OF POWER AND CIVIL SOCIETY IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE AND LOCAL POLICY.....	132
<i>Andriana Kostenko</i> PUBLIC DIPLOMACY AS A FACTOR OF IMPACT ON EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES IN UKRAINE.....	139
<i>Oksana Maievska</i> ACTIVITIES OF THINK TANKS AT THE CURRENT STAGE: THREATS AND CHALLENGES.....	145
<i>Vasyl Nazarkov</i> SPECIFICITY AND FEATURES OF EXTERNAL POLITICAL ACTIVITY OF QATAR AND OMAN.....	152
<i>Ostapets Yurii, Halyna Ilto</i> INFLUENCE OF 2019 PRESIDENTIAL AND PARLIAMENTARY ELECTIONS ON MEMBER COMPOSITION AND CONFIGURATION OF THE PARTY SYSTEM IN UKRAINE.....	159
<i>Dmytro Pavlov</i> VALUE-NORMATIVE MECHANISMS OF POLITICAL PROPAGANDA.....	170
<i>Nataliia Perepelytsia</i> EVOLUTION OF GEOPOLITICAL VIEWS OF FRANCIS FUKUYAMA.....	178
<i>Anna Simonian</i> WORLD EXPERIENCE IN THE ORGANIZATION OF PUBLIC COUNCILS ACTIVITIES.....	186
<i>Vladyslav Strelkov</i> PRESIDENT'S DELEGITIMATION TECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF 2019 ELECTION CAMPAIGN.....	195
<i>Yevhenii Taran</i> NATIONAL INFORMATION SECURITY POLICY IN THE USA AND THE EU.....	201

<i>Iuliia Tsyrf</i>	
FORMATION OF THE FOREIGN POLICY IDENTITY OF THE STATE IN THE LIGHT OF PAUL CONNERTON'S STUDIES.....	208
<i>Lyudmyla Chekalenko</i>	
THE POLICY OF THE US IS AT THE FOREFRONT OF INTERESTS OF REPUBLIC OF POLAND.....	214
<i>Oleksii Schetinin</i>	
INTER-CONFESSIONAL CONFLICTS IN RIGHT BANK OF UKRAINE AT THE END OF XVIII – IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY.....	221
<i>Vitaliy Yarmolenko</i>	
THE PRIORITIES OF KAZAKHSTAN'S, UZBEKISTAN'S AND TURKMENISTAN'S SECURITY POLICY IN CENTRAL ASIA IN CONDITIONS OF PRESIDENTIAL POWER TRANSITION.....	227
IN REMEMBRANCE OF VALERII MYKOLAIOVYCH DENYSENKO.....	244

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 14

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.1>

ФІЛОСОФІЯ І ДІАЛЕКТИКА ПЛАТОНА

Ілля Беспалов

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,
філософський факультет,
кафедра теорії культури та філософії науки
майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків, Україна*

Своє бачення ідеальної держави висунув Платон. На протипагу реалісту Сократу, грецький мислитель Платон (427–347 рр. до н. е.) розвинув у своїй філософії таку політичну надбудову, такий «ідейний каземат» (у формі утопічної концепції державного правління), виникнення якого ознаменувало початковий рух політичної теорії у напрямі, м'яко кажучи, далекому і від людської свободи, і від реально втілюваних можливостей державної влади. Сказане, звичайно, не означає те, що творчу ідейно-політичну спадщину Платона слід оцінювати однозначно й лише суто негативно. Зовсім ні. У ній міститься багато значних ідей із галузі гносеології (теорії пізнання), мистецтва, сфери культури тощо. У теорії політики він також залишив для нащадків щедрий ужинок аналітичного матеріалу, осмислення якого протягом століть і тисячоліть мало повчальне значення, тим більше в галузі держави й права, політики.

Платон зробив величезний вплив на розвиток філософської думки. Його теорії є фундаментальними для філософської науки. Його ідеї простежуються не тільки у філософії, але й у світовій культурі. Важливими є відкриття Платона, що позначили дуалізм людської істоти. Він побачив природу людини в подвійності душі й тіла, ідеального й матеріального начал. Значення філософських відкриттів Платона підтверджується його плідними інтерпретаціями протягом усієї подальшої історії культури. При цьому образ Платона та його вчення змінюються залежно від характеру інтересу до нього. Його античні послідовники підкреслювали релігійно-містичний компонент його вчення й вважали його «божественним учителем»; середньовічні мислителі називали його предтечою християнського світогляду; мислителі відродження – філософом ідеальної любові та політичним утопістом; класичні німецькі філософи – раціональним ідеалістом; мислителі XIX – XX ст. – предтечою деяких методів сучасної філософії, політичної економіки XIX ст.

У статті розглянуто діалектичний метод Платона. Діалектиці нерідко надається виключно логічне значення, проте два види діалектики («федр») слід трактувати політично, а саме як рух свободи і рух справедливості. В контексті неklasичної теорії пізнання, методології конструктивного реалізму, реіфікації та гіпостазиування проаналізовано багатогранну, надлишкову, не свідому щодо об'єктивного ідеалізму теорію ідей Платона. Показано, що, розглядаючи ідею не тільки як нематеріальний прообраз, але й як відображення сенсу, цілісності та спільності речей, Платон трактує мистецтво як продукт конструктивного реалізму, художньої творчості, натхнення, чуттєвої єдності наслідування й споглядання, знання, образу та прообразу речей.

Ключові слова: діалектичний метод, діалектика, політика, Платон, політична філософія.

Актуальність теми пояснюється тим, що творчість філософа є цікавою та всеохоплюючою в наші дні.

Об'єктом є філософія й діалектика Платона.

Предметом є діалектична філософія Платона.

Мета статті полягає у вивченні філософії та діалектики Платона у зв'язку з подальшим розвитком філософії.

Методологічна складова статті. Методологічну основу статті складають спеціально наукові та загальнонаукові методи. До спеціально наукових методів слід віднести нормативний, системно-структурний та формально-логічний.

Завданнями є:

- 1) розгляд основних моментів філософії Платона, а саме теорії ідей (основні положення), вчення про душу (її взаємозв'язок з людським тілом, її здатність до пізнання), політичного вчення (думки про державний устрій, теорія пізнання);
- 2) аналіз значення філософії Платона для розвитку філософської думки;
- 3) аналіз основних положень вчення Платона про державу й людину.

Виклад основного матеріалу. Намагаючись упродовж 20 років уявити на поетичному змаганні свою драму, Платон почув, як на площі міркує Сократ, і спалив усі свої поетичні твори, вирішивши стати учнем філософа. Найбільш негативним був ефект від його заперечення теорії пізнання, заснованої на відчуттях. Він вважав, що знання, отримані від відчуттів, вкрай мінливі та ненадійні, а істинне знання складається з ідей та абстракцій, одержуваних шляхом обговорення. Він стверджує, що навіть якщо ми визнаємо, що судження дурня або мудрої людини однаково істинні, то судження мудрої людини все одно матиме кращі наслідки. Ми дійсно можемо завдяки дотику відчуття, як тверде відрізняється від м'якого, але судження про це виносить вже наш розум, тобто ми видобуваємо істинне знання таких ідей як добро та зло, подібності та відмінності, загальне й часткове за допомогою роздумів та міркувань, а не чуттєвих вражень. Тут Платон торкається важливої психічної функції, за допомогою якої ми приходимо до узагальнень та створення абстракцій. Відмова від показань органів чуття приводить до недовідних пояснень цього процесу. Він вважав, що концептуальне знання приводить до нас в результаті спогаду, воно є вродженим і може бути відкрито шляхом раціонального міркування. Однак Платон пішов ще далі, заявивши, що такі ідеї реальніші, ніж об'єкти навколо нас. Він писав, що ідея більш реальна й вічна, адже вона не може бути знищена, тоді як звичайні матеріальні об'єкти легко можуть перестати існувати. В цьому полягає основа платонівської теорії ідей, за якої реальність складається з ідей, що існують в Бозі, а матеріальні об'єкти є приходятьшими та ілюзорними. Отже, Платон є ідеалістом, що говорить про перевагу ідей перед матеріальними об'єктами.

Він вважав, що наші душі спочатку володіють вбудованими в них ідеями. Ми приносимо їх із собою, народжуючись на світ, а коли ми бачимо об'єкти матеріального світу, то ми розуміємо, що це за об'єкти, які стосунки вони мають між собою, але робимо це, згадуючи ідеї, та використовуємо як керівництво до практичного досвіду, точніше, ми робимо це, якщо позбавлені невігластва філософії, інакше нас обманюють наші ж органи чуття.

Теорія ідей наше сприйняття зображувала оманливим, а духовне начало – єдиним шляхом до істини, матеріальні предмети – помилковими, ідеї – реальними та справжніми, тіло – порочним, а душу – чистою. Бажання й прагнення є джерелом страждань, а аскетичне життя – це дорога до блага. Ці ідеї були запозичені пізніше церквою.

Душа для Платона – це не просто матеріальна безсмертна субстанція, але й носій нашого розуму. У Платона є низка раціональних ідей, зокрема, він говорив про те, що душа поселяється в тілі на трьох рівнях, а саме рівні думки або розуму, рівні духу або волі, рівні потреби або жування. Саму душу Платон уподібнював упряжці коней, один з яких є швидким та слухняним (наш дух), а інший – диким та неприборканим (наше бажання), а керує всім наш розум. Ця концепція дивно нагадує фрейдистський погляд на структуру психіки, де виділялися его та суперего.

Платон засуджує плотські бажання, а також говорив, що не можна їх пригнічувати або почитати, їх необхідно контролювати. Благо досягається тоді, коли всі три аспекти душі перебувають у гармонії. Платон говорив, що розум розташовується в мозку, дух – у грудях, а бажання – в животі. Вони з'єднуються кістковим мозком, а емоції поширюються тілом кровоносними судинами.

Платон зображував стан амбівалентності, який є конфліктом між духом і бажанням, не контрольованим розумом. Найцікавіше, що потім цей погляд щодо пам'яті був використаний для спростування його ж теорії. Хоча він розглядав спогади за допомогою суджень як найбільш важливий вид пам'яті, проте ознак того, що ми запам'ятовуємо багато з повсякденного досвіду, немає, а для пояснення того, чому деякі з нас запам'ятовують більше й краще, він використовував порівняння з восковими табличками. Як таблички розрізняються за розміром, твердістю, частотою, так й уми людей розрізняються за місткістю, здатністю до навчання та запам'ятовування.

За уявленням Платона космос є якоюсь кулею, в центрі якої розташована Земля, яка також є кулею, навколо якої обертаються зірки й планети. Теорію пізнання Платона часто називають теорією спогаду з відсиланням на легенду про в'язня печери. Цю легенду він розповідає у своєму дуже великому діалозі «Держава». У ньому йдеться про в'язнів печери, які прикуті до стовпів таким чином, що повернути голову назад або навіть в бік вони не можуть. Вони дивляться тільки вперед, а попереду дно печери й більше нічого. Позаду них проходять люди, пробігають тварини, люди проносять якісь речі тощо, але в'язні можуть бачити виключно тіні замість реальних речей.

Якщо хтось із них звільниться й вийде на світ божий, то він побачить, що реальність дійсно існує, а те, що він бачив до того, було лише тінями реальних речей. Після цього він повернеться до своїх товаришів і розповість про це. Швидше за все, вони йому не повірять. Платон говорить, що так і ми не віримо в те, що видимий нами світ насправді не справжній і не дійсний. Дійсним же світом є світ ідей.

У будь-якої речі та будь-якого предмета є ідея, що породила цю річ, і вона існує тільки тому, що існує її ідея. Цей світ строго структурований, його можна представити у вигляді піраміди. На вершині піраміди перебуває найвища ідея блага. Цією вищою ідеєю ідей, ідеєю блага й добра є Бог.

Душі до того, як одягли на себе матеріальну оболонку, в ідеальному вигляді перебували та існували у світі ідей. Там вони могли піднятися. Одна підіймалась високо до вершини піраміди, де спілкувалася з ідеєю блага, а інша могла літати десь біля підніжжя піраміди й спілкуватися з ідеєю бруду. У кожної людини є душа, яка була в цьому ідеальному світі ідей. Це є основою пізнання, оскільки наше практичне знання про речі в цьому світі невелике. До суті речей можна дістатися через спілкування з цими речами. Речі нашого світу – це не більше ніж бліді тіні світу ідей, нам не дістатися до ідей цих речей, але ми можемо дістатися до їх сутностей через спогади. Душа кожної людини повинна якимось чином напружитися й пригадати, що вона знала до її з'єднання з тілним тілом, коли вона була часткою ідеального світу ідей.

Душа з точки зору Платона завжди має три здібності, а саме ідеально-розумову, доцільно-вольову, інстинктивно-афективну. Відповідно до цих трьох здібностей душі Платон виділяє такі три класи:

- правителі, якими в ідеалі повинні бути філософи;
- стражники або воїни;
- працівники.

Найкраще картину ідеальної держави Платон малює у своєму діалозі «Держава». Держава Платона – це така держава, де кожна людина займає ту посаду, на яку вона справедливо може розраховувати відповідно до своїх талантів.

Згідно з Платоном, найкраще правління – це таке, де царюють або філософи, або філософські царі, іншими словами, коли влада перебуває в руках мудрих та освічених людей, які гідні цієї посади в моральному, освітньому та інтелектуальному аспектах. Тільки на таких людей можна розраховувати, тільки такі люди успішно управлятимуть державою, а управління державою для Платона – це досить складне мистецтво.

Щодо воїнів, то Платон не дискредитує їх за статевою ознакою, тобто жінки також можуть бути воїнами. Воїни в матеріальному плані практично нічого не отримують. Вони, на думку Платона, повинні жити в спеціальних поселеннях, де вони зможуть займатися гімнастикою та вдосконалюватися у військовому мистецтві. Все, що вони мають, – це житло, зброя, одяг. Воїни не повинні мати дітей, хоча вони можуть вступати в статеві зв'язки й навіть народжувати дітей, однак їхні діти передаються на виховання державі, отже, не знають своїх батьків. Ніщо не повинно турбувати воїнів, вони нічим не повинні дорожити. Тоді їм не потрібно хвилюватися за своє життя, оскільки люди турбуються за своє життя, коли переживають, що стане з їх сім'єю або багатством після їх смерті, а воїни повинні бути вільними від усього цього.

Багатство можуть мати з усіх класів тільки працівники. Причому різниця в кількості грошей знову ж таки залежить від здібностей, тобто людина повинна організувати якусь справу (наприклад, відкрити майстерню й найняти десяток інших працівників, які під її керівництвом робитимуть певну роботу, тоді ця людина, звичайно, буде багатше за інших, однак не безмірно).

Отже, тільки у робочих може бути те, що ми називаємо багатством, а у решти немає практично нічого. При цьому посади жодним чином не успадковуються. Наприклад, якщо син правителя здатний до військової справи, то він буде воїном; якщо син працівника проявив себе в освіті та виявився інтелектуально розвиненим, то цілком можливо, що він стане правителем. Там, де все залежить від талантів та здібностей, панує справедливість, не буде ніяких соціальних напружень, оскільки кожен розуміє, що він посів те місце, на яке заслуговує.

Є люди, які кажуть, що Платон пропагував ідеали, близькі до комунізму. Десь вони перегукуються з ідеями виховання дітей, а якоюсь мірою – з ідеєю спільності дружин Енгельса. Він у своїй роботі «Походження сімей та приватної власності, держави» прямо пов'язав наявність інституту сім'ї з власністю. Отже, дружина й чоловік стають власністю один одного.

Платон намагався здійснити свої ідеї на практиці. Все почалося з тирана Сіракуса, причому поняття «тиран» тут застосовується не в сучасному розумінні, а як титул правителя. Цей правитель, багато чувши про Платона як про великого філософа та про його ідеальний державний устрій, покликав його до себе, щоб він зміг реалізувати хоча б частину своїх ідей. Зрештою, все закінчилося повним крахом, причому Платон тричі наступав на одні й ті ж самі граблі. Спочатку він ходив до Діонісія-батька, потім до Діонісія-молодшого з однією й тією ж метою, що полягала в реалізації його ідеї ідеальної держави. Він постійно потрапляв в обстановку інтриг навколо нього, а самі володарі рано чи пізно переконувалися в тому, що все це зовсім не йде їм на користь. Звичайно, їм хотілося мати поруч із собою відомого та геніального мислителя, але одна справа – загравати з філософом, а зовсім інша – прислухатися до нього. З одного боку, правителям хотілося мати при собі Платона й виставляти себе за рахунок нього освіченими, але з іншого боку, їм зовсім не хотілося реалізувати його ідеї.

Платон виділяє чотири форми правління й піддає кожну з них критиці, причому кожна наступна форма гірше за попередню.

1) Тіпократія – влада авторитетних людей, які славляться своїми високими моральними якостями.

2) Олігархія – влада багатих.

3) Демократія – влада народу, яка, згідно з описом Платона, дуже схожа на анархію. Причому він пише, що та хвороба, яка властива олігархії, губить демократію. Цим недугом є свавілля, в результаті якого демократія перетворюється на тиранію, а з найвищої свободи виходить найжорстокіше рабство.

4) Тиранія – неподільна влада однієї людини.

Отже, найкращою формою правління він вважає аристократію. Це те, про що ми писали вище, а саме правління царів-філософів. В цьому разі йдеться не про аристократів роду, а про аристократів духу.

Висновки. Платон – це один з великих мислителів античності. Його творчість збагатила духовну культуру всього людства. Оскільки основу вчення Платона становив філософський ідеалізм, то цілком природно, що найбільше враження Платон завжди справляв на мислителів, схильних до ідеалізму. У вченні Платона вони бачили зразок для власних ідеалістичних побудов та гіпотез.

Між ідеалізмом філософії Платона та релігією існує тісний зв'язок, але він має особливість, яка робить погляди чисто античними, старогрецькими. Релігійні джерела платонівської філософії невіддільні від міфології, а сама міфологія має печатку платонівської діалектики.

Інший бік змісту філософії Платона, що стала джерелом тривалого філософського впливу, полягав у його діалектиці. Ідеалістична діалектика Платона – це попередниця ідеалістичної діалектики Гегеля, її філософський прообраз. Не будь діалектики Платона, не було б тієї форми, в якій на початку XIX ст. в Німеччині з'явилася діалектика Гегеля. Платон був першовідкривачем у сфері філософського висвітлення великого комплексу політико-правових питань, а розроблення багатьох з них відзначено печаткою його творчого генія. Платон – це один з тих правдошукачів та героїв думки, які стають вічними супутниками людства й сучасниками все нових і нових епох та поколінь людей у їх безперервних пошуках істини й справедливості, невпинному прагненні до більш розумного та досконалого життя.

Список використаної літератури

1. Бородай Т.Ю. Рождение философского понятия. Бог и материя в диалогах Платона. Москва : Изд. Савин С.А., 2008. 284 с.
2. Сократ, Платон, Аристотель, Сенека. Москва : Республика, 2011. 268 с.
3. Лосев А.Ф., Тахо-Годи А.А. Платон. Жизнеописание. Москва : Детская литература, 2014. 224 с.
4. Могилевский Б.М. Платон и сицилийские тираны. Мудрец и власть. Москва : КомКнига, 2013. 160 с.
5. Новгородцев П.И. Сократ и Платон; Янус. Москва : Арт-Бизнес-Центр, 2012. 101 с.
6. Лосев А.Ф. Бытие, имя, космос. Москва : Мысль, 1993.
7. Платон. Собрание сочинений : в 4 т. Москва : Мысль, 1990. Т. 1.
8. Платон. Собрание сочинений. Т. 3. Ч. 1. Москва : Государство, 1971.
9. Хайдеггер М. Время и бытие. Санкт-Петербург : Наука, 2007. 622 с.
10. Шубин В.В. Пути европейской цивилизации: от космоса к картине мира // Т.ру. 2007.
11. Алкиной. Учебник платоновской философии. Москва : Водолей, 1995.

12. Апулей. Платон и его учение. Учебник платоновской философии. Москва : Водолей, 1995.
13. Мусулин А.В. Учение Платона о душе. *Новый акрополь*. 2002. № 5.
14. Платон Федон. Пир. Федр. Санкт-Петербург : Азбука, 1997.
15. Бергман Р. История западной философии и ее связи с политическими и социальными условиями от античности до наших дней : в 3 кн. 3-е изд., стереотип. Москва : Академический Проект, 2000. 762 с.
16. История политических и правовых учений : учебник / под ред. В.С. Нерсесянца. Москва : ИНФРА-М, 2003.
17. Платон. Государство. Законы. Политик/предисл. Е.И. Темнова. Москва : Мысль, 1998. 798 с.
18. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд.

PHILOSOPHY AND THE DIALECTICS OF PLATOON

Ilia Bepalov

V.N. Karazin Kharkiv National University,

Philosophy Faculty,

Department of Theory of Culture and Philosophy of Science

Freedom Square, 4, 61022, Kharkiv, Ukraine

Plato advanced his vision of the ideal state. In contrast to the Socrates realist, the Greek thinker Plato (427–347 BC) developed in his philosophy such a political superstructure, such an “ideological casemate” (in the form of a utopian concept of state government), the emergence of which marked the initial movement of political theory in to put it mildly, far from both human freedom and the realities of state power embodied. This, of course, does not mean that Plato’s creative ideological and political heritage should be assessed unequivocally, and that is only purely negative. Not at all. It contains many important ideas in the field of epistemology (theory of cognition), art, culture and more. Even in the theory of politics, he left a generous use of analytical material for posterity, the comprehension of which has been instructive for centuries and millennia. Especially in the field of state and law, politics.

Plato made a huge impact on the development of philosophical thought. His theories are fundamental to philosophical science. His ideas are traced not only in philosophy but also in world culture. The important discoveries of Plato that marked the dualism of the human being. He saw the nature of man in the duality of body and soul, the ideal and material principles. The importance of Plato’s philosophical discoveries is borne out by his fruitful interpretations throughout the subsequent history of culture. In this case, the image of Plato and his teaching changes depending on the nature of interest in him. His followers emphasized the religious-mystical component of his teaching and regarded him as a “divine teacher”; medieval thinkers – called the forerunner of the Christian worldview; revival thinkers – a philosopher of perfect love and a political utopian; classical German philosophers – a rational idealist; thinkers of the XIX – XX centuries – the forerunner of some methods of modern philosophy; political economist of the XIX century.

The paper deals with the dialectical method of Plato. Dialectics is often understood as a pure logical procedure. However the two forms of the dialectical discourse (mentioned in the “Phaedrus”) must be interpreted politically: the first one is a movement of freedom; the second one is a movement of justice. The article, in the context of the non-classical theory of knowledge, the methodology of constructive realism, reification and hypostasis, analyzes the multifaceted, excessive, theory of Plato’s ideas that is not reducible to objective idealism. It is shown that, considering the idea not only as a non-material prototype, but also as a reflection of the meaning, integrity and commonality of things. Plato and art are interpreted as the product of constructive realism, artistic creation, inspiration, the mental-sensual unity of imitation and contemplation, learning and knowledge, the image and prototype of things.

Key words: dialectic method, dialectics, politics, Plato, political philosophy.

УДК 316.77: 316.455: 005.57

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.2>

ЕТНІЧНИЙ ФАКТОР У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Рита Вязова

*Запорізький національний університет,
факультет менеджменту, кафедра ділової комунікації,
вул. Жуковського, 66, 69000, м. Запоріжжя, Україна*

Оксана Убейволк

*Запорізький національний університет,
факультет менеджменту, кафедра ділової комунікації,
вул. Жуковського, 66, 69000, м. Запоріжжя, Україна*

Дослідження спрямовано на окреслення проблеми етнічного фактору у сучасному українському суспільстві, а саме на визначення сутності атрибутів та впливу цього феномена на комунікативні процеси між представниками різних етнічних спільнот, які населяють сучасну Україну, що передбачає послідовне розв'язання таких задач, як акцентування на тому, яку роль відіграє етнічний фактор у вирішенні міжетнічних конфліктів; наголошення на тому, що етнічний фактор є єдиним підґрунтям консолідації етнічної спільноти або нації загалом. Автори виходять із того, що, незважаючи на досить великий дослідницький інтерес до цієї проблематики, багато аспектів залишаються недостатньо вивченими та проаналізованими. Заслугує більш ґрунтовного аналізу проблема ролі та місця етнічного фактору в системі комунікативних відносин. Авторами висунуто низку положень, які конкретизують наукову новизну, адже здійснено комплексне дослідження сутності, атрибутів, форм прояву, особливостей детермінації етнічного фактору в системі комунікативних відносин, спрямованості його впливу на суспільні процеси; поглиблено розуміння сутності етнічного феномена, який належить до подвійної біосоціальної сфери, характеризується об'єктивними та суб'єктивними складовими, а також виявляється в таких базових атрибутах, як етнічна свідомість та етнічна ідентичність, що поєднуються в етноментальність, яка є і ознакою етнічності, і невід'ємною її властивістю. В умовах радикальних суспільних змін помітно посилюється інтерес до етнічності, особливо до тих її аспектів, що стосуються етнічного відродження. Бажання з'ясувати, яким чином людина себе етнічно ідентифікує, яке значення для неї має етнічна належність, які поведінкові орієнтації та стратегії з нею пов'язані, спонукає до пошуку пояснень щодо конструювання етнічної ідентичності. Етнічний ренесанс та зміна усталених парадигм багатьох суспільних явищ та стереотипів визначають нові пріоритетні пошуки соціально-філософської думки, зумовлюють потребу подальшого поглибленого дослідження стану проблеми етнічного фактору загалом та в системі комунікативних відносин зокрема.

Ключові слова: етнічний фактор, суспільні процеси, етнічна ідентифікація, етнічна свідомість, етнічність, етнічна ментальність.

Порубіжний період, у якому перебуває Україна, символізуючи кінець індустріальної ери та перехід до нової інформаційної ери, поставив перед філософською наукою глобальні питання щодо можливостей розвитку людства в новому тисячолітті, негативних проявів сучасного суспільного буття, що спричиняють радикальну зміну долі народів, різноманітні соціальні протиріччя та міжетнічні конфлікти, а також порушує питання стосовно шляхів та перспектив етнічного відродження в умовах соціокультурних трансформацій у стані перехідного періоду сучасного українського суспільства.

Досвід розвитку минулої радянської соціокультурної системи засвідчив, що нова загальногромадська ідентичність не змогла витіснити етнічну ідентичність. Феномен етнічності глибоко проник у суспільні відносини, супроводжує, а нерідко й визначає політичні та культурні процеси. Звичайно, сприятливі умови існування етносу дають йому можливість самовідтворення й збагачення новими особливостями та якостями завдяки швидким змінам реальності та прискореній модернізації. Умови, які діють всупереч цього етнічного фактору, спрямовані на насильницьку асиміляцію, яка в духовно-культурній сфері проявляється насамперед у формі акультурації, відчуження та маргіналізації.

Українська нація сповна зазнала негативних наслідків асиміляційного впливу в своєму історичному досвіді, адже всіляке викорінювання навіть думки про українську етнічну приналежність привело до втрати значною кількістю осіб свого генетичного коріння. Подолавши примусовий зовнішній асиміляторський тиск, українська нація поставила собі за мету відновити те особливе, що вирізняє її серед інших націй. Такі ж завдання ставлять перед собою етнічні групи, що населяють сучасну багатоетнічну державу. «Небезпечна соціальна мобільність пострадянської України, руйнування професійних сфер, масова комерціалізація свідомості як неминучий супутник дедалі більшої пауперизації населення, корупція, що стала структурною, системною рисою суспільства, в якому ми живемо, – все це зруйнувало підґрунтя самоідентифікації індивіда як частини національної цілості» [1, с. 83]. Усі ці фактори породили сплеск етнічної активності і з позитивного боку (звернення до традицій, звичаїв, мови, релігійності), і з негативного боку (демонстрація таких крайнощів, як етноізоляціонізм на одному полюсі, та етноцентризм, міжетнічні конфлікти на іншому полюсі). До цього слід додати, що поновлення етнічної активності проявляється в умовах розгортання глобалізаційних процесів та фрагментарної уніфікації сучасного соціокультурного простору. Це стає підґрунтям поширення можливостей спілкування людей з різноманітних етнічних груп за допомогою всіляких засобів комунікації та породжує необхідність досягнення згоди й консенсусу у розв'язанні соціальних задач та проблем. Так, сучасна українська дослідниця Л.О. Аза підкреслює, «що сучасні глобалізаційні процеси, культура постмодернізму руйнують звичну традиційну ідентичність. Потреба ідентифікації провокується сьогодні комунікативно-інформаційними процесами та нестабільністю існування сучасного суспільства. Людина живе в світі напружених і суперечливих мотивів, прагнень, очікувань. Їй необхідно постійно співвідносити свою поведінку з персоніфікованим образом» [2, с. 4].

Виокремлення людських спільнот за етнічною ознакою є специфічним. Перш за все етнічна спільнота має низку особливостей, які роблять її в певному розумінні незвідною до соціальних спільнот іншого ґатунку.

Проблемі етнічної свідомості, етнічної та національної ідентичності присвячені праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема роботи Г. Айзекса, Б. Андерсена, Дж. Армстронга, Ф. Барта, Е. Гелнера, П. Бергера, П. ван ден Берга. Етнічна спільнота – це одна з форм існування соціуму в рамках своєї специфічної структури, що закріплює історично посталі форми спільного існування. Уявлення етносу про свою винятковість підкріплюється етнодиференційними рисами. Попри розбіжності щодо визначень феноменів категорії етнічного, принциповою характеристикою є те, що етнічна група має набір певних ознак, які з нею не поділяють інші, що входять з нею в контакт (отже, постають як етнодиференційуючі), а також множину специфічних уявлень (антитюдів, стереотипів) у сфері колективної ментальності. У традиційній ментальності існує міфологічний концепт, що включає уявлення про безперервність біогенетичного континуїтету генерацій, а іноді розглядається як такий, що наділяє певну групу специфічними рисами [3]. Єдність

етносу тримається насамперед на духовних засадах, сукупності структур колективної свідомості та колективної пам'яті. Расово-етнічні спільноти, що утворились на основі єдності специфічних рис у культурі, побуті, психології та поведінці людей, пов'язаних історичною спільністю долі, перетворюються (особливо на Заході) на стійкий елемент соціальної структури суспільства. Ось чому західна концепція «етнісіті» вважає етнічний фактор рушійною силою суспільного прогресу.

Якщо під етнічним розуміти соціально-філософську категорію, яка характеризує зв'язки та відносини між спільнотами людей як носіями специфічних менталітетів, які виникають і передаються з покоління в покоління в результаті тривалого існування в спільних географічних та соціально-історичних умовах, логічно буде припустити, що цей феномен має двоїсту природу. Дійсно, етнічне відіграє роль функціонального «ліфту», який піднімає біологічні спільноти до рівня спільнот соціальних. Якщо під біологічним началом розуміти існування ("existence"), а під соціальним – сутність ("essence") людського суспільства, то етнічний феномен – це єдність сутності та існування. Отже, основний етноінтегрант також повинен належати до двоїстої біосоціальної сфери.

В різних країнах світу етнічний фактор виявляється по-різному. Це залежить не тільки від зовнішніх умов, але й від його сутнісних якісних характеристик. Український дослідник В.О. Ананьїн відносить до них етнічну структуру населення; чисельність етносів, що проживають у країні; рівень етнічної свідомості; місце етносів у соціально-політичному житті країни; наявність місць компактного проживання тощо [4, с. 189].

Для поглиблення розуміння етнічного фактору треба простежити рух його сутності. У своїй праці «Наука логіки» Г. Гегель розглядає рух сутності від буття до поняття через низку стадій, зокрема стадію існування, стадію явища, стадію дійсності. Ці три стадії саморозгортання сутності універсального, як справедливо зауважує Р.В. Додонов, можуть застосовуватись для аналізу будь-якого явища, включаючи феномен етнічності. Перша стадія (стадія існування) фіксує незаперечну наявність різноманітних етносів у сучасному багатокультурному світі. На другій стадії (стадії явища) виокремлюються атрибути етнічності, завдяки чому етнос відрізняється від інших спільнот.

Характеристики етнічності можна розділити на об'єктивні (з'являються під впливом зовнішніх, перш за все природних умов, зокрема географічні, біологічні) та суб'єктивні (відображають внутрішній стан етнічних суб'єктів, їх етнічну свідомість, спільність мови та психіки, світоглядних орієнтацій, історичної пам'яті). Третя стадія розгортання сутності (стадія дійсності) містить головну, базову якість, атрибут етнічності, що поєднує як об'єктивні, так і суб'єктивні характеристики. На думку Р.В. Додонова, такою якістю є ментальність [5, с. 15].

Отже, визначившись із розумінням того, чим є етнічний феномен на стадії існування, переходимо до дослідження етнічного фактору на стадії явища, тобто до аналізу атрибутів етнічності, перш за все етноідентичності та етнічної свідомості.

Розглядаючи ідентичність як атрибут етнічності, йдучи від загального до окремого, зазначимо, що ідентифікація є засобом визначення соціальної позиції, соціального статусу особи в суспільстві, формування соціальних груп та політичних течій за ознаками «Ми» та «Вони» як засіб соціального захисту особи й соціалізації. Ідентифікація – це двобічний соціальний процес, адже людина стає представником певної соціальної спільноти, насамперед, завдяки тому, що має навіть потенційно певні ознаки, які дають змогу вважатися причетною до цієї спільноти.

Зазначимо, що факторами, які впливають на формування етнічної ідентичності, є мова й релігія (релігійна приналежність). Як зазначає Н.О. Пеллагеша, відмінності мови

або етнографічні особливості є набагато більш очевидними, ніж абстрактні за формою економічні інтереси різних етносів. У зв'язку з цим проблема ідентичності довгі часи виявлялася тісно пов'язаною з проблемою суб'єкта, а не соціальних відносин [5, с. 12].

Якщо культурні відмінності етнічного характеру мають рухомий, складний та невзаємовиключний характер, то у сфері релігії межі відмінностей мають жорсткіший характер, а такі релігії, як іслам, оголошують злочином проти релігії перехід людини в іншу віру. Релігійна ідентичність серед віруючих формується в ранньому віці через вплив сім'ї або проповідників, практично не піддається компромісу, але є фактором консолідації етносу.

Стосовно етнічної ідентифікації як складової ідентифікації соціальної зазначимо, що вона є процесом становлення, формування, рефлексії та підтримання культурної визначеності певної спільноти. Етнічна ідентифікація включає емоційні та раціональні, пізнавальні та вольові, усвідомлені та підсвідомі елементи. Вона проявляється в таких установках, як, наприклад, «я – росіянин», «я – поляк», «я – українець». Це явище охоплює просторову структуру у вигляді різноманітних відношень, а також еволюцію, зміну цих відношень у часі. Згідно з С. Хантінгтоном, етнічна ідентичність стійка та значуща для більшості людей (особливо в умовах суспільної кризи). Для окремої людини саме етнічна група, до якої вона належить, є важливішою за саму людину [6].

Складовою етнічної ідентичності є етнічна самоідентифікація. Етнічна самоідентифікація – це, з одного боку, маркер, що вказує на приналежність до певної етнічної групи, а з іншого боку, процес ототожнювання себе з цією групою. Етнічна ідентичність включає весь набір уявлень людини про свій етнос, а також почуття та наміри, які пов'язані з цими уявленнями. Як зазначає Р.М. Поліщук для сучасної України, де тісно переплетені загальноукраїнські та регіональні тенденції соціокультурної трансформації, вельми важливою є проблема цивілізаційної самоідентифікації параметрів буття. Ця необхідність самоідентифікації свідчить не стільки про глобалізацію, скільки про проблеми й кризи самовизначення, нездатності традиційної свідомості подолати страх втратити свій суверенітет, підкоритися невідомим, чужим цілям, цінностям та принципам. цей страх стає актуальною проблемою в умовах українського конфлікту, що тягне за собою деструктивні, небезпечні для суспільства наслідки [7, с. 618]. Етнічна самоідентифікація входить до етнічної ідентичності навіть тоді, коли якісь колишні компоненти залишились незмінними.

Загалом формула «ми», яка включає уявлення про консолідуючі ознаки, є архетипічною формулою самосвідомості та самоідентифікації. «Ми» припускає психологічну опозицію «вони», яка включає уявлення про диференціюючі ознаки. «Вони» – це соціальна спільність, яка має інший, відносно відмінний образ життя, мову, культуру, інші економічні, політичні інтереси та цілі, інші цінності та імідж. Таким чином, ідентифікація неможлива без порівнювання, комунікації, адже тільки в результаті взаємодії з іншою групою певна спільнота отримує свої особливі ознаки.

Етнічна самосвідомість особи, як і колективна етнічна свідомість, зберігає пам'ять про давні види занять, освячені й оспівані в міфах, фольклорі народу, тобто зберігає та відтворює культуру у формах етнічного буття. Етнічна самосвідомість може здійснювати (реалізовувати) себе в актах культурної творчості, які прийнято називати культурним націоналізмом.

Зазначимо, що поняття «етнічна свідомість» та «етнічна самосвідомість» не є синонімами, як вважають деякі етнологи. Перше поняття є більш широким та охоплює більш широкі реалії порівняно з другим, а друге можна розглядати як складову частину першого, саморефлексію етнічних відносин, з'ясування свого місця й власної позиції в системі

міжетнічних відносин, усвідомлення себе як представника та суб'єкта етнічної спільноти, а також готовності до відстоювання її інтересів.

Етнічна свідомість конкретної спільноти визначається особливостями структури й типів чуттєвих та логічних форм пізнання, оцінювання, сприйняття, специфічним колоритом почуттів та емоцій, стійких етнічних рис, звичок та традицій. За змістом вона є відносно цілісним та правдоподібним відображенням буттєвих реалій життєдіяльності етносу, за сутністю вона адекватна типу культурної діяльності, його духовній сфері.

Колективна етнічна свідомість формується через розширення комунікаційних зв'язків. Колективна етнічна самототожність залежить від рівня етнічної компетентності окремих представників етносу, тому для збереження національної самототожності чи не найважливішим чинником є духовна єдність, тобто належність усіх представників етносу до одного духовного й культурного світу.

Кожна особа може по-різному уявляти свою належність чи неналежність до певної етнічної спільноти. Це називають етнічною компетентністю особи. Існує також етнокультурна компетентність особи, що є здатністю людини вільно орієнтуватись у світі значень культури свого етносу, вільно розуміти мову, «коди», «шифри» цієї етнокультури, а також вільно творити цією мовою. Етнічна компетентність тісно пов'язана з етнічною свідомістю, адже ці дві категорії перебувають у тісному прямо пропорційному зв'язку: чим вище етнічна компетентність особи, тим вище рівень її етнічної свідомості.

З розвитком етнічної самосвідомості, усвідомленням власної приналежності до певної етнічної групи пов'язане виникнення етнічних стереотипів. Як зазначає І.О. Поліщук, «динамічними компонентами, що забезпечують стабільність та інерційність повсякденного рівня, є первісні, глибинні, емоційно забарвлені настанови й етнічні стереотипи» [7]. Своєрідне «ми – почуття» фіксує усвідомлення особливостей власної групи. Образ самих груп при цьому спрощується, складається під впливом певних міжетнічних відносин, які формують особливе соціальне настановлення на представника іншої групи. Певну роль тут відіграє минулий досвід спілкування з іншою етнічною групою: якщо ці відносини раніше мали ворожий характер, то таке ж забарвлення буде перенесене на кожного представника цієї групи, чим задається негативне настановлення. Побудований згідно з настановленням образ діє як етнічний стереотип, що не обов'язково презентує іншу етнічну групу негативно, але завжди задає суб'єктивне сприйняття представника іншої групи. Як стверджує М.М. Розумний, провідною тенденцією останніх десятиліть є зменшення ролі етнокультурних стереотипів у національній самоідентифікації всіх етнічних і національних груп та зростання ваги політико-світоглядних компонентів. З одного боку, на його думку, це відкриває шлях до формування цілісного національного організму на громадянській основі, а з іншого боку, це створює небезпеку політизації етнічності, під якою він розуміє використання етнічних маркерів ідентичності в політичній конкурентній боротьбі як засобів групової мобілізації [8].

Отже, як засвідчує проведений аналіз, конструктивне вирішення міжетнічних конфліктів є можливим за умов розуміння сутності, атрибутів, спрямованості впливу етнічного фактору на суспільні процеси. Від ступеня етнічної самосвідомості залежить конфліктність суспільства загалом. Низький рівень розвитку етнічної самосвідомості, який відповідає інтегрованому суспільству з розвинутим інститутом громадянства, змінює мотиваційну систему індивіда в бік самовираження та самоствердження. Водночас для високого рівня етнічної самосвідомості характерне прагнення до оптимізації спільної діяльності. Щоб усвідомити конфлікт як етнічну проблему, необхідним є досить високий рівень етнічної самосвідомості. Від цього, а також поінформованості та включення

етнофора в певні кола спілкування й інформаційні потоки залежать вибір та застосування критеріїв індивідуальної ідентифікації, а саме етнобіологічного, етноісторичного, етнополітичного, етнокультурного.

Список використаної літератури

1. Бистрицький Є.К. Національна ідентичність і громадянське суспільство. Київ : Дух і літера, 2015. 452 с.
2. Аза Л.О. Етнічність у сучасному житті. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 3 (28). С. 1–9.
3. Volkan V. Bloodlines. From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism. Boulder : Westview Press, 1998. 280 p.
4. Ананьїн В.О. Безпека сучасного поліетнічного суспільства : навчальний посібник. Київ : Військовий інститут управління і зв'язку, 2000. 160 с.
5. Пеллагеша Н.О. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. Київ : НІСД, 2008. 288 с.
6. Ігнатенко В.В. До проблеми етнічної ідентичності. *Вісник Черкаського університету*. 2008. № 133–134. С. 12–17.
7. Поліщук Р.М. Формування національно-культурної ідентичності українського народу в процесі глобальних трансформацій українського суспільства. *Молодий вчений*. 2018. № 1 (2). С. 617–621.
8. Розумний М.М. Виклики національного самовизначення. Київ : НІСД, 2016. 196 с.

ETHNIC FACTOR IN THE MODERN INFORMATION SOCIETY

Ryta Viazova

*Zaporizhzhya National University,
Faculty of Management, Department of Business Communication,
Zhukovskogo str., 66, 69000, Zaporizhzhya, Ukraine*

Oksana Ubeivolk

*Zaporizhzhya National University, Faculty of Management,
Department of Business Communication,
Zhukovskogo str., 66, 69000, Zaporizhzhya, Ukraine*

The study aims to identify the problem of the ethnic factor in the modern Ukrainian public, in particular, to determine the essence of the attributes and the impact of this phenomenon on communication processes between representatives of different ethnic communities inhabiting modern Ukraine, which provides for the consistent solution of the following tasks: a) emphasize what role ethnic factor in resolving inter-ethnic conflicts; b) emphasize that the ethnic factor is the only basis for the consolidation of an ethnic community or a nation as a whole. The authors proceed from the fact that despite a fairly large research interest in this issue, many aspects remain insufficiently studied and analyzed. The problem of the role and place of the ethnic factor in the system of communicative relations deserves a more detailed analysis. The authors put forward a number of provisions specifying the scientific novelty: a comprehensive study of the essence, attributes, forms of manifestation, features of the determination of the ethnic factor in the system of communicative relations, the direction of its impact on social processes; An in-depth understanding of the essence of the ethnic phenomenon, which belongs to the dual biosocial sphere, is characterized by objective and subjective components and is manifested in its basic attributes: ethnic consciousness and ethnic identity, are combined in etnomentality, which, in turn, is both a sign of ethnicity and its inherent property. Under the conditions of radical social change, interest in ethnicity has noticeably increased, especially in those aspects

of ethnic revival. The desire to find out how a person ethnically identifies himself, what significance ethnicity has for her, and what behavioral orientations and strategies are associated with her, leads to the search for explanations on the construction of ethnic identity. The ethnic renaissance and change in the established paradigms of many social phenomena and stereotypes define new priority searches for social and philosophical thought, necessitate further in-depth research into the state of the problem of the ethnic factor in general, and in the system of communicative relations in particular.

Key words: ethnic factor, social processes, ethnic identification, ethnic consciousness, ethnicity, ethnic mentality.

УДК 1(091) + 167

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.3>

ФІЛОСОФСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ: ГЕНЕАЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Роман Дзюбак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті розглянуто застосування генеалогічного підходу у філософських дослідженнях секуляризації на прикладі праць К. Льовіта, Дж. Мілбенка, Т. Асада, Ч. Тейлора та Б. Грегорі. Відзначено, що варіативний характер генеалогічного методу зумовлений різними цілями, які ставлять перед собою автори, та широким колом питань, щодо вирішення яких він застосовується.

Окремою категорією виділено генеалогію секулярності, яка розглянута в працях Дж. Мілбенка, Ч. Тейлора та Б. Грегорі. Поняття генеалогії вказує на дослідження історичного аспекту секуляризації. У своїх розвідках ці автори вивчають причини та історичний перебіг цього соціального феномена. Так, Дж. Мілбенк вбачає причини секуляризації в теологічних змінах пізньої схоластики та простежує подальший перебіг цього процесу у сфері філософської думки. На думку Ч. Тейлора, основним фактором, який уможливив секуляризацію Заходу, є характерне для Середньовіччя прагнення реформувати європейські суспільства згідно зі стандартами Євангелія. Досягнення релігійних цілей сприяло підвищенню цивілізованості суспільства, на основі чого згодом відбулась його автономізація стосовно релігії. Б. Грегорі вбачає основну причину секуляризації Заходу в появі Реформації. Генеалогічний метод використовується цими авторами у спосіб, схожий до його застосування Ф. Ніцше. Дослідники намагаються виявити такі риси феномена, що не є характерними для нього. Наприклад, вони вказують на релігійні причини та передумови секуляризації процесу, що фактично є відходом від релігії. Застосування генеалогічного методу у їхніх працях також має критичний характер. Об'єктом критики у працях цих дослідників стає або феномен секуляризації як такий, або його окремі наслідки.

У відмінний спосіб генеалогічний метод застосовується в працях Т. Асада. Використовуючи генеалогічний підхід у дусі М. Фуко, Т. Асад досліджує формування секулярного дискурсу. Цей дискурс зумовлює спосіб, у який ми розуміємо роль релігії в сучасному публічному просторі.

На відміну від попередніх дослідників, К. Льовіт розглядає секуляризацію у сфері історії ідей. Термін «секуляризація» вживається ним у значенні переходу релігійних ідей у світський контекст. За допомогою генеалогічного методу він простежує корені прогресистської концепції історії, що була характерна для Модерну. На думку К. Льовіта, віра в прогрес як обов'язкову історичну закономірність була секуляризованою християнською вірою в Друге Пришестя Христа. З обґрунтованою критикою цієї тези згодом виступив Г. Блюменберг.

На основі аналізу праць вищезгаданих дослідників продемонстровано особливості застосування генеалогічного підходу. Відзначено його важливу роль у дослідженні змін, що відбулися в рамках християнства як передумови появи та подальшого перебігу секуляризації.

Ключові слова: секуляризація, генеалогічний підхід, релігійні передумови секуляризації, секулярний дискурс.

Постановка проблеми. Історичний аспект є невід'ємним для розуміння явища секуляризації. Констатуючи секулярний характер Заходу, соціологи вважають, що раніше релігія мала більш соціальне значення, ніж вона має сьогодні, тобто лише порівняння наяв-

ного стану речей з минулим дає нам змогу говорити про те, чи суспільство секуляризувалось, продовжує йти цим шляхом або десекуляризується. Окрім істориків та соціологів, до осмислення історичного аспекту секуляризації значною мірою долучились філософи. На основі генеалогічного підходу дослідники розглядають широке коло проблем, пов'язаних з появою та перебігом секуляризації. Так, здійснюються спроби виокремлення основної сукупності ідей, практик та історико-соціальних умов, що зумовили хід історії, в результаті якого Західна цивілізація набула секулярного характеру. За допомогою генеалогічного методу дослідники розглядають секуляризацію на різних суспільних рівнях, а саме у світоглядній площині серед широких мас населення та у сфері філософії, до якої переважно могли долучатись лише інтелектуальні еліти. Окрім соціального контексту, секуляризація може розглядатись у сфері історії ідей. Шляхом використання генеалогічного методу здійснювалися спроби прослідкувати теологічне походження ідей, які, на перший погляд, є світськими. Генеалогії у дусі М. Фуко прослідковують формування секулярного дискурсу, який обумовлює категорії, в яких ми мислимо про місце релігії у суспільному та політичному вимірах.

Така множина аспектів, що досліджуються філософами, зумовлює варіативність самого генеалогічного підходу. Специфіка предмета дослідження разом з цілями, які ставлять перед собою філософи, визначає особливості застосування цього методу. З огляду на різноманіття проблематики постає необхідність дослідження застосування генеалогічного методу у філософських розвідках з теми секулярності.

Метою статті є аналіз застосування генеалогічного підходу в основних філософських дослідженнях секуляризації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Керуючись поставленою метою, ми здійснюємо наш аналіз на основі таких праць, як «Смисл в історії» К. Льовіта, «Теологія та соціальна теорія: поза секулярним розумом» Дж. Мілбенка, «Формації секулярного: християнство, іслам, сучасність» Т. Асада, «Секулярна доба» Ч. Тейлора, «Ненавмисна Реформація: як релігійна революція секуляризувала суспільство» Б. Грегорі.

Серед сучасних українських дослідників генеалогічний характер окремих філософських розвідок з теми секуляризації розглядають У. Луц, Н. Вашрова, А. Денисенко та К. Пашков. Також різні аспекти застосування генеалогічного підходу до проблематики секуляризації досліджує низка західних авторів, зокрема С. Шерн, К. Джагер, Д. Шиндлер, Й. Якобсен, П. Гордон, Й. Куак.

Виклад основного матеріалу. Появу та популяризацію генеалогічного підходу пов'язують з працями Ф. Ніцше та М. Фуко. Застосовуючи цей метод у розвідках з теми секуляризації, дослідники не намагаються невідступно наслідувати його в тій формі, в якій його застосовували основоположники, але адаптують його до власного предмета дослідження. Отже, генеалогічний метод набуває особливостей застосування.

Окремою категорією ми виділяємо генеалогії секулярності, які можна охарактеризувати як історії сьогодення. До цієї категорії ми зараховуємо «Теологію та соціальну теорію» Дж. Мілбенка, «Секулярну добу» Ч. Тейлора та «Ненавмисну Реформацію» Б. Грегорі. Ці праці є значними за обсягом, оскільки розглядають питання передумов, причин та перебігу секуляризації. Так, на думку Дж. Мілбенка, основною причиною секуляризації Заходу є поява секулярної онтології в метафізиці одноголосності буття І.Д. Скота. Ч. Тейлор розглядає характерне для Середньовіччя прагнення Реформи як передумову формування дисциплінарного цивілізованого суспільства Модерну з його секулярним характером. Б. Грегорі, аналізуючи ненавмисні наслідки Реформації, вважає появу протестантизму доленосною подією, внаслідок якої Захід пішов шляхом секуляризації.

Для таких генеалогій характерний погляд, за якого наше розуміння минулого є невід'ємним для розуміння сьогодення. Канадський філософ Ч. Тейлор описує це таким чином: «важливим чинником формування нашого відчуття місця, де ми перебуваємо, є історія того, як ми сюди потрапили» [2, с. 55], тобто наше бачення історії формує наше «відчуття» сьогодення та ті смисли, які ми йому надаємо. На його думку, розуміння минулого є також важливою складовою самоусвідомлення: «Наше минуле відкладається у нашому теперішньому, і ми приречені хибно розуміти себе, допоки не дійдемо правдивого бачення нашого походження» [2, с. 55].

Дж. Мілбенк та Б. Грегорі вважають, що важливість нашого бачення минулого полягає в іншому. На відміну від тейлорової генеалогії, праці цих авторів є не лише дослідженнями історико-соціального процесу, але й спробами критики секуляризації з католицької перспективи (у разі Б. Грегорі) та перспективи теологічного руху «Радикальна Ортодоксія» (у разі Дж. Мілбенка). В контексті їхніх праць секуляризація розглядається як хибний шлях, викликаний в певному сенсі випадковим, небажаним поворотом історії. Таке бачення дає можливість констатувати потребу трансформації сучасного стану речей. Так, Дж. Мілбенк у своїй праці «Теологія та соціальна теорія» намагається сформувати концепцію альтернативного, несекулярного проекту Модерну.

З цим пов'язана ще одна характерна риса генеалогій секулярності. Ч. Тейлор, Дж. Мілбенк та Б. Грегорі розуміють історію як багатовекторний розвиток подій. На їхню думку, в історії немає наперед заданої закономірності. Прикладом цього є характерна для Просвітництва віра в прогрес, за якої суспільства немовби обов'язково рухаються шляхом секулярності. У разі Дж. Мілбенка та Б. Грегорі на тлі багатоваріантної концепції історії секуляризація постає неправильним розвитком подій, який необхідно виправити в сьогоденні. Однак у разі Ч. Тейлора нам видається, що наголошення на такому характері історії пов'язане з іншими факторами. На відміну від попередніх авторів, Ч. Тейлор переважно позитивно оцінює результати секуляризації, тому канадський філософ не наголошує на необхідності змін наявного стану речей. Для нього є важливим виправлення поширених хибних поглядів щодо історії секуляризації, які формують неправильний образ релігії в умовах плюралістичного сьогодення.

На нашу думку, заперечення Ч. Тейлором концепції історії, згідно з якою суспільства за необхідністю стають секулярними, пов'язано з крахом неокласичних теорій секуляризації. Саме для соціологічних концепцій 60–70-х рр. ХХ століття був характерний такий історизм. В цей період секуляризацію пов'язували з модернізацією суспільств. Згідно з такою тезою чим більш розвиненим та модернізованим є суспільство, тим більш релігія маргіналізується та занепадає. На основі цього здійснювалися прогнози про подальший занепад релігії. Однак приклади модернізованих суспільств з високим рівнем релігійності поставили під сумнів правильність цього твердження. Поява нових емпіричних даних стосовно релігійної динаміки в глобальному контексті спростувала тезу про взаємозв'язок модернізації та секуляризації. Це викликало спроби докорінного перегляду попередніх теорій та пошуку нових, які могли би враховувати особливості локальних контекстів.

Попри зміну парадигми дослідження секуляризації в соціології, просвітницький дискурс досі часто є визначальним у формуванні образу релігії на Заході, тому Ч. Тейлор формує власну концепцію секуляризації на протигагу поширеним нарративам, які він називає «історіями відлучення» (“subtraction stories”). Під цим поняттям він розуміє історичні «оповіді», за якими секуляризація розглядається як лінійний занепад релігії, що викликаний розвитком науки. Релігійні смисли немовби «відлучуються», релігійна «вуаль» спадає внаслідок раціоналізації, а перед людьми постає світ, яким він є насправді. Проблемою

таких наративів, на думку Ч. Тейлора, є те, що вони викривлюють справжню історичну картину, адже зигзагоподібна релігійна динаміка Заходу зображується лінійним занепадом, сукупність причин зводиться до розвитку науки, а деякі фактори, такі як численні трансформації в рамках релігійної сфери, взагалі не беруться до уваги. Накладання прогресистського бачення історичного процесу на релігійну динаміку приводить до надмірно спрощених уявлень про секуляризацію. Такі уявлення часто розходяться з історичними реаліями цього процесу.

Водночас у просвітницькій концепції історії релігія набуває образу несумісної з раціональністю. Ч. Тейлор не погоджується з таким упередженням. До того ж у своїй праці він позиціонує себе як практикуючого католика, не байдужого до питань віри. Таким чином, на нашу думку, пропонуючи власну генеалогію секулярності, яка представляє історично коректну картину цього процесу, Ч. Тейлор намагається реабілітувати образ релігії, зокрема християнства, в умовах західного академічного середовища.

С. Шерн зазначає, що методологічна основа дослідження «Секулярна доба» була закладена Ч. Тейлором у його праці «Джерела себе» [13, с. 269]. Саме у «Джерелах» формуються ті особливості генеалогічного методу, який згодом буде застосований до вивчення секуляризації. Так, С. Шерн вказує на емоційне залучення читача як необхідний аспект генеалогічного підходу: «Для Тейлора істотним аспектом мистецтва генеалогії є те, що воно повертає нас емоційно. Джерела себе є генеалогією за задумом, оскільки лише артикуляція певних цінностей, презентація їх відкритими для емоційної оцінки могла б спонукати нас прийняти ці цінності» [13, с. 270]. Такий аспект, на думку С. Шерна, є рисою, яка вказує на подібність генеалогій Ч. Тейлора та Ф. Ніцше.

Ще однією ознакою генеалогічного підходу у його ніцшеанському застосуванні є критичність. Якщо «Джерела себе» не є критичною розвідкою, то «Секулярна доба», на думку С. Шерна, більше відповідає цій якості. Він звертає увагу на те, що генеалогія Ф. Ніцше передбачає дискредитування християнської та гуманістичної моральних позицій. Ч. Тейлор у «Секулярній добі» на основі генеалогічного підходу ставить під сумнів позиції ексклюзивного (світського) гуманізму (“exclusive humanism”) та антигуманізму Ф. Ніцше [13, с. 270–271].

Схожу паралель між підходами «Секулярної доби» Ч. Тейлора та «Генеалогією моралі» Ф. Ніцше проводить український дослідник А. Денисенко. Він характеризує генеалогічний підхід у ніцшеанському розумінні як «свого роду психоаналіз пізнавальних і моральних парадигм» [1, с. 289]. Такий опис влучно характеризує дослідження Ч. Тейлора. Канадський філософ розглядає секуляризацію не в соціологічних категоріях занепаду релігійних вірувань та практик чи значенні соціальної диференціації, а в контексті зміни тла. Під тлом Ч. Тейлор розуміє «загалом неструктуроване й невисловлене розуміння всієї нашої ситуації, в межах якої окремі риси нашого світу набувають для нас того чи іншого сенсу» [2, с. 276]. Секуляризація розглядається Ч. Тейлором в контексті зміни цього тла мислення. Певною мірою саме воно зумовлює характер нашого пізнання та життєвих практик. На його фоні ми мислимо можливість існування Бога чи чогось трансцендентного, воно ж може формувати образ, яким ми уявляємо Бога та характер взаємодії з Ним. В рамках цього тла кожна людина робить вибір на користь віри чи невіри, тобто, здійснюючи генеалогію секулярності, Ч. Тейлор розглядає перш за все трансформації саме цього тла мислення, що визначає соціальні умови здійснення віри чи невіри.

Часові рамки дослідження Ч. Тейлора становлять п'ять століть. У своїй розвідці філософ прослідковує зміни, що відбулися від 1500 р., коли віра в Бога була світоглядною позицією за замовчуванням, до 2000 р., коли віра є не лише однією з палітри можливих

перспектив, але й вибором, що викликає труднощі. Разом з появою плюралізму поглядів в результаті секуляризації змінюється характер віри. Ч. Тейлор зазначає, що у середньовічний період віра переважно мала наївний характер. З появою ринку релігійних вірувань вона все більше набуває рис особистого раціонального вибору.

Передумови секуляризації Ч. Тейлор вбачає у спразі Реформи, що була характерною для періоду Середньовіччя. Під спрагою Реформи мається на увазі бажання трансформувати суспільство згідно з вимогами Євангелія. В такому суспільстві у кожної людини, а не лише у посвяченої меншості, була би можливість бути стовідсотковим християнином. Соціальна напруга такого характеру проявлялась у період пізнього Середньовіччя у прото-реформаційних рухах та повністю здійснилась уже в Реформації.

З появою протестантизму Ч. Тейлор пов'язує низку фундаментальних змін. Слідом за М. Вебером він вказує на розчаклування простору, викликане доктринальними змінами в протестантизмі. Однак розчаклування в цьому контексті розглядається не як відхід від релігійності, а як трансформація в межах самої релігійної сфери. Водночас Ч. Тейлор пов'язує з Реформацією поширення моральних норм на широкі верстви населення та появу нової ідентичності. Ці аспекти все ще не є кроками на шляху секуляризації. Бувши викликаними бажанням більшого благочестя, вони здійснюються в цілком релігійному суспільстві. Однак ці зміни формують умови, в яких згодом поява секулярного суспільства стане можливою. Так, поява нової ідентичності, а саме «Ізольованого Я» (“buffered self”), ознаменувала звільнення людей від страху перед злими духами, що можуть завдати шкоди людині попри її волю. В результаті «перевертання поля страху» тваринний страх перед нечистою силою трансформувався в страх Божий, що підносив людину. Однак якщо у середньовічній уяві відмовитись від віри в Бога означало віддати себе на поталу злим духам, то з новою ідентичністю заперечення Його існування не загрожує такою небезпекою. Невіра стала можливою. Водночас поширення моральних норм сприяло появі дисциплінарного суспільства, в рамках якого сформувалось інструментальне ставлення до навколишнього середовища. Поклоніння Богу в такому суспільстві все частіше починало розглядатися як слідування Божественному плану стосовно суспільства та природи. На цій основі відбулося поступове сповзання до деїзму.

Кінцевим результатом цих трансформацій, кульмінацією секуляризації є поява «іманентного каркасу» (“immanent frame”). Цим поняттям Ч. Тейлор позначає стан наявного сьогодні тла мислення. «Іманентний каркас» утворює «природний» порядок на противагу «надприродному», «іманентний» світ як протилежність можливого «трансцендентного» світу» [3, с. 214]. В рамках «іманентного каркасу» людина може здійснити вибір на користь відкритої чи закритої до трансцендентності перспективи. «Іманентний каркас» не змушує до прийняття жодної з них, але в різних соціальних середовищах може мати відповідні нахили. Так, зокрема, західне академічне середовище тяжіє до закритої, матеріалістичної перспективи.

Із «Секулярною добою» пов'язана праця «Теологія та соціальна теорія: поза секулярним розумом» [9]. Її автором є британець за походженням, англіканський теолог, засновник теологічного руху «Радикальна Ортодоксія» Дж. Мілбенк. Як і «Секулярна доба», «Теологія та соціальна теорія» є генеалогією секулярності. Однак канадський філософ та британський теолог розглядають секуляризацію на різних рівнях.

У післямові до «Секулярної доби» Ч. Тейлор зараховує теологію та соціальну теорію до історій інтелектуального відхилення. Як ми вже зазначали, на думку Дж. Мілбенка, секуляризація є хибним шляхом Західної цивілізації. Поворотним моментом історії стала поява секулярної онтології в метафізиці одноголосності І.Д. Скота. На думку Дж. Міл-

бенка, секуляризація була викликана неправильною теологією, що постає інтелектуальним відхиленням від традиційного християнського бачення взаємовідношення Бога та буття. Історії інтелектуального відхилення розглядають секуляризацію в теоретичній площині теології та філософії. Однак в минулому до цієї сфери могли долучатись лише інтелектуальні еліти. Через це, на думку Ч. Тейлора, такій перспективі бракує розгляду секуляризації як явища широких мас [3, с. 589]. У власному дослідженні Ч. Тейлор розглядає секуляризацію саме як процес на рівні суспільної свідомості. Він зазначає, що обидва бачення секуляризації доповнюють одне одного та демонструють панорамну картину того, як ми опинилися в сьогоденні [3, с. 599].

Попри те, що автор «Теології та соціальної теорії» є теологом, а сама праця є критикою секулярного характеру Заходу з теологічної позиції, все ж таки вона становить цінність для нашого огляду застосування генеалогічного підходу у філософських дослідженнях секуляризації, оскільки значною мірою в цій праці порушується історико-філософська проблематика.

На початку своєї праці Дж. Мілбенк зазначає, що генеалогічний підхід запозичується ним у Ф. Ніцше [9, с. 14]. На основі генеалогічного методу британський теолог прослідковує корені секуляризації до періоду пізнього Середньовіччя. Саме в цей час, на його думку, відбуваються вирішальні зміни, внаслідок яких вектор руху Західної цивілізації набуває цілковито іншого напрямку. Ці зміни відбудуться в концепціях Бога, буття та їхнього взаємовідношення. Такою доленосною подією є поява секулярної онтології, в межах якої буття почало розглядатись як автономне, безпосередньо не залежне від Божої благодаті. Ці зміни пов'язані з ідеєю І.Д. Скота про унівокативність, або одноголосність буття (“univocity of being”). У томістському розумінні характеристики Бога розглядалися за аналогією з відповідними цьогосвітніми якостями. За такого погляду Бог за своєю сутністю розглядався якісно відмінним від творіння. Однак згідно з ідеєю унівокативності Бог підпорядковувався тій самій категорії існування, що й решта буття. У цьому сенсі на якісному рівні між Богом і творінням не було фундаментальної різниці, вона була лише кількісною. В результаті ця зміна в концепції Бога привела до того, що буття перестало розглядатись як таке, що бере участь у бутті Божому. Ідея про те, що матеріальний світ чуттєвих речей бере участь в ідеальному бутті, була запропонована Платоном, а також знайшла своє продовження в працях неоплатоніків, зокрема Плотіна, а згодом була прийнята на християнському ґрунті. Зокрема, її осмислював у християнському контексті Тома Аквінський. Онтологічна залежність матеріального світу від ідеальної реальності почала розглядатись як залежність творіння від його Творця [11, с. 1]. Однак, на думку Дж. Мілбенка, перемога унівокативної концепції буття зруйнувала попередній світогляд і дала змогу мислити буття без посилань на Бога. Незабаром такий стан речей поглибився перевагою, яку номіналізм здобув над реалізмом. Значною мірою це проявилось у модерній політичній теорії, що формувалась за принципом Гуго Гроція “*etsi Deus non daretur*” («немовби Бога не існувало»).

Ці ідеї запозичує та розвиває американський історик Бред Грегорі у праці «Ненавмисна Реформація: як релігійна революція секуляризувала суспільство». Як і в попередніх прикладах, за методологічну основу автором береться генеалогічний підхід. За його допомогою він намагається продемонструвати, як події віддаленого минулого продовжують впливати на наше сьогодення.

Якщо Дж. Мілбенк вважає, що центральною подією, яка привела до секуляризації західного світу, є поява одноголосної концепції буття, то у дослідженні Б. Грегорі це місце посідає поява Реформації. Теологічні трансформації схоластичної думки є передісторією, які разом з появою протестантизму приведуть до секуляризації християнського

Заходу. В контексті ідей Дж. Мілбенка Б. Грегорі вказує на вплив ідей філософа схоласта В. Оккама на формування натуралістичної концепції навколишнього світу в науці. Згідно з принципом «леза Оккама» посилянь на Бога слід уникати, якщо природні явища можуть бути поясненими без них. У довготерміновій перспективі, на думку Б. Грегорі, це привело до появи поширеного сьогодні методологічного натуралізму [6, с. 52].

Оригінальний підхід до дослідження секуляризму крізь призму поняття секулярного ми знаходимо в праці американського антрополога Талала Асада «Формації секулярного: християнство, іслам, сучасність» [4]. Це дослідження відрізняється від попередніх розглянутих нами генеалогій через характер застосування цього методу. Методологія Т. Асада базується на генеалогічному підході Ф. Ніцше та М. Фуко, хоча, як зазначає сам автор, він не намагається наслідувати їх неухильно [4, с. 16]. Й. Якобсен зазначає, що підозра до універсалізму та метанаративів разом з генеалогічним підходом та дискурс-аналізом у «Формаціях секулярного» свідчить про те, що значною мірою Т. Асад був натхненний працями саме М. Фуко [7, с. 114].

Генеалогія Т. Асада є не послідовним викладом соціальної історії, а, скоріше, аналізом її фрагментів, які сформували наявний сьогодні секулярний дискурс. Це пов'язано з тим, як американський антрополог розглядає секулярне. Він зазначає, що «секулярне не є ні єдиним за походженням, ні стабільним у своїй історичній ідентичності, хоча працює через низку конкретних опозицій» [4, с. 25]. Такими опозиціями, на його думку, є властиві модерному секулярному дискурсу протиставлення «віра – знання», «природне – надприродне», «секулярне – профанне» тощо. Аналізуючи їх застосування, Т. Асад намагається продемонструвати, як зміни на рівні дискурсу зумовлювали зміни практик. Секулярне в цьому контексті розглядається як концепція, «яка поєднує певну поведінку, знання та чуттєвості у сучасному житті» [4, с. 25].

Й. Куак вказує на (мета)концептуальний характер генеалогічного підходу Т. Асада, оскільки за його допомогою американський антрополог досліджує, як концептуальне розрізнення між «релігійним» та «секулярним», у категоріях якого ми мислимо, визначає види питань, які, як ми вважаємо, можуть бути поставленими та які варто поставити [10, с. 46], тобто Т. Асад перш за все розглядає релігійне та секулярне як епістемологічні категорії.

На основі генеалогії поняття секулярного Т. Асад прослідковує генеалогію секуляризму як політичної ідеології. Її коріння він вбачає частково в Ренесансному гуманізмі, частково в просвітницькій концепції природи, частково у філософії історії Г. Гегеля. На думку Т. Асада, секуляризм, попри удавану нейтральність, містить передумови соціальної несправедливості. Зокрема, це проявляється тоді, коли релігійні меншості не лише виключаються з публічного простору, але й постають об'єктом суспільного засудження. У цьому контексті секулярний характер ліберального політичного проекту є механізмом соціального утиску. Через це секулярний лібералізм зазнає критики з боку Т. Асада.

Ще один приклад застосування генеалогічного методу ми знаходимо в праці К. Льовіта «Смисл в історії» [8]. На основі аналізу концепцій історії низки мислителів К. Льовіт висуває тезу про те, що модерне прогресистське бачення історичного процесу є секуляризованою версією есхатологічних юдео-християнських вірувань. На його думку, властиве Модерну телеологічне бачення історії сформувалось на основі ідеї Другого пришестя. Християнська надія на викуплення світу від смерті та тління була позбавлена надприродної складової та трансформувалась у модерну концепцію розвитку людства щодо подальшого суспільного поступу. Секуляризація в цьому контексті розглядається як процес переходу релігійної ідеї у світський контекст.

П. Гордон визначив, що «Смисл в історії» нагадує генеалогію не лише за змістом, але й за структурою. Річ у тім, що К. Льовіт аналізує бачення історії різних мислителів не у хронологічному, а у зворотному порядку: від Я. Буркгардта, К. Маркса та Г. Гегеля до середньовічних мислителів Й. Флорського, Августина та Оросія, аж до біблійного погляду на історію. Такий ретроспективний огляд, на думку П. Гордона, є схожим на генеалогічну техніку викриття [5, с. 150].

Також П. Гордон розрізняє два види історичних генеалогій, а саме суголосні (“consonant”) та дисонансні (“dissonant”). Суголосними генеалогіями, на його думку, є історії ідей, понять чи феноменів, що прояснюють сутність та не суперечать їхній самопрезентації чи поширеному розумінню. Освітлюючи історичне тло, такі генеалогії здатні поглиблювати вже прийняте значення. Дисонансні генеалогії вступають у суперечність із прийнятим розумінням ідеї, поняття чи явища та спрямовані на викриття їхньої справжньої сутності. Такі генеалогії передбачають, що за очевидною самопрезентацією приховується щось зовсім протилежне. Прикладом цього є генеалогія Ф. Ніцше, який вважав, що за християнськими нормами моралі криється аморальність [5, с. 153–154].

П. Гордон також зазначає, що «Смисл в історії» є дисонансною генеалогією, оскільки її автор намагається продемонструвати, що за світською ідеєю прогресу як ключового рушія історії криється насправді цілком релігійна ідея викуплення світу [5, с. 153–154]. Секуляризація в цій генеалогії розглядається у значенні відособлення ідеї від властивого їй релігійного контексту, в результаті чого вона трансформується у світську форму. Схожої позиції дотримувався К. Шмідт, однак не у сфері історії ідей, а в політичній теорії. На його думку, «усі значні концепції модерної теорії держави є секуляризованими теологічними концепціями» [12, с. 36].

У цьому контексті необхідно згадати пов'язану з працями К. Шмідта та К. Льовіта дискусію про легітимність епохи Модерну. Її сутність полягала в тому, що якщо основні модерні ідеї та поняття є лише секуляризованими теологічними концепціями, то Модерн втрачає фактор новизни на концептуальному рівні. В такому разі постає питання про коректність виокремлення Модерну як окремої історичної епохи, що концептуально відрізнялась від попередньої.

З критикою ідей К. Шмідта та К. Льовіта виступив німецький мислитель Ганс Блюменберг. У своїй праці «Легітимність Нового часу» він звинуватив К. Льовіта в історичному субстанціоналізмі. Сутність цього закиду полягала в тому, що в теорії К. Льовіта ідеям немовби властиві певні незмінні субстанції, які протягом історії здатні переходити в інші контексти. Г. Блюменберг не погоджувався з таким поглядом, оскільки, на його думку, саме контекст є основним фактором, що визначає зміст ідеї чи поняття.

У своїй критиці Г. Блюменберг також вказав на те, що характерне для Модерну прогресистське бачення історії значно відрізняється від християнської ідеї Другого пришествя. Він виділив дві визначальні характеристики християнських есхатологічних вірувань, що свідчать про відмінність модерної світської та християнської концепцій історії. Він зазначив, що, по-перше, християнство розглядає Другий прихід Ісуса Христа як подію з'явлення трансцендентного Бога в іманентному ході історії; по-друге, ця подія означає завершення історії в її звичному для нас розумінні. Однак для модерної концепції історії не характерна ні перша, ні друга риса, оскільки, з одного боку, прогрес розглядається як виключно іманентний процес, а з іншого боку, він передбачає постійний розвиток, рух в напрямку покращення, а не подію довершення історичного процесу. Отже, Г. Блюменберг заперечує тезу про те, що основні модерні ідеї та поняття є секуляризованими теологічними концепціями.

Висновки. Як бачимо, генеалогічний підхід має широке застосування у філософських дослідженнях проблематики секулярності. На його основі постають значні за обсягом наративи секуляризації (наприклад, праці Ч. Тейлора, Дж. Мілбенка та Б. Грегорі). За допомогою генеалогічного методу досліджуються також окремі аспекти цього процесу, зокрема формування секулярного дискурсу в праці Т. Асада. Водночас саме явище секуляризації розглядається на різних рівнях, а саме в площині філософської та теологічної думки, на рівні суспільної свідомості. Осібно стоїть дослідження К. Льовіта, оскільки секуляризація розглядається ним у специфічному значенні процесу переходу релігійних ідей у світський контекст.

Попри таке різноманіття проблематики, користуючись розрізненням П. Гордона, можемо відзначити спільну рису, властиву генеалогіям секулярності, а саме їх дисонансний характер. Так, Дж. Мілбенк, Ч. Тейлор та Б. Грегорі у своїх генеалогіях секулярності прослідковують передумови та причини цього процесу у трансформаціях, що відбулися в рамках християнства. В контексті їхніх праць процес, у результаті якого суспільство набуває світського характеру, корениться в релігійній сфері. Т. Асад, аналізуючи формування секулярного дискурсу, намагається продемонструвати позірність його, на перший погляд, нейтрального характеру. Також К. Льовіт, розглядаючи секуляризацію як процес переходу ідей з теологічного контексту у світський вжиток, намагався продемонструвати релігійні корені основних ідей Модерну.

Наприкінці зазначимо, що сьогодні стосовно різних аспектів генеалогії секулярності ведуться дискусії. Дослідники часто розходяться в оцінках тих чи інших факторів, що вплинули на процес секуляризації. Інколи цілі концепції піддаються сумніву, як ми могли це бачити на прикладі дискусії про походження основних ідей модерну. Запропонована К. Льовітом генеалогія була аргументовано розкритикована Г. Блюменбергом. Однак безсумнівною заслугою застосування генеалогічного підходу до проблематики секуляризації є те, що за його допомогою було продемонстровано важливість релігійних причин та передумов цього процесу, тобто зміни, що відбулися в рамках самого християнства, мали велике значення для появи секуляризації. Сьогодні це твердження не викликає сумнівів.

Список використаної літератури

1. Денисенко А. Секуляризація как двигатель бескомпромиссной реформации. *Страницы*. 2017. № 21. С. 232–241.
2. Тейлор Ч. Секулярна доба / пер. з англ. О. Панича. Київ : Дух і Літера, 2013. Т. 1. 661 с.
3. Тейлор Ч. Секулярна доба / пер. з англ. О. Панича. Київ : Дух і Літера, 2018. Т. 2. 616 с.
4. Asad T. Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity. Stanford, CA : Stanford University Press, 2003. 269 p.
5. Gordon P.E. Secularization, Genealogy, and the Legitimacy of the Modern Age: Remarks on the Löwith-Blumenberg Debate. *Journal of the History of Ideas*. 2019. Vol. 80. No. 1. P. 147–170.
6. Gregory B. The Unintended Reformation: How a Religious Revolution Secularized Society. Cambridge; Massachusetts; London : The Belknap Press of Harvard University Press, 2012. 574 p.
7. Jakobsen J. Secularism, Liberal Democracy and Islam in Europe: A Habermasian Critique of Talal Asad. *Contrastes*. 2015. Vol. 20. P. 113–125.
8. Lowith K. Meaning in History: The Theological Implications of the Philosophy of History. Chicago; London : The university of Chicago Press, 1949. 257 p.
9. Milbank J. Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason. Malden, MA : Blackwell, 2006. 448 p.

10. Quack J. Identifying (with) the Secular: Description and Genealogy. *The Oxford Handbook of Secularism* / ed. Ph. Zuckerman, J.R. Shook. New York, NY : Oxford University Press, 2017. P. 21–39.
11. Schindler D.C. What's the Difference? On the Metaphysics of Participation in a Christian Context. *The Saint Anselm Journal*. 2005. Vol. 3. P. 1–27.
12. Schmitt C. Four Chapters on the Concept of Sovereignty / trans.: G. Schwab. Original work published 1922. Cambridge; Massachusetts; London : The MIT Press, 1985. 70 p.
13. Shearn S. Charles Taylor, Nietzsche and Theology in A Secular Age. *Working with A Secular Age: Interdisciplinary Perspectives on Charles Taylor's Master Narrative* / ed. F. Zemmin, C. Jager, G. Vanheeswijck. Berlin : De Gruyter, 2016. P. 263–282.

PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF SECULARIZATION: THE GENEALOGICAL METHOD

Roman Dziubak

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Philosophy Department
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

This article explores the genealogical method applied to the philosophical studies of secularization in the works of K. Lowith, J. Milbank, T. Asad, Ch. Taylor and B. Gregory. It is noted that the genealogical method has many variations, mainly because of the different goals the authors try to achieve, but also as a result of the wide range of the problems this method is applied to.

The research of J. Milbank, Ch. Taylor and B. Gregory can be distinguished as a separate category and classified as genealogies of the secular. The genealogy in this sense refers to the historical investigations of the contemporary secular conditions. These scholars look for the origins of the secularization and examine its history. The genealogical method also refers to its usage in F. Nietzsche's works. This German philosopher tried to expose the features of the phenomenon that are not distinctive in order to criticize it. Similarly, J. Milbank, Ch. Taylor and B. Gregory point out to the religious reasons and preconditions of the secularization, the process of departure from religion. These researchers are also critical of their subject of study. They either criticize the secularization in general or some of its consequences.

The different genealogical investigation is presented by T. Asad. Based on this method he examines the formation of secular discourse. T. Asad points out that this discourse shapes the way how we think about religion in the public sphere.

Another application of the genealogical method can be found in K. Lowith's works. Unlike the previous authors, K. Lowith considers the secularization not as a social process but as a transition of the religious ideas into the secular context. He used the genealogical approach to find the origins of the progressive view of history that was the widespread belief during the Modern era. K. Lowith's argued that the idea of the inevitable future progress was a secularized Christian belief in a Second Coming of Christ.

This investigation demonstrates the peculiarities of the genealogical approach in different secularization studies. It is noted that the genealogical method helped to acknowledge the importance of religious changed as preconditions for the further secularization.

Key words: secularization; genealogical method; religious preconditions of secularization; secular discourse.

УДК 001:130.2:159.9:6

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.4>

СТВОРЮВАЛЬНЕ ЗНАННЯ В МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНОМУ ОСВІТНЬОМУ КОНТЕКСТІ

Ірина Доннікова

*Національний університет «Одеська морська академія»,
факультет морського права та менеджменту, кафедра філософії
вул. Дідріхсона, 8, 65029, Одеса, Україна*

Наталія Кривцова

*Одеський національний медичний університет,
Центр підготовки та складання об'єктивного
структурованого клінічного іспиту
Валіховський провул., 2, 65082, Одеса, Україна*

У статті проаналізовано чинники, що сприяють виявленню створювального потенціалу знання в освіті. Методологічні підходи представлені базовими положеннями філософії культури, теорії складності та теорії самоорганізації. Створювальне знання визначено як ціннісно-орієнтоване знання, спрямоване на самореалізацію людини в складному світі. Досліджено культурно-антропологічні та культурно-психологічні аспекти мультидисциплінарних освітніх практик. Створювальність знання розуміється як об'єднання знання й культурних практик. В контексті культури знання включається в процес виробництва цінностей та смислів людського існування, допомагає досягти стану розуміння. Його призначення полягає в тому, щоби допомогти людині навчитися узгоджувати різні соціокультурні практики й стратегії життєдіяльності, знімати їх агресивність, свідомо й продуктивно діяти в ситуації невизначеності та зростаючих ризиків. В освіті важливим критерієм створювальності знання є набуття людиною навичок вчитися протягом усього життя, освоювати нові професії та види діяльності, тобто трансфесіоналізм. Це потребує врахування індивідуально-психологічних особливостей учнів, вибору відповідних методик навчання й викладання. У зв'язку з цим зростає значення культурно-психологічних практик, психологічної грамотності вчителів та учнів. Створювальність знання передбачає також персоніфіковану позицію викладача-дослідника. Викладач несе відповідальність за організацію знання в системі освіти, виступає в ролі медіатора, який подає наукове знання в доступних для учнів культурних формах. В сучасній освіті викладач сам стає учнем, засвоюючи нову інформацію та новітні освітні технології, перетворюючи мультидисциплінарний освітній контент на цілісний комунікативний простір. Основний висновок полягає в тому, що знання стає створювальним, якщо використовується в життєтворчості людини та професійній самореалізації як її складовій. Обґрунтовано, що досягнення органічної єдності знання й людського життя є можливим за орієнтації сучасної освіти на підготовку трансфесіоналів.

Ключові слова: освіта, створювальне знання, мультидисциплінарність, культурні практики, трансфесіонал.

Постановка проблеми. Освіта претендує на роль стратегічної сфери соціального життя, відповідальної за реформу мислення й знання. На відміну від науки, тобто області теоретичного знання, освіта стає простором різноманітних «людинотворчих» практик, в якому об'єднуються педагоги, дослідники, психологи, керівники, менеджери тощо. Ще в середині минулого століття М. Полані висловив думку про те, що істинне знання завжди є своєрідним єднанням особистісного та об'єктивного, активним осягненням пізнаваних

речей; дією, яка потребує особливого мистецтва [19]. Минуло вже шістьдесят років, але ідея «особистісного знання» не втратила теоретичного та практичного значення.

Проблему реформування освіти можна без перебільшення віднести до загальнонаукової та міждисциплінарної, оскільки вона обговорюється представниками різних галузей знання з різних методологічних позицій та культурних традицій [1; 14; 18]. Актуальність цього питання підкреслена в ювілейній доповіді Римського клубу, який виступив з проектом «нового Просвітництва». Викликавши широкий резонанс у філософському середовищі, доповідь стала об'єктом численних дискусій [20].

Для науковців та філософів доповідь набуває особливої переконливості завдяки методологічному підґрунтю, який створено посиланнями на такі відомі імена, як Г. Бейтсон, У. Матурана, Ф. Варела, Ф. Капра. Це дає можливість кожному досліднику робити індивідуальні методологічні «розвідки», доповнювати вже наявний інструментарій власними вподобаннями, розмірковуючи над проблемами сучасної освіти. Нам здається доцільним та органічним поєднання положень філософської антропології з теорією складного мислення Е. Морена, а також теорією самоорганізації складних відкритих систем І. Пригожина, Г. Гакена, К. Майнцера тощо. Тим більше, що в науковому багажі цих учених зустрічаємо роздуми щодо освіти [16; 18].

Так, Е. Морен підкреслює зв'язок освіти, знання й мислення, яке він визначає як складне або мислення зв'язування («connective thinking»). Вчений вважає, що сучасне знання стає причиною глобального непорозуміння саме тому, що людина здебільшого оволоділа мисленням, що роз'єднує. Традиційна культура мислення, яка формує наше мислення вже з початкової школи, вчить нас, що «потрібно зводити складне до простого, тобто розділяти те, що пов'язане між собою, об'єднувати множинне, усувати все те, що несе безлад або суперечності» [13, с. 124]. У зв'язку з цим виникають питання про те, яким чином знання може сприяти становленню складного мислення, якими мають бути освітні практики для поєднання знання, мислення й життя людини в єдиний творчий процес.

Мета статті полягає у виявленні специфіки мультидисциплінарних освітніх практик, що розкривають створювальний потенціал знання.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні є очевидним, що час ціннісно-нейтральної науки й знання минув. Науку слід розглядати не тільки як продукт цивілізації (яка, на жаль, вивільняє її деструктивний потенціал), але й як складову культури (в якій розкривається творчий потенціал людини, що пізнає). Саме тому проблема створювальності знання передбачає культурологічний контекст. Отже, створювальне знання ми визначаємо як ціннісно-орієнтоване знання, спрямоване на самореалізацію людини у складному світі. Це очікуване й в певному сенсі традиційне визначення розкривається в нових смислах за деяких уточнень.

Доречно зауважити, що етимологія російського слова «созидать» походить від праслов'янського кореня «зъдати», тобто «будувати», «споруджувати з каменів», «класти стіну» [15]. Створювальність, крім ключової ідеї «будувати», «творити», містить ідею практичної діяльності, а також підкреслює її процесуальність, адже «создают мгновенно, а созидают исподволь» [3]. Крім цього, слово вказує на з'єднання, кооперацію та співпрацю.

Російському «созидательное знание» відповідає, на нашу думку, українське «створювальне знання», тобто знання, яке створює щось нове та водночас за своєю сутністю є творчим. Створювальність – це і характеристика власне знання (творчого, інноваційного за сутністю), і його функція (узгоджувана, синергічна). Слід також зазначити, що слово зберігає ще одну ознаку творчості: творити щось із самого себе (тобто містить ідею аутопоезиса).

Для більш глибокого розуміння необхідно зазначити, що знання набуває створювальної сутності, якщо воно розглядається в більш широкому онтологічному контексті, а саме антропо-соціо-культурному, й навіть ширше – в космо-природно-антропо-соціо-культурному. Інакше кажучи, створювальність знання виявляється в контексті антропологічної складності [4]. В такому розумінні воно є результатом осмислення людиною себе й свого життя в багаторівневих і складних взаємодіях зі світом (як взаємодія складного зі складним, або складного в складному). Мислення, яке здатне одночасно з'єднувати та розрізняти масштаби, розкриває багатовимірність і складність, взаємозв'язок цілого й частин, глобального й локального [18, с. 13].

В контексті нашої проблеми створювальність знання виявляється в поєднанні знання та різноманітних культурних практик, що виникають в різних «онтологічних масштабах», а саме під час взаємодії людини з природою, із соціокультурною реальністю, із самою собою, в пошуку свого місця й призначення в житті та професії. При цьому ми визначаємо культуру як духовно-практичний спосіб самоорганізації людського життя, який виявляє створювальний вектор людської діяльності [5]. Підкреслюючи створювальну людиновимірність культури як одну з її сутнісних ознак, можемо розкрити зміст поняття «створювальне знання». Інакше кажучи, створювальне знання передбачає певний культурний контекст, у якому воно стає людинотворчим, тобто таким, що єднає людину зі світом. В культурі знання трансформується в особистісні сенси, допомагає досягти розуміння того стану, коли людське існування переходить від невизначеності (хаотичності) до ціннісно-сислової впорядкованості. Як зазначав С. Кримський, саме приєднання до цінностей, смислів людської діяльності відрізняє розуміння від пізнання, «коли свідомість починає резонувати у речах, а речі виступають як «віщання», розкриваючи свій смисловий потенціал, окреслений культуро-історичним досвідом» [12, с. 108]. Отже, розуміння є детермінованими культуроу ставленням і станом, що дають приріст нових смислів, які, проте, не виходять за межі культурного, отже, людського буття.

Оскільки культура є цілісним духовно-практичним феноменом, культурні практики об'єднують і процес генерації смислів, і їх втілення в матеріально-предметні форми, зрештою, з'єднують людину зі світом. Отже, пізнання також є різновидом культурної практики, пов'язаною з пошуком істини як життєвої цінності, тобто генерацією створювального знання. Знання, що функціонує в мультикультурному освітньому просторі, покликано демонструвати плюральний зміст культури й сприяти встановленню транскультурних зв'язків та відносин. Отже, одним з головних критеріїв його створювальності є здатність мислячої людини узгоджувати різноманітні когнітивні практики, знімаючи їх агресивність та взаємодіторгнення, свідомо й продуктивно діяти в ситуації соціальної невизначеності та зростаючих ризиків, створюючи умови для саморозвитку [6, с. 99].

Ще одним важливим критерієм створювальності знання є набуття людиною навичок вчитися протягом усього життя, освоювати нові професії та види діяльності. Людина виявляється внутрішньо готовою до соціальних змін, розвиває навички соціокультурної адаптації, не втрачаючи особистісної автономії. Безперервна освіта передбачає «перетворення, перерозподіл і нову гармонізацію особистого і громадського часу», на чому наголошується у Всесвітній доповіді ЮНЕСКО «До суспільств знання» [1]. Професія, культура й суспільство стають для людини її життям, сенсом існування, дають задоволення й приносять насолоду. Ця установка стосується й тих, хто вчить, й тих, хто вчиться.

В культуро- і людиновимірній освіті зростає роль особистості викладача, на якого накладаються подвійні зобов'язання, адже він діє в системі цінностей і норм наукового пізнання, а також у системі цінностей і норм тієї організації, яка створена для вирішення

конкретного завдання [7, с. 180–181]. Отже створювальність знання передбачає персоніфіковану позицію педагога-дослідника як носія певної культури. Життєвий світ ученого збагачується професійними знаннями, а наука стає справою «розуму, душі і рук людських» [7, с. 181]. Крім цього, саме викладач відбирає актуальну інформацію, працює над структурою та змістом навчальних курсів, формами й способами подачі знання, які активізують самостійне мислення. Викладач несе відповідальність за організацію знання в системі освіти, виступає в ролі медіатора, що трансформує наукове знання в доступні для учнів культурні форми. Як суб'єкт культури він прищеплює шанобливе ставлення до альтернативних точок зору в науці, культурних відмінностей, необхідне для творчого мислення та створювальної діяльності.

Антропологізація освіти супроводжується зростанням значущості мультикультурних освітніх практик, зокрема культурно-психологічних, які націлені перш за все на індивідуалізацію освіти шляхом досягнення психологічної грамотності вчителів та учнів, вибір освітніх технологій, що дають змогу розвинути особистісні здібності, активізацію самонавчання, яке сприяє трансформації знання в особистісні смисли. Крім того, врахування психологічних особливостей учасників освітнього процесу дає можливість уникати непорозуміння, запобігати конфліктам, отже, перетворити навчання на процес співтворчості.

Так, психологічні дослідження свідчать про те, що особистість, у структурі якої домінує дослідницький тип професійних інтересів, здібностей та досвіду, може сприймати інноваційно-дослідницьку діяльність і як джерело особистісно-професійного зростання, і як сферу реалізації вже наявних здібностей та компетенцій. При цьому важливу роль у становленні особистості професіонала дослідницького типу відіграють інтегрованість, тип домінуючих професійних уподобань та їх узгодженість із типом діяльності, а також специфіка сприйняття людиною ролі виконуваних дій у її життєдіяльності загалом [9].

Це важливо враховувати під час організації освітнього процесу та розроблення технологій педагогічного менеджменту, оскільки зростання показників інноваційного потенціалу особистості супроводжується змінами інших показників самоорганізації. Так, у дослідників наукової інформації, в структурі яких дослідницький компонент не є домінуючим, зростання інноваційного потенціалу супроводжується лише зростанням показників екстраверсії та спонтанності, а навчально-інноваційно-дослідницька діяльність сприймається ними як можливість майбутнього кар'єрного росту в професії дослідницького типу (наприклад, лікар, учений). У дослідників наукової інформації з недиференційованими професійними вподобаннями зростання інноваційного потенціалу супроводжується зростанням тривожності. При цьому дослідницькому типу властиві глибокі взаємозалежності між інтегральним показником інноваційного потенціалу та індивідуально-типологічними особливостями особистості, що сприяє зростанню особистісно-професійної зрілості. Іншими словами, зростання можливостей самореалізації інноваційного потенціалу викликає різні ефекти: у осіб з недиференційованими професійними інтересами зростає тривожність; у особистості недослідницького типу виражені інтереси до кар'єри дослідницького типу, які супроводжуються зростанням соціальної пошукової активності.

У студентів та аспірантів, у структурі особистості яких не домінує дослідницька складова, найбільш характерним є емоційно-когнітивний тип реалізації різних інноваційних можливостей, адже вони лише яскраво виявляють своє ставлення до можливих змін у житті, витрачають багато часу на осмислення нової інформації та різних інноваційних можливостей. Також вони не схильні самостійно й продуктивно діяти в неординарних ситуаціях, не готові до самореалізації інноваційного потенціалу в організації власного життя. Водночас дослідницький професійний тип особистості – це інноватор-практик-ког-

нітивіст. Він не схильний до емоційних реакцій на нову ситуацію як позитивно-диференційованим, так і негативно-генералізованим чином, а діє з орієнтацією на наявну інформацію, оцінюючи результати своєї активності. При цьому інформованість сприяє зростанню його інноваційно-дослідницької компетентності, що, зокрема, проявляється в осмисленій продуктивній діяльності, а також самоорганізації життя загалом. Зростання інтересу до дослідницької діяльності й кар'єрі сприяє росту різних можливостей самореалізації інноваційного потенціалу через узгодженість типу особистості й типу діяльності [9].

Таким чином, психологічні дослідження підтверджують необхідність антропологізації та індивідуалізації освіти, в центрі якої розташована людина, що навчає й навчається. Стає зрозумілим, що в сучасній освіті знання повинні не тільки відображати зв'язок колективного та індивідуально-особистісного, але й бути джерелом самореалізації та соціально-психологічного самовдосконалення людини. Однак, на жаль, ще зберігається педагогічна традиція, за якої метою освітнього процесу є формування людини із заданими властивостями та поведінковими стереотипами, що відповідають певним соціальним запитам. Має місце недооцінка активної сутності людини, її здатності до самоосвіти [11, с. 15–16].

Нами також була зроблена спроба створення двох моделей освітнього коучингу, в яких враховуються як можливості освітнього середовища, так й індивідуально-психологічні особливості особистості (педагогів та студентів). Першою є лінійна модель «Шлях до гармонії життя», в якій людина, що здобула освіту, є «продуктом» організації навчально-виховно-розвиваючого простору. При цьому сприятливі («зовнішні») умови, що створюються педагогом, стимулюють формування «внутрішніх» можливостей (самотивації, компетенції тощо) учнів. Другою є нелінійна модель «Від мрії до успіху», в якій людина постає як співтворець освітнього процесу, здатний до творчої самозміни в умовах, що змінюються, зі збереженням особистісної цілісності та продуктивності [10]. Йдеться про два напрями освітнього коучингу, а саме традиційну модель (“coach” – від англ. «тренер»), в якій особистість розглядається як відкрита, нелінійна, але організована система, розвиток якої залежить від певних умов і якостей особистості; альфологічну модель (“couch” – від англ. «диван»), в якій людина постає як складна відкрита, нелінійна система/середовище, що самоорганізується, здатна самовдосконалюватися, створюючи умови власної життєдіяльності [10, с. 528].

Переорієнтація сучасної освіти на саморозвиток людини, розкриття її творчого потенціалу вимагають нових форм організації навчального процесу, в якому академічні знання включаються в процес самореалізації людини шляхом підвищення можливостей її професійного вдосконалення в складних соціокультурних зв'язках та відносинах. Очевидною є необхідність переходу від освіти, що забезпечує отримання певної інформації (“pro-fero” – «ви-носити»), до освіти, яка розвиває здатність її осмислювати й переносити від однієї сфери в іншу (“trans-fero” – «пере-носити»). При цьому активізується здатність людини до моделювання інформації та адекватного застосування, підвищується готовність до творчої самозміни зі збереженням власної цілісності.

Досягнення органічної єдності знання й людського життя є можливим за умови орієнтації освіти на підготовку трансфесіоналів, тобто людей, не прив'язаних до однієї професії, здатних «строить и перестраивать массивы знаний и практик под проекты и двигаться по сетевым образовательным лабиринтам» [8, с. 203]. Трансфесіонал – це особливий тип творчої особистості, здатної до авто-еко-організації (Е. Морен), що володіє умінням виборчої, неконфліктної комунікації зі світом за збереження стійкості індивідуального розвитку. В контексті проблеми створювального знання трансфесіоналізм слід розглядати як

необхідну якість сучасної людини, здатної інтегрувати, з'єднувати, узгоджувати різноманітні соціокультурні практики через складне, критичне мислення.

Трансфесіональність як стратегія сучасної освіти передбачає створення мультидисциплінарного освітнього контенту, в якому людина отримує доступ до різних видів і форм знання та його репрезентації. Водночас в освіті здійснюються одночасно мульти-, між- і трансдисциплінарні практики, впливаючи одна на одну й створюючи можливості для вирішення загальноосвітніх завдань. При цьому трансдисциплінарність означає зближення не тільки різних галузей знання, але й наукових напрямів, стирання жорстких кордонів між фундаментальними та прикладними дослідженнями, природознавством і соціально-гуманітарним знанням, нарешті, наукою та життєво-практичною сферою. Важливою особливістю трансдисциплінарності є установка на досягнення цілісного бачення предмета дослідження за збереження багатоглибини та багатовимірності його розуміння [17].

Ми вважаємо, що можливості й перспективи реалізації трансдисциплінарних підходів в освіті розкриваються у вирішенні двоєдиного завдання: з одного боку, пошуку найбільш ефективних форм та способів їх втілення, які б відповідали викликам часу, а з іншого боку, формування особистості, здатної до «творчого руйнування» та «відповідального творення» [2, с. 221]. Однак реалізація трансдисциплінарних стратегій починається з мультидисциплінарності, тобто тієї ситуації, в якій перебуває школяр або студент. Для нього реальний освітній процес є мозаїчним, фрагментарним, представленим не зв'язаними між собою дисциплінами. Трансформувати мультидисциплінарність у багатовимірний простір цілісного знання, допомогти інтеграції, розвиваючи складне мислення, мають викладачі.

Отже, між- і трансдисциплінарність – це скоріше простір викладача-дослідника, який, постійно займаючись самоосвітою, не може не виходити за рамки своєї дисципліни, коригуючи її зміст і структуру. Як дослідник він здійснює наукову комунікацію в міждисциплінарному та трансдисциплінарному просторі. Це дає йому змогу виявляти «наскрізні» смисли знання задля того, щоби потім розкрити їх учням. Загальні ж для учнів і викладачів завдання є трансдисциплінарними (навчитися вчитися, навчитися робити, навчитися жити разом і навчитися існувати) [1]. Таким чином, трансдисциплінарність «має справу зі складністю екзистенційних проблем», і не тільки способів їх дослідження, але й навчання як особистісної перспективи поведінки в актуальній ситуації [2, с. 213].

Роблячи акцент на мультидисциплінарних освітніх практиках, ми свідомо стаємо на позицію учня й студента. Таке «переміщення» необхідно для відповідної організації освітнього процесу, вибору необхідних способів та засобів «донесення» ідеї створювального знання. Якою б значущою не була роль викладача, все одно в центрі освітнього процесу перебуває той, хто прийшов вчитися майбутній професії. Хоча для досягнення людинотворчого «ефекту» необхідно, щоби вчилися й ті, для кого навчання інших вже стало професією.

Незважаючи на те, що за своїм змістом мультидисциплінарні освітні практики – це практики гуманітарні, вони охоплюють не тільки гуманітарні дисципліни. Ідея створювального знання може й має бути реалізована в різних дисциплінах, не обов'язково тільки гуманітарного циклу. Зміст фізики, хімії, математики або технічних наук може стати не менш гуманітарним, ніж зміст філософії або історії (навпаки, гуманітарні дисципліни, на жаль, іноді втрачають свій гуманітарний зміст у процесі викладання). Йдеться про зміну всього освітнього контенту, отже, про затребуваність нової генерації освітян.

Висновки. Мультидисциплінарні освітні практики є необхідною умовою виявлення й реалізації творчого потенціалу знання. Сприяючи трансформації наукового знання в особистісні смисли людського життя, вони стають культурно-антропологічними практиками,

гуманітарними за змістом. Організовуючи освіту в єдиний людинотворчий процес, мультидисциплінарні освітні практики сприяють досягненню загальної мети освіти, що полягає в підготовці трансфесіоналів, що здатні генерувати створювальне знання творчо діяти. Особливу роль у цьому процесі відіграють культурно-психологічні практики, які дають змогу виявляти творчий потенціал особистості, враховувати індивідуально-психологічні особливості учнів та викладачів у виборі засобів і форм навчання.

Подальші дослідження проблеми створювального знання можуть бути продовжені в розробленні конкретних мультидисциплінарних проєктів, що сприяють становленню єдиного людинотворчого освітнього простору.

Список використаної літератури

1. Всемирный доклад ЮНЕСКО «К обществам знания». URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843r.pdf>.
2. Гребенщикова Е., Кищенко Л. Трансдисциплинарные основания инноваций в образовании. *Філософія освіти*. 2013. № 1 (12). С. 210–223.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Москва : Цитадель, 1998. 11465 с.
4. Доннікова І. Антропологическая сложность как феномен постнеклассического гуманитарного знания. *Интегративная антропология*. 2016. № 2 (28). С. 9–13.
5. Доннікова І. Культурогенная сущность социальной самоорганизации. Одесса : Печатный дом, 2011. 280 с.
6. Доннікова І., Кривцова Н. Створювальне знання: мультидисциплінарність, інновація, самоосвіта. *Методологія та технологія сучасного філософського пізнання* : матеріали IV Міжнародної наукової конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 25–26 травня 2018 р.). Одеса, 2018. С. 98–100.
7. Киященко Л. Дисциплинарная организация научного знания в перспективе этоса постнеклассической науки. *Культурный контекст социальной самоорганизации* : збірник наукових праць. Київ : Київський університет, 2006. С. 163–184.
8. Ключко В., Галажинский Э. Психология инновационного поведения. Томск : Томский государственный университет, 2009. 240 с.
9. Кривцова Н. Профессиональные предпочтения и типологические особенности личности исследователя информационных ресурсов. *Наука і освіта*. 2016. № 7 / СХХХХVIII. С. 26–39.
10. Krivtsova N., Salekh E. From the model to the technology of training of highly skilled medical specialists. *Journal of Education, Health and Sport*. 2018. № 8 (4). P. 519–529. URL: <http://ojs.ukw.edu.pl/index.php/johs/article/view/5553>.
11. Кривцова Н., Доннікова І. Трансфесіонал як суб'єкт інноваційної освіти: психологічний аспект. *Людина як цілісність: філософсько-методологічні, соматичні та суспільно-психологічні аспекти здоров'я* : збірник матеріалів наукової інтернет-конференції (м. Одеса, 21 червня 2018 р.). Одеса, 2018. С. 11–23.
12. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. 367 с.
13. Морен Е. Шлях за майбутнє людства / пер. с фр. Є. Марічева. Київ : Ніка-Центр, 2014. 256 с.
14. Общество Знаниевых Кочевников / под ред. Дж.У. Моравеца ; пер. с англ. С. Носовой ; науч. ред. пер. И. Кужелева-Саган. Томск : Издательский Дом Томского государственного университета, 2018. 346 с.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / пер. с нем. О. Трубачева ; под ред. и с предисл. Б. Ларина. 2-е изд., стереотип. : в 4 т. Москва : Прогресс, 1986. URL: <http://etymolog.ruslang.ru/index.php?act=contents&abc=%F1&book=vasmer>.

16. Хакен Г. Самоорганизующееся общество / пер. с нем. Е. Князевой. *Синергетическая парадигма. Социальная синергетика*. Москва : Прогресс-Традиция, 2009. С. 350–369.
17. Хартия трансдисциплинарности. URL: <http://anoitt.ru/index4.php>.
18. Morin E. Seven complex lessons in education for the future. Paris : UNESCO, 1999. 63 p.
19. Polanyi M. Personal Knowledge: Towards a Post-critical Philosophy. London : Routledge, 2005. 493 p.
20. von Weizsäcker E., Wijkman A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet, Springer, 2018. 220 p.

CO-GENERATIVE KNOWLEDGE IN THE MULTIDISCIPLINARY EDUCATIONAL CONTEXT

Iryna Donnikova

*National University "Odessa Maritime Academy",
Maritime Law and Management Faculty, Department of Philosophy
Didrikhsona str., 8, 65029, Odessa, Ukraine*

Natalia Kryvtsova

*Odessa National Medical University,
Training and assembly center of objective structured clinical examination
Valikhovskiy lane, 2, 65082, Odessa, Ukraine*

The article analyzes the factors that contribute to the identification of the creative potential of knowledge in education. The methodological approaches are represented by the principal ideas of philosophy of culture, complexity theory and theory of self-organization. Co-generative knowledge is defined as a value-oriented knowledge aimed at the self-realization of human in a complex world. There are investigated cultural-anthropological and cultural-psychological aspects of multidisciplinary educational practices.

Creativity involves the combination of knowledge and cultural practices. In the context of culture, knowledge is included in the process of production of values and meanings of human existence, helps to achieve a state of understanding. Its purpose is to coordinate various socio-cultural practices and strategies of life, remove their aggressiveness, consciously and productively act in a situation of uncertainty and growing risks. An important criterion for the co-generative knowledge in education is the acquisition by person of the skills to learn throughout life, to master new professions and activities, that is transfessionalism. This needs to take into account the individual and psychological features of students, the choice of relevant teaching and training. The importance of cultural and psychological practices in education, the achievement of psychological literacy of teachers and students is growing. The co-generative knowledge presupposes a personified position of the teacher-researcher. The teacher is responsible for organizing knowledge in the education system, acting as a mediator, who presents scientific knowledge in accessible cultural forms for students. In modern education, the teacher becomes a student, learning new information and the latest educational technologies, transforming multidisciplinary educational content into a coherent communicative space. The main conclusion is that knowledge becomes co-generative if it is used in the life-creation of a person and professional self-realization as its component. It is substantiated that the achievement of an organic unity of knowledge and human life is possible with the orientation of modern education on the training of transfessionals.

Key words: education, co-generative knowledge, multidisciplinary, cultural practices, transfessional.

УДК 111.832.2:130.123.1

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.5>

САКРАЛЬНІ ТА ПРОФАННІ СМИСЛИ САМОТНОСТІ

Віталій Малімон

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
кафедра публічного управління та адміністрування
вул. Короля Данила, 15, 76018, м. Івано-Франківськ, Україна*

У статті на основі аналізу праць зарубіжних та вітчизняних науковців розглянуто особливості прояву самотності в контексті дихотомії «сакральне – профанне». Головною метою статті є виокремлення сакральних та профанних смислів самотності, розкриття їх взаємозв'язку.

Встановлено, що сакральне й профанне традиційно протиставляються за віднесеністю першого до сфери ідеалістичного осягнення буття, а другого – до сфери реального, об'єктивно пізнаного, множинно представленого в повсякденному досвіді. Сакральне для *homo religiosus* завжди залишається єдиною реальністю. Профанне народжується з нього та завершує в ньому свій колообіг. Однак в багатьох релігіях (зокрема, первісних) не існувало дуже жорстких меж між сферами сакрального та профанного, весь навколишній світ для adeptів цих релігій був синкретичним простором-часом.

Сакральна самотність – це унікальний стан пізнання власного божественного начала, самотрансценденції, досягнення вищого ступеня свободи та внутрішньої гармонії.

Профанна самотність – це стан повсякденного буття людини, укорінений у ментальних та соціальних стереотипах, соціальних звичках. Всі спроби подолати останні приречені на поразку, тому що спрямовані проти базових підвалин повсякденного життя людини.

Протиріччя, що існують між сакральним і профанним, є одними з глобальних суперечностей, які визначають спрямованість розвитку історії та культури. Розгортання коду сакрального можна представити у вигляді синусоїди, що відображає процес буття сакрального, виділяючи його найвищий підйом і поступове затухання, перехід домінанти від сакральних цінностей до профанних. Сакральне й профанне є полюсами, на яких утримується глобальний зміст існування людини.

В епоху постмодернізму сакральні та профанні смисли самотності все більше поєднуються й набувають нових форм прояву, зникають чіткі маркери виокремлення конкретного смислу самотності. Самотність набуває онтологічно невизначеного статусу й переплітається з іншими екзистенціалами буття людини.

Ключові слова: самотність, сакральне, профанне, сакральна самотність, профанна самотність, постмодернізм.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах руйнування традиційних культурних цінностей, коли втрачаються духовні орієнтири, що століттями задавали вимір людському існуванню, актуалізується проблема переосмислення найважливіших світоглядних категорій, які означають смисложиттєві засади нашого буття. До таких понять належать категорії «сакральне» й «профанне», які у сучасному гуманітарному дискурсі претендують на статус метакатегорій [1].

Людина, перебуваючи у соціальних та історичних контекстах, водночас перебуває в контексті норм та правил своєї доби, тобто того, що ми розуміємо під поняттям “*sacrum*”. Це сакральне охоплює всі сфери нашого життя та проявляється на різних рівнях із різним ступенем значимості. Паралельно (й опозиційно) з поняттям сакрального функціонує поняття профанного.

Самотність як складний феномен проявляється у різних вимірах буття людини й має свої смисли.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор. Традиція вивчення феноменологічного аспекту священного започаткована Р. Отто, який розглядає священне як апіорну категорію свідомості у діалектичному співвідношенні її раціонального та ірраціонального моментів. На його думку, сутність священного не вичерпується раціональними предикатами, такими як абсолютне, моральне, добре. Прагнення відшукати особливий термін, «який означав би священне мінус його моральний момент і <...> його раціональний момент загалом» приводить німецького феноменолога до введення поняття «нумінозне» [2, с. 12–13]. Сакральне біполярне за своєю природою. За Р. Отто, воно є “misterium tremendens et fascinans” («таємниця жахлива і чаруюча»).

Згідно з концепцією Р. Отто [2] існує декілька основних моментів прояву сакрального. Згідно з концепцією протестантського теолога вони є психологічними станами, які охоплюють релігійну свідомість під час зустрічі з нумінозним:

- 1) відчуття тварності (“creature-feeling”);
- 2) містичний жах (“misterium tremendum”);
- 3) захопленість (“fascinans”).

Відчуття містичного жаху поділяється на декілька ступенів, таких як відчуття власного жаху (“tremendum”), величі (“majestas”), божественної енергії (“energicum”), таємниці (“mysterium”).

Соціологічний аспект сакрального найдокладніше розробив Е. Дюркгайм. Як вважав Е. Дюркгайм [3], ідея сакрального виражає природну основу істинно людського буття, його суспільну (колективістську) сутність, що протистоїть світському (індивідуалістичному) егоїстичному існуванню.

Онтологічний аспект сакрального поглиблює М. Еліаде. У його концепції священне трактується як абсолютна реальність, повнота буття, першопричина сущого. Так, на думку М. Еліаде, «священне насичене буттям» [4, с. 9], воно «розкриває абсолютну реальність і дає орієнтири <...>, встановлює світовий лад, прояви священного онтологічно сотворюють світ» [1; 4, с. 17].

Категорії сакрального та профанного також були об'єктом дослідження багатьох російських філософів, зокрема Д. Андрєєва, М. Бердяєва, І. Іл'їна, О. Лосєва, В. Соловйова, П. Флоренського, які сакральне пов'язували з причетністю до Бога, а профанне розуміли як втрату Божественного та орієнтацію на матеріальний світ.

В пошуковій системі Google з концептом «сакральне» пов'язано більше 1 млн. результатів (станом на 24 жовтня 2019 року), “sacrum” – 9 млн., що засвідчує інтерес дослідників до різних аспектів сакрального. Водночас у науковій літературі дуже рідко розглядають сакральні та профанні смисли самотності.

Мета статті. Головною метою статті є виокремлення сакральних та профанних смислів самотності, розкриття їх взаємозв'язку.

Виклад основного матеріалу. Складність розуміння сакрального зумовлена тим, що воно належить до сфери онтологічних феноменів і не існує в чистому вигляді. Сакральне повністю злите зі сферою людського буття, занурене в нього та є світом для виявлення зв'язку між Богом та людиною, між Буттям і Нічим. Сакральне пов'язує небо та землю, людство й богів, явне й невидиме, природне й надприродне. Воно виступає як «граничний» стан Буття, межа між дійсною реальністю та реальністю трансцендентною. Виявляючись у дійсній реальності, сакральне проголошує Інобуття, тобто все те, що існує за межами

нашого світу та нашого розуміння, а також стверджує світову реальність через освячення останньої: «сакральне є не лише явище іншого світу – Божественного, воно є незаперечним ствердженням «світової реальності через її освячення»» (О. Осипов). Беззаперечною є думка про важливу роль сакрального в житті різних народів. Його глибинний зміст полягає в тому, що воно охоплює все те, що перевищує людські знання та можливості, отже, спонукає до покори, породжує страх [5].

Священне можна розглядати як приклад унікального абстрактно-конкретного поняття. Профанне з'являється як поняття співвідносне, «священне – це те, що протиставлене мирському» (М. Еліаде) [6].

В. Токман констатує наявність трьох аспектів священного, а саме онтологічного, аксіологічного, феноменологічно-психологічного. Він зазначає, що співвідношення понять «священне», «святе», «сакральне» має два інтерпретативні зрізи. Перший фундується внутрішньою логікою лінгворелігійної традиції, а другий визначається специфікою суто наукового аналізу. З одного боку, ці терміни використовуються як означення, стилістично пов'язані з визначеними іменниковими формами, а з іншого боку, вони є загальними поняттями, що однаково стосуються сфери святості у всій її повноті, тому немає сенсу проводити між ними смислову межу [7].

На думку І. Меркулова, сакральне й профанне складають одну з об'єктивних дихотомій образного мислення разом з «день/ніч», «життя/смерть», «ми/чужі» тощо. «Сакральне/профанне» – це дихотомія універсальна, архаїчна. «Оскільки творчі акти продукуються завдяки активності правої півкулі, то генерація опозицій і оперування ними – це, швидше за все, результат «роботи» генетично закріплених алгоритмів когнітивних програм, відповідальних за «автоматичні», безпосередньо не контрольовані символічною свідомістю, стратегії просторово-образного мислення» [8, с. 261–262].

М. Еліаде вважає, що священне – це «безперечне сьогодення», воно апріорне свідомості. Говорячи словами логіки та лінгвістики, можемо відзначити, що у цього унікального поняття є абсолютний референт. Не суб'єкт приписує смисл «священному» або «чомусь священному», а воно (вони) наділяють смислом світ (світи), де все мінливе й плінне, тимчасове й непостійне. «Останньою реальністю» є священне для І. Ваха. Отже, й тут референт наявний (нехай і метафорично зазначений і присутній лише у свідомості). М. Еліаде демонструє вдалий прийом утворення нових понять. За допомогою грецьких слів “hieros” («священний») і “phanie” («прояв») він будує один зі своїх найвідоміших термінів, а саме «ієрофанія» (“hierophanie”) [9].

«Ієрофанією може стати все», що стосується людини, і немає жодної речі, «яка б у той чи інший момент історії не долучалася до сакральності» [4, с. 27]. «Все надзвичайне, величне, нове може стати ієрофанією, може у духовній перспективі первісних народів розглядатися як прояв священного» [4, с. 43]. В основі ієрофанії лежить діалектика сакрального й профанного. «Предмет стає священним настільки, наскільки він утілює (тобто виявляє) щось «інше, ніж він сам», стає «чимось відмінним від [його] звичайної предметності», «від решти довкілля», тобто відбувається акт вибору та його виокремлення в абсолютно інший вид об'єктів [4, с. 29].

Найпростіші ієрофанії, на думку М. Еліаде, можуть простежуватися в якомусь предметі, дереві чи камені, а втіленням найвищих є Бог, Божественне. Хоча обидві ієрофанії відрізняються одна від одної, проте це завжди є тим самим таємничим актом, тобто виявом чогось «цілком відмінного, реальності не з нашого світу», що водночас є частиною нашого світу – природного, мирського [4, с. 8]. Опозиція «сакральне – профанне» може набувати вигляду протиставлення між реальним та ірреальним, або псевдореальним.

Теоретик учення про сакральне Р. Каюа зауважує, що, стверджуючи існування різних заборон, наші пращури «заснували добрий порядок і добре функціонування універсаму», зазначили межі «дозволеного і забороненого», «визначили стосунки між людьми і богами», окресливши в такий спосіб долю сакрального й профанного. «З одного боку, заразність сакрального приводить до миттєвого виверження на профанне й ризику таким чином знищити його, з іншого – профанне, яке повсякчас потребує сакрального, є завжди підбуреним жадібно схопити його й ризикує в такий спосіб нашкодити йому або самому бути знищеним» [10, с. 38].

На думку П. Труссона, «сакральне проявляється першочергово як безпосереднє відчуття, жива емоція, яка вливає в Я своєрідну сильну духовну енергію» [11]. Ця характеристика сакрального як емоційного стану доповнюється аналізом Р. Отто [2], який вважає почуття сакрального апіорним і рівноцінним досвідом щодо почуття трансцендентної могутності. Воно не пов'язане ні з мораллю, ні з інтелектом, найімовірніше, це є малозрозумілим, нумінозним відчуттям, яке пов'язане швидше зі враженням, ніж усвідомленням своєї обумовленості чимось незалежним від свідомості та волі, а також недосяжним у ролі видимого предмета. Два полюси, що доповнюють один одного, характеризують цю нумінозність. Вона пов'язана, з одного боку, з Містерією, що викликає відчуття страху перед непомірною величиною, а з іншого боку, з прийняттям Містерії чарівною, що виражається в притягуванні надзвичайного дива. Залежно від того, що переважає, виникають різні культурні форми сакрального. Один час сакральне культивувалося як збудження та переживання почуття, злиття, екстазу. Говорили про «діоністичну» форму, що вела до обрядів трансю. В інший час сакральне панувало здебільшого завдяки відчуттю благоговіння перед вищою могутністю. Тоді воно виражається більш спокійно, більш «аполонічно», відзначене серйозністю, повагою, як у молитві або ініціаційних обрядах [12].

Проблема дефініції сакрального дуже важка для сучасної науки, оскільки сакральне по-різному сприймається релігійними та нерелігійними людьми. Видатний дослідник цієї проблеми М. Еліаде підкреслює, що відмінністю сакрального є те, що свідомістю воно виділяється як щось інше, «як абсолютно окреме й цілком відмінне, не схоже ні на людське, ні на космічне» [13, с. 16]. Відособленість сакрального від профанного світу полягає в його стабільності та свободі від мінливостей земного буття.

Профанне, десакарлізоване є складовою сакрального й позначене паралельною перманентною присутністю, що фіксується та здійснюється в культурі. Амбівалентність сакрального й профанного розуміють як природну, оскільки її ключова категорія межовості мігрує з людиною протягом усього життя, постаючи світоглядним зіткненням, у якому локус завершення одного автоматично створює простір зустрічі з іншим. Це своєрідна трансгресія, межа переходу між дозволеним і недозволеним, можливим і неможливим, вона включена в соціальне життя і є водночас порушенням кордону не між світами людини й природи, а між сферами профанного й сакрального [14].

Самотність як складний феномен має свої сакральні та профанні виміри.

До сакральних вимірів самотності, на нашу думку, можна віднести:

- вихід поза часові рамки сприйняття реальності, самотрансценденцію;
- можливість займатися різними духовними та медитативними практиками;
- досягнення внутрішньої свободи та гармонії;
- зустріч з межовими екзистенціальними ситуаціями та викликами;
- можливість набути досвіду духовного очищення та самовдосконалення;
- структурування свого життєвого простору та генерування нових смислів.

Сакральна самотність – це унікальний стан пізнання власного божественного начала, самотрансценденції, досягнення вищого ступеня свободи та внутрішньої гармонії.

До профанних вимірів самотності, на нашу думку, можна віднести:

- загострення відчуттів непотрібності, покинутості, беззмістовності повсякденного життя;
- наповнення життя компенсаторними речами та предметами побуту;
- посилення недовіри до людей та світу загалом, наслідком чого є ситуативна соціальна ізоляція та емоційна замкнутість;
- заміну живого спілкування віртуальним;
- хаотизацію та деструктуризацію свого життєвого простору;
- десакралізацію фізичного та соціального простору життя, нігілістичне ставлення до етичних та правових норм тощо.

Профанна самотність – це стан повсякденного буття людини, укорінений у ментальних та соціальних стереотипах, соціальних звичках. Всі спроби подолати останні приречені на поразку, тому що спрямовані проти базових підвалин повсякденного життя.

У сучасному постмодерному суспільстві спостерігається перевага матеріальних цінностей над духовними, відчуженість від культури, заниження моральних норм поведінки в суспільстві. Поступово втрачають свою актуальність високі загальнолюдські гуманістичні цінності як основа духовності особистості. Традиційний західний гуманізм дійшов до наших часів у дуже різних і відмінних одна від одної постатях, зокрема як своєрідна життєва позиція; набір переконань, які дають змогу людині мислити (світогляд); теоретична філософія, спосіб виховання, політична стратегія.

Постмодерністська культура, яка проголошує вседозволеність і допускає будь-які інтерпретації священних книг, об'єктивно провадить боротьбу з будь-якою ідеологією, яка претендує на істинність, незалежно від того, якою є ця ідеологія: релігійною чи комуністичною. Постмодернізм іноді розглядають як «останню форму західного нігілізму» [15]. Десакралізація в постмодерністському світогляді претендує на те, щоби бути повною та остаточною. Це зумовлене передусім тим, що постмодерністська культура й світовідчуття характеризуються «руйнуванням ієрархії цінностей, яка складалась століттями, і бінарних опозицій. У постмодернізмі все рівноцінне й немає нічого святого» [16, с. 18].

Сучасні дослідники сакрального вважають, що в новітній культурі сакральна-релігійна домінанта поступилася секуляризованим формам сакрального. Зокрема, В. Токман зазначає, що ХХ ст. здійснило значну модифікацію ідеї священного, перемістивши акценти на соціальні явища, але не знищило повністю сфери релігійно-сакрального. Останнє продовжує бентежити людину переважно в критичні та святково-піднесені моменти її життя, хоча поступається масштабами впливу на спільноту перед священним соціоцентричної орієнтації [7, с. 14].

Сутність постмодерністської трансформації категорій «сакральне» й «профанне» пов'язана з тим, що відбувається певна універсалізація етичної та естетичної компонент, фактично вони розчиняються в них. Етизація естетичного, тобто регенерація, ретрансляція, актуалізація сакрального і, навпаки, естетизація етичного як імагінації, симуляції сакрального є функціонально діючими механізмами культуротворчості. Отже, сучасна комунікація, презентуючи себе в таких культурних практиках, як флешмоб, хепенінг, перформанс, боді-арт, є не лише амбівалентною, але й полівалентною, де сакральне й профанне постійно міняються місцями [14].

В результаті сьогодні сакральні та профанні смисли самотності все більше поєднуються й набувають нових форм прояву; зникають чіткі маркери виокремлення конкретного

смыслу самотності. Самотність набуває онтологічно невизначеного статусу й переплітається з іншими екзистенціалами буття людини.

Висновки. Отже, самотність постає як складний феномен, що поєднує сакральні та профанні виміри буття людини. Сакральні виміри самотності людини включають відчуття святості й унікальності власного життя, самотрансценденцію, наповнення життя високими духовними смислами й цінностями. До профанних вимірів самотності можна віднести загострення відчуттів непотрібності, покинутості, безмістовності повсякденного життя; наповнення життя компенсаторними речами та предметами побуту; «втечу» у віртуальну реальність.

Список використаної літератури

1. Головей В. Концепт сакрального в контексті філософсько-культурологічного дискурсу. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPFN_2013_750_18.
2. Отто Р. Священное. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным / пер. с нем. А. Руткевич. Санкт-Петербург : АНО, 2008. 272 с.
3. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії / пер. з фр. Г. Філіпчук, З. Борисюк. Київ : Юніверс, 2002. 424 с.
4. Еліаде М. Священне і мирське... / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорен, В. Сахно. Київ, 2001. 113 с.
5. Вишнеvsька Г. Феномен сакральнo-хтонічного в українській лінгвокультурі. URL: <http://scaspee.com/all-materials/the-phenomenon-of-sacral-chthonic-in-ukrainian-lingvoculture-vyshnevsk-g>.
6. Элиаде М. История веры и религиозных идей. От каменного века до элевсинских мистерий / пер. с фр. Н. Кулаковой, В. Рокитянского, Ю. Стефанова. Москва : Академический Проект, 2008. 622 с.
7. Токман В. Феномен священного: його сутність і світоглядна природа : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство». Київ, 2002. 16 с.
8. Меркулов И. Эпистемология (когнитивно-эволюционный подход). Т. 2. Москва : РХГИ, 2006. 416 с.
9. Волошин В. Деякі епістемологічні похідні категорії «священне». URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/86824>.
10. Каюа Р. Людина та сакральне / пер. з фр. А. Усик. Київ : Ваклер, 2003. 256 с.
11. Труссон П. Сакральное и миф. URL: <http://nationalism.org/vvv/trusson-sacral-and-myth.htm>.
12. Юрій М. Сакральне як феномен культури. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/relsoc_2016_3-4_14.
13. Элиаде М. Священное и мирское / пер. с фр. Н. Грабовского. Москва : МГУ, 1994. 144 с.
14. Бабушка Л. Маркери «сакральне» та «профанне» в культуротворчих вимірах фестивальної моделі сучасності. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chasopys_2018_4_8.
15. Чобанюк М. Проблема дефініції сакрального в епоху постмодернізму. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2013_217_205_23.
16. Якимович А. Культура утраченных различий, или об итогах XX столетия. *Знание – сила*. 1992. Май-июль. С. 15–21.

SACRED AND PROFANE MEANINGS OF LONELINESS**Vitalii Malimon**

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Department of Public Administration and Management
Korolya Danyla str., 15, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

In the article, based on the analysis of the works of foreign and domestic scientists, the features of the manifestation of loneliness in the context of the sacral-profane dichotomy are considered. The main purpose of the article is to distinguish the sacred and profane meanings of loneliness, to study out their relationship.

It has been established that the sacral and the profane are traditionally contrasted with the first – to the sphere of idealistic comprehension of being, the second – to the realm of the real, objectively known, plural represented in everyday experience. Sacral to homo religious always remains the only reality. The profane is born of him and completes his cycle. However, in many religions (including the primitive religions), there were no very rigid boundaries between the realms of the sacred and the profane.

Sacred loneliness is a unique state of knowing one's own divine principle, self-transcendence, attaining a higher degree of freedom and inner harmony.

Profane loneliness is a state of everyday human being, rooted in mental and social stereotypes, social habits. And all attempts to overcome the latter are doomed to defeat because they are directed against the indigenous foundations of this world.

The contradictions that exist between the sacred and the profane are one of the global contradictions that determine the direction of history and culture. Deployment of the sacral code can be imagined as a sine wave, reflecting the process of “being” sacred, highlighting its highest rise and gradual attenuation, the transition of the dominant from sacred values to profane. Sacrum and profane are the poles that hold the global meaning of human existence.

In the era of postmodernism, the sacred and profane meanings of loneliness are increasingly combined and taking on new forms of expression; the clear markers of singling out a specific sense of loneliness disappear. Loneliness acquires an ontologically indeterminate status and intertwines with other existential of being human.

Key words: loneliness, sacrum, profane, sacred loneliness, profane loneliness, postmodernism.

УДК 316.644:316

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.6>

ДІАМЕТРАЛЬНІСТЬ ПРОТЕКЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ПРОСІМЕЙНИХ АКТИВІСТІВ ВІД ЛГБТ-СПІЛЬНОТИ В УКРАЇНИ

Гнат Меренков

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
факультет філософії і суспільствознавства,
кафедра богослов'я та релігієзнавства
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна*

Актуальність дослідження протекційно-традиційних евангельських фігур щодо динамічного просування ідей ЛГБТ-спільноти в Україні зумовлена євроінтеграційними процесами, які стали стратегічним орієнтиром українських прагнень до перетворень, заради яких проводять реформи. Мета статті полягає в дослідженні діаметральних протекційних (захисних) концепцій, які сформувались як волевиявлення активних та пасивних просімейників щодо ЛГБТ-спільноти в Україні. До теоретичної бази дослідження належать наукові філософсько-богословські дискурси та захисні доктринальні позиції українських протестантських спільнот. Доведено, що в Україні присутні три основні позиції протекційних заходів просімейних рухів, а саме категоричне несприйняття, розроблення та вжиття профілактичних заходів, поблажливе визнання інакшості гендерних варіацій людини. Внутрішнє напруження між позиціями пояснюється акцентуванням чи то на зовнішніх суспільних проявах, законодавчому обмеженні неприйнятних для просімейних активістів явищ, чи то на внутрішніх якостях християнина як такого, який повинен лише своїм життям являти альтернативу суспільству. В усіх випадках дискутується питання свободи й демократії, їхнього змістонаповнення та меж без заперечення цих принципів як базових цінностей суспільства. Встановлено, що захист сімейних цінностей у різноманітних формах є одним з проявів громадянського суспільства в Україні. Конфліктний підхід до методів захисту сімейних цінностей релігійними спільнотами України може бути вирішений за допомогою ослаблення напруги між державою, яка прагне побудувати конструктивний діалог з Європою, та церквами, які різноманітними методами намагаються захистити українську історичну традицію щодо виключного існування гетеросексуальної сім'ї, яка, на думку просімейників, соціалізує дитячу особистість, відтворюючи в ній міцні обов'язки справжнього громадянина.

Ключові слова: ЛГБТ-спільнота України, просімейні активісти, протекційні заходи, протестанти.

Огляд джерел. Український протестантизм перебуває в полі зору релігієзнавців та соціологів релігії принаймні з першої половини ХХ століття. Раніше на його появу відгукувалися переважно його ідеологічні конкуренти, а саме православні священики й апологети, що робило їхні відгуки тенденційними та емоційно забарвленими. Радянська пропаганда виходила з марксистського погляду на релігію як на пережиток минулого. Проте тут були спроби зважених праць, особливо наприкінці радянської доби. Українські дослідники здебільшого зайняли ліберальну, толерантну позицію щодо протестантської спільноти України. Поки що більшість праць має описовий характер, намагаючись задокументувати бурхливе та яскраве релігійне життя України.

Мають значення праці Людмили Филипович, Анатолія Колодного, Вікторії Любащенко, Віктора Єленського, Романа Сітарчука, Петра Яроцького. Захищено дисертації Михайла Черенкова, Михайла Мокієнка, Сергія Саннікова, Юрія Решетнікова, Максима

Балаклицького. Ці роботи мають велике значення для загального розуміння історії протестантизму XIX – XX століть. Вони намічають місце протестантизму в незалежній Україні до 2013 року. Однак пізніші процеси багато що змінили як в українському суспільстві, так і в ролі протестантизму в ньому. Інноваційні, актуальні явища, до яких, зокрема, належить аналізоване ідеологічне протистояння протестантської та ЛГБТ-спільноти, не отримали належного висвітлення в науці. Згідно з багатьма оцінками Євромайдан і пізніша криза знаменували появу недержавної України, спроби українського суспільства визначити себе в нових термінах, знайти себе на світовій карті геополітичних та соціальних процесів.

Мета. З урахуванням вищевикладеного метою статті є встановлення позиційних відмінностей просімейного руху щодо протекційних методів захисту цінностей традиційної сім'ї в Україні. Досягнення мети передбачає розгляд полемічних аспектів внутрішнього характеру, встановлення категорії заполітизованості питання чи істинної громадянської позиції, аналіз ознак нетерпимості чи християнської любові.

Виклад основного матеріалу. Після 2017 року, коли український протестантизм на хвилі святкування 500-річчя Реформації вийшов, як вважають релігієзнавці, «у широкі горизонтальні зв'язки», 2018 рік для протестантів став початком «поглиблення їхньої присутності» у суспільстві [1]. Одним з найважливіших та найпомітніших напрямів, у якому це поглиблення виявилось, є питання захисту сім'ї від наступів ЛГБТ-лобі й того, що самі протестанти називають «гендерною», або неомарксистською, ідеологією, яка, на їхню думку, протистоїть сімейним цінностям. Хоча після року Реформації наступний рік був проголошений Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій (ВРЦіРО) Роком Божого слова в Україні, за найпомітнішими та найбільш виразними проявами активності пізнього протестантизму 2018 рік можна без перебільшення назвати роком «війни за сім'ю». Саме виклики, які сьогодні переживає інституція сім'ї та подружжя як союз чоловіка і жінки, спонукали ВРЦіРО проголосити 2019 рік Роком сім'ї [2]. Ще перед цим проголошенням в експертному опитуванні у вересні 2018 року експерти з числа релігієзнавців та служителів церкви підкреслювали зростання актуальності захисту сімейних цінностей для протестантів (Л. Филипович, О. Подкопаєв, В. Ярош, О. Ярош, М. Крупський, С. Шараєвський) [1].

Якщо перерахувати основні виклики, на які відповідали протестанти у 2018 році, то ними стануть видалення в кінці березня із сайту адміністрації Президента петиції на захист сім'ї та сімейних цінностей, яка збрала майже 24 тисячі підписів; проведення гей-парадів у Києві, Кривому Розі, Одесі, а також перше в історії незалежної України побиття поліцією в Києві тих, хто протестував проти цих заходів; гендерна експертиза шкільних підручників, яка, на думку християн, загрожувала вилученням з освітнього процесу таких базових понять, як «батько й мати», а також готувала плацдарм для подальшого впровадження в освіту пропаганди гендерної ідеології. На ці події українські християни реагували активними вуличними протестами та зверненнями до влади. Водночас відбулися масштабні стверджувальні акції в різних містах України, вуличні сімейні свята, які за кількісними показниками перевищили подібні заходи попередніх років.

У 2003 році вуличний сімейний рух був започаткований, у 2015 році вже понад десять міст провели вуличні сімейні свята, у 2016 році – 23 міста, у 2017 році – 36 міст. Руслан Кухарчук говорить, що «цього року було 57 міст і 210 тисяч учасників» [3]. Це показує зростання динаміки, причому ця статистика постійно оновлюється.

З січня 2017 року реалізується правозахисна, адвокаційна та просвітницька кампанія «Не вирізайте сім'ю в Україні», а протягом 2018 року відбулося її значне масштабування. За два роки активісти поширили 40 тисяч екземплярів брошури «Не вирізайте сім'ю

в Україні» [4], зокрема на таких заходах, як Всеукраїнська хода на захист сімей і дітей, фестиваль «Всі разом – за сім'ю!» у Києві та по всій країні, Свято подяки на Хрещатику, християнські громадянські форуми «Всі разом!» (Київ, Миколаїв, Полтава, Кривий Ріг), форуми сім'ї у 15 містах, багатотисячна молодіжна конференція у Палаці спорту “Holy Spirit Night”, різноманітні церковні та громадські конференції. Активісти кампанії провели спілкування зі студентами декількох вищих навчальних закладів про захист природної моделі сім'ї та протидію гендерній ідеології.

Опублікована петиція до Президента України, Кабінету Міністрів України і міністрів, Верховної Ради України і народних депутатів України. За 2018 рік паперову версію через центральний офіс ГО «Всі разом!» підписали понад 2 000 громадян (процес підписання триває постійно, встановити точну загальну кількість підписів неможливо). Адвокаційний напрям ознаменувався просуванням серед місцевих рад Рішення про Звернення до Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів та РНБО із вимогою захистити інститут сім'ї в Україні. За підсумками 2018 року щонайменше 66 місцевих рад різного рівня проголосували за просімейне Рішення. Протягом року надіслано 130 листів до центральних і місцевих органів влади.

Представники руху «Всі разом!» у січні 2018 року взяли участь у робочій групі з розроблення Концепції розвитку громадянської освіти та виховання в Україні при Міністерстві освіти і науки. Слід зазначити, що рушійною силою громадянської організації «Всі разом!», а також Альянсу «Україна за сім'ю» є протестанти. «Всі разом!» спеціалізується саме на вуличному русі, водночас до сімейних акцій у різних містах долучається безліч громадських об'єднань місцевого рівня, які формально не є частиною руху «Всі разом!». Акції, метою яких є саме протистояння негативним явищам, проводяться Всеукраїнською громадською організацією «Громадський рух людей з майбутнім «Любов проти гомосексуалізму»».

Останній місяць 2018 року ознаменувався публічним обговоренням протистояння між захисниками «гендерної ідеології» та її противниками на рівні держслужбовців. Президент Петро Порошенко закликав Парламент ратифікувати Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству [5]. Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій відреагувала зверненням до Президента, нагадавши «про недоцільність і ризики» ратифікації цієї Конвенції [6], окремі пункти якої, на думку Ради, загрожують сімейним цінностям. Урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко закликала СБУ розглянути деякі акції з питань захисту сім'ї як такі, що «загрожують національній безпеці» [7]. Олександр Турчинов, що на той момент був секретарем РНБО, відповів на це статтю «Неомарксизм, або подорож у безодню», у якій публічно підтримав позицію захисників сім'ї, вважаючи, що опоненти К. Левченко, навпаки, діють в інтересах національної безпеки [8]. Громадські організації заявили про підтримку просімейної та антигендерної позиції секретаря РНБО [9].

Як підкреслюють лідери просімейного руху, основою для дій християн є перш за все ствердження й пропагування сімейних цінностей як невід'ємної складової процвітання суспільства. Вони зазначають, що вибудовують ідею, що існування країни великою мірою залежить від існування сім'ї, родини. Це є не лише Божим задумом, хоча це основне, але й раціональним та вигідним явищем для будь-якої держави з різних міркувань [3]. Можна побачити, що вуличний сімейний рух усвідомлює свою порівняно молоду традицію (15 років існування в Україні) й відчуває свою самодостатність без суттєвої прив'язки до святкування R500 у 2017 році, яке дало поштовх українським протестантським церквам для більш активного виходу в публічний простір [3].

Водночас навіть самі лідери просімейного християнського руху, а також представники інтелектуальної еліти протестантизму у питанні захисту сім'ї та відповідей на виклики часу християнську, зокрема протестантську, активність сьогодні оцінюють як позитивно, так і негативно. Якщо говорити про кількісний аспект, то ми вже навели вище статистику зростання участі українців у вуличному сімейному русі, яка свідчить про те, що кожного року до цього руху додається 12–15 міст. Як підкреслює громадський активіст, один з лідерів просімейного руху Ігор Плохой, таке зростання пояснюється тим, що «багато людей починають цінувати сімейні цінності не тоді, коли все спокійно і нормально, а тоді, коли йде відповідна загроза <...> з кожним роком загроза над сім'єю стає все більшою і серйознішою» [10; 11].

У цьому, на думку активіста, полягає паралель зі зростанням патріотичних настроїв в Україні через зовнішню військову агресію. З іншого боку, зростання просімейного активізму ще не свідчить про всеохопність цього процесу в протестантському середовищі. Все залежить від того, з чим порівнювати: «скільки охоплено в цю динаміку людей? Більшість протестантів все одно пасивні. Активність зростає, але вона, наприклад, була 1%, зараз стало 5–7%, а 90% – їм взагалі паралельні всі ці проблеми» [10; 11]. Слід зазначити, що це є полемічною заявою з використанням гіперболи, адже більшість протестантів усвідомлює цінність сім'ї, дорожить нею, однак не бере участі в громадських акціях. Водночас ці акції черпають свій авторитет саме в соціологічному середовищі консервативних і нібито соціально пасивних християн, які відданістю своїм сім'ям надають доказовий матеріал і створюють соціологічний фон для вуличних акцій.

Нарешті, критиці або застереженням піддається якісний аспект просімейного активізму протестантів, перш за все, від представників інтелектуальної еліти євангельського середовища. Олексій Гордєєв, що є магістрантом богослов'я, автором книги «Церковь на Майдане» (2016 рік), спеціалістом із соціальних комунікацій, вважає, що проєкт протистояння ЛГБТ-спільноті у 2018 році «провалився, бо активні намагання довести християнськість країни стикаються з опором юристів, журналістів та більш просунутих теологічно та в плані освіти християн, які доводили, що для України в принципі краще позиціонуватись не як християнська країна, а як світська, яка рівновіддалена від усіх конфесій, може правильно поводити себе з кожною з них» [1].

Не всі є настільки песимістичними під час оцінювання якості зусиль просімейного руху. Сергій Шараєвський, що є директором продакшн-студії «Правда PRO», пастором Луцької біблійної церкви, вважає, що намагання «вводити ліві цінності в освіту, в державу зустрічають спротив і в протестантів. Результатом є те, що десь ці результати пригальмовуються» [1]. Олег Подкопєєв, що є пастором церкви «Дім Хліба – Західний» (Кривий Ріг), депутатом центрально-міської районної ради, засновником ГО «Кривий Ріг за сім'ю», вважає, що більшою мірою за участю церковних людей більше ніж 50 місцевих рад проголосували про звернення до державної влади про недопустимість розвитку ЛГБТ-пропаганди, про наступи на сімейні цінності, зміни в Конституції. «І я кажу, що майже за більшістю цих рішень стояли віруючі люди, протестанти, які підіймали громадськість, об'єднували депутатів <...> Бо тільки церква більш загострила це питання, підняла голос, і більшість людей навіть не розуміла, що є така проблема» [1].

Релігієзнавиця Людмила Филипович, згадуючи захист сім'ї протестантами як один із актуальних напрямів їхньої діяльності, малює загалом позитивний портрет українського протестанта: «Він стає більш сучасним, добре освіченим, пристосованим до нових економічних і соціальних умов, позбувається ізольованості від суспільства, все більше сприймає Україну не тільки як свою тимчасового перебування земну територію, а як батьківщину» [1].

Оскільки процес протистояння тільки набирає обертів, під час оцінювання просімейної протестантської й загалом християнської активності можливі різні оцінки. Для когось, за відомим висловом, склянка буде наполовину порожньою, а для когось – наполовину повною. Все визначається системою координат.

Отже, ми перерахували основні виклики й побачили різні оцінки динаміки протестантського просімейного активізму в Україні за останній рік. Розглянемо тепер більш детально якісний аспект явища, тобто ті протиріччя й напруження, які існують у самому евангельському середовищі щодо просімейного активізму.

Незважаючи на всі протиріччя й точки напруження між представниками різних позицій всередині християнської спільноти щодо того, якими методами протидіяти наступу гендерної, або «неомарксистської ідеології», як її називають самі активісти, можна зробити висновок, що сам просімейний активізм серед протестантів, зокрема вуличний сімейний рух, все ж таки є знаковим для України проявом громадянського суспільства. Хоча український просімейний рух дехто звинувачує в тому, що він нібито копіює російську модель пропаганди проти «Гейропи» (як її принизливо називають російські пропагандисти) чи навіть походить від неї, з цим варто не погодитися. Якщо говорити про основні відмінності від моделі російської антигендерної пропаганди, то можемо зазначити, що в інформаційному просторі Російської Федерації ця тематика використовується саме з геополітичною метою. Владні структури контролюють інструменти пропаганди. Багато громадян готові віддати владним структурам свої права й пожертвувати власною свободою задля захисту від геополітичних загроз. В Україні ситуація інша. Влада не сприймається більшістю людей як гарант, якому треба віддавати свої свободи в обмін на відчуття безпеки. Після Євромайдану влада сприймається суспільством, зокрема протестантами та просімейними активістами, як така, що повинна служити народу, а не царювати над ним. Народ хоче відчувати себе повноправним партнером влади, суб'єктом, а не об'єктом впливу.

Так, у 2018 році в Україні критика гендерної експертизи шкільних підручників протестантами виникла не тому, що людей налякали пропагандисти геополітичним чинником, а тому, що небайдужі люди не хочуть бути гвинтиками в системі, натомість хочуть, щоб з ними рахувалися. Наприклад, Руслан Кухарчук підкреслює, що його рух «Всі разом!» геть не має позиції щодо того, чи потрібна Євроінтеграція, адже захищати сім'ю потрібно і в тому, і в іншому випадках, а цей рух об'єднує як прибічників Євроінтеграції, так і євроскептиків [3]. Ігор Плохой підкреслює, що активісти керуються не пропагандистськими чутками, а перевіреною інформацією безпосередньою від самих же освітян щодо останніх тенденцій в освіті [10; 11]. Отже, таке реагування виглядає не як ініціатива, спущена згори чи від якихось політичних сил, а саме як низова ініціатива від громадян. Це цілком вкладається в парадигму переосмислення церквою своєї ролі в суспільстві після Майдану щодо більшого патріотизму, більшої соціалізації та відкритості церкви. Майдан навчив, що влада повинна рахуватися з людьми, сприймати їх як партнерів, а не як ресурс, тому батьки мають самі вирішувати, що повинно бути в підручниках, а не хтось за них. Тут звеличується не чиясь політична воля як наказ партії, що подавляє волю всіх інших, а цінність кожної особистості, з яких складається народ. Руслан Кухарчук вважає, що «церква в законодавчому розумінні – це громадська інституція, причому найбільша. Тому вона має право впливати на суспільні процеси в державі. Це право треба відстоювати і виборювати. Християнам треба відстоювати свої природні права на свободу слова, віросповідання і вільне висловлювання своїх християнських позицій у нецерковному контексті (на роботі, в навчанні, на вулиці, в політиці)» [1]. Як вважає релігієзнавець Людмила Филипович, захист сім'ї та захист демократії є для протестантів взаємопов'язаними речами: «більшість

протестантів хочуть бути активною силою в Україні, заявляючи про свої громадянські права і усвідомлюючи свої громадянські обов'язки». Протестанти «послідовно виступають проти спільноти ЛГБТ <...> послідовно захищають демократію і свободу» [1].

У тому, як просімейні активісти, тобто протестанти, декларують мету своєї діяльності, ми бачимо також спробу відстояти природне право (дане Богом людині від народження) як основу будь-яких інших державних законів. Протестанти намагаються захистити природне право від викривленого позитивного права (суб'єктивного бачення законів урядами чи політичними силами). Основні права дані людині від Бога, тому є невід'ємними. Роль уряду полягає у забезпеченні дотримання цих невід'ємних прав [12, с. 34]. Саме в такому ключі розуміють роль законів та політичних механізмів у громадянському суспільстві просімейні активісти, коли говорять про свою відданість ідеалам демократії. Природне право визначає не тільки права людей, але й їхню відповідальність, обов'язки. Громадянське суспільство – це свобода, яка не тотожна всюдозволеності, тому протестанти апелюють до історичної традиції тих демократичних конституцій, які ґрунтувались на природному праві. ЛГБТ-лобі в цьому разі сприймається як неомарксизм, однією з ознак якого є не просто суб'єктивізм у тому, що вважати правильним і корисним для суспільства, але й тенденція до тоталітарної розправи з опонентами, придушення інакомислячих (зокрема, ця думка звучить у статті Олександра Турчинова «Неомарксизм, або подорож у безодню») [8]. Хоча трактовку неомарксизму Олександром Турчиновим піддавали критиці [13], залишається фактом те, що захист від неомарксистських («лівацьких») впливів на законодавство сприймається самими протестантами як захист справжньої свободи й фундаменту демократії.

Отже, на нашу думку, в українських реаліях просімейний активізм протестантів є саме проявом громадянського суспільства, незважаючи на те, що окремі форми й методи цього прояву або категоричні вислови деяких активістів є за що критикувати. Громадянське суспільство – це люди, які не застраховані від помилкових дій або непорозуміння між собою, але особливість такого суспільства полягає в тому, що люди, які б вони не були, навіть опоненти, сприймаються як цінність. Активісти підкреслюють, принаймні декларативно, навіть цінність грішників як людей, яким треба бажати добра й щодо яких слід не допускати насилля. Іноді це не залишається непоміченим. У 2016 році Національний ЛГБТ-портал України передрукував заяву із сайту Адвентистської церкви, де говорилося про те, що «церква не схвалює і силові сценарії протистояння хворому явищу одностатевих «сімей», адже ми хочемо бачити Україну правовою державою, де всі питання вирішуються в рамках закону <...> ненависть і насильство – не той шлях, який приведе українське суспільство до втілення вічних моральних цінностей <...> тільки любов може відкрити людям очі на їхнє становище перед Богом» [14]. У громадянському суспільстві повинні діяти мирні й законні механізми вирішення суперечливих питань, одним з яких є діалог, суспільне обговорення, відкритість один до одного. Як ми бачимо, сьогодні серед опонентів, незважаючи на моменти непорозуміння, також присутня здатність до діалогу (наприклад, в інтерв'ю громадського активіста Ігоря Плохого помітна готовність чути не тільки себе, визнавати проблеми, герой інтерв'ю здатний як дискутувати, так і погоджуватися з потенційними опонентами, закликаючи до спільної праці). Чи є здатність до діалогу в усіх проявах активізму? Навряд чи, але оціночно й тут можна говорити про склянку, яка й наполовину порожня, й наполовину повна.

Безперечно, серед протестантів існує небезпека чорно-білого сприйняття опонентами один одного. Представники обох сторін, говорячи один про одного, можуть користуватися ярликами, як мінімум використовуючи такі штампи, як «ліві ліберали (чи ліво-радикали)» і «праворадикали». «Але з якого питання і приводу ми, українські християни,

ще не гризлися і не ділилися? <...> І я на 100% впевнений, що зараз деякі з вас прочитали ці слова і вирішили, що я захищаю ідеологію або просування ЛГТБ, або як один з колег назвав сьогодні: християнин-ЛГБТ-лобіст. І ви глибоко помилитеся» [15]. Отже, для захисників сім'ї є небезпека випустити з виду прояв любові, а без неї християни не зможуть показати своє обличчя суспільству, зокрема представникам ЛГБТ, без викривлення.

Які ж для захисників сім'ї з числа християн можуть бути рекомендації? Насамперед, очевидно є необхідність вироблення адекватної реакції церкви на сучасний виклик. Існує потреба поєднання дій, спрямованих назовні (активізм) і всередину (рефлексія, переосмислення своєї суспільної місії). Для цього необхідний діалог богословів, активістів та лідерів церков, виведення дискусії в загальноцерковний простір з подальшим виведенням її на загальносуспільний рівень. Як ми вже вказували, суспільство хотіло би, щоби питання, подібні до змін в підручниках, розглядалися також усім суспільством, а не були прийнятими кулуарно. Однак не можна виходити на громадянське суспільство загалом, не побудувавши таке ж партнерство всередині церкви.

Розвивати критичне мислення необхідно всім протестантам, але важливо критично ставитися більшою мірою до ситуацій та методів вирішення проблем, ніж один до одного. Важливо, щоби християни, що є різними частинами Тіла Христового – Церкви, відчували підтримку один одного, адже недостатньо запалити свічку, якщо її світло буде прихованим від широкого загалу. Згідно з євангельським принципом її ще треба поставити на видне місце, тому потрібна не тільки свічка, але й руки, які б її пронесли вулицями міста.

Щодо вироблення спільної богословської позиції, то Роман Соловій констатує, що, на жаль, у протестантському середовищі практично відсутнє відкрите обговорення більшості суспільно значимих проблем на рівні експертів. При цьому йдеться як про внутрішньо-церковні експертні середовища, а вони існують, так і про дискусії з колом позацерковних експертів. Насправді обговорення на першому рівні допомогли б ретельніше сформулювати, вивірити власну позицію, а на другому – випробувати її переконливість у дискусійному форматі та зрозуміліше донести до суспільства [16].

Отже, створення майданчиків для такого обговорення є нагальною потребою протестантського сьогодення. Позитивним наслідком такого обговорення може стати випрацювання не тільки спільної позиції, але й тієї мови, яку суспільство здатне краще розуміти, на протигагу «незрозумілій» біблійній мові церков. Протестантам уже вкотре треба переосмислити власну місію й самим розібратися, наскільки їхнє бачення держави може збігатися з реальністю, бути функціональним з огляду на різні моделі суспільства (секулярність і християнськість). Зрештою, обговорення й переосмислення могли б звести воєдино гасла про Реформацію та справжній реформаторський потенціал церков, пробудження якого так чекають протестанти.

Висновки. Вуличний сімейний рух, організаційне ядро якого складають протестанти, незважаючи на свою молоду (15 років) традицію в Україні, відчуває свою самодостатність без прив'язки до святкування ювілею Реформації у 2017 році. Соціально пасивні християни, які не беруть участь в акціях, але сповідають християнський ідеал сім'ї, також створюють соціологічний фон для просімейного руху.

Статистика кількості українців, що приєднуються з кожним роком до вуличних заходів, свідчить про зростання потенціалу й актуальність цього руху в очах багатьох громадян. Таке зростання діяльності активістів, з одного боку, й тих, хто приєднується до акцій, з іншого боку, є відповіддю на виклик сьогодення, а саме наступ гендерної, або неомарксистської, ідеології (як називають її самі протестанти), який значно посилюється за останні роки у зв'язку з євроінтеграційними процесами.

Просімейний активізм серед протестантів є одним з найпомітніших і знакових проявів громадянського суспільства в Україні. Він не ставить собі за мету переконувати суспільство змінювати геополітичні орієнтири, але прагне привернути увагу до біблійних цінностей. Захист сім'ї сприймається українськими протестантами як захист свободи й демократії. Водночас окремі форми й методи цього прояву громадянського суспільства можуть бути неідеальними та заслуговувати на критику.

Серед самих протестантів існують різні оцінки просімейного активізму: від думки, що проєкт протистояння ЛГБТ-спільноті є провальним і не зрозумілим для сучасного секулярного суспільства, до думки, що голос церкви був почутий багатьма громадянами й позитивно вплинув на позицію місцевих рад щодо сімейних цінностей.

В українському протестантизмі існує небезпека чорно-білого сприйняття опонентами один одного, особливо тоді, коли йдеться про вуличний активізм і захист консервативних цінностей. Отже, створення майданчиків для обговорення концепцій, форм і методів впливу на суспільство є нагальною потребою протестантського сьогодення.

Список використаної літератури

1. Балаклицький М., Єфіменко В. Експертне опитування «2017 та 2018 рік українського протестантизму: активність, масштаб, завдання, опозиція, результати». *Українська уніонна конференція. Церква адвентистів сьомого дня*. 2018. URL: <https://uuc.adventist.ua/ekspertne-opytuvannya-2017-ta-2018-rik-ukrayinskogo-protestantyzmu-aktyvnist-masshtab-zavdannya-opozytsiya-rezultaty>.
2. Всеукраїнська Рада Церков оголосила новий 2019 рік Роком сім'ї / Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. 2018. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/events/560-uccro-proclaimed-2019-as-year-of-family>.
3. Меренков Г. Руслан Кухарчук: «Ми фундаменталісти у тому сенсі, що захищаємо фундамент демократії – права людей і сімей». *Релігія в Україні*. 2018. URL: <https://www.religion.in.ua/main/interview/41116-ruslan-kuxarchuk-mi-fundamentalisti-u-tomu-sensi-shho-zaxishhayemo-fundament-demokratiyi-prava-lyudej-i-simej.html>.
4. В Україні вирізають сім'ю. *Всі разом! Громадянський рух*. 2018. URL: <http://www.vsirazom.ua/dontcut>.
5. Президент закликав Парламент ратифікувати Конвенцію Ради Європи щодо запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству / Президент України Петро Порошенко. 2018. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-zaklikav-parlament-ratifikovati-konvenciyu-radi-ye-51866>.
6. Звернення ВРЦіРО до Президента України про недоцільність і ризики ратифікації Стамбульської Конвенції / Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. 2018. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/553-uccro-appeal-to-president-against-istanbul-convention>.
7. Омбудсмен КМУ по гендерним вопросам Левченко обратится в СБУ относительно призывов «запретить пропаганду гомосексуализма». *Цензор.НЕТ*. 2018. URL: https://m.censor.net.ua/news/3101354/ombudsmen_kmu_po_gendernym_voprosam_levchenko_obratitsya_v_sbu_otnositelno_prizyvov_zapretit_propagandu.
8. Турчинов О. Неомарксизм або подорож у безодню. *Персональний сайт*. 2018. URL: http://turchynov.com/news/details/neomarksizm-abo-podorozh-u-bezodnyu?fbclid=IwAR1gUL5yF13-0qLnkIoNuQ_YJ0RPhWEu72oZELjJXzrUvKIHXz5PAReft8k.
9. Громадські організації підтримують просімейну і антигендерну позицію секретаря РНБО. *Всі разом! Громадянський рух*. 2018. URL: <http://vsirazom.ua/poziciya/gromadski-organizaci%D1%97-pidtrimuyut-prosimejnu-i-antigendernu-poziciyu-sekretarya-rnbo>.

10. Меренков Г. Ігор Плохой: Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть! *Новости християнского мира*. 2018. URL: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53570>.
11. Меренков Г. Ігор Плохой: Сформувати соціальну доктрину для церкви повинні богослови. Активісти допоможуть! (Ч. 2). *Новости християнского мира*. 2018. URL: <http://prochurch.info/index.php/news/more/53571>.
12. Головін С. Біблія і політика: основи справедливого суспільства. Київ : Книгоноша, 2017. 136 с. (Серія: Непохитні основи).
13. Денисенко А. Безодня? Неомарксизм, або Туди і звідти. *Релігія в Україні*. 2019. URL: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovyia/42477-bezodnya-neomarksizm-abo-tudi-i-zvidti.html>.
14. Адвентисти сьомого дня не одобрять ни ЛГБТ-квест, ни нападение на него. *Національний ЛГБТ-портал України*. 2016. URL: https://www.lgbt.org.ua/ru/news/show_4060.
15. Дятлик Т. Мрак и свет, ЛГБТ и христианство. *Особистий сайт*. 2018. URL: <http://taras.dyatlik.net/mrak-i-svet-lgbt-i-hristianstvo>.
16. Меренков Г. «Нам не варто розраховувати на політичні важелі для поширення Євангелія» – Роман Соловій. *PICU*. 2018. URL: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/72869.

DIAMETRICITY OF PROTECTION ACTIVITIES OF FAMILY ACTIVISTS OPPOSITE THE LGBT-COMMUNITY IN UKRAINE

Hnat Mierienkov

*National Pedagogical Dragomanov University,
Faculty of Philosophy and Social Studies,
Department of Theology and Religious Studies
Pyrogorova st., 9, 01601, Kyiv, Ukraine*

The relevance of the study of protection-traditional evangelical figures regarding the dynamic promotion of the ideas of LGBT-communities in Ukraine is due to the European integration processes, which have become a strategic guideline of Ukrainian aspirations for transformation, for which they have been carrying out reforms. The purpose of the article is to investigate the diametrical protection concepts that have emerged as the will of active and passive pro-family Christians towards the LGBT-community in Ukraine. The theoretical basis of the research is the scientific philosophical and theological discourses and protective doctrinal positions of the Ukrainian Protestant communities. It is proved that in Ukraine there are three main positions of the protective measures of pro-family movements: categorical non-perception, the development and application of preventive measures, a condescending recognition of the other gender variations of a person. The internal tension between the positions is explained by the emphasis on external social manifestations, legislative restriction of phenomena unacceptable to family activists, or on the internal qualities of a Christian, as such, who should only in his life be an alternative to society. In all cases, the issue of freedom and democracy, their content and their limits are discussed without denying these principles as the basic values of society. It is established that the protection of family values in various forms is one of the manifestations of civil society in Ukraine. A conflicting approach to methods of protecting family values by religious communities in Ukraine can be resolved by easing the tension between a state seeking to engage in a constructive dialogue with Europe and churches that, through a variety of approaches, seek to protect the Ukrainian historical tradition of the exclusive existence of heterosexual family, the opinion of the pro-family activists, socializes the child's personality, while restoring in it the strong duties of a true citizen.

Key words: LGBT-community of Ukraine, pro-family activists, protection measures, Protestants.

УДК 1:159.923

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.7>

ТУРБОТА ПРО СЕБЕ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Олеся Паньків

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії,
вул. С. Бандери, 12, 79000, м. Львів, Україна*

Розглянуто особливості представлення людини у новому інформатизованому соціумі, зміни її світоглядних та ціннісних орієнтацій через призму турботи про себе. Підкреслено, що сучасну людину оточує велика кількість способів турботи про себе, однак в горизонті сучасності виробляється технологічна інтерпретація принципу турботи. Цей вид турботи породжує так звану «тренінгову культуру», особливістю якої є швидкість, короткотривалість та уніфікованість. Швидкість, фрагментарність порушують внутрішню рівновагу, змінюючи спосіб переживання життя. Людина шукає готові схеми, покладається на коментарі та більше рефлектує над тим, як вона буде оцінена, а не якою є насправді. Кардинально змінюється сприйняття і виявлення людської тілесності. Тіло постає як своєрідний костюм, як елемент гри. Пошуки власної ідентичності також нагадують гру – надягання та знімання масок. Вдосконалення умов життя та різноманітні інновації, підприємливість сучасників, спрямована на те, аби робити життя легшим, комфортнішим – все це нівелює особу, приводить до втрати справжнього автентичного існування. Сучасній людині притаманний спосіб буття, в якому їй важко віднайти, почути, зрозуміти себе. Європейська культура має багато прикладів такого самовідкриття – сократичне діалогічне мислення, середньовічні духовні практики тощо. Такий стан потребує турботи, котра має починатися з розпізнавання себе. Відмічено важливість трактування «турботи про себе» М. Фуко, котре в горизонті сучасності підкреслює необхідність повернути людині право на практику самотрансформації. Гасло «Пізнай самого себе» має постати не лише заклик до пізнання, а радше до постійної практичної роботи з перетворення себе, щоб бути готовим до зустрічі з істиною. Самопізнання є лише вихідним імпульсом турботи про себе, кінцевою метою якої є зміна способу існування суб'єкта. Акцентовано на важливості вміння концентрувати увагу на власному духовному розвитку, що сприятиме подоланню хибної ідентичності, формуватиме вміння будувати стосунки та взаємодіяти з іншими людьми.

Ключові слова: турбота, самопізнання, самовдосконалення, самотрансформація, ідентичність.

В останні десятиліття в житті людства відбулись глобальні зміни, котрі торкнулися всіх сфер суспільного життя – світоглядної, соціальної, соціокультурної, політичної, економічної тощо. Науково-технічний прогрес змінив спосіб життя, спосіб сприйняття реальності та породив ряд викликів для сучасної людини. В динаміці сьогодення людина хоче більше встигнути, побачити, зробити, а для цього колишні темпи життя в жодному випадку не відповідають її сучасним вимогам, потребам і запитам, котрі випереджають навіть стандарти сьогодення. Як наслідок – людина шукає нові способи, техніки, практики самореалізації, самопрезентації власного життя. Популярності набувають різні підходи «турботи про себе». Хоча тема турботи має глибоке філософське коріння в античній культурі, християнській аскезі, в новоевропейських практиках, особливої актуальності вона набуває для сучасної людини, котра сповнена відчуттями втрати межі власного розуміння, своєї свободи та відповідальності, самовідчуттями своєї нецінності та незначущості, втрати здатності віднайти надійну опору в житті.

Важливим завданням та метою статті є дослідження особливостей представлення людини у новому інформатизованому соціумі, аналіз змін її світоглядних та ціннісних орієнтацій через призму турботи про себе.

Оцінка ситуації людини в контексті змін сучасного суспільства викликає інтерес та дослідження як з боку філософії, так і інших наук. Серед класиків, які зробили вагомий внесок в окреслену проблематику, можна виділити М. Кастельса, Б. Белла, О. Тофлера, З. Баумана, Е. Гідденса та інших. Тема турботи про себе представлена працями Ф. Ніцше, М. Шелера, М. Хайдеггера, М. Фуко тощо. Попри потужну дослідницьку базу, зазначена проблема породжує безліч суперечливих очікувань – від втрати екзистенційної основи життя до «захмарних» очікувань від науково-технічного прогресу, що надає вказаній темі неозначності, суперечливості та відкриває простір до нових, більш ґрунтовних досліджень.

Сьогодні людину оточує велика кількість способів турботи про себе у вимірі самовдосконалення, самопізнання і докорінної зміни. Інтернет рясніє запрошеннями на курси, веб-семінари, тренінги особистісного росту. В горизонті сучасності виробляється технологічна інтерпретація принципу турботи про себе. Вона породила так звану «тренінгову культуру»: психологічні, економічні, управлінські, корпоративні і некорпоративні тренінги, інституції приватних консультантів, центри підтримки, а також фітнес-центри чи салони краси, у яких можна тренувати, змінювати і удосконалювати тіло. Особливістю такого виду самовдосконалення є короткотривалість і уніфікованість. Курс, що складається із декількох занять, або одноденний тренінг, націлений на інтенсивне засвоєння якогось навичку: фізичного, психологічного, ментального. Основна мета – навчити давати раду з поганим настроєм, упадком сил, здобути оптимістичний погляд на світ, сформувати «позитивне мислення», привити бажання ставити цілі, концентруватися на них і не боятися їх досягти, відрізнити важливе від другорядного у житті і відкидати зайве. За короткий час людина отримує низку порад і відповідей на питання, що її хвилюють. Вправи та ігрові ситуації під час тренінгу дають можливість пережити новий досвід, дають імпульс до змін, до того, щоб спробувати реагувати, думати і чинити позитивно. Однак все це має короткотривалий ефект. Поринаючи у повсякдення, людина знову відчуває упадок сил, тугу, песимізм і депресивний настрій. «Розумова депресія – відчуття власного безсилля, нездатності діяти раціонально, адекватно відповідаючи на життєві виклики, – стає характерною недугою періоду пізньої модерності або постмодерності, що ми переживаємо» [1, с. 55].

Швидкий темп постає важливою характеристикою сучасного інформаційного суспільства та вимагає «блискавичної реакції», здатності змінюватись, адаптуватись, переорієнтовуватись. Швидкість змін порушує нашу внутрішню рівновагу, змінюючи спосіб переживання життя. Зовнішнє прискорення перетворюється на внутрішнє прискорення. Сучасна людина вимагає швидкісного Інтернету, швидкісного транспорту, швидкої їжі, миттєвих знань, негайної відповіді по мобільному телефону. Актуально звучить вислів «Швидкість – це наркотик» [2, с. 192]. Виникає відчуття стрімкого ковзання по «миттєвостях буття». Люди більше перейняті наступним моментом, аніж теперішнім. Підвищена швидкість темпів життя впливає на спосіб мислення людини. Стрімкий потік інформації у сучасному світі настільки багатоманітний та суперечливий, що самостійно розібратися в ньому не в змозі не лише одна людина, але навіть група фахівців. Це дає можливість маніпулювати аудиторією шляхом дроблення інформації на окремі фрагменти, створення позірної різнобічності та оперативності подачі інформації, акцентуючи увагу людей на одних сторонах події та замовчуючи інші. Фрагментарність подачі інформації кінцем дезорієнтує людину, робить її нездатною осмислити проблему в цілому, дає почуття безпорадності і змушує покладатися на оцінки коментаторів. Відбувається спрощен-

ня та стереотипізація. Масово впливають на свідомість глянцевої журналістики і телепередачі з порадами на всі випадки життя, реклама різних дрібниць і непотрібних речей, життя без яких нібито неможливе. Людина почувається заглушеною, втиснутою в готові схеми, змушеною до рефлексування над тим, як вона буде оцінена. «Отримати схвалення, турбуватися про оцінку <...> Містика схвалення замінила собою повсюди містику відчуття» [4].

Занурена у швидкоплинні інформаційні потоки сучасна людина ніби розпадається на велику кількість частин, котрі іноді вступають у конфлікт між собою. Людське «Я» виявляє себе в численних соціальних ролях, в порухах душі, фантазіях. Симптоматичним видається те, що в процесах життєдіяльності відповідальність покладається вже не на цілісну особистість, а на стихії, процеси і системи – відповідальними постають спадковість, оточення, частини тіла, наприклад, «підвела нервова система» або «підвела спадковість». Сучасна людина фіксує деталі свого образу, але не саму себе. Кардинально змінюється сприйняття і виявлення людської тілесності під дією нових технологій маніпуляції з тілом – косметичні і пластичні операції, татуаж, пірсинг, бодібілдинг, зміна статі, трансплантація органів, спроби наблизитись до тілесного безсмертя (креоніка і трансгуманізм). Тіло постає вже не як храм душі, а як своєрідний костюм, як елемент гри, який можна вибирати чи змінити за бажанням. «...Медицина і спорт, які сьогодні надають тілу медійний вимір, розповсюджують його образи та знаки в засобах масової інформації, також мають справу не з даністю тіла, а швидше з його хворобами-вадами або з його прагненням перевершити норму, встановити рекорд, з найбільш знаковими, «цифровими» аспектами тілесності. Медицина виходить з девіталізації тіла, спорт до неї приходить в результаті планового дресирування тіла, муштри м'язів, спрямованості виняково на механічний результат: метри, кілограми, секунди...» [4].

Складається враження, що в людини немає нічого, що не можна б було сьогодні змінити – душа моделюється за допомогою віртуальних, психологічних практик, тіло моделюється пластичними і біогенетичними маніпуляціями. Як зазначає Д. Белл, «сучасна культура визначається екстраординарною свободою вишукування у світовій скарбниці і поглинанням будь-якого стилю, на який наштовхується. Така свобода походить з того факту, що осьовим принципом сучасної культури є вираження і перетворення «Я» заради досягнення самореалізації та самоздійснення. Це вихід за рамки всього досвіду, немає нічого забороненого, усе повинно досліджуватися» [5, с. 260]. Пошуки власної ідентичності перетворюються на свого роду гру – надягання та знімання масок. «Ідентичності стають товаром і повинні відповідати різноманітним вимогам: новому політичному руху, новому супер-герою чергового шоу, закликам різних субкультур, новим ідеям і захопленням. Ідентифікації відбуваються згідно зі споживчими перевагами, а не на основі духовних цінностей» [6, с. 149].

У шаленій цивілізаційній динаміці людина не наважується поставити питання – а хто я? Що мені потрібно? Сучасній людині притаманний спосіб буття, в якому вона себе не віднаходить, не чує і не розуміє. Вона потребує турботи, але щоб піклуватися про себе, треба себе розпізнати та окреслити, і тоді я буду знати, що мені потрібно, наприклад, сувора дієта, чи вишукана їжа. Розпізнавання себе є первинним актом, що визначає метод піклування про себе, диференціює головне і другорядне у житті людини. Європейська культура має багато прикладів такого самовідкриття. Це трагічний Едип, що знайшов самого себе. Це і сократичне діалогічне мислення, в якому людина, говорячи з Іншим як з самим собою і з самим собою як з Іншим, відкриває душу як осердя себе. Це і практиковане Августином глибинне психологічне самопізнання людини, котре знаходиться у всій духовній оголеності перед Богом, щоб знати себе так, як Господь її знає, шукає свій образ в божественному

горизонті. Блез Паскаль, який, шукаючи відповідь на питання, що значить бути людиною в ньютонівському світі, пережив і усвідомив жах хиткого становища людини «на межі».

Мартін Гайдеггер зазначає, що технічна цивілізація схильна тлумачити людину за зразком речі. Насправді ж вода у склянці чи сірник у коробці, чи одяг у шафі перебувають інакше, ніж людина в світі. Мислитель розглядає людське існування як «турботу» в єдності трьох її модусів, котрі співвідносяться з трьома вимірами часу. Справжнє існування людини пов'язане насамперед з майбутнім, оскільки надмірно представлений модус теперішньому часу робить людину безликою. Прорив до «власного буття» відбувається внаслідок відчуття жаху, котре пов'язане з усвідомленням того, що світ має характер повної незначущості, що за усім цим нічого не приховується. Саме цей страх, як говорить М. Гайдеггер, змушує людину зосередитися на своєму власному бутті і зробити неважливою оточуючу «речовість», протиставити себе ситуації, коли відбувається перетворення її на річ, предметність. «Жах як буттєва можливість присутності <...> дає феноменальну основу для експліцитного схоплення вихідної буттєвої присутності. Буття останньої привідкривається як турбота» [7, с. 95]. Вирвавшись із недійсного існування, людське буття набуває свою справжність і тим самим «екзистує» у модусі майбутнього. Здобувши своє справжнє існування як свободне, екзистенція стає здатною зрозуміти свої можливості і здійснити вибір. Отже, усвідомлення власної ситуації виливається у стурбованість. Лише людина екзистує, тобто відноситься до позалюдського суцього і до себе самої у формі буттєвого розуміння. Людина має проявлятися через своє власне буття, вона може вибирати себе із своїх можливостей. Людське буття постає як таке, що турбується. Ми відповідаємо за все, що відбувається при нас, відповідаємо перед Богом, перед майбутнім, перед традицією, перед природою, перед власним Я. Нам потрібно бути чесними з собою та іншими, нам потрібно проявляти турботу у ставленні до світу, до ближніх, до самих себе. Інакше кажучи, треба проявляти турботу про внутрішньосвітове суще.

Тільки так, виходячи із себе самого, за власні межі та речі світу у турботі можна по-справжньому виявити всю повноту своєї самості. В турботі сенс буття сповіщає про себе, проте залишається прихованим, поки людина не наважується проникнути до власного автентичного буття, а це можливо лише через усвідомлення власної смертності. П. Адо, звертаючись до духовних практик античності, говорить про практики підготовки до смерті: «це практики по омертвінню своїх пристрастей для осягнення речей в перспективі універсальності і об'єктивності. Такі вправи передбачають концентрацію думки на самому собі, зусилля по медитації, внутрішній діалог» [8, с.42–43].

Проте сучасна техногенна цивілізація сприяє втечі людини від важких викликів життя, прагне усунути усвідомлення смерті чи максимально його розмити. Віртуальна реальність різними методами пробує реалізувати це через створення кіберклонів, через можливість повторів епізодів комп'ютерних ігор, у яких людина може мати декілька життів. Вдосконалення умов життя найрізноманітнішими інноваціями, підприємливість сучасників, спрямована на те, аби робити життя легшим, комфортнішим, – все це нівелює особу, приводить до втрати справжнього автентичного існування. Людина може бути активною, радісною, на позір успішною, однак передоручивши турботу про себе світам медицини, педагогіки, державних структур (у вигляді абстрактної турботи про людину і світ), вона ризикує втратити можливість відчутти власне буття, зв'язок з іншими людьми, зі світом природи, з Землею.

Щодо цього Мішель Фуко наголошує на необхідності негайного повернення сучасної людини до «мистецтва існування», що має виявлятися у конкретних вчинках. Для французького філософа давньогрецьке гасло «Пізнай самого себе» не є просто заклик до

пізнання, а радше до постійної практичної роботи з перетворення себе, щоб бути готовим до зустрічі з істиною, зокрема істиною про себе. Самопізнання є лише вихідним імпульсом турботи про себе, кінцевою метою якої є зміна способу існування суб'єкта. Людина має зробити зі свого життя витвір і для цього процесу Фуко підбирає різні назви – «техніки себе», «технології себе», «мистецтво існування», «стилістика існування», «суб'єктивація». Філософія – це певний спосіб практики себе, критична робота думки над собою, що міняє самого мислителя. «Турбота про себе передбачає переключення погляду, перенесення його зі зовнішнього, оточуючого світу, інших на самого себе. Турбота про себе передбачає свого роду спостереження за тим, що ти думаєш і що відбувається всередині твоїх думок; <...> це діяльність, котра <...> змінює, очищує, перетворює (transforme) і вдосконалює (transfigure) себе» [9].

У горизонті сучасності необхідно повернути людині право на практику самотрансформації, що уможливує досягнення істини. Завдання людини неухайно «відривати себе від самої себе», щоб переступити свої границі і стати іншою. Духовністю, за Фуко, можна назвати ансамбль практик досвіду себе, завдяки якому суб'єкт здійснює в самому собі перетворення, що необхідні для зустрічі з істиною. «Сукупність цих пошуків, практичних навиків і досвіду, якими повинні бути очищення, аскеза, відречення, звернення погляду всередину самого себе, зміна буття, представлені не для свідомості, а для самого суб'єкта, для його буття, – це та ціна, котру повинна заплатити (людина) за досягнення істини» [9]. Такий рух зміни постає тою ціною, яку людина має заплатити за те, щоб бути собою.

В сучасному світі до класичного набору обмежень можна віднести відмову від комфорту, пустої балаканини, гонитви за визнанням, а плекання зовнішньої простоти та інформаційної гігієни, гігієни почуттів та думок. Ввімкнути свого роду «духовну навігацію» – спостереження за собою, продумування свого життя, його сенсу і призначення, прагнення реалізувати визначений сценарій життя, <...> осмислення досвіду власного життя...» [5]. «Навчитися жити» – означає проявляти постійну «турботу про себе», самостійно шукати себе, концентрувати увагу на власному духовному розвитку, що сприятиме подоланню хибної ідентичності, вмінню будувати стосунки та взаємодіяти з іншими людьми.

Список використаної літератури

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева ; Центр исслед. постиндустр. о-ва, журн. «Свободная мысль». Москва : Логос, 2002. 390 с.
2. Еріксон Т. Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу / пер. з англ. Львів : Кальварія, 2004. 196 с.
3. Бодрийяр, Жан. Общество потребления. Его мифы и структуры. Перевод на русский язык: Е.А. Самарская. Москва, 2006. URL: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/3464>.
4. Эпштейн М. Тело на перекрестке времен. К философии осознания // Вопросы философии, 2005. № 8. С. 66–81/. URL: <http://vneshnii-oblik.ru/filosofiya/telo-pekrest.html>.
5. Белл Д. Культурні суперечності капіталізму / Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія : навч. посіб. / упоряд. : Віталій Лях. Київ : Либідь, 1996. С. 194–274.
6. Мазур Л.І. Самоідентичність особистості як філософсько-антропологічна проблема : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. 432 с.
7. Хайдеггер М. Бытие и время ; Пер. с нем. В.В. Библихина. Харьков : «Фолио», 2003. 503 с.
8. Адо Пьер. Духовные упражнения и античная философия / Пер. с франц. при участии В.Л. Воробьева. Москва – Санкт-Петербург : Изд-во «Степной ветер», 2005. 448 с.

9. Фуко М. Герменевтика субъекта /Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франсе 1981–1982 учебном году/ Пер. сфр. А.Г. Погоняйло. Санкт-Петербург : Наука, 2007. 677 с. URL: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000553/>.
10. Розин В. Как можно помыслить тело человека, или на пороге антропологической революции. *Философские науки*. 2006. № 5. С. 33–54// Режим доступа: http://synergia-isa.ru/wp-content/uploads/2012/01/s66_telo.pdf

CARE OF THE SELF IN THE MODERN SOCIETY

Olesia Pankiv

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy
Bandera str., 12, 79000, Lviv, Ukraine*

The article analyses the peculiarities of person's representation in the new informative society as well as the changes in the outlook and value orientations in view of taking care of the self. It is emphasized that although a large number of ways is available to modern person, a new technological principle of taking care is developing. This kind of care generates the so-called "training culture" which is characterized by speed, short duration and uniformity. Speed and fragmentation disrupt internal balance by changing the way we experience life. People look for ready-made schemes, rely on comments and are more concerned about how they will be evaluated than what they really are. The perception and manifestation of human body is changing dramatically. The body appears as a kind of suit, an element of a game. The search for one's identity is similar to the game of wearing and removing masks. The improvement of living conditions, various innovations and entrepreneurship skills are aimed at making life easier and more comfortable, leading to the loss of true authentic existence though. The way of being makes it difficult for a modern person to find, hear and understand him/herself. This state of affairs calls for concern and the starting point is identifying oneself. European culture has many examples of this kind of self-discovery – Socratic dialogical thinking, medieval spiritual practices and more. The study indicates the importance of Foucault's ideas of "care", in particular the need of self-transformation practice. The motto "Know yourself" should come not only as a call for cognition, but rather as a constant practice of transforming oneself in order to be ready to face the truth. Self-knowledge is only the initial impulse to take care of oneself, the ultimate purpose of which is to change the way a subject lives. It emphasizes the importance of being able to focus on one's spiritual development in order to overcome false identity and will develop the ability to build relationships and interact with others.

Key words: care, self-knowledge, self-improvement, self-transformation, identity.

УДК 94:271.2(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.8>

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ОБСТАВИН ЙОГО ЕКЗИСТЕНЦІЇ ВПРОДОВЖ КІНЦЯ XVI – ПОЧАТКУ XVIII СТ.

Вікторія Ричко

*Рівненський державний гуманітарний університет,
історико-соціологічний факультет, кафедра філософії
вул. Пластова, 31, 33000, м. Рівне, Україна*

У статті проведено комплексне аналітичне дослідження обставин заснування і функціонування Почаївського монастиря впродовж кінця XVI – початку XVIII ст., що визначили вагомий вплив на формування його етнічної ідентифікації. Здійснено аналіз обставин заснування Почаївського монастиря у контексті специфіки релігійно-церковного життя Волині наприкінці XVI – на початку XVII ст. З'ясовано, що за умов протистояння Православної і Греко-Уніатської Церков особлива місія у цей час була покладена на православні чернечі обителі як потужні осередки боротьби за права своєї Церкви. Одним із них став Почаївський монастир, заснований волинською шляхтянкою Анною Гойською. Акцентовано, що наміри волинського нобілітету зміцнити становище Православної Церкви простежуються також у виборі ігумена Почаївського монастиря. Ним став Іов Желізо – один із найавторитетніших релігійно-церковних подвижників Волині того часу, котрі гуртувалися навколо Острозького культурно-освітнього центру. Обґрунтовано, що він був також одним із визначних репрезентантів духовних пошуків у царині православної традиції в краї, що підтверджується низкою його праць полемічного та гомілетичного змісту. Стіяка позиція захисту Іовом Желізом традиційних східнохристиянських ідеалів прослідковується у його духовних практиках, зокрема, містичній практиці ісихазму. Розвинуто думку про те, що за його ігуменства в Почаївській чернечій обителі було не лише впорядковано її внутрішній устрій згідно з вимогами спільножитного статусу, належним чином облаштовано, а також налагоджено її соціально-економічну діяльність, але й високо піднесено релігійний та моральний авторитет монастиря, що сприяло його утвердженню як духовно-релігійного центру православної Волині. Визначено, що участь Іова Почаївського в помісному соборі Православної Церкви 1628 р. у Києві стала одним зі свідчень національного характеру його діяльності. Наголошено, що справа канонізації Іова Желіза, реалізована українською православною ієрархією 1659 р., стала однією з підвалин набуття Почаївським монастирем статусу православного духовно-релігійного осередку загальноукраїнського значення.

Ключові слова: Волинь, Почаївський монастир, Православна Церква, волинська шляхта, етнічна ідентифікація.

Актуальність дослідження. В історії релігієзнавчої думки в Україні питання ролі релігійного чинника у духовно-культурному житті нації завжди посідало особливе місце. Зокрема, обґрунтування питання значення релігії і Церкви для української нації стало провідним лейтмотивом наукової діяльності митрополита Івана Огієнка. Національні риси Української Православної Церкви, за І. Огієнком, виявляються, зокрема, в тому, що вона активно включилася у процес формування свідомої української нації, вчить вірних любити свій народ, його звичаї, віру, берегти рідну мову, пісню. Національна Церква, на думку богослова, врешті-решт має й таку заслугу: вона виплекала і виховала «найчистіший національний тип українця» [22, с. 212]. Оскільки нині в українському релігієзнавстві від-

бувається актуалізація питання включення релігійного чинника в процес формування національної самосвідомості, це спонукало нас звернутися до історичного досвіду видатного релігійного осередку, а саме Почаївського монастиря як вагомого націєтворчого чинника в духовному житті українського народу.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій окресленої у статті наукової проблематики показує, що вона має суттєві напрацювання. Зокрема, це прослідковується в студіях О. Булиги, С. Гуменюк, А. Гудими, М. Довбищенка, В. Зелінського, митрополита Іларіона (Огієнка), Р. Квач, П. Ричкова і В. Луца, В. Рожка, Л. Филипович, А. Шумовського та інших. Однак відсутність комплексного дослідження питання провідних чинників формування етнічної ідентифікації Почаївського монастиря впродовж кінця XVI – початку XVIII ст. спонукало авторку звернутися до його більш ґрунтовного студіювання.

Мета нашої розвідки полягає у з'ясуванні обставин заснування та функціонування Почаївського монастиря впродовж кінця XVI – початку XVIII ст., що визначили вагомий вплив на формування його етнічної ідентифікації.

Виклад основного матеріалу. Особливе місце в історії Почаївського монастиря належить княгині Анні Тихонівні Гойській, яка походила з давнього шляхетського роду Козинських. Відомо, що її дідусь, Грінко Мжачич Козинський, був луцьким хорунжим, а батько Тихно – придворним короля Речі Посполитої [17, с. 165]. Після смерті чоловіка, земського луцького судді Єрофія Васильовича Гойського (1557 р.), Анна Тихонівна стала власницею багатого спадку, а саме: містечка Орля і сіл Козин, Устечко, Ридомиль, Лідехів, Зборів, Почаїв, Савчиці та Комнатка [21, с. 272–273].

1559 р., подорожуючи Волиню у справі збору коштів на церковні потреби, до замку в Орлі, де проживала княгиня Гойська, завітав грецький митрополит Неофіт. В її особі цей ієрарх знайшов активну підтримку своєї діяльності: відомо, що волинська шляхтянка «зробила тоді великі пожертви на церковні справи в Греції» [24, с. 16]. На знак вдячності за її добродійність, митрополит Неофіт подарував поміщиці ікону Божої Матері, привезену ним із Константинополя. Цей образ Божої Матері княгиня Гойська розмістила у своїй домашній каплиці, де він зберігався майже 40 років (1559–1597 рр.). За цей час і слуги, й вона сама неодноразово були свідками надзвичайних зцілень тих, хто молився перед образом Богородиці [3, с. 29]. Зокрема, згідно з переказом, саме так прозрів сліпонароджений брат княгині – Пилип Козинський [11, с. 21]. З огляду на це княгиня Анна вирішила зробити чудотворну ікону надбанням широкого загалу.

Місцем її нового перебування було обрано Успенську церкву на горі біля Почаєва. Такий вибір Гойської був не випадковим. Він найімовірніше зумовлювався тим, що на цю гору з різних країв приходили паломники вшанувати вже наявну тут православну святиню у вигляді відбитку стопи Богородиці, який, згідно з переказом, утворився ще в XIII ст. [3, с. 29].

1597 р. відбулося урочисте перенесення ікони Божої Матері до Почаївської Успенської церкви, де були присутні «...багато священників і монахів та тисячі народу» [24, с. 16]. А вже 14 листопада 1597 р. княгиня Анна Гойська внесла до Кременецьких земських книг фундушевий запис про заснування Почаївського монастиря: «...умислила єсьми монастир збудувати і його фундувати таким звичаєм, аби у том монастирі ченців людей добрих побожного живота ні якого іншого закону, тільки Гречеського Східної церкви послушества лічбою осьм і дяків два і для виживеня їх в том монастирі будучих, на тую церкву Успіння святе пречисте і монастир при ній будучий надаю... тую маєтність Почаїв...» [19, с. 21; 15, с. 13].

Таким чином, Анна Гойська стала засновницею та фундаторкою православного чернечого осередку, якому доля у майбутньому визначила бути одним із найвидатніших монастирів не лише на теренах Волині, але й далеко за її межами. Однак благодійницька ініціатива княгині не лише поклала початок налагодженню тамтешнього організованого чернечого життя. Перенесення нею чудотворної ікони Божої Матері в Успенську церкву та заснування Почаївського монастиря були, по суті, приводами до реалізації далекоглядніших задумів шляхтянки. Задля їхнього з'ясування звернемося до обставин тодішнього релігійно-церковного життя Волині.

Період кінця XVI – першої половини XVII ст. склав надзвичайно важливий етап релігійного, духовного та національного розвитку українського суспільства Волині. Активний поступ Реформації, пожвавлення культурно-національного руху, вихід на арену історії оновленого посстридентського католицизму – всі ці події другої половини XVI ст. дали потужний поштовх для глобальних внутрішніх змін, передусім трансформації ціннісних та духовних орієнтирів волинської шляхти. Місійний успіх Римо-Католицької церкви в Речі Посполитій призводить до того, що саме наприкінці XVI – першої половини XVII ст. певна частина її представників увійшла в сферу впливу цієї Церкви. Одним із виявів цього став процес релігійної конверсії, тобто переходу православних до інших конфесій, який досяг наймасштабнішого розмаху в останній чверті – наприкінці XVI ст. [9, с. 483]. Однак Православна Церква в цей період виявилася неспроможною виступити на рівних в «боротьбі за душі» з освіченими католиками та протестантами [9, с. 484].

Один із шляхів виходу суспільства і Православної Церкви зі стану релігійної та інституціональної кризи частина волинського нобілітету вбачала в церковній унії із Римом. Очікувалося, що ця єдність не тільки вирішить проблему єдності християн, але й дасть можливість досягнути політичної рівності православних і католиків. Однак, як відомо, проголошення Берестейської унії 1596 р. та виникнення Греко-Уніатської Церкви викликало рішучий спротив більшості православної шляхти і, як наслідок, відбувся розкол Церкви і суспільства. Відтоді Україна фактично отримала два різних вектори свого суспільно-релігійного майбутнього – в унії з Римом або на засадах не з'єданого з католицизмом православ'я [9, с. 485–486].

Після проголошення Берестейської унії Православна Церква опинилася у критичній ситуації: вона втратила не лише ієрархію, але й майже всіх вірних із числа магнатів, які мали реальний вплив на формування внутрішньої політики Речі Посполитої. Позаяк православна шляхта зуміла зберегти свою Церкву від остаточного інституалізаційного розвалу та духовного занепаду. Виборовши у важкій сеймовій боротьбі право на юридичне визнання своїх релігійних прав (1609 р.), а пізніше досягнувши легітимізації православної ієрархії в Речі Посполитій (1632–1633 рр.), вона повернула Православній Церкві Луцьку єпископську кафедру (1638 р.). Отже, законність Православної Церкви на Волині було відновлено як з точки зору державного, так і канонічного права. Головна заслуга цього історичного успіху належить передусім Костянтину Острозькому, а також середній і дрібній шляхті, яка після його смерті прийняла на себе головний тягар політичної боротьби за права своєї Церкви [9, с. 487–488].

Водночас із захистом юридичних прав Православної Церкви волинська шляхта доклала великих зусиль для духовного та релігійного відродження православ'я. Особлива місія, за умов практично повної відсутності православної ієрархії, нею була в цей час покладена на православні монастирі, які, як передбачалося, за наявності фінансових можливостей і високого морального авторитету могли стати потужними осередками боротьби за права своєї Церкви [16, с. 58]. З огляду на це наприкінці XVI – в першій половині XVII ст.

на Волині було засновано десятки нових монастирів, які стали духовними центрами православ'я у краї. Першим, хто звернув особливу увагу на православні монастирі в своїх володіннях, був князь К. Острозький. Так, ним були розбудовані Дубенський Спаський монастир (1592 р.), Дерманський монастир (1602 р.) та інші. Услід за ним й інші волинські шляхтичі засновують у своїх маєтках православні монастирі [2, с. 155]. Таким чином, одним із них був Почаївський монастир, фундований княгинею Анною Тихонівною Гойською.

Отже, заснування Почаївської чернечої обители у контексті суспільно-релігійних реалій того часу мало на меті створення потужного православного релігійного осередку в краї, завдання якого полягали не лише у місійній праці та плеканні християнських чеснот вірних Православної Церкви, але в ширшому значенні – протидії поширенню впливу Греко-Уніатської Церкви. Підтвердження цієї думки знаходимо в праці митрополита Іларіона (Івана Огієнка) під назвою «Фортеця Православ'я на Волині. Свята Почаївська Лавра» (Вінніпег, 1961 р.), де автор назвав княгиню Гойську «великою українською патріоткою», яка «зараз відгукнулася на заклик кн. Костянтина (Острозького. – В. Р.) усім боротися з відступною унією» [12, с. 333]. Водночас зроблений нею у фундушевому записі Почаївського монастиря особливий наголос на тому, щоб в ньому проживали ченці «... ні якого іншого закону, тільки Гречеського Східної церкви послушенства...» дає підстави зробити висновок про те, що вчинок Гойської був «явним викликом проти короля та його злощасної унії» [12, с. 333]. Отже, заснування княгинею Анною Гойською Почаївського монастиря – це одна з ознак консолідації православної шляхти Волині навколо її лідера, князя Костянтина Острозького, а також демонстрація її готовності захищати інтереси своєї Церкви.

Наміри волинського нобілітету зміцнити становище Православної Церкви в краї, підняти її престиж і авторитет та водночас протидіяти унії вбачається дослідниками також у виборі ігумена новоствореного Почаївського монастиря, яким став Іов Желізо (1551–1651 рр.).

Іван (у чернецтві Іов) Желізо народився 1551 р. поблизу Коломиї у заможній шляхетській родині. У віці 10-ти років він став послушником Угорницької Свято-Спаської обители, а згодом – її ченцем. Чутки про добропорядне життя та чернечі подвиги отця Іова дійшли до князя Костянтина Острозького, який запросив його на ігуменство в Дубенський Хрестовоздвиженський монастир. У ньому Іов Желізо перебував більше 20-ти років, а саме з 1583 по 1604 рр. [4, с. 146].

Вже за ігуменства в Дубенському монастирі Іов Желізо розпочав активно займатися полемічною і гомілетичною творчістю, ставши, таким чином, одним із визначних репрезентантів духовних пошуків у царині православної традиції в краї, котрі гуртувалися навколо Острозького культурно-освітнього центру [23, с. 264–266]. З-поміж праць Іова Желіза особливу увагу дослідників привертають його повчання, де простежується виразна апологетика православ'я: «О Пресвятой Троице», «О Божестве Ісуса Христа», а також «О Божестве и Человечестве Ісуса Христа, Сына Божія, Его воплощении и о Богоматери». Їх Іов Желізо вибудовує винятково на святоотцівській основі, зводячи до мінімуму авторське «я» у тексті. З огляду на це, як твердить С. Гуменюк, богословська думка Іова Желіза має майже екзегетичний характер, причому з міцним опертям на східну патристику [6, с. 17]. Отже, Іов Желізо був для свого часу одним із найосвіченіших «мужів книжних» і користувався неабиякою повагою серед сучасників.

Водночас стійка позиція захисту Іовом Желізом традиційних східнохристиянських ідеалів простежується у його духовних практиках, зокрема, містичній практиці ісихазму. Її суть полягає у тому, що через містичне споглядання у чернечому подвижництві може бути досягнутий вищий ступінь пізнання – споглядання сутності речей, бачення нество-

реного світла, богопізнання [18, с. 134]. Згідно з цим містико-аскетичним вченням найвищу трансцендентну невимовну сутність можна досягнути лише шляхом мовчання, оскільки воно розглядалося як спосіб приєднання до істини, відволікання від усього мирського, метушливого, другорядного [14, с. 207] та молитви, яка є шляхом до спілкування із Творцем, має глибоке гносеологічне значення і у містичному спогляданні відкриває для подвижника те, що святоотцівська традиція називає «знаним логосов вещей», тобто їхній трансцендентний сенс [7, с. 157].

Отже, з огляду на те, що дубенський ігумен Іов славився «як монах освічений, глибоко чесотний, горливий богомолець і аскет, а до того ініціативний та меткий», то, як твердить митрополит Іларіон, саме такий очільник і був потрібний новозаснованому Почаївському монастирю [12, с. 34–35]. Тим більше, як йшлося у фундушевому записі Анни Гойської, «... А ігумен мусить бути чоловік Християнської Віри Східньої Церкви, Святих Правил нашого Грецького Ісповідання...» [12, с. 32]. Отже, за припущенням митрополита Іларіона, саме князь Костянтин Острозький та княгиня Гойська могли сприяти переходу дубенського ігумена Іова до Почаївського монастиря.

На той час до складу чернечого осередку на Почаївській горі входили лише невелика мурована церква Успіння Пресвятої Богородиці, де знаходилася подарована Анною Гойською чудотворна ікона, та печери біля її підніжжя, у яких жили ченці. Отже, це дало підстави дослідникам висловити припущення, в Почаївській обителі до приходу преподобного Іова настоятеля не було, оскільки не було спільножитного монастиря й кожен із тамтешніх ченців вів окреме печерне пустельницьке життя. І лише з появою Іова Желіза діяльність Почаївського монастиря була реорганізована згідно з спільножитним статутом [20, с. 83].

Уже в сані ігумена Почаївського монастиря Іов Желізо як справжній господар насамперед звернув увагу на проблему його благоустрою і належного облаштування, й зрештою, утримання. Це пояснюється тим, що зміна пустельножитного чернечого життя на спільножитне вимагала значних фінансових ресурсів: постала потреба не лише в побудові нового храму, але й у зведенні низки монастирських приміщень як для ченців, кількість яких почала поступово зростати, так і паломників. У цьому контексті переконливим свідченням духовного авторитету Почаївської обителі та її настоятеля Іова Желіза стала значна кількість пожертв на користь цього монастиря з боку волинської шляхти. Встановлено, що благодійниками Почаївського чернечого осередку були представники близько 20-ти заможних волинських родин: Вишневецькі, Долинські, Домашевські, Єловицькі, Жабокрицькі, Зубцевські, Карачевські та інші. Отже, жоден інший монастир на Волині не отримав подібної уваги жертводавців, як монастир у Почаєві [9, с. 206].

Значну увагу Іов Желізо приділяв господарській діяльності очолюваного ним монастиря. Так, відомо, що за часів його ігуменства ченці Почаївської обителі зразково вели своє господарство, до складу якого входили поля, садки, сіножаті, пасіка та інші. Та й сам преподобний Іов у церковному переданні виступає, зокрема, в образі працьовитого господаря: «Іов був зразком трудящого монаха: він цілий день невпинно працював, і ніхто ніколи не бачив його без праці. Він дуже любив садок та город і цілими днями працював у них: то садив і пересаджував дерева в монастирському садку, то копав у городі, то копав рівці для води. Сам невпинно працював, і других кликав до того ж» [10]. Отже, саме за ігуменства Іова Желіза в Почаївському монастирі було не лише впорядковано внутрішній устрій життя чернечої обителі згідно з вимогами спільножитного статуту, але й належним чином був облаштований сам монастир, а також налагоджена його соціально-економічна діяльність.

Акцентуємо увагу на тому, що діяльність Іова Желіза у справі захисту і піднесення православ'я не обмежувалася стінами Почаївського монастиря. Свідченням цього стала

його участь у помісному соборі Православної Церкви, скликаного митрополитом Іовом Борецьким у серпні 1628 р. у Києві. Спочатку це церковне зібрання мало на меті «...знайти який-будь спосіб, щоб без порушення прав і привілеїв православної віри утворити єдність Руси з Русею...» [5, с. 148], тобто віднайти шляхи зближення, примирення та можливо-го співіснування православних та уніатів, однак у ході його проведення воно фактично перетворилося на суд над архієпископом Мелетієм Смотрицьким за «відступництво і зраду православ'я» [25, с. 16]. Зрештою, гостра антиунійна позиція учасників православного собору 1628 р. була зафіксована в його підсумковій ухвалі, де йшлося, що вони «твердо стоять в Православной Восточной Вере, не мыслят об отступлении в унию и под клятвою обещаются не уступать и к тому же увещевают весь православный народ» [4, с. 149]. Під цією постановою містився й підпис Іова Почаївського [8, с. 19]. На нашу думку, підпис Іова Желіза під ухвалою помісного собору Православної Церкви 1628 р. у Києві засвідчив не лише його тверду позицію у справі захисту православ'я та солідарність поглядів волинського подвижника в цьому питанні з вищою православною ієрархією, але й всеукраїнський, національний характер діяльності почаївського ігумена.

Отже, упродовж майже півстолітнього (1604–1651 рр.) перебування у сані ігумена отець Іов Желізо високо підніс релігійний та моральний авторитет Почаївського монастиря, упорядкував його внутрішнє життя, сприяв його утвердженню та зміцненню передусім як духовного та релігійного центру православної Волині [13].

Іов Желізо прожив 100 років. Він помер 28 жовтня 1651 р. і був похований на монастирському кладовищі в Почаєві. Через 7 років і 9 місяців, а саме 28 серпня 1659 р. мощі цього почаївського ігумена спеціальною комісією за участі овруцького архімандрита Феофана Креховецького та київського митрополита Діонісія Балабана були підняті з землі. Як свідчив її висновок, вони були «без всякого истления, как бы того же часа погребенные, и исполненные недоразуменного благоухания» [11, с. 60]. Це дало підстави православної ієрархії ініціювати справу канонізації Іова Почаївського, і того ж таки 1659 р. його було зараховано до числа святих Православної Церкви. Таким чином, ігумен Почаївського монастиря Іов Желізо став одним із найяскравіших представників православного подвижництва Волині кінця XVI – першої половини XVII ст., ім'я якого скоро після смерті стало центральним у сонмі святих Волинської землі, і лишається таким сьогодні [9, с. 214–215].

Діяльність ігумена Іова Почаївського заклала підвалини традиції належного керування монастирем, отже, за словами С. Антоновича, його наступники «не вносять вже нічого нового», намагаючись зберегти те, що було створено й утверджено отцем Желізом [1, с. 9].

У серпні 1675 р. Почаївська чернеча обитель пережила облогу турків. Уникнення нею руйнації ворожим військом дало підстави для створення легенди про чудесне визволення монастиря Богородицею, що своєю чергою сприяло популяризації Почаївського релігійного осередку в середовищі української православної людності.

Висновки. Таким чином, етнічна ідентифікація Почаївського монастиря як православно-духовно-релігійного центру Волині впродовж перших 120 років (1597–1720) його функціонування у якості спільножитного чернечого осередку формувалася під впливом низки чинників. По-перше, заснування Почаївської чернечої обители в контексті суспільно-релігійних реалій того часу мало на меті утвердження позицій Православної Церкви та водночас протидію поширенню впливу Греко-Уніатської Церкви. По-друге, на процеси формування та плекання національної та конфесійної самобутності Почаївського монастиря вагомий вплив справила діяльність його ігумена Іова Желіза. За безпосередньої участі цього визначного подвижника не лише було впорядковано внутрішній лад чернечого осередку та налагоджена його соціально-економічна діяльність, але й високо піднесений релі-

гійний та моральний авторитет монастиря, що сприяло його утвердженню та зміцненню як духовно-релігійного центру православної Волині. По-третє, особисте сприяння Київського митрополита Діонісія Балабана у справі віднайдення та прославлення мощей святого Йова Желіза переконливо свідчить про те, що значення Почаївського монастиря як вагомого православного духовно-релігійного осередку вийшло за межі волинського регіону й набуло загальноукраїнського значення.

Список використаної літератури

1. Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. Кремянець, 1938. 23 с.
2. Батюшков П.М. Волинь. Історичні долі південно-західного краю / [післямова В.С. Мороза; пер. з рос. М.А. Миколаєнка]. Дніпропетровськ : Січ, 2004. 424 с.
3. Булига О. Анна Гойська – засновниця Почаївського монастиря. *Гоцанське Погориння: давнина і сучасність. Збірник матеріалів науково-краснознавчої конференції, присвяченої 850-річчю Гоці*, 14–15 червня 2002 р. Рівне : Перспектива, 2002. С. 28–31.
4. Булига О. Діяльність Йова (Желіза) та його роль у церковно-суспільному житті Волині. *Дубенський науковий вісник: Зб. наук. праць. Випуск 1: матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 525-й річниці Дубенського замку і 100-річчю від дня народження І.Д. Лозов'юка*. Рівне : Дятлик М., 2017. С. 146–151.
5. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: у 4 т., 5 кн. Т. 2. Київ : Либідь, 1998. 397 с.
6. Гуменюк С.М. Творчість Іова Желіза та її значення для становлення гомілетики у контексті вітчизняної ренесансної культури. *Вісник Житомирського державного університету*. Випуск 60. Філософські науки. Житомир : ЖДУ, 2011. С. 16–19.
7. Гуменюк С.М. Містична практика ісихії в Україні на зламі XVI – XVII ст. *Гуманітарний вісник ЗДА*. 2013. № 53. С. 156–167.
8. Гудима А. Почаївський монастир в історичній долі українства. Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. 40 с.
9. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.). Київ : ПП Сергійчук М.І., 2008. 882 с.
10. Життя і труди преподобного Іова Почаївського. URL: <http://lpba.org.ua/zhyttya-i-trudy-prepodobnoho-iova-pochajivskoho/> (дата звернення 5.08.2018).
11. Зелинский В. Объятия Отча... Очерки по истории Почаевской Лавры. Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2000. 192 с.
12. Іларіон митрополит. Фортеця Православ'я на Волині. Свята Почаївська Лавра. Церковно-історична монографія. Вінніпег : Накладом Видавничої Комісії при Товаристві «Волинь», 1961. 398 с.
13. Ісіченко І. Агіологічний вимір української православної ідентичності. URL: <http://www.bishop.kharkov.ua/reports/agiologicnij-vimir-ukraienkoie-pravoslavnoie-identichnosti> (дата звернення 12.10.2019).
14. Історія філософії на Україні: в 3 т. Т. 1 / [ред. кол.: В.М. Нічик (відп. ред.), В.С. Горський, М.В. Попович, Б.О. Лобовик, В.О. Зоц]. Київ : Наукова думка, 1987. 400 с.
15. Квач Р.С. Світочі Почаєва. Рівне : Дятлик М., 2014. 576 с.
16. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні : навч. посібник: у 3 кн. Кн. 3. Кінець XVI – середина XIX ст. Київ : Либідь, 1994. 336 с.
17. Левицкий В. Къ вопросу о времени основания Почаевской Лавры и о первой устроительнице ея Анне Гойской. ВЕВ. 1913. № 9. Ч. неоф. С. 165–167.
18. Релігієзнавчий словник / [за ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика]. Київ : Четверта хвиля, 1996. 392 с.

19. Ричков П., Луц В. Почаївська Свято-Успенська Лавра. Київ : Техніка, 2000. 136 с.
20. Рожко В. Українські православні святі історичної Волині IX – XX ст. Луцьк : Медіа, 2003. 224 с.
21. Собчук В.Д. Від коріння до крони: Дослідження з історії князівських і шляхетських родів Волині XV – першої половини XVII ст. Кременець : Кременецько-Почаївський державний історико-культурний заповідник, 2014. 508 с.
22. Филипович Л.О. Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення. Київ : Світ Знань, 2000. 333 с.
23. Шевченко В.В. Православно-католицька полеміка та проблеми унійності в житті Руси-України доберестейського періоду. Київ : Преса України, 2002. 416 с.
24. Шумовський А. Поклін Св. Почаївській Лаврі. Торонто : Святоволодимирське братство, 1962. 40 с.
25. Яроцький П. Петро Могила і проблеми примирення «Русі з Руссю». *Українське релігієзнавство*. 1996. № 2. С. 15–22.

FACTORS FOR THE FORMATION OF ETHNIC IDENTIFICATION OF THE POCHAIV MONASTERY THROUGH THE CIRCUMSTANCES OF ITS EXISTENCE THROUGH THE END OF XVI – BEGINNING XVII CENTURIES

Victoria Rychko

*Rivne State Humanitarian University,
Faculty of History and Sociology, Department of Philosophy
Plastova str., 31, 33000, Rivne, Ukraine*

The article represents a comprehensive analytical study of the circumstances of the establishment and functioning of the Pochaiv Monastery during the late 16th – early 18th centuries, which determined the significant influence on the formation of its ethnic identification. Analyzed here were the circumstances of the foundation of the Pochaiv Monastery in the context of the specifics of the religious and ecclesiastical life of Volyn at the end of the 16th - beginning of the 17th centuries. It was found that in the face of the opposition of the Orthodox and Greco-Uniate Churches, a special mission at this time was entrusted to Orthodox monastic monasteries as powerful centres of struggling for their Church's rights. One of them was the Pochaiv Monastery, founded by Volyn noblewoman Anna Goisk. It is emphasized that the intentions of the Volyn nobility to strengthen the position of the Orthodox Church can be traced also in the choice of the Abbot of the Pochaiv Monastery, the position of which was taken by Iov Zhelizo - one of the most respected religious and ecclesiastical ascetics of Volyn at that time. It is substantiated that he was also one of the prominent representatives of spiritual searches in the realm of the Orthodox tradition in the land, which is confirmed by a number of his works of polemical and homiletic content. The stable position of Job Iron's protection of traditional Eastern Christian ideals is reflected in his spiritual practices, in particular, the mystical practice of isychasm. The idea was developed that during his abbess in the monastery of Pochaiv monastery not only was ordered its internal structure according to the requirements of the common-law statute, properly equipped, and also adjusted its socio-economic activity, but also highly elevated religious and moral authority of the monastery, his assertion as a spiritual and religious center of Orthodox Volhynia. It is determined that the participation of Iov Pochaivsky in the local cathedral of the Orthodox Church in 1628 in Kyiv became one of the evidences of the national character of his activity. It is emphasized that the case of canonization of Iov Zheliz, implemented by the Ukrainian Orthodox hierarchy in 1659, became one of the foundations of the status of an Orthodox spiritual-religious centre of nationwide significance, which was awarded by the Pochaiv Monastery.

Key words: Volyn, Pochaiv Monastery, Orthodox Church, Volyn nobility, ethnic identification.

УДК 101.1

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.9>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ДЕСТРУКЦІЇ НООСФЕРИ ЯК КЛЮЧОВОГО НАСЛІДКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Сергій Смольц

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
факультет соціології і права, кафедра теорії та практики управління
пр. Перемоги, 37, 03056, м. Київ, Україна

У статті автор робить спробу обґрунтувати деструкцію ноосфери як ключового наслідку інформаційної війни. В дослідженні проаналізовано поняття ноосфери, потенційні деструктивні впливи інформаційної війни на ноосферу та визначено потенційні теоретичні принципи запобігання деструкції ноосфери.

Сьогодні ми є свідками тотальної, глобальної інформаційної війни, явища антагоністичного до ноосфери. Проблемними є функціонування і розвиток ноосфери в умовах перманентних інформаційних війн. Оскільки ноосфера передбачає раціональну і конструктивну діяльність, творення, розвиток, прогрес, антагоністом до чого є інформаційна війна, ціллю якої є деструкція, дезорієнтація, дегуманізація.

Приклад інформаційної війни Росії проти України дав можливість встановити наслідки, до яких призводить інформаційна війна. Аналіз інструментів інформаційних війн, що застосовувались, продемонстрував механізми впливу на суспільну свідомість і ноосферу. Загроза інформаційної війни для ноосфери впливає з самої мети інформаційної війни, яка охоплює будь-який елемент у епістемології супротивника. Епістемологічна система містить організацію, структуру, методи і вірогідність знань, є основою раціональної діяльності будь-якої суспільної структури. Це засадничі складники, що формують моделі поведінки, впливають на критичне сприйняття дійсності особистістю, цілепокладання, раціональне прийняття рішень. Таким чином, відбувається намагання перетворити картину світу об'єкту впливу, підмінити її на деструктивну, що спричиняє в особистості когнітивний дисонанс і призводить до повної дезорієнтації індивіда, та як наслідок, соціальних груп і всього суспільства. Така форма сучасної війни, як інформаційна війна, спрямована на нищення ціннісних основ суспільства, знань, деструкції ноосфери. Таким чином, суб'єкт війни досягає стратегічної нейтралізації ворога, перетворює його на пасивний об'єкт маніпуляцій.

З огляду на наслідки інформаційної війни, її впливу на ноосферу дієвими механізмами вирішення проблеми деструкції ноосфери можуть бути лише системні заходи, які працюватимуть на всіх рівнях: індивідуальному, національному, міжнародному. Це мають бути дієві зміни на основі наукового підходу в освіті, політико-правові механізми, спрямовані на вирішення та запобігання деструкції ноосфери.

Прогрес ноосфери можливо забезпечити такими складниками, як технологічний розвиток та гуманітарне знання. Вони є умовами становлення суспільства знань, де людський капітал продукує знання, прогресивні життєві сенси, які будуть здатні протистояти деструктивним діям.

Ключові слова: інформаційна війна, психологічні операції, ноосфера, деструкція, епістемологія, суспільна свідомість, маніпуляція, раціональне мислення.

Діяльність людини щодо поліпшення умов власного існування спонукали людство до винайдення і вдосконалення інструментів, з допомогою яких воно перетворювало навколишнє середовище. Така діяльність мала діалектичний характер, адже змінювала і саму

людину й творила з неї розумну соціальну істоту, здатну до комунікації, цілеспрямованої діяльності, творчості. Сьогодні людське суспільство досягло достатнього рівня розвитку технологій та знань, які здатні змінити навколишній простір, світ і також призвести до цілковитої руйнації останнього.

Активний прогрес людської цивілізації, розвиток знань, технологій, з допомогою яких змінювалась наша планета, продукував розширення поля діяльності людини, яке сягнуло масштабів біосфери та стратосфери й відкритого космосу. Тому з кінця XIX століття почали виникати наукові теорії, які констатували зростаючу роль людської діяльності на Землі та утворення так званої «розумної оболонки». Поняття ноосфери як активної розумної оболонки людської цивілізації охоплює різні виміри взаємодії, комунікації, життєдіяльності суспільних систем. Ноосфера визначається як складний феномен, що об'єднує в собі основи, процеси, результати розумної діяльності людини.

Актуальною проблемою сьогодні є функціонування і розвиток ноосфери в умовах перманентних інформаційних війн. Оскільки ноосфера передбачає раціональну і конструктивну діяльність, творення, розвиток, прогрес, антагоністом до чого є інформаційна війна – цілком якої є деструкція, дезорієнтація, дегуманізація. В нашому дослідженні ми дослідимо деструктивні впливи та визначимо теоретичні засади запобігання впливу інформаційних війн на ноосферу.

Мета статті – проаналізувати наслідки інформаційних війн для розвитку ноосфери та визначити потенціал деструктивних впливів на неї.

Серед перших розробників теорії про ноосферу були В. Вернадський, Е. Леруа і П'єр Тейяр де Шарден. Кожен із цих вчених розглядали її дещо по-різному, акцентуючи увагу на різних аспектах нової оболонки.

Питаннями інформаційних війн з позицій національної безпеки займалися П. Лайнбарджер, Г.Г. Почепцов, О.В. Литвиненко, С. Макдоналд, М. Лібіцкі, Р. Шафранський, І.Н. Панарін, А.В. Манойло та інші. Впливи на свідомість особистості та суспільства досліджували Р. Чалдині, С.Г. Кара-Мурза, В.П. Шейнов та багато інших. Науковим дослідженням феномену війни, зокрема, займалися К. Клаузевіц, Х. Хофмайстер, Е. Тоффлер.

Предмет нашої роботи, а саме теоретичні пошуки засад запобігання деструкції ноосфери внаслідок інформаційної війни, не досліджувався в науковій літературі до цього часу. Не зважаючи на чисельність напрацювань щодо феномену інформаційних війн, що з'явилась за останні роки, існує вакуум в науковій літературі щодо проблематики розвитку ноосфери в умовах впливу інформаційних війн. Як вже вище зазначалось, одним із засновників теорії про ноосферу вважають французького вченого П'єра Тейяра де Шардена. На думку багатьох вчених, підхід Тейяра де Шардена є дещо ідеалістичним. Оскільки він інтерпретував ноосферу, розглядаючи її з позиції індивідуальної свідомості кожного індивіда, множина яких формує єдину мислячу оболонку: «Множина індивідуальних мислень групується і підсилюється в акті одного одностайного мислення» [6, с. 227]. Ґрунтуючись на позиції Тейяра де Шардена, постає висновок, що ноосфера – це певна форма масової свідомості, яка у спільній діяльності індивідів охоплює всю біосферу. Вчений трактував ноосферу як щось вище за біосферу, іншого порядку, те, що понад нею та водночас «огортає» її: «Вона дійсно нове покриття, «мислячий пласт», який розгортається над світом рослин і тварин – поза біосферою та над нею» [6, с. 134]. За Шарденом ноосфера – світ, простір людських ідей та мислення, де індивідуальне формує спільне і таким чином породжує нову якість і новий простір.

Дещо по-іншому розглядав та тлумачив ноосферу В. Вернадський. За його поглядами, людський розум стає суб'єктом, який формує, перетворює світ, постає системоутворюю-

ючою силою в процесі розвитку світу. Він пояснював місце людини в нову епоху такими словами: «Людство, в цілому, стає потужною геологічною силою. Це новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближаємося, і є ноосфера» [1, с. 241]. На думку В. Вернадського, ноосфера є своєрідним новим етапом в еволюції біосфери, яка породила людську істоту. Своєю чергою вже сьогодні людина стала впливати на біосферу значним чином: «Людина і людство найтіснішим чином пов'язані з живою речовиною, що населяє нашу планету, від якої вони реально жодним фізичним процесом не можуть бути усамітнені» [2, с. 473]. З цих слів випливає, що людина є нерозривною з біосферою, водночас є формуючою силою нової діяльної оболонки, ноосфери, яка є продуктом і простором життєдіяльності людини.

Побудова нового, якісне перетворення життєвого простору суспільства, керуючись розумною, конструктивною діяльністю і досягненнями в сфері знань та науки – шлях розвитку людства, як його бачив В. Вернадський. Він визначає для людини активну роль в майбутньому розвитку планети: «Ноосфера є новим геологічним явищем на нашій планеті. В ній вперше людина постає найбільшою геологічною силою» [2, с. 480]. За В. Вернадським, ноосфера, «оболонка розуму», надає людині свободу для творчої життєдіяльності, забезпечує особисту свободу індивіда та загалом суспільства, тим самим стимулюючи прогрес людської цивілізації, розвиток самої ноосфери.

Ноосфера – це передусім конструктивний, раціональний, обґрунтований та системний підхід до діяльності. Ноосфера як система, передбачає взаємодію та комунікацію всіх її суб'єктів та об'єктів, оскільки вона є цілісним синергетичним феноменом, а не просто сумою відокремлених індивідів. Саме синергія розмаїття свідомої, креативної людської діяльності творить всеохоплюючий простір – ноосферу.

Однією із проблем становлення і функціонування ноосфери є інформаційна війна. Загроза інформаційної війни для ноосфери впливає з самої мети інформаційної війни, яка охоплює будь-який елемент у епістемології супротивника. Ціль інформаційної війни – вплинути на рішення супротивника або конкурента, і як наслідок, на його поведінку таким чином, щоб він не знав, що на нього впливали [13]. Іншими словами, мета інформаційної війни – знання, цінності, принципи, установки, культурні традиції, світоглядна картина супротивника, раціональна взаємодія, тобто їх трансформація та деструкція. Це засадничі складники, що формують моделі поведінки, впливають на критичне сприйняття дійсності особистістю, цілепокладання, раціональне прийняття рішень. Таким чином, відбувається намагання перетворити картину світу об'єкту впливу, підмінити її на деструктивну, що спричиняє в особистості когнітивний дисонанс і призводить до повної дезорієнтації індивіда та як наслідок, соціальних груп і всього суспільства, що зумовлює деструкцію ноосфери.

Людина як творець ноосфери та носій сутнісних її ознак є кінцевим об'єктом інформаційної війни, її розум, свідомість піддаються деструктивному впливу інформаційних атак. Інформаційна війна спрямована на спрощення, підміну, інверсію епістемологічної системи ворога, його ціннісних орієнтирів, руйнування культурних традицій, гуманітарної сфери. Інформаційні війни ведуться через всі наявні комунікативні канали, починаючи міжособистісними зв'язками та закінчуючи всіма типами сучасних медіа.

Про роль медіа та їхній вплив на суспільну свідомість і поведінку влучно висловився Е. Тоффлер: «Нові ЗМІ змінили не тільки реальність. Вони, що навіть ще важливіше, змінили наше сприйняття реальності – а тому й контекст, в якому ведеться пропаганда і війни, і миру <...> нова система ЗМІ створює цілком «фіктивний» світ, на який уряди, армії і цілі народи реагують як на реальний. Їхня реакція також обробляється ЗМІ і вставляється в вигадану електронну мозаїку, яка направляє нашу поведінку» [7, с. 258–259]. Науковець

вказує на небезпеку «фікціоналізації» реальності, тобто об'єктивації вигаданої реальності, яка «малюється» нам через розважальні шоу, серіали і кіно, новини, які подають недійсну картинку подій, а драматизоване шоу, спрямоване на наші емоції, покликане ініціювати співпереживання і сильну емоційну реакцію. Подібну роль на себе взяли і соціальні мережі. Сама ця особливість медіа робить їх важливим інструментом в інформаційних війнах.

Від появи перших засобів масової комунікації їхня роль в інформаційних війнах постійно зростала, а їх вплив поглиблювався. Тому й Е. Тоффлер звертається до відомої фрази китайського військового мислителя Сунь-Цзи, яка в його інтерпретації звучить таким чином: «Розумні генерали відмінно знають, що війни можна виграти не тільки на полі битви, але й на екранах світового телебачення. Можна поширювати і неправдиву інформацію, дезінформацію, правду (коли вона вигідна), пропаганду – знання разом з анти-знанням» [7, с. 223]. Класична фраза про те, що війни можна виграти до їх початку на полі бою, в сучасній інтерпретації акцентує на особливій ролі ЗМІ. Нові медіа, соціальні мережі стали інструментами війни, за допомогою яких сьогодні вирішуються хід і результати війн.

Сьогодні дає нам практичний приклад застосування таких технологій у неоголошеній війні Росії проти України. Інформаційна війна, яку вела Росія щонайменше останніх півтора десятиріччя в інформаційному просторі проти нас, була перенесена в фізичний простір і стала дійсністю, в якій гинуть люди. Варто зазначити, що Україна за період ХХ–ХХІ ст. неодноразово ставала об'єктом інформаційних війн. У складі СРСР на певному етапі Україна зазнавала нищення інтелектуального потенціалу, морально-ціннісних спільностей, культури, що формують суспільний інтелект, ідентичність. Утисків зазнавали активна, інтелектуальна частина українського суспільства, «вимивалась» історична пам'ять та замінялась на нову світоглядну картину світу, насаджувались нові ціннісні ідеали. В період 1920–1960-х років українці зазнали радикальної заміни світоглядної картини, насадження нової морально-ціннісної матриці поведінки. Ці зміни «вносились» українцям в фізичній реальності, шляхом репресій, фізичного винищення, а також насаджувались через системи пропаганди та освіти.

Друга хвиля «інформаційного насилля» відносно України в контексті холодної війни відбувалася в 80–90-х роках ХХ ст. Холодна війна стала першою глобальною інформаційною війною, яка вплинула на розвиток людської цивілізації в цілому та окремих суспільств різних держав, втягнутих безпосередньо чи опосередковано в конфлікт. Внаслідок холодної війни деформуючих впливів зазнали сфери гуманітарного знання, здійснювалось заперечення світоглядної картини, відбувалось заміщення старих символів новими, зміна пріоритетів морально-ціннісної системи, дезорієнтація індивідуальної та суспільної свідомості, відповідно, й особистості та соціуму. Ноосфера як цілісна система знань, творчої діяльності, морально-ціннісних парадигм зазнала катастрофічних наслідків, які полягали в руйнуванні освітньої системи, зміні життєвих орієнтирів і цілей та як результат – деструкції суспільних відносин, краху економічної інфраструктури. Принципи державотворення були підмінені симбіозом плутократії та охлократії, що засвідчило становлення не ефективної дійсної держави, а її симулякру.

Росія розпочала інформаційну війну (починаючи з 2004 р.) проти України, опираючись на міфологеми, насажені в попередні історичні періоди, зокрема радянською пропагандою. Використовуючи те, що ноосфера як система зазнала деструктивних впливів, а Україна знаходилася в російському інформаційному полі, ефективність інформаційної війни, маніпуляцій, суспільною думкою були надзвичайно високими. Суспільній свідомості активно нав'язувались нові міфи, які спрямовувались на посилення радянських, що базувались на розбіжностях в тлумаченні історичних подій та персоналій, подавалися

потрібні Росії трактування дійсності, таким чином формувалась лояльна аудиторія всередині України, генерувались штучні протиріччя між регіонами, поглиблюючи розколи в суспільстві, якими маніпулювали місцеві політики та регіональні еліти.

Інформаційна війна, що ведеться російською державою проти України, характеризується застосуванням класичних інформаційно-психологічних атак, маніпулятивних технологій, дипломатичних маніпуляцій на міжнародному рівні, спрямованих проти України. З 2004 року в медійному просторі Росії керівництво нашої держави та загалом Україна згадувалися переважно з негативною тональністю. З початком акцій протесту в Києві в листопаді 2013 року медійна агресія російських ЗМІ щодо України стрімко зростала, після анексії Криму та вторгнення на Схід України інформаційна війна РФ проти нашої держави була розгорнута ширше, ніж військові дії [11]. Окрім України, об'єктами інформаційної війни РФ стали країни Європи та НАТО, тобто вона була і залишається глобальною інформаційною війною.

Властивістю інформаційної війни є те, що вона має два вектори: спрямований на зовнішню аудиторію та на внутрішню. Інформаційна війна не може ефективно реалізуватися без забезпечення тилу, без роботи із власним населенням. У Росії інформаційна війна є частиною як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Наукова сфера працювала і працює в рамках радянської доктрини інформаційного, ідеологічного протистояння з ворогами, «Заходом». Для прикладу можна згадати вчених, роботи яких перевидуються в Росії сьогодні та були популярними останні два десятиріччя: О.В. Манойло, О.С. Панарін, І.Н. Панарін, С.Г. Кара-Мурза [3; 4; 5]. Зазначенні автори обстоюють концепції державної політики в сфері національної інформаційної безпеки, гуманітарного знання на позиціях антагоністичних відносин з іншими державними суб'єктами, ставлячи під сумнів чи навіть заперечуючи українську державність.

Росія активно використовувала пропаганду через засоби масової комунікації, за допомогою них проводила кампанію з дискредитації українців як нації та закріплення в свідомості росіян сценарію реальної війни проти України. Поступово зростаюче нагнітання в засобах масової інформації Росії, спрямоване проти України, підкріплювалося пропагандою в продуктах масової культури: кіно, серіалах, художній літературі [8]. Зростала кількість мілітаризованих продуктів масової культури, де піднімалися старі радянські міфи і особливо акцентувалась увага на негативних характеристиках українців, звинуваченнях у співпраці з нацистами в II Світовій війні, відбувалися маніпуляції з темою УПА. Були активізовані в свідомості міфологеми, створені радянською пропагандою, деперсоніфіковані образи, а саме «фашисти», «бандерівці», «нацисти», перекладались на окремих публічних осіб, політиків та на все українське суспільство. Інтенсифікація російських дезінформаційних кампаній в ЗМІ, в соціальних мережах щодо тлумачення кожного нового інформаційного приводу (вигаданого, частково вигаданого чи дійсного) була спрямована на створення безлічі альтернативних версій дійсності.

Інформаційні війни мають характерний набір технологій з ідентичними методами впливу на масову свідомість. Росія в інформаційних війнах використовує досить стандартні методи, які описуються в літературі. Зокрема, Тоффлер виділяє шість, як він називає, «ключів для вивертання мізків», які спрямовані переважно на власну аудиторію [7]. Всі вони працюють на деструкцію раціональної діяльності людини, на деструкцію суспільних взаємовідносин, що забезпечують функціонування ноосфери.

Перший «ключ» – це звинувачення ворога в найбільших звірствах, найстрашніших злочинах. Ця технологія спрямована на мобілізацію власного народу, на те, щоб викликати в нього агресію до ворога. Приклади використання подібних «ключів» можна віднайти

в I Світовій війні, коли британська пропаганда розповсюджувала слухи серед населення про звірства німецьких військ по відношенню до бельгійських немовлят [9, с. 49]. Використання образу дітей в маніпулятивних технологіях завжди має значний ефект на масову свідомість і здатне викликати сильні емоції. Тому ми сьогодні також бачимо використання російською пропагандою ідентичних шаблонів.

Другий інструмент – гіперболізація, що передбачає навмисне перебільшення цінності місії, цілей війни, надання їм особливості та винятковості, хоча це зазвичай ефемерні ідеали та ідеї, проте їхня значущість нав'язується певній групі суспільства. До прикладу, війна за «русский мир», «моральні цінності та традиції православної Русі», ці та інші подібні лозунги російської пропаганди є прикладами маніпулятивних мовленнєвих конструкцій, які опираються на міфи винятковості їхньої батьківщини та необхідності її захисту від всього зовнішнього світу.

Третій – дегуманізація чи демонізація ворога. Полягає в зображенні ворога – нелюдом, абсолютно відчуженою, знесобленою істотою. Таким чином досягається емоційне несприйняття ворога, виправдовується його знищення.

Четвертий ключ – поляризація, сутність якої полягає в відомій ідіомі «хто не з нами, той проти нас». Протиставлення і конфронтація задля більшого загострення конфліктної ситуації. В таких умовах нагнітання, інші інструменти інформаційного впливу діють на аудиторію ефективніше.

Проголошення власної місії божественною. Цей приклад військової пропаганди один із найстаріших в історії людської цивілізації, адже людина готова віддати життя за те, в що вона беззаперечно вірує, за те, чого потребують і бажають її боги. Тому цей засіб завжди був дієвим мобілізаційним інструментом у будь-якій військовій компанії, за будь-якої реальної цілі.

Метапропаганда – пропаганда, спрямована на тотальну дискредитацію супротивника. Полягає в спрямованих проти ворога інтенсивних агресивних інформаційних атаках, які повинні постійно зростати для підтримки рівня шокового, емоційного стану суспільства. Таким чином акумулюються емоції та переконання в суспільній свідомості, необхідні в контексті інформаційної війни. Підтримується довіра винятково до власних ЗМІ та влади і звинувачуються в дезінформації всі інші джерела [7, с. 249–252].

В інформаційній війні, яку Росія проводить проти України вже не одне десятиріччя, всі зазначені інструменти використовувались, а із розгортанням протестного руху в Україні в 2013 році різко зросла інтенсивність та агресивність інформаційних атак. У моменти штучного загострення конфлікту російські медіа та офіційні особи декламують інформаційні повідомлення, які схожі на гіперболізовані метафоричні художні оповідання [11]. Що цілком відповідає теорії ведення інформаційної війни.

На особливість сучасної російської інформаційної війни, що вирізняє її від раніше відомих спеціальних операцій в психо-інформаційній сфері, звернув увагу Пітер Померанцев у своїй статті «В Кремлівському задзеркаллі». Він виділив два підходи до інформаційних війн, що наводяться в російському довіднику з операцій інформаційно-психологічної війни. За першим підходом, первинним є реальний світ, який вже потрібно подати за допомогою інформації під необхідним кутом зору, за другим – сама інформація є первинною, а об'єкт – вторинним. Останній підхід передбачає цілковите нівелювання реальності та формування віртуальної реальності на основі поданої актором історії і де правда насправді є неважливою [12]. Тобто, як вже зазначалося вище, ключовим ефектом ведення інформаційної війни є створення атмосфери повної недовіри і зневіри, дезорієнтації особистості, суспільства, що в підсумку призводить до деструкції ноосфери.

Ще одну важливу особливість інформаційних війн виділяє Х. Хофмайстер, розглядаючи один із видів інформаційних війн – ідеологічні війни, він наголошує на тому, що: «Ідеологічні війни ведуться заради ідей і розпочинаються вони насамперед там, де ідеологіям не вистачає критичного самоосмислення, де примітивні доктрини знаходять відгук завдяки риторично ефектним лозунгам» [10, с. 169]. Простий для сприйняття інформаційний лозунг, який спрямований на сильну емоційну дію, ефективно об'єднує навколо потрібних ідей великі маси людей. Особливо за умов всезагальної невизначеності та непевності, коли в людей нівелюється критичний підхід до аналізу дійсності [12].

Сьогодні ми є свідками тотальної, глобальної інформаційної війни, явища, антагоністичного до ноосфери. Вона заснована на протилежних принципах, спрямована на руйнування, викривлення основ ноосфери: знань, цінностей, принципів, суспільних взаємовідносин. З огляду на наслідки інформаційної війни, її впливу на ноосферу дієвими механізмами вирішення проблеми деструкції ноосфери можуть бути лише системні заходи, які працюватимуть на всіх рівнях: індивідуальному, національному, міжнародному. Це мають бути дієві зміни на основі наукового підходу в освіті, політико-правові механізми, спрямовані на вирішення та запобігання деструкції ноосфери.

Освітня система має бути адаптована до сучасної реальності та формувати особистість з критичним, креативним мисленням, здатним до аналізу і фільтрування інформації, на противагу шаблонному мисленню, яке в умовах перевантаження інформацією не здатне до раціональної реакції та діяльності. Якісне гуманітарне знання, новітня система освіти забезпечить формування суспільства зі здоровими взаємовідносинами, спрямованими на розвиток ноосфери.

Глобальне поглиблення наслідків інформаційної війни за відсутності цілісної стратегії та механізмів вирішення наслідків, запобігання подальших впливів виявило неефективність національних держав та міжнародних інститутів у цій проблематиці. Тому є нагальна необхідність у створенні інституцій в політико-правовій сфері на національному та міжнародному рівнях, які здатні забезпечити діяльність і розвиток суспільства в умовах інформаційного протистояння, вирішити його наслідки. Такі інституції мають окреслити права, обов'язки і відповідальність кожного актора інформаційної сфери – особистості, суспільних груп, держав, міждержавних інститутів. Науково-обґрунтована система стримувань, подолання і вирішення впливів інформаційної війни забезпечить захист ноосфери і її розвиток. Що своєю чергою нівелюватиме ефекти потенційних інформаційних війн.

З одного боку, інформаційна війна спрямована на руйнацію, деструкцію ноосфери, водночас вона спонукає до розвитку технологій, механізмів захисту інформаційної війни. Тут мається на увазі протистояння деструктивним впливам інформаційної війни, що полягає в посиленні ноосфери, як вбачав це засновник теорії ноосфери В. Вернадський [2, с. 544]

Запорукою виживання, протистояння і навіть перемоги в інформаційних війнах є технологічний розвиток держави і суспільства, прогресивна система освіти та науки, прогрес гуманітарного знання, які б забезпечували стабільне функціонування системи прийняття рішень, де б засадничими були не спрощені картини світу, нав'язані ворогом через медіа та інші комунікаційні канали, а знання та критичний і раціональний підходи. Розвиток технологій та гуманітарного знання не убезпечить світ в майбутньому від війн будь-якої форми, класичної чи інформаційної, проте це забезпечить розвиток життєздатних, конкурентних суспільств і розбудову ноосфери, культивуватиме особистість, здатну протистояти інформаційним впливам та здатну продукувати інтелектуальний продукт, творити.

Механізми вирішення проблеми деструкції ноосфери як ключового наслідку інформаційної війни полягають у комплексній діяльності суспільства з розвитку та захисту знань. Як впливає з дослідження – знання, освіта як основа становлення всебічно розвинутої, творчої, раціонально-мислячої особистості є умовою побудови суспільства з активною суспільною свідомістю та прогресивним суспільним інтелектом. Прогрес ноосфери забезпечується такими складниками, як технологічний розвиток та гуманітарне знання. Вони є умовами становлення суспільства знань, де людський капітал продукує знання, прогресивні життєві сенси. А політико-правові інституції убезпечують від впливів інформаційної війни та пропонують механізми вирішення деструкції ноосфери.

Список використаної літератури

1. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление. Москва : Наука, 1991. 270 с.
2. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. Москва : Айрис-пресс, 2004. 576 с.
3. Манойло А.В. Государственная информационная политика в особых условиях : монография. Москва : МИФИ, 2003. 388 с.
4. Панарин А.С. Искушение глобализмом. Москва : Изд-во Эксмо, 2003, 416 с.
5. Панарин И.Н. Информационная война и геополитика. Москва : Издательство «Поколение», 2006. 560 с.
6. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. Москва : Наука, 1987. 240 с.
7. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Война и антивоина: Что такое война и как с ней бороться? Как выжить на рассвете XXI века? Москва : АСТ : Транзиткнига, 2005. 412 с.
8. У Росії продають книги про війну з Україною. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2009/03/2/3772247/> (дата звернення: 17.02.2019).
9. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. Москва : ООО «Изд-во АСТ-ЛТД», 1998. 672 с.
10. Хофмайстер Х. Воля к войне, или бессилие политики. Санкт-Петербург : ИЦ «Гуманитарная Академия», 2006. 288 с.
11. Шутов Р. Дегуманізація як інструмент інформаційної війни. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/degumanizatsiya_yak_instrument_informatsiynoi_viyuni/ (дата звернення: 17.02.2019).
12. Pomerantsev P. Inside the Kremlin's hall of mirrors. URL: <https://www.theguardian.com/news/2015/apr/09/kremlin-hall-of-mirrors-military-information-psychology> (дата звернення: 10.12.2018).
13. Szafranski R. A theory of information warfare. Preparing for 2020. URL: <https://cryptome.org/jya/af-infowar.htm> (дата звернення: 05.12.2018).

NOOSPHERE DESTRUCTION AS A KEY CONSEQUENCE OF THE INFORMATION WARFARE AND THEORETICAL PRINCIPLES OF PREVENTING IT**Serhii Smolts***National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",**Faculty of Sociology and Law,**Department of Theory and Practice of Management**Peremohy ave., 37, 03056, Kyiv, Ukraine*

The author is an attempt to substantiate the destruction of the Noosphere as a key consequence of the information war in this article. He analyzed issues of the Noosphere concept, potential destructive impact of the information warfare on the Noosphere and identified possible mechanisms for resolving following consequences.

Today, we are witnessing a total, global information war, a phenomenon which is antagonistic to the Noosphere. There are numerous problems of functioning and development the Noosphere in permanent information wars conditions. The Noosphere involves rational and constructive activity, creation, development, progress, which are antagonistic to the information war, that purpose destruction, disorientation, dehumanization.

The example of Russia's information war against Ukraine has made it possible to establish the consequences that the information war leads to. The analysis of used information warfare tools has demonstrated the mechanisms of influence on the public consciousness and the Noosphere. The threat of an information war for the Noosphere stems from the purpose of an information war that encompasses every element in the enemy's epistemology. The epistemological system contains the organization, structure, methods and credibility of knowledge, which is the basis for the rational activity of any social structure. These are basic components shape behavioral patterns, influenced on individual's critical perception of reality, rational decision-making. Thus, due to hostile exposure on individuals cause transformation the worldview of the influenced object, to replace it with a destructive one, which causes cognitive dissonance in individual and leads to complete disorientation of social groups and the society. Such a form of modern war as an information war is aimed at destroying the values of society, knowledge, destruction of the Noosphere. Thus, actor of war achieves strategic neutralization of the enemy, turning it into a passive object of manipulation.

Due to the consequences of the information war, its impact on the Noosphere, only effective systemic mechanisms that will work at all levels (individual, national, and international), can be effective mechanisms for solving the Noosphere's destruction. These should be effective changes based on the scientific approach in education, political and legal mechanisms aimed at solving and preventing the destruction of the Noosphere.

Technological development and humanitarian knowledge provides a progress of the Noosphere. These mentioned components are critical conditions for upgrowing society of knowledge where human capital produces knowledge, progressive meanings of life, that able to withstand the destructive actions.

Key words: Information warfare, PSYOP, Noosphere, destruction, epistemology, social consciousness, manipulation, rational thinking.

УДК 124.5:241(282)

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.10>

ТЕОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ НЕЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ У ТВОРІ ДЖОРДЖО АГАМБЕНА «ТАЄМНИЦЯ ЗЛА: БЕНЕДИКТ XVI ТА КІНЕЦЬ ЧАСІВ»

Олександр Тимофєєв

*Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук,
кафедра філософії і педагогіки
пр. Дмитра Яворницького, 19, 49600, м. Дніпро, Україна*

Метою статті є експлікація теологічного обґрунтування нелегітимності сучасних мирських інституцій та Церкви в книзі Джорджо Агамбена «Таємниця зла: Бенедикт XVI та кінець часів». Цей короткий твір об'єднує лекцію, яка була прочитана Дж. Агамбеном 13 листопада 2012 року з нагоди присвоєння йому ступеня почесного доктора теології в університеті Фрібурга (Швейцарія), і роздуми про історичний жест Бенедикта XVI. Автор статті звертає увагу на позитивне тлумачення Агамбеном «великої відмови» Бенедикта XVI – найвидатнішої церковної події нашого часу. Розглядаючи теологічні конотації цього вчинку, Агамбен поміщає його в есхатологічний та еклезіологічний контекст, відбудовуючи «трикутник» богословського дискурсу. Вершинами цього «трикутника» постають: друге Послання до Солунян ап. Павла, друге та сьоме правила “Liber Regularum” донатистського богослова IV ст. Тихонія (та їх переосмислення Августином у “De Civitate Dei”), твори молодого теолога Йозефа Ратцингера (майбутнього папи Бенедикта XVI). Говорячи про втрату сучасною Церквою істотної легітимності, Агамбен приводить тлумачення Тихонія та його репрезентацію Йозефом Ратцингером, згідно з яким Церква постає дводольним тілом: одна сторона нечестивих, інша – праведних. Але і Церква Христа і церква Антихриста – це одна і та сама Церква. Остаточний розділ буде здійснений лише наприкінці часів. Затримка (катехон) пов'язана з перевагою мирського елемента в Церкві. Коли тимчасовий елемент переважає над духовним, Церква втрачає свою кінцеву мету і приречена на корупцію, таким чином втрачаючи свою легітимність. Криза Церкви, а також сучасних політичних інститутів пов'язана з перевагою одного з полюсів бінарних опозицій: економіки й есхатології, легітимності та законності, духовної сили та тимчасової влади. На думку Агамбена, «велика відмова» Бенедикта XVI постає взірцевим вчинком сміливості у ствердженні духовних цінностей. Автор статті робить висновок, що цей твір Агамбена висвітлює важливість історичної та месіанської ролі Церкви в сучасних реаліях, разом з тим нагадуючи про необхідність радикального етичного вибору.

Ключові слова: Дж. Агамбен, Бенедикт XVI, есхатологія, легітимність, «таємниця беззаконня».

Сучасного італійського мислителя Джорджо Агамбена називають одним із найвідоміших та популярних філософів нашого часу. Більшою мірою таку популярність приніс йому політико-антропологічний проєкт Homo Sacer, який Агамбен «покинув» у 2014 р. Друга частина четвертого тому під назвою «Використання тіл» стала останньою главою в його двадцятирічній дослідній роботі – про це автор заявив на першому засіданні семінару 2014 року в European Graduate School та в передмові до самої книги. Саме «покинув» роботу, говорить та пише він: «оскільки жодне трудомістке філософське починання не може бути доведено до кінця, не може бути завершено» [1, xiii]. У цьому висловлюванні можна побачити характерну рису філософських розвідок Агамбена – розкривати нові сенси відомих подій. Так, у 2013 р. Агамбен напише невеличку книгу (яка не увійшла

до проєкту Homo Sacer) під назвою «Таємниця зла: Бенедикт XVI та кінець часів». У цій роботі Агамбен намагається «зрозуміти рішення Папи Римського Бенедикта XVI, помістивши його в теологічний та еклезіологічний контекст» [2], ще раз підтверджуючи свій титул «богословського провокатора академічної філософії» [3, с. 180].

Зауважимо, що невеличка книга Агамбена насичена багатьма сенсами, концептуальними розробками та історичними посиланнями в новій інтерпретації, які виникають, коли автор намагається відповісти на запити нашого часу. Як це притаманно творам Агамбена, «Таємниця зла» запрошує до діалогу з деякими з попередніх робіт автора, особливо з тими, які мають відношення до тем закону, норм та винятків, а також з тими, що роблять акцент на месіанстві та есхатології. Таким чином, «Таємниця зла» поглиблює «теологічну» лінію дослідження, позначену в «Царстві і славі» як «богословська генеалогія економіки та управління».

До цього твору Агамбена зверталися багато іноземних авторів: Д. Дасенбері, Б. Зазо, М. Майдан, Х. Муньос, Ф. Пазеллі, Г. Поцці, Х. Россо, М. Еспіноса, Е. Мейєр та ін. Здебільшого це рецензії на книгу. В Україні творчості Агамбена присвячено декілька наукових розвідок таких учених, як: Т. Воропай, А. Денисенко, А. Полторацька, О. Тимофєєв, К. Шевчук. Але, на жаль, останні «теологічні» роботи італійського мислителя в українському філософському просторі залишаються практично без уваги.

У цьому зв'язку метою дослідження постає експлікація теологічного обґрунтування нелегітимності сучасних мирських інституцій та церкви в книзі Дж. Агамбена «Таємниця зла. Бенедикт XVI та кінець часів». Як джерело цитування ми будемо посилатися на іспанський переклад “El misterio del mal: Benedicto XVI y el fin de los tiempos”, розміщений на електронному ресурсі журналу Fractal [2].

У пізніх роботах Агамбена, таких як «Царство і слава» (2008), «Opus Dei. Археологія обов'язку» (2012), «Найвища бідність» (2013), а також у «Таємниці зла», звернення до історії теології стає основною конструктивною лінією. Але було б помилкою вважати, що через це ми говоримо про богословські книги. Ці роботи в основному написані про політику. Загальна теза Агамбена, яка, безсумнівно, має пряме відношення до Карла Шмітта (серед інших), полягає в тому, що ключ до функціонування сучасних політичних концепцій знаходиться в історії теології. Таким чином, дослідження теологічних конотацій у філософських творах Агамбена може сприяти розширенню та уточненню сенсів, потенційно закладених у творах римського філософа.

У «Таємниці зла» Агамбен продовжує критику сучасних політичних інститутів. Увага зосереджена на протиставленні легітимності та законності. Книга складається з двох частин: перша частина «Таємниця Церкви» присвячена філософському осмисленню найвідомішої церковної події 2013 р. – відречення Папи Римського Бенедикта XVI від титулу вікарія Христа.

Перша частина фокусується на кризі сучасного суспільства, що пов'язана не тільки з поширеною незаконністю інститутів, але перш за все з тим, що вони втратили свою легітимність, яка має встановлювати та затверджувати їхню владу. В другій частині “Mysterium iniquitatis” («Таємниця беззаконня») відтворено неопублікований текст лекції, яка була прочитана Агамбеном 13 листопада 2012 року в університеті Фрібурга (Швейцарія) з нагоди присвоєння йому титулу *honoris causa* в теології. У цьому розділі розглядається багато питань першої частини, але з акцентом на важливості «політичного значення месіанської теми кінця часів нині, як і двадцять століть назад» [2]. Основна мета книги – показати марність мирської легітимності кожної установи та політичної структури, досі існуючих на землі.

Книга завершується чотирма додатками, в яких відтворюються джерела, що були використані італійським філософом для обґрунтування своїх аргументів. Перший текст – «Декларація Целестина V», за допомогою якої цей Папа відрікається від своєї інавгурації Верховного Понтифіка в грудні 1294 року. За ним слідує лист, який, переслідуючи ті ж цілі, Бенедикт XVI представив перед штаб-квартирою Ватикану в 2013 р. Далі йдуть друге та сьоме правила книги “*Liber Regularum*” донатистського богослова Тихонія Африканського (пом. 395 р.). Завершується ця частина 19 главою XX книги августинівського тексту “*De Civitate Dei*”, в якій коментуються деякі вірші Другого Послання до Солунян. В узагальненому вигляді філософські роздуми ґрунтуються на «трикутнику» богословських джерел: друге Послання до Солунян ап. Павла, друге та сьоме правила “*Liber Regularum*” Тихонія (та їх переосмислення Августином у “*De Civitate Dei*”), твори молодого теолога Йозефа Ратцинґера (майбутнього Папи Бенедикта XVI).

З перших сторінок книги стає зрозумілим, що жест відречення Папи Римського Бенедикта XVI трактується Агамбеном у позитивному значенні: «Фактично ми переконані, що, здійснивши «велику відмову», Бенедикт XVI надав більше доказів зразкового розуміння та цінності, ніж ницості» [2].

Теза Агамбена полягає в тому, що відмова Бенедикта XVI постає рішенням, яке завдячує не стільки фізичному стану (та його погіршенню, як було об’явлено в офіційній промові), але є вибором, який мав місце після довгих медитативних роздумів, та є наслідком глибокого богословського розуміння Церкви. Таким чином, «велика відмова» не є доказом боягузтва, навпаки, цей вибір свідчить про крайню сміливість Папи Бенедикта XVI. Підтвердженням, що рішення папи не було спонтанним, Агамбен наводить той факт, що 28 квітня 2009 року Бенедикт XVI відвідав місце поховання папи Целестина V в Аквилі та поклав на його могилу свій палій. Цей вчинок може розумітися як звернення за порадою та підтримкою в здійсненні вибору.

З історії папства відомо, що престарілий монах-відлюдник Петро Дель Мурроне, який жив у повній самотності в горах Абрुці, піддавшись на умовляння Карла II Анжуйського та його сина Карла Мартела, влітку 1294 р. був возведений на папський престол під ім’ям папи Целестина V. Але через п’ять місяців, відчуваючи свій сан нестерпним тягарем та побоюючись за свій духовний порятунок, Целестин V прийняв рішення добровільно відмовитися від сану. 10 грудня 1294 р. він офіційно об’явив про відставку, облачився в свій одяг відлюдника і щасливий поспішив повернутися у гори [4, с. 147–148].

Проводячи паралелі, Агамбен приводить текст відмови Целестина V та навіть знаходить спільні риси з текстом останньої промови Бенедикта XVI. Обидва наполягають на фізичній втомі: Целестин V зазначив про «слабкість тіла» (*debilitas corporis*); тоді як Бенедикт XVI про зменшення «енергії тіла» (*vigoris corporis*) [2]. Але справжня причина в обох випадках залишається прихованою. Археологічна методологія дає змогу Агамбену провести паралелі між справжніми причинами відмови. В обох випадках це бажання зберегти своє духовне покликання від мирських справ курії. Так, згідно з давніми джерелами, справжня причина відречення Целестина V лежить в обуренні щодо «розкрадання та симонії» [2].

Цікаво, що Данте, який був свідком цих подій, напише в Божественній комедії щодо вчинку Целестина V:

«Побачив я того з нероб неплідних,

Хто зрікся, страхопуд, великих справ» (Пекло, 3:59-60) [5].

Справа в тому, що папа Целестин V не мав досвіду адміністративної роботи та зовсім розгубився, потрапивши в корупційний світ інтриг та змов курії. Його радник кардинал Кастані, побачивши розгубленість понтифіка, з далекоглядною метою домігся навести

79-річного папу-монаха на думку про відмову від сану. Не дивно, що наступником Целестина V став саме кардинал Каєтані, взявши ім'я Боніфація VIII. Про ці події читаємо у Данте, котрий був непримиренним ворогом Боніфація VIII:

«Ти, може, утомився від труднацій

З багатствами, що викрав ради них

Красуню¹ й нею торг ведеш в палаці?» (Пекло, 19:55-57) [5].

Слід зазначити, що з понтифікату Боніфація VIII починається епоха, звідки бере свій розвиток фінансове хазяйнування курії та непотизм (призначення родичів на посади). Так, джерела повідомляють, що папа Боніфацій VIII безмірно любив дві речі: гроші та своїх родичів [4, с. 148].

Тепер стає зрозумілою теза Агамбена, що відмова від сану не є проявом боягузтва, навпаки, її треба вважати доказом крайньої сміливості. Фактично як у XIII ст. Целестин V, так і в наш час Бенедикт XVI, зіткнувшись з курією, яка перебуває в полоні гонитви за тимчасовою владою, віддає перевагу використанню духовної сили в єдиній формі, яка тільки й може вважатися можливою, а саме у формі зречення. Агамбен пише про «велику відмову» Бенедикта XVI як про «зразковий акт» проти Церкви, що приводить до усвідомлення життєво важливої «втрати істотної легітимності» [2].

Цей жест Бенедикта XVI, на думку Агамбена, має не тільки історичну передумову, але й глибоке богословське підґрунтя. По-перше, термін “*Mysterium iniquitatis*” («Таємниця беззаконня», або «Таємниця зла»), винесений Агамбеном у заголовок книги та її другої частини, має біблійне походження. Він взятий з «важливого та неясного» [6, с. 142] уривку другого Послання ап. Павла до Солунян, що містить пророцтво про кінець часів.

Приведемо цей уривок повністю (в перекладі Івана Огієнка):

«Благаємо ж, браття, ми вас, щодо приходу Господа нашого Ісуса Христа й нашого згромадження до Нього, щоб ви не хвилювалися зараз умом та не жалились ані через духа, ані через слово, ані через листа, що він ніби від нас, ніби вже настав день Господній. Хай ніхто жадним способом вас не зведе! Бо той день не настане, аж перше прийде відступлення, і виявиться беззаконник (*ho corruptio te anomias* – людина беззаконня), призначений на погибіль, що противиться та несеться над усе, зване Богом чи святощами, так що в Божому храмі він сяде, як Бог, і за Бога себе видаватиме. Чи ви не пам'ятаєте, як, ще в вас живши, я це вам говорив був? І тепер ви знаєте, що саме не допускає (*to katethon*) з'явиться йому своєчасно. Бо вже діється таємниця беззаконня (*mysterion tes anomia*)²; тільки той, хто тримає тепер, буде тримати (*ho katethon*), аж поки не буде усунений він ізсереди. І тоді то з'явиться той беззаконник (*anomos*), що його Господь Ісус заб'є Духом уст Своїх і знищить з'явленням приходу Свого. Його прихід за чином сатани буде з усякою силою й знаками та з неправдивими чудами, і з усякою обманною неправди між тими, хто гине, бо любови правди вони не прийняли, щоб їм спастися» (2 Сол. 2: 1-10).

У цьому уривку ап. Павло говорить про кінець часів, настання якого пов'язане з появою двох персонажів:

1) «людина беззаконня» (або «поза законом», *anomos*) – термін, яким Павло позначає, найвірогідніше, Антихриста³, та за коментарями Отців – Римську Імперію (Ієронім, Тертуліан) або саму Церкву (Тихоній);

¹ Під «красунею» мається на увазі Церква, Папу називали «супругом Церкви».

² У Вульгаті перекладається як *mysterium iniquitatis*.

³ Апостол Павло, на відміну від апостола Івана, ніколи не говорив про *ἀντίχριστος*.

2) «затримка» (катехон, *katethon*) – те, що відтерміновує прихід Христа та кінець світу. Апостол наполягає, що таємниця беззаконня вже діється і буде тривати, доки не стане явним беззаконник, і тоді «Господь Ісус заб’є його Духом уст Своїх і знищить з’явленням приходу Свого» (2 Сол. 2:8).

Агамбен звертається до книги правил “*Liber Regularum*”⁴ донатистського богослова четвертого століття Тихонія, ідеями якого, на думку Агамбена, блаженний Августин був натхненний на написання “*De Civitate Deo*”. Цікаво, що молодий теолог Йозеф Ратцингер у тридцятирічному віці присвятив Тихонію важливу богословську статтю.

У другому та сьомому правилах “*Liber Regularum*” Тихоній каже про двудольне тіло Церкви: одна частина грішних, інша – благословених, причому ці частини складають одне тіло, що має і гріх, і благодать. Обґрунтування своєї позиції Тихоній знаходить у строках «Пісні Пісень»: «Чорна я, але красива» (*Fusca sum et decora*). Тобто єдина дружина Христа, чие тіло – тіло Церкви, має «ліву» і «праву» сторони: чорну церкву (*fusca*), церкву нечестивих, які слідуєть справам Сатани, й справедливу Церкву (*decora*) вірних Христа. Але і Церква Христа, і церква Антихриста – це одна і та сама Церква, яка буде розділена (*discessio*) тільки наприкінці часів. Таким чином, Тихоній розділяє добро та зло в тимчасовій катехонічній природі Церкви [2].

Цитата з сьомого правила Тихонія «Про диявола та його тіло» дещо пояснює таємницю беззаконня: «А відбувається це і буде відбуватися з часу страждань Господа до тих пір, поки з середовища цієї таємниці беззаконня не видалиться Церква, яка запобігає виявленню нечесття в свій час по сказаному Апостолом: «и ныне удерживающее весте, во еже явитися ему в свое... время: тайна бо уже деется беззакония: точию держай ныне, дондеже от среды будет. И тогда явится беззаконник (тот)» (2 Сол. 2:6-8; біблійна цитата приведена старослов’янською) [7].

Це те, на чому Ратцингер наполягає в своїй статті: «Звідси слідує, що Антихрист належить Церкві, росте в ній до великого *discessio* (розділення), яке буде введено фінальним одкровенням» [8, с. 175].

У виступі 22 квітня 2009 року, за два місяці до того, як він поклав свій палій на могилу Целестина V, Бенедикт XVI знову згадує фігуру Тихонія, пропонуючи модель, за допомогою якої ми маємо нині зрозуміти «таємницю Церкви». Він пише: «Тихоній бачить перш за все відображення таємниці Церкви. Він дійшов висновку, що Церква була двудольним тілом; одна частина належить Христу, проте є і друга частина, котра належить дияволу» [9].

Своєю чергою Агамбен посилається на богослова Івана Ілліча, щоб стверджувати, що Церква завжди вже є “*mysterium iniquitatis*” («таємниця беззаконня») як “*conruptio optimi pessima*” (що можна перекласти як «падіння доброго – найбільш зле падіння», або «корупція найкращого – найгірша корупція»). Це формула, за допомогою якої ми можемо узагальнити сучасне «спотворення християнства» [10]. Найзначніша фігура цього давнього вислову полягає в тому, що корупція належить не до хорошого, а саме до найкращого.

У цьому контексті треба згадати вчення св. Бернарда Клервоського (1090/91-1153) про «три епохи» в історії Церкви. Перша – епоха мучеників, коли християн гнали та вбивали за віру; друга – епоха еретиків, коли самі християни спотворюють церковне вчення; третя і найжахливіша епоха почнеться в останні дні, коли Церква настільки паде й розбеститься, що з неї повстане антихрист. Лідер Реформації Мартин Лютер був упевнений, що Церква

⁴ Повна назва твору “*Liber de septem regulis ad investigandam et inveniendam S. Scripturae intelligentiam*” («Книга про сім правил для дослідження і знаходження сенсу Св. Письма»).

входить в цю третю, останню стадію. Мотивований есхатологічними попередженнями св. Бернарда про кінець часів та приголомшений корупцією в Церкві, Лютер вважав, що живе в період останніх днів [11, с. 25]. Споглядаючи сучасну ситуацію також не залишається сумнівів, що “*mysterium iniquitatis*” («таємниця беззаконня») «вже діється» (2 Сол. 2:7).

Цікавим є тлумачення Агамбеном слова *mysterium* – згідно з перекладом з давньогрецької, це не секрет, а *драма*, «драматичне дійство», яке, так би мовити, відбувається в кожний момент та в якому постійно (як у театрі на сцені) грають долю людства. У цій драмі ставкою є спасіння або загибель людей. Що ж до “*mysterium iniquitatis*” («таємниці беззаконня») Агамбен зауважує, що цей термін, вирваний з есхатологічного контексту, «перетворюється на суперечливе онтологічне поняття, на деяку онтологію зла» [2]. У цьому сенсі таємниця зла зовсім не таємнича. «Розкриття цієї таємниці означає висвітлення бездіяльності закону та істотної нелегітимності будь-якої влади в месіанський час», – пише Агамбен у творі «Час, що залишився» [6, с. 145].

Згідно з Агамбеном, Церква як подвійна природа протилежностей має внутрішній застій між обмеженням у часі (катехон), який суперечить цілісності закону (аномос) та есхатологічним виміром Кінця. Реактивуючи свої тези з книг «Час, що залишився» та «Царство і Слава», Агамбен пише: «У Церкві є два непримиренні та разом з тим таємно взаємопов’язані елементи: мирський елемент часу і те, що підтримується у відношенні кінця часу та світу. Коли есхатологічний елемент затемнюється, мирська економіка (ойкономія) стає справді вічною, тобто безкінечною та безцільною» [2].

Завдання Церкви, яка забезпечує порятунком, полягає в тому, щоб знову ввести таємницю зла в есхатологічний контекст, не перетворюючи її на вічну структуру, а конкретизуючи її в кожній історичній дії, де «вирішальний конфлікт завжди відбувається», та в якому «кожен покликаний грати свою роль безумовно й однозначно». Бенедикт XVI постає контркатехоном, оскільки в своєму зреченні він може виявити есхатологічну структуру, що залишає позаду економіку вікарія. Згідно з Агамбеном, послання Бенедикта XVI було «нічим іншим, як здатністю залишатися на зв’язку зі своєю власною метою» [2].

Підтверджуючи свій титул «богословського провокатора академічної філософії», Агамбен пропонує бачення сучасної церкви та політичних інститутів у бінарних принципових опозиціях: економіки й есхатології, легітимності та законності, духовної сили та тимчасової влади. Італійський філософ наполягає, що інститути суспільства залишаються живими та діючими тільки тоді, коли обидва принципи залишаються присутніми, ніколи не намагаючись співпадати та не затемнюючи один одного. Будь-яка перевага одного з принципів поглиблює сучасний кризовий стан. «Невидима рука» ринку, закон або влада стають марними без есхатології, легітимності та духовності. Коли тимчасовий елемент переважає над духовним, Церква втрачає з виду свою кінцеву мету та приречена на корупцію. У цьому сенсі вчинок Бенедикта XVI постає взірцем сміливості у ствердженні духовних цінностей. Своєю «великою відмовою» папа Бенедикт XVI запропонував віруючим повернутися до роздумів про есхатологію, до відчуття «останніх речей», які мають спрямовувати наші дії в «передостанніх речах». «Церква не зможе вижити в пасивному очікуванні вирішення конфлікту наприкінці часів, якщо не буде здатна до рішучого радикального етичного вибору» [2]. Вважаємо, що цей заклик спрямований не тільки до Церкви та політичних інститутів, але й до кожної людини.

Список використаної літератури

1. Agamben G. *The Use of Bodies: Homo Sacer IV, 2.* / Translated by Adam Kotsko. Stanford, CA : Stanford University Press, 2016. Pp. xxii + 291.
2. Agamben G. *El misterio del mal: Benedicto XVI y el fin de los tiempos* / Traducción y notas: Ilya Semo Bechet y Armando Cintra Benítez. *Fractal*. México, 2013. Número 68. URL: <http://www.mxfractal.org/RevistaFractal68GiorgioAgamben.htm>.
3. Maidan M. Reviewed by Giorgio Agamben, *The Mystery of Evil: Benedict XVI and the End of Days*. *Philosophy in Review*. 2017. No. 5/6. Pp. 180–182.
4. Гергей Е. История папства / Пер. с венгр. Москва, 1996. 463 с.
5. Данте. Божественна комедія / Пер. з італ. Є. Дроб'язко. Харків, 2001. 608 с.
6. Агамбен Дж. Оставшееся время: Комментарий к Посланию к Римлянам / Пер. с итал. С. Ермакова. Москва, 2018. 224 с.
7. Тихоний Африканский. Книга о семи правилах для исследования и нахождения смысла Священного Писания. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=148990>.
8. Ratzinger J. “Beobachtungen zum Kirchenbegriff des Tyconius im “Liber regularum”, *Revue des Études Augustiniennes*. 1956. No. 2. Pp. 173–186.
9. Benedict XVI. General Audience. (Saint Peter's Square. Wednesday, 22 April 2009). URL: http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/audiences/2009/documents/hf_ben-xvi_aud_20090422.html.
10. Di Ludovico S. Ivan Illich e la modernità quale “pervertimento” del Cristianesimo. *MZ Il Giornale del Ribelle*. URL: http://www.giornaledelribelle.com/index.php?option=com_content&task=view&id=603&Itemid=36.
11. Метаксас Э. Мартин Лютер. Человек, который заново открыл Бога и изменил мир / Пер. с англ. Н. Холмогоровой. Москва, 2019. 480 с.

**THE THEOLOGICAL JUSTIFICATION OF ILLEGITIMACY
OF POWER IN THE GIORGIO AGAMBEN'S WORK
“THE MYSTERY OF EVIL: BENEDICT XVI AND THE END OF DAYS”**

Oleksandr Tymofieiev

*National Technical University “Dnipro Polytechnic”,
Institute of Humanities and Social Sciences,
Department of Philosophy and Pedagogy
Dmytra Yavornytskoho ave., 19, 49600, Dnipro, Ukraine*

The purpose of this article is the explication of the theological justification of the illegitimacy of modern secular institutions and Church in Giorgio Agamben's book “The Mystery of Evil: Benedict XVI and the End of Days”. This short work combines a lecture delivered by G. Agamben on November 13, 2012 on honoring him with the title honoris causa in theology at the University of Fribourg (Switzerland) and reflections on the historical gesture of Benedict XVI. Author of the article pays attention to Agamben's positive interpretation of the “Great rejection” of Benedict XVI – the most eminent church event of our time. Considering the theological connotations of this act, Agamben places it in the eschatological and ecclesiological context, reproducing the “triangle” of theological discourse. The tops of this “triangle”: the second letter of St. Paul to the Thessalonians, the second and seventh rules of “Liber Regularum” of the African Donatist theologian of the 4th century Ticonius (and their rethinking by Augustine in “De Civitate Dei”), the work of the young theologian Joseph Ratzinger (future Pope Benedict XVI). Speaking about the loss of significant legitimacy by the modern Church, Agamben leads the interpretation of Ticonius and his representation by Joseph Ratzinger, according to which the Church appears as a two-side body – one side of the wicked, another one of the righteous. But both the Church of Christ and the Church of Antichrist are one

and the same Church. The final division will only be completed at the End of the time. The delay (katechon) is associated with the superiority of the secular element in the Church. When the temporal element prevails over the spiritual, the Church loses its ultimate goal and is doomed to corruption, thus losing its legitimacy. The crisis of the Church, as well as modern political institutions, is connected with the superiority of one of the poles of binary oppositions: economy and eschatology, legitimacy and legality, spiritual power and interim authority. According to Agamben, Benedict XVI's "Great rejection" appears as an exemplary act of courage in affirming spiritual values. The author concludes that this Agamben's work highlights the importance of the historical and messianic role of the Church in today's realities, at the same time it reminding of the necessity for radical ethical choices.

Key words: G. Agamben, Benedict XVI, eschatology, legitimacy, "mystery of lawlessness".

УДК 1:316.3+ 130.2+316.32

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.11>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Наталія Чупрінова

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін,
майдан Захисників України, 3, 61001, м. Харків, Україна*

Домінуючою опцією наукової розвідки став процес трансформації системи вищої освіти України в умовах глобального світу, який зумовлений складністю та неоднозначністю впливів глобалізації на сучасну систему вищої освіти України. Трансформація національної вищої освіти в епоху постмодерну пов'язана не тільки з оновленням змісту, форм і методів освіти, а й з новим її осмисленням: замість провідного гасла вищої освіти індустріальної епохи – «освіта на все життя» у сучасний постіндустріальний час головним стає – «освіта крізь усе життя», набула актуальності підготовка творчої особистості інформаційного суспільства XXI століття, здатної практично застосувати набуті компетентності й динамічно адаптуватися до швидкоплинних змін у глобальному світі.

В умовах глобального світу до перспектив трансформації національних систем освіти можна, зокрема, віднести: розширення можливостей взаємозв'язків закладів вищої освіти країн Європи та світу на основі взаємовигідного співробітництва, забезпечення конкурентоспроможності національних систем європейської освіти; зростання ефективності освітньої та науково-дослідної діяльності тощо.

Разом із тим суттєві перетворення у національній системі вищої освіти України під впливом глобалізації та процесів євроінтеграції несуть низку загроз та викликів. Прагнення підвести під єдиний спрощений стандарт підготовку вузькопрофільних фахівців (Болонська система) веде за собою тенденції до спрощення, поверхневості, усереднення освітніх процесів, зниження якості знань і вмінь випускників, скасування традиційної для української освіти культуроцентричності, фундаментальності підготовки. У межах інтеграції України зі спільним науково-освітнім простором ЄС намітилися загрозливі тенденції «відтоку інтелекту» з країни, які несуть за собою ризики зниження економічного зростання держави, послаблення її обороноздатності. Особливого значення в умовах глобального світу набуває національне спрямування освіти як важливий фактор збереження національної ідентичності українців, забезпечення становлення патріотизму та високої громадянськості, як засіб протистояння ідеології неолібералізму.

У статті розглянуто нормативно-правову базу, що є підґрунтям для освітньої державної політики України в сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції. Підкреслено необхідність створення нової парадигми розвитку вищої національної школи з урахуванням викликів світу глобалізації, процесів євроінтеграції, у межах стратегії інтерналізації долучення до найкращого інноваційного досвіду інших країн світу, зі збереженням традиційних національних надбань і переваг освіти.

Ключові слова: національна система вищої освіти, глобалізація, трансформація, національна ідентичність, стандартизація, неолібералізм, національне спрямування освіти.

Постановка проблеми. Глобалізація – це складний процес, об'єктивний та історично зумовлений, який у XXI столітті охопив усі сфери життя та діяльності людства. Загальна стандартизація, універсалізація, гомогенізація поступово стають характерними і постійними рисами фінансової сфери, економіки, культури світового суспільства.

Україна є часткою світового простору. Сучасна система вищої освіти України перебуває під потужними впливами процесів глобалізації. Суперечність та складність глобалізаційних впливів на соціокультурну сферу, зокрема, на систему вищої освіти, детермінується амбівалентністю та неоднозначністю феномена глобалізації. Саме тому необхідність усвідомлення всіх чинників впливу та корегування їхніх наслідків у сучасній парадигмі освіти є важливим завданням для сучасної української філософської думки.

Аналіз досліджень і публікацій. Закордонними та вітчизняними дослідниками неодноразово було здійснено спроби узагальнити та пояснити ті процеси, що належать до поняття «глобалізація», проте щоразу науковці втілюють різні смисли у цей термін, висловлюючи відмінні, іноді протилежні погляди на феномен глобалізації. Цей факт надає все більшої актуальності питанню глобалізації та її впливам на всі сфери життєдіяльності людства, перспективам та загрозам, що пов'язані із цим феноменом.

Теоретичне осмислення сутності глобалізації, її викликів для сучасного світу міститься у працях Б. Андерсона, У. Бека, Ф. Фукуями, Г. Герборна, Е. Гідденса, В. Арутюнова, Л. Хижняка, Г. Ковальової та інших.

Проблемі трансформації національних систем освіти під впливом процесів глобалізації приділяють увагу П. Скот, Д. Деланті, Г. Колін, А. Гофрон, Р. Робертсон, Ф. Уебстер, Н. Бортнік, Т. Яшук, В. Лозовий, В. Журавський, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко та інші науковці.

Національна ідентичність та її збереження національними державами у контексті глобалізації – проблема, яка була і залишається актуальною у науковій парадигмі українських та закордонних дослідників, таких як: С. Гантінгтон, П. Бергер, А. Віліс, М. Грох, Е. Тоффлер, К. Хюбнер, Е. Вілсон, Е. Сміт, Т. Воропай, В. Андрущенко, М. Степико, В. Піскун, О. Забужко, А. Астаф'єв, В. Бех, А. Бичко, Г. Лозко та ін.

Незважаючи на теоретичні здобутки у такій проблематиці, слід розуміти, що глобалізація є складним і динамічним процесом, що поглиблюється у всі сфери життєдіяльності людства, висуваючи нові виклики до сучасності, які потребують сучасних рішень у науково-практичній площині.

Мета наукового дослідження – проаналізувати особливості трансформації системи національної вищої освіти в сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції, визначивши основні перспективи та виклики цього процесу; зосередити особливу увагу на національному спрямуванні освіти як важливому факторі збереження національної ідентичності українців у глобальному світі; розглянути нормативно-правову базу, що є підґрунтям для освітньої державної політики України в сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобалізація – всесвітній процес, що впливає на економічне життя сучасної цивілізації та має політичні, соціальні та культурно-цивілізаційні наслідки.

Глобалізація соціокультурної сфери носить суперечливий характер: «з одного боку, вона веде до взаємодії різних культур, до їхнього взаємозбагачення, стандартизації, яка полегшує культурний обмін, інтенсифікації світових потоків інформації, проте, з іншого – сприяє появі негативних наслідків свого існування: культурній уніфікації, ментальному колоніалізму, примітивізації смаків, споживацтву й конформізму, «вестернізації» або «макдоналізації» культури» [1, с. 59].

Важливою ланкою соціокультурної сфери життєдіяльності виступає вища освіта, яка активно залучена до процесів глобалізації.

Наприкінці ХХ століття Європа вступила у епоху глобальних трансформацій національних систем освіти. З метою підтвердження необхідності глобалізації вищої освіти,

створення спільного «європейського простору вищої освіти», «гармонізації» європейської університетської освіти із загальною структурою освітніх рівнів було підписано Сорбонську (1998) і Болонську (1999) декларації. Підписантом Болонської декларації стала Україна.

У контексті філософії та культури постмодерну трансформація національної вищої освіти спрямована не тільки на оновлення її змісту, форм і методів, а й на побудову нових смислів освіти як такої, що триває впродовж життя та орієнтується на формування креативної особистості глобального інформаційного суспільства XXI століття, здатної до саморозвитку. Визначальним у постіндустріальну епоху «став перехід від суспільства знань до суспільства життєво компетентних громадян» [2, с. 158].

До перспектив трансформації національних систем освіти в умовах глобалізації належать: формування стратегії інтерналізації, у межах якої можливими стають багатосторонні зв'язки між закладами вищої освіти країн Європи та світу на основі взаємовигідного співробітництва; зростання ефективності освітньої та науково-дослідної діяльності; розширення мобільності студентів та викладачів, у тому числі стає можливою практика створення міжнародних умов для обміну ідеями у віртуальному просторі за допомогою нових інформаційних технологій та технологій зв'язку; розвиток новітніх форм дистанційного навчання на базі Інтернету; забезпечення конкурентоспроможності національних систем європейської освіти; забезпечення міжнародної якості освіти, надання можливості працевлаштуванню європейців на основі єдиної системи рівнів навчання тощо. Перспективним напрямом трансформації вищої освіти стає заміна класичної системи навчання (відтворення – збереження – передавання знань) на інноваційну практичного спрямування. Конкурентоспроможність фахівця на ринку праці у глобалізованому світі визначає здатність застосовувати отримані знання на практиці, постійно оновлюючи їх, тому основне завдання глобалізованої освіти – дати необхідний теоретичний рівень і спрямувати майбутнього фахівця на шлях самостійного отримання знань. Дослідник С. Захарін слушно відзначає, що сучасна система вищої освіти має бути спрямована на формування здатності спеціаліста мислити і діяти творчо в умовах ризиків і викликів сьогодення, діяти у нестандартних ситуаціях, володіти сучасними (в тому числі інформаційно-комунікаційними) технологіями» [3, с. 36].

На нашу думку, можна погодитися з позицією І. Каленюк, яка до позитивних глобальних тенденцій розвитку вищої освіти в умовах глобалізації відносить: зростання значення освіти як фактора соціального розвитку як провідника знань та інформації; диференціацію джерел фінансування, перехід до широкого спектра джерел фінансування та отримання прибутку; підвищення ефективності використання коштів; інтернаціоналізацію освіти, уніфікацію, що необхідна для стандартизації та визнання дипломів; зміну вимог до змісту, методів та форм навчального процесу; зміну організаційних форм освітньої діяльності; глобалізацію ринку освітніх послуг [4, с. 6]. Важливим є врахування цих тенденцій у процесі трансформації української вищої освіти для перетворення її на дієвий чинник конкурентоспроможності національної економіки.

Саме освіта є запорукою економічного зростання країни, її конкурентоспроможності на світовому ринку у зв'язку із тим, що вона відіграє вирішальну роль у формуванні людського капіталу.

Стрижнем людського капіталу є знання і здатність їх реалізовувати у практиці. Накопичення людського капіталу є важливим фактором соціального добробуту сучасних суспільств та їхнього економічного росту. У глобальному світі лідерами стають ті країни, які навчилися використовувати знання, вміння, компетенції людей, їхню спроможність подальшого навчання, тобто всього, що концентрується у понятті «людський капітал».

Згідно з Доповіддю Всесвітнього економічного форуму про стан людського капіталу у світі (2017 р.), Україна займає високі рейтинги за темпами досягнення вищої освіти, зокрема, Україна посіла 11-у позицію за рівнем охоплення вищою освітою громадян. Приблизно 80% людей віком від 20 до 60 років в Україні отримують вищу освіту [5, с. 108].

Саме кількісні показники української освіти (відсоток бюджетних витрат на освіту, чисельність дорослого населення із середньою та вищою освітою тощо) виводять Україну на щабель країни з потужним людським капіталом. Проте кількісний показник вищої освіти України не впливає на якість отриманих знань. Ситуація з якістю знань і вмінь випускників є критичною, падає рівень високоосвіченої сили [5, с. 109–110].

На наш погляд, у системі професійної підготовки вищої школи України намітилися загрозові тенденції, що пов'язані з прагненням підвести під єдиний спрощений стандарт (зумовлений викликами глобалізації та процесами євроінтеграції) підготовку вузькопрофільних спеціалістів. Внаслідок цього спостерігається спрощення, поверхневність, усереднення освітніх процесів. Формується ознайомлювальний рівень знань, а не освітній, який має бути заснований на фундаментальній підготовці у системі вищої освіти України.

Основним принципом освіти у глобальному світі є «освіта протягом життя». Ті фахівці, які отримали максимум фундаментальних знань у своїй освіті, здатні динамічно, без труднощів перекваліфікуватися, адаптуючись до нових професій і навпаки. Стрижнем фахових знань є основи точних, суспільних, природничих наук, представлених у єдиному, комплексному філософському контексті як світоглядна сентенція. Тому тенденція до спеціаліста «вузького профілю» суперечить потребам суспільства, яке потребує фахівців, здатних використовувати, синтезувати різноманітні знання, адаптуватися до умов, що швидко змінюються, а також це призводить до невілювання культури та її стрижневого складника – освіти. М. Козловець справедливо зазначає, що «критерій професійної компетентності фактично заперечує традиційну для української освіти культуроцентричність, породжує сумнів щодо цінності фундаментальної підготовки в системі вищої освіти, практично не розглядає як функцію вищої школи виховання» [6, с. 471].

Разом із тим у професійних спільнотах досить чітко виражена позиція щодо необхідності збереження культуроцентричності вищої освіти в країні [7, с. 325–360; 8, с. 279–289].

Враховуючи зазначені негативні тенденції у системі національної вищої освіти, що намітилися останнім часом, слід бути максимально реалістичними, прагматичними, обачливими до Болонського процесу, насамперед на державному рівні, щоб не посилювати негативні наслідки процесів стандартизації, уніфікації в освітянському просторі та не зруйнувати традиції вітчизняної вищої школи в умовах складних, амбівалентних, іноді негативних планетарних процесів.

За даними Національного інституту стратегічних досліджень, «Україна на міжнародному ринку праці представлена як постачальник висококваліфікованих кадрів для багатьох країн світу. «Відплив інтелекту» з України є найбільшим у світі; проголошена Україною інтеграція зі спільним науково-освітнім простором ЄС додала додаткового імпульсу «відтоку мізків» [9].

Для економіки глобального світу характерним є процес перетоку людського капіталу у межах міграції людських ресурсів з високим рівнем освітянського потенціалу. Українське наукове (освітянське) середовище не забезпечує можливість для повної самореалізації вчених, насамперед математичних, фізичних, природничих спеціальностей. За даними аналітичного центру CEDOS, найбільш активно відтік кандидатів та докторів наук відбувався з 1991 по 2004 роки, потім він уповільнився, але зберігся. З 1996 року по 2011 рік з України на постійне місце проживання за кордон виїхало 1622 тисячі науковців, серед

них – 1298 тисяч кандидатів і 322 доктори наук [10]. За даними Центру міграційної політики Європейського Інституту у Флоренції, протягом 1998–2012 р. з України виїхали понад 1000 аспірантів і 200 кандидатів наук [11]. На постійне місце проживання за кордон виїхали українці віком від 18 до 49 років.

За даними аналітичного центру CEDOS, який щорічно оприлюднює інформацію щодо кількості українських студентів, які навчаються у закордонних університетах, станом на 2015–2016 навчальний рік число українських громадян в іноземних вищих закладах освіти становило 66 668 осіб [12]. У 2016–2017 н. р. за кордоном отримували освіту близько 72 тис. українських студентів. Більшість українських студентів, що отримали освіту за кордоном, не повертаються на Батьківщину.

На противагу світовим тенденціям Україна не створює мотиваційної політики щодо залучення молодих учених, талановитих студентів у науково-освітню сферу, внаслідок чого поступово позбавляється талановитих науковців, а проблема якісної підготовки фахівців набуває все більшої гостроти. Україна стає імпортером технологій на користь великим країнам глобального світу, що негативно позначається на процесі довгострокового економічного зростання. Академічна міграція негативно позначається на фінансовій системі країни внаслідок того, що відбуваються прямі збитки для бюджету країни: фактично за державні кошти готуються високоосвічені фахівці для інших країн. Так, людський капітал, що сформований в Україні за рахунок її бюджету, працює на підвищення економічного потенціалу інших країн. Це суперечить інтересам української держави, зрештою, потенційно ставить під загрозу її національну безпеку. Обороздатність країни досягається насамперед за рахунок розвитку національного військово-промислового комплексу, потенціал якого не існує без науково-технічного забезпечення, що ґрунтується на новітніх наукових відкриттях у галузі фундаментальних наук, наукових розробках у галузі ІТ-технологій.

Загальмувати процес «відтоку інтелекту» з національної науково-освітньої сфери неможливо репресивними заходами. Єдиним виходом є створення в країні умов для реалізації творчого потенціалу фахівців. Наявність високотехнологічної економіки, потужне фінансування науково-освітньої сфери, створення умов для реалізації наукового і творчого потенціалу талановитої молоді – єдиний шлях подолання цього негативного явища у системі національної освіти та науки.

Важливим аспектом вирішення цієї проблеми є формування у сучасній молоді громадянських та національно-патріотичних почуттів, піднесення національної самосвідомості, що становить підґрунтя для захисту власної національної ідентичності. Національно-патріотичне та громадянське виховання – це зворотний бік навчального процесу у національних ВЗО. Освіта формує особистість у всій її багатоманітності, а не тільки дає знання і професію. У цьому полягають традиційні основи національної освіти, що ґрунтуються на культуроцентричності.

Неоліберальна ідеологія, яка є панівною в світі глобалізації, певним чином не сприймає національну ідентичність і тяжіє до ідей виховання не патріотів і громадян національної держави, а «громадян світу», які вільно пересуваються і функціонують у відкритому глобальному просторі. Між тим «ідентичність є найважливішим механізмом зворотного зв'язку, завдяки якому інноваційні групи повертають набутий інтелектуальний капітал суспільству і сприяють розвитку того національного соціокультурного середовища, яке їх попередньо сформувало» [6, с. 474].

Неоліберальна ідеологія насаджує принцип «відкритого суспільства» і глобально-інтернаціоналізму, що немає Батьківщини, прив'язки до національної культури, націо-

нальної традиції. Тому в умовах глобалізації набуває все більшої актуальності зміцнення національних громадянських зв'язків, патріотичного єднання нації для захисту національної ідентичності, етики колективного служіння національним інтересам власної держави. У сучасному світі глобалізації зможе вижити тільки консолідований соціум, у якому громадяни пов'язані солідаристською етикою та національною ідентичністю. «Якщо на місце цього цілісного соціуму поставити відповідно до настанов неоліберального вчення суспільство як сукупність соціальних атомів, котрі переслідують винятково власні егоїстичні цілі, то замість зберігаючої кумулятивної здатності середовища прогресу ми одержимо дисперсне середовище, що існує під знаком ентропії. Всю свою внутрішню енергію таке середовище віддаватиме ззовні, втрачаючи потенціал і вектор розвитку» [6, с. 475].

Система вищої освіти України, відповідаючи на виклики глобалізації, має підготувати сучасних професіоналів, здатних до саморозвитку та самоосвіти протягом життя, які будуть патріотами власної держави, носіями та захисниками національної культури, мови, традицій, без чого неможливе утвердження національної ідентичності в умовах глобального світу.

Національна спрямованість освіти є важливим пріоритетом в умовах сучасного світу глобалізації. Примітно, що в Державній національній програмі «Освіта (Україна XXI ст.)» зазначалося, що домінуючим напрямом виховання має бути національна спрямованість освіти, невід'ємність від національного ґрунту, формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати на благо своєї держави [13, с. 15]. Пізніше у «Національній доктрині розвитку освіти» були закладені основні пріоритети: культурно-історичні цінності українського народу, його традиції, духовність, утвердження національної ідеї [14, с. 140].

«Національною доктриною розвитку освіти» (2002 р.) визначено основний її вектор: орієнтація розбудови національної системи освіти України на європейські стандарти, повернення особистості не лише до джерел національної культури, а й до цивілізаційних здобутків. Така сформована культурологічна компетентність особистості має у сьогоденні створювати можливість входження людини в глобалізовану цивілізацію.

Нормативно-правова база, яка затверджена Україною у освітянській сфері (з 2003 р. і до сьогодення), свідчить про те, що державна освітня політика здійснюється в умовах збільшення сили трансформаційних викликів євроінтеграції та процесів глобалізації. Так, важливим часом модернізації законодавства освітньої та наукової сфери, з урахуванням викликів глобалізації та процесів євроінтеграції, стає 2015 рік, коли на засадах Болонського процесу зі створенням Європейського простору вищої освіти прийнято Закон України «Про вищу освіту», а у контексті формування європейського дослідницького простору – Закон «Про науково-технічну діяльність».

Основні тенденції та стратегії розвитку національної освіти у найближчий час викладено у «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період 2012–2021 р.» У Стратегії зазначено, що «розвиток національної системи освіти має формуватися адекватно сучасним інтеграційним і глобалізаційним процесам, вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, чим забезпечити стійкий рух і розвиток України, інтегрування національної системи освіти у європейський світовий освітній простір» [15, с. 3]. Реалізація Національної стратегії спрямована на забезпечення підвищення якості національної освіти, її інноваційного розвитку відповідно до світових стандартів у глобальному світі.

Висновки. У глобальному світі система національної вищої освіти – потужна соціальна інституція, яка впливає на економічний розвиток держави, забезпечення національної безпеки, реалізацію національних інтересів країни. Система вищої освіти України

формує духовну та інтелектуальну еліту держави, яка є «двигуном» її науково-технологічного, соціально-економічного розвитку. Національна освіта є запорукою консолідації суспільства, збереження соціокультурного простору, забезпечення становлення патріотизму та високої громадянськості, піднесення національної свідомості; освіта є осередком збереження національної ідентичності від руйнівних впливів глобалізації.

Залучення України до Болонського процесу стало рефлексією на сучасні процеси глобалізації та Європейської інтеграції. Стрижнем трансформації системи вищої освіти України в умовах глобалізації та євроінтеграції має стати не «сліпа» відповідність стандартам, не уніфікація вищої освіти, а долучення до найкращих освітніх наукових досягнень країн глобального світу, поєднання їх з традиційними основами української освіти. Необхідно створити нову парадигму розвитку вищої національної школи з урахуванням кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя, викликів світу глобалізації, процесів євроінтеграції, критично підійти до вирішення гострих проблем, що гальмують реалізацію системних реформ у галузі вищої освіти України.

На наш погляд, якісна реалізація завдань, що спрямовані на трансформацію та модернізацію сучасної системи вищої освіти України, реформування в умовах глобального світу, може бути здійснено у разі створення дієвої системи державно-громадського управління освітою, що забезпечить її інноваційний розвиток, підвищення якості, спрямованість на забезпечення національних інтересів, національної безпеки держави.

Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на теоретичне осмислення проблем: «громадянське суспільство у глобалізованому світі», «патріотизм і глобалізація».

Список використаної літератури

1. Чупрінова Н.Ю. Українська національна ідентичність у контексті культурної глобалізації: проблеми та перспективи. *Virtus: Scientific Journal* / Editor-in-Chief M.A. Zhurba. November. No. 28, 2018. С. 59–64.
2. Войналович О.О. Глобалізація і розвиток сучасної освіти в Україні. URL: <http://enpuir.pnu.edu.ua/handle/123456789/6932>.
3. Захарін С.В. Перспективи інвестиційного забезпечення розвитку сфери вищої освіти в контексті глобалізаційних викликів. *Економіка і управління*. 2011. № 3. С. 35–45.
4. Каленюк І. Університети в координатах глобального розвитку. *Вища освіта*. 2009. № 9(3–4). С. 5–11.
5. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Центр Разумкова, 2018. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf.
6. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
7. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ : Грамота, 2005. С. 325–360.
8. Вішке Мірко. Освіта і громадянське суспільство за доби глобалізації. Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови. Київ : Інститут ліберального суспільства, 2007. С. 279–289.
9. Лозовий В. Проблема підготовки наукових кадрів для інноваційної сфери в Україні. НІСД, відділ гуманітарної безпеки. URL: http://www.ness.gov.ua/content/articles/files/nauka_kadru-e5da6.pdf.
10. Святощук І., Стадний Є. Академічна міграція. CEDOS. URL: https://cedos.org.ua/system/attachents/files/000/000/050/original/Academic_Migrfteon_CS.pdf?404815631.
11. 11.Онишків В. Інтелектуальна міграція або проблема відтоку «мізків» з України. *20 хвилин*, 27 лютого 2016 року. URL: <https://te.20minut.ua/Groshi/intelektualna-migratiya-abo-problema-vidtoku-mizksv-z-krayini-10484449>.

12. Стадний Є. Українські студенти за кордоном: факти та стереотипи. CEDOS, 19 грудня 2017. URL: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainsri-studenty-za-kordonom-fakty-ta-stereotyru>.
13. Державна національна програма «Освіта. (Україна XXI століття)». Київ : Райдуга, 1994. 62 с.
14. Кремень В. Національна доктрина розвитку освіти. Освіта і наука України: шляхи модернізації. Київ : Грамота, 2003. С. 178–201.
15. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: http://oneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/11/nsro_1221.pdf.
16. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. Київ : НІСД, 2011. 336 с.

TRANSFORMATION OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION: CHALLENGES AND PROSPECTS

Natalia Chuprinova

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Faculty of Humanities, Department of Social Sciences and Humanities,
Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

The main focus of recent scientific studies is placed on the process of transforming the higher education system in Ukraine as it has been influenced by complexity and ambiguities of globalization. In the present, postmodern era, transformation of the national higher education system is conjugated not only with updating the content, forms and methods of education, but also with a new way of its understanding – the widely-used industrial epoch slogan “education for life” is persistently substituted for “education through life” in today’s post-industrial world. In the 21st century information society, the concept of building a creative personality who will be able to practically apply the acquired knowledge and skills and dynamically adapt to the fast-changing global world has become relevant.

Under conditions of globalization, the prospects of the national education system transformation include, in particular, expanding relationships of European universities with establishments of higher education around the world based on mutually beneficial cooperation, ensuring the competitiveness of national European education systems, and increasing the efficiency of educational and research activities.

At the same time, there is a number of threats and challenges arising as a result of these current significant transformations in Ukraine’s national higher education system which are caused by globalization and European integration processes. The idea of harmonizing academic degree standards within the Bologna process leads to simplification, superficiality, averaging of educational processes, poorer quality of knowledge and skills gained by the graduates, and abolition of culture-centricity and fundamental training that used to be characteristic of the higher education system in Ukraine. When integrating with the EU scientific and educational space, Ukraine is threatened by intelligence outflow conjugated with the risks of reducing the economic growth of the state and undermining its defense capabilities. Under conditions of global world, the development of the national education policy has become key to preserving the national identity of Ukrainians and arising genuine patriotism as means of confronting the ideology of neoliberalism.

In this connection, the peculiarities of transformation and modernization of the national higher education paradigm have been analyzed under the current conditions of globalization and European integration and the main prospects and challenges of this process have been defined. Special attention is paid to a new national education policy as an important factor in preserving the national identity of Ukrainians in the global world. The legal framework for the state educational policy in Ukraine has been analyzed under the current conditions of globalization and European integration and adherence to the best innovative experiences of other world countries, while preserving the traditions and advantages of the national system of higher education.

Key words: national higher education system, globalization, transformation, national identity, standardization, neoliberalism, national education policy.

УДК 227.87

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.12>

THE BIBLICAL CONCEPT OF GOD'S REST IN THE LIGHT OF THE EPISTLE TO THE HEBREWS

Alexander Shumilin

Bishkek Bible College

Tverskaya str., 42, 720080, Bishkek, Kyrgyzstan

The article is devoted to the study of the theological concept of God's rest in the context of 3–4 chapters of the book of Hebrews. The goal is to show what meaning the author of the Epistle puts into this concept, and also to understand why the author addresses this topic and how this concept fits into the context of the entire Epistle, as well as the entire Bible. Particular attention is paid to the study of the key phrase "Let us labour therefore to enter into that rest".

An analysis of sources devoted to this topic. It is shown that there are different opinions regarding "rest". Some authors claim that God's peace is associated with eschatological events and is acquired at the end of a Christian's life in heaven. Others believe that rest is the return of the lost unity of man with God, it is the peace in God given to us through Christ. Still others believe that peace is a testimony of conscience about the forgiveness of sins and peace in the Father's house in Heaven. Fourth see peace as a combination of salvation in Christ (confidence in salvation) with the future world in heaven. Fifth see peace as being in Christ, and its loss as a result of the doubts of believers. What causes a different understanding of God's world? Are there any other possible interpretations? The answer to these questions is one of the goals of this study.

For research in the framework of this article, the hermeneutic-exegetical method was used. A brief introduction to the Epistle is made, the estimated date of writing of the Epistle is given, the main theme is identified, the purpose of the Epistle, and the historical context is indicated. An etymological analysis of words and literary analysis of the text are carried out. It is shown how the author of the message uses a typology to achieve his goal.

It is shown that the message in the style of the sermon was written either during the period of persecution of Christians, or in the preceding time. Apparently, difficult times affected the faith of members of the community. Some of them have cooled, some have disappeared, some have fallen into sin, some may have returned to the Jewish system of values again. In the Epistle, the author tries again to draw the attention of community members to Christ. He shows the superiority of Christ over the prophets, Angels, Abraham, Moses, Aaron, the Old Testament priestly system of service. The author shows the divinity of Jesus Christ, talks about the purposelessness, meaninglessness and even the dangers of life without Him and calls for a return to faith in Him.

In his hermeneutic-exegetical study of the Old Testament narratives in Ps. 95:8-11 and Genesis 2:2, the author of the Epistle shows that God's true rest for believers of all times is not even a promised land and protection from enemies, but the restoration of broken relationship with God, union with Him and abiding in Christ. Ultimately, peace is an eternal fellowship with God in the kingdom of heaven.

The theme of God's peace is relevant and in our time is of great importance for all Christians and especially for those who are in persecution, difficulties, as well as those who are spiritually weak, cooled and in danger of falling away from Christ.

Key words: God's rest in Hebrews, Hebrews 3-4, warnings of falling away in the book of Hebrews, enter God's rest.

How do scholars of Scripture understand the 3rd and 4th chapters of the Hebrews, in which the theme of God's rest is central? How do the interpreters understand the word "rest", which is the key in this passage and sounds there 9 times? How do they understand the key phrase "to enter into rest", which occurs 8 times, and the text "Let us labour therefore to enter into that rest" (4:7,11)?

Almost all scholars of the book of Hebrews are united in that the people of Israel understood the "world" as a promised land and protection from enemies (Deut. 12: 9-12; Heb. 3: 11, 18-19). Not everyone is united in what sense God Himself originally put into the word "rest" and the phrase "my world", how should Israel understand them and how do New Testament believers understand this? Some authors [1, p. 1767–1768; 2, p. 804; 3, p. 28; 4, p. 73] claim that God's peace is associated with eschatological events and is achieved at the end of a Christian's life in heaven. Others [5, p. 448] believe that the world is the return of the lost unity of man with God, this is the rest in God given to us through Christ. Still others believe that peace is a testimony of conscience about the forgiveness of sins and peace in the Heavenly house of the Father [6, p. 1329–1330]. Fourth see the world as a combination of salvation in Christ (confidence in salvation) with the future world in heaven [7, p. 41; 8, p. 161–162]. We find approximately the same opinion in [9, p. 674]. Fifth [10, p. 498] see the world in Christ and its loss – as a result of the doubts of believers (someone negatively influenced them, saying that the day of the Lord has already begun). Which of the following interpretations is closer to context? Are there any other opinions on this? Answers to these questions are one of the goals of this study.

We carry out hermeneutic-exegetical studies. In the beginning we will make a small introduction, pay attention to the historical context and structure of the message, and define the context of passage 3:7-4:12.

The Epistle to the Hebrews is mentioned in the Epistle of Clement of Rome to the Corinthians in 95 CE. [11, p. 415; 12, p. 514], and therefore it could not be written later than this date. The Epistle deals with the temple system of service. This means that the message is most likely written before the destruction of the temple, i.e. until 70 AD. Mention of Timothy at 13:23, who died for faith in 81 AD also testifies in favor of an earlier date of writing of the Message.

Judging by some passages of the message (6:13-20; 10:32-37; 12:4-11), the community to which this message was addressed was persecuted or was on the threshold of it [13, p. 361].

It is possible that as a result of the persecution, some members of the community refused to believe in Christ and returned to the Jewish system of values [14, p. 860], some took the path of sin (see 2:1-4; 3-4; 5:11- 6:12; 10:26-31; 12:4-17).

The features of the message include the absence of an introductory greeting and a narrative style of writing. "Oratory intonations and remarks such as "for the time would fail me to tell of..." (Heb. 11:32), apparently, should mean oral preaching. However, the statement: "for I have written a letter unto you in few words" (Heb. 13:22) – forces us to conclude that this is still a message, although it was written in the style of a sermon" [11, p. 416].

The Epistle was addressed to the church (10:32; 13:7,17) and its purpose is to show the greatness of Jesus Christ, to warn members of the community from falling away, and possibly return the apostates on the path of faith. In his message the author shows the superiority of Christ and his values over Judaism and its system of values. Jesus is higher than the prophets (1:1-2), higher than the Angels (chap. 1-2). His Priesthood is higher than the earthly (2:17-8: 6). He is the Intercessor of the best Testament (chapters 8–9). He is the Best Sacrifice (chap. 10). He is the Son of God (1:1-14; 3:1-6; 7:1-11). He needs to be followed. The promises for His followers are far more than the promises given to the followers of Moses.

The context for passage 3:7-4:11, which sets forth the concept of God's rest, is text 2:17-5:10. Verse 3:7 is grammatically related to the previous text 3:1-6, which refers to the need for readers of the Epistle to understand the high priestly position of Christ, Text 3:1-6, in turn, goes in the same conjunction with 2:17-18, in which begins the narrative of the High Priesthood of Christ. Verse 4:11 is grammatically related (see conjunctions) with 4:14, and that one is logically with 4:15-5:10.

Text 2:17 - 5:10 is built in the form of chiasm.

A1. The High Priesthood of Christ must be understood (2:17-3: 6)

B1. Many Israelites did not enter rest (3:7-19)

B2. Some Christians need to get into rest (4:1-11)

A2. Some Christians must turn to the High Priest (4:12-5:10)

Verses 2:17-3:6 speak of Jesus Christ as the High Priest, who understands man (there are the Christians in Hebrews) in his temptations, since He himself was in human flesh and went through temptations. The same verses speak of the fidelity of this high priest, in particular of his willingness to help at all times. Moses, as a minister, was faithful in the task entrusted, much less Jesus, as the Son of God, is faithful in the ministry of the Intercessor entrusted to him by God the Father.

Verses 3:7-19 speak of the "rest" that God promised to Israel, and why about many of these people did not enter this rest. "They shall not enter into my rest" is the oath promise of God. The reason for this was such sins as: "hardening of the heart, unbelief, grumble, deceit, etc., as well as disobedience to Moses as an earthly intercessor.

Verses 4: 1-11 tell of "rest" for the people of God, for the New Testament believers. The words of this passage, urging the sinner to enter into peace, should be especially heeded by those who are in sin, since sin shares a person with God (Isa. 59:1-2; Rom. 6:23).

The main point of passage 4:12-5: 10 is to hasten with repentance to Jesus, as High Priest, to those who are in a state of sin. Jesus will understand everything (5:1-3). It is important not to be late (4:16).

Text 2: 17-5: 10, built in the form of chiasm, shows that finding peace is connected with Jesus Christ as the High Priest (3:1). This is in good agreement with OT's idea of finding peace with God and deliverance from defeat (perdition) through the intercession of the High Priest. In Numb.16:46-48 we read: "And Moses said unto Aaron, Take a censer, and put fire therein from off the altar, and put on incense, and go quickly unto the congregation, and make an atonement for them: for there is wrath gone out from the LORD; the plague is begun. And Aaron took as Moses commanded, and ran into the midst of the congregation; and, behold, the plague was begun among the people: and he put on incense, and made an atonement for the people. And he stood between the dead and the living; and the plague was stayed". Text 2:17-5:10 applies only to the people of God. In the Old Testament, this is Israel (3:9, 16-19). In the New Testament, this is the Church (3:1, 12). We read in 3:1 "Wherefore, holy brethren, partakers of the heavenly calling, consider the Apostle and High Priest of our profession, Christ Jesus" and at 3:12 "Take heed, brethren, lest there be in any of you an evil heart of unbelief, in departing from the living God". The text refers to the people of God, the disobedient God. The passage contains a whole list of the sins of Israel, which can also be manifested in the life of New Testament believers. Moreover, these sins are not only visible, but also invisible. God, as in an x-ray, sees the whole inside of a person (4:12-13).

Having carried out a structural and partially literary analysis of the passage, we pay attention to the phrase "My rest". What Israel should understand by it, and what the Church should understand.

The first meaning of these words is for Israel the promised land, a safe stay in it and protection from enemies: “For ye are not as yet come to the rest and to the inheritance, which the LORD your God giveth you. But [when] ye go over Jordan, and dwell in the land which the LORD your God giveth you to inherit, and [when] he giveth you rest from all your enemies round about, so that ye dwell in safety; Then there shall be a place which the LORD your God shall choose to cause his name to dwell there; thither shall ye bring all that I command you; your burnt offerings, and your sacrifices, your tithes, and the heave offering of your hand, and all your choice vows which ye vow unto the LORD” (Deut.12:9-11).

Obviously, the above meaning of this phrase is not the only one. In 4:8–9 we read, “For if Jesus [Joshua] had given them peace, then there would have been no mention of another day. Therefore, the Sabbath remains for the people of God”. As follows from Josh.1:13 and 11:23 Israel entered the promised land. God reassured him from his enemies. Does peace seem to be found? But no. The Psalmist David, half a millennium after Israel left Egypt and settled in the promised land, writes: “Come, bow and come down, kneel before the Lord our Creator; for He is our God, and we are the people of His flock and the sheep of His hand. Oh, if you would now listen to His voice: “O come, let us worship and bow down: let us kneel before the LORD our maker. For he [is] our God; and we [are] the people of his pasture, and the sheep of his hand. To day, if ye will hear his voice, Harden not your heart, as in the provocation, [and] as [in] the day of temptation in the wilderness: When your fathers tempted me, proved me, and saw my work. Forty years long was I grieved with [this] generation, and said, It [is] a people that do err in their heart, and they have not known my ways: Unto whom I swear in my wrath that they should not enter into my rest” (Ps.95:6-11). The author of Hebrews refers to this text (3:7-19). The people of Israel are already in the promised land, but not yet at peace.

David calls upon the disobedient Israel of his time, Israel living in the promised land to turn to God and worship Him (Ps. 95:1-6). The author of the book of Hebrews, even a thousand years after David, with the same warning (“they will not enter into My rest”) addresses the New Testament believers. At that time, Israel was still in the promised land. This warning also sounds today to all Christians of our times. What then should be understood by God’s rest? The answer can be obtained by analyzing the texts, first 4:3-4, and then 4:1-16.

Let us see on the text 4:3-4. In it, the author of the Epistle refers to Genesis 2:2, “And by the seventh day God completed His work that He did, and rested on the seventh day from all His work that He did”. What is the meaning of this verse? God has calmed down from all His work. Some scholars [15, p. 34–35] are using v.4:10 directly to Christ. He, as a Pioneer, also entered into rest after His death. When will a Christian calm down of all his work? At the end of his earthly journey (Ps.89: 9-10; Rev.14: 13). Therefore, the second meaning of God’s rest is peace in God and life with God at the end of the path of life. Thus, those interpreters are right who, by God’s peace, mean the kingdom of heaven. In this context, we should understand Hebrews 4:9.

But, obviously, this interpretation is not the last. The author of the Epistle writes, “For we which have believed do enter into rest, as he said, As I have sworn in my wrath, if they shall enter into my rest: although the works were finished from the foundation of the world” (4:3). Let us pay attention to the word “enter” (ei’serco/meya – praes. Ind. Med.). “Although such form of the word can be interpreted as futuristic, better to understand it as an expression of the current fact ... it can express the idea: “we are already entering” [16, p. 802–803]. One who believed in Christ immediately entered into “God’s rest” (4: 3). If this is so, if, having accepted Jesus, the believers went into the rest of God, then why do some of them are called to enter it? There is only one answer (based on the context of the passage 3:7-4:11): sin deprives the Christian of rest (leads out of this rest). The biblical context attests to this (Rom. 6:23; 1Jn. 3:20). Sin deviates a person with God.

The wages of sin is death (spiritual death sharing a person with God). Therefore, the God's rest is peace with God. Having peace with God already on earth, a Christian by faith abides in heavenly rest (Eph. 2: 4-6). Understanding this, the psalmist David says, "Only in God is my soul calmed down: my salvation is from him" (Ps. 61:2). Only in Christ this rest can be found (Jer.6:16; Math.11:29).

To summarize the research, we can say: God's peace is a state of peace with God, which is obtained as a result of repentance and is supported by faith and a righteous life. Peace for a Christian is not a promised land. Moses did not enter the promised land. However, the apostles saw him with Jesus on Mount Transfiguration much later than his death (Math.17:1-3). By faith, he entered into God's rest, remained in it and remains in it. In the context of the whole Epistle to the Hebrews, the phrase "Let us labour therefore to enter into that rest" refers to those who, that, in a result of sin, have lost peace with God and who need to be reconciled with their Creator.

References

1. Славянский Библиейский Комментарий. / Редкол.: С. Санников (гл. редактор). Москва : ЕААА, Библиейская Лига, 2016. 1840 с.
2. Словарь Библиейских Образов. / Под общей ред. Лиланда Райкена, Джеймса Уилхойта, Тремпера Лонгмана III. Санкт-Петербург : Библия для всех», 2016.
3. DeSilva, David Arthur. Entering God's Rest: Eschatology and the socio-rhetorical strategy of Hebrews. *Trinity Journal*, 21 No 1, Spr 2000, p. 25–43
4. Бленд, А. Комментарий на Послание к Евреям, 2019. URL: <http://www.alexblend.net/?cat=41>.
5. Толковая Библия или комментарий на все книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. Т.3. (1911–1913). Издание преемников Лопухина А.П. Второе издание института перевода Библии. Стокгольм, 1987.
6. Мак-Дональд У. Библиейский Комментарий для Христиан. Новый Завет. CLV. Christiche Literatur-Verbreitung e.V. Postfach Bielefed, 2000.
7. Уирсби У. Будь уверенным. Чикаго. SGP. 1990.
8. Гудинг Д. Осуществление Ожидаемого. / Пер. с англ. World Wide Printing. Duncanville, USA, 1988
9. Новый Библиейский Комментарий: В 3 ч. Ч. 3. Новый Завет. / Пер. с англ. Санкт-Петербург : Мирт, 2001. 751 с.
10. Толкование новозаветных посланий и книги Откровения. / Гл. редактор Платон Харчлаа, Изд. РЕИ и СМИ, 1990, 593 с.
11. Гандри Р. Обзор Нового Завета. / Пер. с англ. Санкт-Петербург : Христианское общество «Библия для всех», 2001. 493 с.
12. Гатри Д. Введение в Новый Завет. / пер. с англ. Одесса : «Богомыслие», 1996. 800 с.
13. Тенни М. Мир Нового Завета. International Correspondence Institute. Belgium Biblical Public 1990.
14. Lawrence Richard O. The Bible Reader's Companion. Victor Books. A Division of Scripture Press Publication Inc., USA, Canada, England, 1991.
15. Whitfield Bryan J. The Three Joshuas of Hebrews 3 and 4. *Perspectives in Religious Studies*, 37 No 1ю Spr 2010, p. 21–35.
16. Клеон Л. Роджерс-младший. Клеон Л. Роджерс III. Новый Лингвистический и экзегетический ключ к греческому тексту Нового Завета / Пер. с англ. Санкт-Петербург : Христианское общество «Библия для всех», 2001.

БІБЛІЙНА КОНЦЕПЦІЯ БОЖОГО СПОКОЮ В СВІТЛІ ПОСЛАННЯ ДО ЄВРЕЇВ

Олександр Шумілін

Бішкекський біблійний коледж

вул. Тверська, 42, 720080, м. Бішкек, Киргизстан

Стаття присвячена дослідженню богословської концепції Божого спокою в контексті 3–4 глав Послання до євреїв. Мета – показати, яке значення автор послання вкладає в це поняття, а також зрозуміти: чому автор торкається цієї теми і як ця концепція вписується в контекст всього Послання, а також всієї Біблії. Особливу увагу приділено дослідженню ключової фрази «Давайте працювати, щоб увійти у спокій Божий».

Проведено аналіз джерел, присвячених цій темі. Показано, що є різні думки щодо «спокою». Одні автори стверджують, що Божий спокій пов'язаний з есхатологічними подіями і знаходиться після завершення життєвого шляху християнина на небі. Інші вважають, що спокій – це повернення втраченого єднання людини з Богом, це спокій в Бозі, дарований нам через Христа. Треті вважають, що спокій – це свідчення нашого сумління про прощення гріхів і спокій у домі Отця на Небесах. Четверті бачать у спокої єднання спасіння у Христі (впевненість у спасінні) з майбутнім спокоєм у небесах. П'яті бачать спокій у Христі, а його втрату як результат сумнівів віруючих. Чим викликано різне розуміння Божого спокою? Чи є інші можливі тлумачення? Відповіді на ці питання – одне із завдань цього дослідження.

Для дослідження в рамках цієї статті використаний герменевтико-екзегетичний метод. Зроблено короткий вступ у Послання, наведена приблизна дата написання Послання, визначені головна тема і цілі послання, зазначений історичний контекст. Проведено етимологічний аналіз слів і літературний аналіз тексту. Показано, як автор Послання використовує типологію в досягненні поставленої ним мети.

Показано, що послання в стилі проповіді було написано або в період гонінь на християн, або в період, що передує цьому часу. Можливо, важкі часи вплинули на віру членів громади. Деякі з них збайдужіли, деякі відпали, деякі впали в гріх, деякі, можливо, знову повернулися до іудейської системи цінностей. У Посланні автор намагається знову звернути увагу членів громади на Христа. Він показує Його перевагу над пророками, Ангелами, Авраамом, Мойсеєм, Аароном, старозавітної священницької системи служіння. Автор показує божественність Ісуса Христа, говорить про безцільність, безглуздість і навіть загрози життю без Нього і закликає повернутися до віри в Нього.

У своєму герменевтико-екзегетичному дослідженні старозавітних оповідань про спокій у Пс.95:8-11 і Бут.2:2 автор Послання показує, що істинний Божий спокій для віруючих усіх часів – це навіть не обітована земля і захист від ворогів, а відновлення порушених взаємин з Богом, єднання з Ним і перебування у Христі. Зрештою, спокій – це вічне спілкування з Богом у Небесному Царстві.

Тема Божого спокою актуальна і в наш час, має велике значення для всіх християн і особливо для тих, хто перебуває в гоніннях, труднощах, а також тих, хто духовно ослаб, охолов і знаходиться в небезпеці відпадення від Христа.

Ключові слова: Божий спокій у Посланні до Євреїв, Послання до Євреїв 3–4, попередження про відпадення в посланні до Євреїв, увійти в спокій Божий.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

UDC 32.327

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.13>

SOCIAL HYBRIDIZATION AS FACTOR OF SYSTEM PUBLIC AND PERSONAL TRANSFORMATIONS: REVIEW OF THEORETICAL ELEMENTS OF PROBLEM

Tetiana Andrushchenko

*National Pedagogical Dragomanov University
Department of Political Psychology and Social Legal Technologies
Saratov str., 20, 03411, Kyiv, Ukraine*

Hennadii Stavytskyi

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
Faculty of Psychology, Department of Social Psychology
Academician Glushkov str., 2A, 03187, Kyiv, Ukraine*

Svitlana Stavytska

*National Pedagogical Dragomanov University
Department of General and Social Psychology and Psychotherapy
Saratov str., 20, 03411, Kyiv, Ukraine*

The article presents the analysis of theoretical approaches in domestic and foreign literature on the processes of social hybridization as a relevant factor in contemporary social and personal transformations. According to the results of the analysis, it is determined that in scientific sources, the concept of hybridization is most widely represented in the natural-biological, socio-cultural and geopolitical aspects. Our theoretical analysis of the problem of hybridization in the globalized world has allowed us to distinguish the following directions: socio-psychological hybridization of spatial interaction between generations and within one generation (intersection of ontogeny and phylogeny of psychology of social communities and their individual representatives), where the role of markers of social values is played by; hybridization as a process of social modernization, connected with updating the formation structure of society and civilization modernization in general; hybridization as a reorganization of social space, at the heart of which is the merging of various forms of its manifestation; cyberspace as a socio-cultural factor in a network society; the problem of personality formation and existence in the cyber culture space; human cyber socialization and virtual socialization as a modern aspect of the quasi-socialization of the individual. It is a question of sociocultural and socio-psychological hybridization, which leads to socio-psychological transformation and modernization of both social communities and individuals.

As a result of the theoretical analysis, it is substantiated that new forms of social hybridization (virtual socialization, cyber socialization), which are important factors of systemic social and personal transformations, are being laid at the present stage of world development.

Key words: hybridization, hybrid socialization, social hybridization, cyber socialization, virtual socialization, systemic social transformations, systemic personal transformations.

Relevance of research and formulation of scientific problem. In the scientific literature the concept of “hybridization” is used from the point of view of geopolitical, socio-cultural and natural-scientific approaches. From the geopolitical point of view, hybridization is happening due to the global process of interaction between states [1; 2; 3]. According to the sociologi-

cal approach, hybridization is interpreted as the relationship between westernization and local forms of culture [4]; the socio-psychological approach outlines the changes in the consciousness and identity of the individual, the development of its tolerance under the influence of globalized forms of mass media culture and the perception and “residence” of virtual reality in the cyberspace of network systems, in particular the space of Internet [6; 7; 8; 9; 10; 11; 26]. However, today research is devoted to the problems of social hybridization and its socio-psychological contexts, which, despite its novelty and unconditional relevance for the development of the future world order and the formation of a new personality of the 3 millennia, are minor in dissemination and require further systematic study.

The aim of the article is theoretical analysis of basic scientific approaches to the definition of the main characteristics of social hybridization as a factor of systemic social and personal transformations.

Research methods are theoretical analysis of domestic and foreign scientific sources on the research problem.

Presentation of the main material of the research. Characteristics of the term “hybridization”. An analysis of the concept of hybridization in the most basic context is presented in the natural-biological aspect, where “hybridization” is defined as the process of combining the genetic material of different cells in one to obtain more viable organisms or to increase their fertility. There can be intra-hybridization – inbreeding, and remote inter-species hybridization – outbreeding. In the aforementioned context, hybridization is also considered an important factor in the evolution of organisms, which is based on a combination of variability [12; 13; 14].

The process of hybridization consists in the fact that during fertilization there is a merger of two different genotypes of germ cells with the formation of zygotes, from which develops a new organism that inherits the signs of both parents. Natural hybridization occurs in nature, artificial is carried out by a person in breeding or through genetic engineering [14; 15; 30].

There is also the concept of somatic hybridization – the merging of two or more somatic cells (neutral) into one common cell. Somatic hybridization is widely used to study the genetic basis of biological phenomena, in particular to identify the causes of various genetic mutations in somatic cells of higher organisms. For example, the study of the nature of malignant tumors and the suppression of their growth [12; 14; 16].

A special place in the processes of hybridization is occupied by genetic engineering – the direction of science at the border of molecular biology, molecular genetics, biotechnology, etc., the purpose of which is to create organisms with new combinations of hereditary features (the new genetic program), including those that do not exist in nature [17].

The application of genetic engineering methods allows the creation of organisms that contain “alien” genes in their genome, that is, genes are taken from other organisms. They are called transgenic. Today, genetic engineering is an actual and dynamic scientific area, primarily as a bioengineering technology through which transgenic animals are created [17].

In Scotland in 1996 the mammal was first cloned. It was a sheep, Dolly, which lived 6.5 years, and then was put to sleep due to a progressive lungs disease and severe arthritis [18].

Today, the most effective research on the application of genetic engineering techniques, including bioengineering technologies, is conducted by American [19] and Chinese [20] scholars. They have already created genetically modified human embryos. At the end of 2018, Chinese scientists officially announced the final stage of research on “growing” from embryos with genetically modified child cells. The officially announced aim of such research was the fight against human hereditary diseases.

This technology is called “embryonic engineering”, since a genetically modified child will then pass on changes made to the genotype to subsequent generations through its own sex cells [18, p. 525–533].

Thus, today science and medicine actually have the technology of creating genetically modified people.

Consequently, in a close and somewhat frightening perspective, CRISP, in combination with other techniques, will open the way for full control over the human genetic code (in other words, its hybridization). On the one hand, it will make possible to get rid of certain genetic diseases by removing unnecessary areas, or to “incorporate” genes that will improve the quality of human physiology – speed, endurance, etc. or cognitive sphere – memory, thinking, and soon. However, it is likely that this will cause the emergence of complex ethical issues, the main thing – in whose hands and for what purpose will such technologies be used.

Already today, a number of scientists are making an accent on this, noting that the overwhelming majority of people do not even think about it. For example, last year at the World Economic Forum in Davos the Israeli scientist Yuval Noah Harari presented the report on “How will a person change in conditions of constant technological revolutions?”; he believes that after a couple of centuries the earth will be inhabited by “beings” so different from modern people, as modern people are from Neanderthals. Since geneticists will learn to modify the body and mind, actually by necessity or “order”, it will become the main product of the economy of the XXI century. This is the actual way to human hybridization, which is ensured by the development of computer sciences (the creation of artificial intelligence) and the development of neurobiology.

Thus, the process of hybridization, respectively, has three basic branches. The first direction is bioengineering, in particular the cultivation of new bodies; the second, more radical – a combination of organic and inorganic matter (bionic hand, computer interface in the brain, etc.); the third, most radical, complex and distant – the creation of inorganic forms of life, endowed with consciousness [21].

One way or another, all these forms and directions of hybridization relate, respectively, to other forms of social development and the processes of socialization of a particular person.

The state of the scientific study of the problem and the main theoretical results of the study. Let’s continue to analyze the concept of hybridization as a systemic social and psychological phenomenon in relation to the current processes of social modernization and transformation, which are often the source of social conflicts [22].

The transformation involves changing social structure, turning it essential features [23]. Modernization is the process of updating a certain social order in accordance with the actual economic, political, legal and social situation in general. An essential component of modernization is social hybridization. Accordingly, hybridization is not only a biological but also a social process and a certain social pattern, which people, social institutions and society obey. Thus, social hybridization is the “interbreeding of communities (societies)” belonging to different formations, and social heterotic promotes the acquisition of such properties that ensure the adaptation of new generations to change the social conditions of existence [24].

In this sense, social hybridization can be seen as one of the most important instruments of social transformation on the road to modernization, especially in a globalized world.

The crossing of plant, animal, human and public organisms has its own peculiarities. However, there are also general principles. In animal and human organisms, this is done using genetic information, which is written in DNA helixes. In public organisms, this interbreeding begins with ideological information, in which a new formational “code” of society is written, indicating the dependence of the development of communities and their representatives and societies in

general on their social hybridization. Thus, social hybridization is the process of borrowing ideas, forms of government, social institutions from another society and transferring them to the ground of the previous society or one that exists “in parallel” [24].

This transfer is either deliberately carried out by administrative structures and then it takes place in a more balanced evolutionary way in the form of social convergence or it occurs spontaneously and includes, to a greater or lesser extent, the expressed elements of revolutionist or extremism, leading to social conflicts.

The controversy of the consequences of social hybridization for various communities and their representatives, as well as hybridized society, was shown by A. Toynbee in his works. The scientist makes an important conclusion about the civilizational integrity, which should be borne in mind in the conditions of globalization for all countries, including post-Soviet states. It consists in the fact that not everything can be transferred from one civilization to another. Each civilization always resists even the alien “civilizational wedge” that can be implanted. It displaces it, and as a result arises inter-civilizational tension and conflict [25].

The ruling elites should calculate the positive and negative results of social hybridization and refuse to borrow those institutions to which this society has not yet matured or even ignore them under the threat of social conflict [5; 24; 26].

Today the idea of “collision of civilizations” proposed by S. Huntington is quite common among scholars and politicians. The scholar believed that in a globalized world the main source of conflicts would not be ideology or economics, but civilizational socio-cultural contradictions, where the collision of civilizations would become the dominant factor in world politics [2].

He called them the lines of future fronts, which is now confirmed by the intensive conduct of so-called hybrid wars, and in Ukraine, unfortunately, by real military actions.

S.V. Sokolov relates social hybridization with the process of social modernization, represented by two vectors. The first vector is associated with the renewal of the formation structure of society for its optimal functioning, which corresponds to the interests of the ruling elite. The second vector corresponds to civilization modernization, involving the improvement of a particular civilization by resolving the contradictions between the old and new meaningful spiritual, valuable and moral aspects of the functioning of society [22].

The very concept of “social hybridization” S.V. Sokolov defines as a process of interbreeding of “societies” of different formations, as a result of which they form new properties allowing society to become more resistant to the adverse conditions of the new reality. According to the scientist, cross-breeding has distinct features depending on the context of the process (biological, cultural, social). However, the process of crossing is universal and corresponds to general laws. Social hybridization begins with the interbreeding of ideological information that contains a new formational structure of society. Hybridization manifests itself in the borrowing, combining and universalization of various ideas, social institutions, systems of power, social structures, etc. [22, p. 419].

J.N. Pieterse relates the process of hybridization with the recombination of old and new forms of various types of social practices, which ensures the reorganization and transformation of the social space in general. To the objective indicators of measuring the process of social hybridization the scientist refers: the indicator of the place where hybridization can take place, first of all, places of “dialogue” of state interests, transnational corporations, free trade zones; and an indicator of time or rather a mixing of time (“mixed times”), which means the coexistence of pre-modernity, modernity and postmodernity.

The variety of combinations, hybrid places, and time mixing involves many forms of hybridity. In order to systematize it the scientist offers three types of hybridization. The first

type is cross-categorical, where, based on culture, nation, execution, and other categories, new types of hybridization are formed. The second type is related to trans-cultural convergence (hybridization of European, Asian, African and other cultures), where local and translocated cultures are allocated. The third type corresponds to the transition of culture from territorial to trans local [3, p. 49–51].

Socio-cultural and socio-psychological hybridization leads to socio-psychological transformation and modernization of both public communities and individual persons that are included in them.

A. Toffler substantiated the thesis that society is moving to a new over industrial, intellectual and technological revolution [1].

In the 21st century these predictions were confirmed and humanity now is part of the global post-industrial development of the information society, which determines new types of activities, subcultures and lifestyles, opportunities and problems of personality development, education and upbringing [8; 28].

The use of informational technologies changes not only the cognitive principles of perception and knowledge, but also anthropological foundations of appreciation and experience. That is, we are talking about a special form of human socialization in cyberspace – cyber socialization, the design of personality by means of network society. Such design is one of the types of mass constructing of personality, the formation of a “mass human” with a specific type of configuration of personal qualities, or, in a certain way, the formation of a “hybridized human”.

The construction of such a “hybrid personality” in cyberspace is also based on the simulation of the integrity of the social individual, not by means of the discourse and values of mass production and consumerism, but by the special structures inherent in the very discursive practices and configurations of cyber culture, which create the type of cyber human as a special type of mass human with personalist consciousness [9].

Internet resources are new cultural means that mediate the life of a modern person and can affect the formation of not only personality, but also its higher mental functions [6, p. 78].

Consequently, thanks to the media technologies of mass culture, modern human appears, first of all, as a mass human whose main characteristic is social unification and identification by the social marker “to be like everyone else”. Such unification and identification of the largest exemplification is now acquired in the virtual space of hypermedia, which is produced thanks to the functioning of the global network Internet [27; 29].

Conclusions. As a result of the theoretical analysis, we identified those studies that are of interest in the framework of the presented topic: socio-psychological hybridization of spatial interaction between generations and within one generation (the intersection of ontogenesis and phylogeny of the psychology of social communities and their individual representatives), where the role of markers of social hybridization is played by cultural values of generations; hybridization as a process of social modernization associated with the renewal of the formative structure of society and civilization modernization in general; hybridization as a reorganization of social space, which is based on the merger of various forms of its manifestation; cyber space as a socio-cultural factor of a network society; the problem of the formation and existence of personality in the space of cyber culture and the cyber socialization of human and virtual socialization as a modern aspect of quasi-socialization of personality.

Thus, at the present stage of world development, new forms of social hybridization are being created, which is one of the main factors of systemic social and personal transformations.

References:

1. Тоффлер Э. Шок будущего / пер. с англ. ; науч. ред., авт. предисл. П.С. Гуревич. Москва : АСТ, 2008. 560 с.
2. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т.В. Велимеева, Ю.М. Новикова. Москва : АСТ, 2003. 603 с.
3. Pieterse J.N. Globalization as Hybridization. *International Sociology*. 1994. Vol. 9. № 2. P. 49–51.
4. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б.С. Социологический словарь / пер. с англ. ; под ред. С.А. Ерофеева. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Экономика, 2004. 620 с.
5. Андрущенко Т.В. Толерантність як аксіологічний принцип ненасильницьких дій у перехідних формах демократії. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 12. С. 25–34.
6. Воропаев М.В. Воспитание в виртуальных средах : монография / научн. ред. А.В. Мудрик. Москва, 2010. 232 с.
7. Піддубна Л.В. Кіберпростір як соціокультурний фактор мережевого суспільства. *Гілея*. 2016. № 105 (2). С. 204–207.
8. Плешаков В.А. Киберсоциализация человека: от homo Sapiens'a до Homo Cyberus'a : монография. Москва : МПГУ ; Прометей. 2012. 212 с.
9. Розин В.М. Интернет – новая информационная технология, семиозис, виртуальная среда. *Влияние Интернета на сознание и структуру знания*. Москва : ИНФРА, 2004. С. 3–23.
10. Ставицький Г.А. До питання гібридизації особистості в глобалізованому світі. *Методи і технології загальної і соціальної психології та психотерапії в умовах сучасного суспільства* : матеріали III науково-практичної конференції з міжнародною участю (18–19 травня 2018 року, м. Київ) / за ред. С. О. Ставицької, Т.В. Бушуєвої. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманов, 2018. С. 57–60.
11. Ставицький Г.А. Екологія людського розвитку: контекстні виміри. *Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень*. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. С. 193–195.
12. Біологічний словник / За ред. К.М. Ситника, В.О. Топачевського. 2-ге вид. Київ : УРЕ, 1986. 679 с.
13. Глазко В.И., Глазко Г.В. Русско-англо-украинский толковый словарь по прикладной генетике, ДНК технологии и билинформатике. Киев : КВИЦ, 2001. 588 с.
14. Сиволюб А.В., Рушковський С.Р., Кир'яченко С.С. та ін. Генетика : підручник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. 712 с.
15. Моргун В.В. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=29474.
16. Соматична гібридизація. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/578/somatichna-gibridizaciya>.
17. Біологія. URL: <https://subject.com.ua/biology/medical/47.html>.
18. Molecular Genetics and Genomics. 2017. Vol. 292. Iss. 3. P. 525–533. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs00438-017-1299>.
19. First human embryos edited in US. URL: <https://www.technologyreview.com/s/608350/first-human-embryos-edited-in-us>.
20. CRISPR/Cas9-mediated gene editing in human zygotes using Cas9 protein. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs00438-017-1299-z>.
21. Юваль Н.Х. Большинство людей не осознают, что происходит: речь израильского историка в Давосе. URL: <https://bykvu.com/bukvy/84181-bolshinstvo-lyudej-ne-osoznayut-cto-proiskhodit-rech-izrailskogo-istorika-v-davose>.

22. Соколов С.В. Социальная философия : учебное пособие для вузов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 440 с. (Серия “Cogito ergo sum”).
23. Трансформація соціальної структури українського суспільства. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/5275/46>.
24. Механізм громадського розвитку. URL: <https://daviscountydaycare.com/coczalna-flosofya/244-mexanzm-gromadского-rozvitku-soczalna-modernzaczya-gbridizaczya>.
25. Тойнби А. Постижение истории. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Toynbee/_Index.php.
26. Андрущенко Т.В. Аксиологічний потенціал демократії як форми міжцивілізаційного діалогу та актуального напрямку глобального політичного розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 14. С. 210–214.
27. Івшкіна О.В., Сілютіна І.М. Особистість у кіберкультурі (до питання про кіберсоціалізацію людини). *Вопросы духовной культуры. Философские науки*. 2013. № 259. С. 192–195.
28. Карелин М.А. Теоретико-методолгические основания гибридизации поколенческого пространства. *Социология. Политология*. 2016. Т. 16. Вып. 1. С. 35–40.
29. Humphreys L. Mobile Social Networks and Social Practice: A Case Study of Dodgeball. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2007. № 13 (1). URL: <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/humphreys.html>.
30. Методи селекції рослин. URL: http://beaplanet.ru/selekcyya_roslin/metodi_seleky_roslin/gybridizacyya.html.

ТЕОРЕТИЧНИЙ ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМАТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ ГІБРИДИЗАЦІЇ ЯК ЧИННИКА СИСТЕМНИХ СУСПІЛЬНИХ ТА ОСОБИСТІСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Тетяна Андрущенко

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
факультет психології,
кафедра політичної психології та соціально-правових технологій
вул. Саратовська, 20, 03411, м. Київ, Україна*

Геннадій Ставицький

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
факультет психології, кафедра соціальної психології
вул. академіка Глушкова, 2А, 03187, м. Київ, Україна*

Світлана Ставицька

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
факультет психології,
кафедра загальної і соціальної психології та психотерапії
вул. Саратовська, 20, 03411, м. Київ, Україна*

У статті представлено аналіз теоретичних підходів у вітчизняній та зарубіжній літературі до процесів соціальної гібридизації як актуального чинника сучасних суспільних та особистісних трансформацій. За результатами проведеного аналізу визначено, що у наукових джерелах поняття «гібридизація» найбільш широко представлено в природничо-біологічному, соціокультурному та геополітичному аспектах. Проведений нами теоретичний аналіз проблеми гібридизації у глобалізованому світі дав змогу виділити такі її напрями, як соціально-психологічна гібридизація просторової взаємодії між поколіннями та всередині одного покоління (перетин онтогенезу та філогенезу психології соціальних спільнот та їх окремих представників), де роль маркерів соціальної гібридизації відіграють культурні цінності поколінь; гібридизація як процес соціальної модернізації, пов'язаний з оновленням формаційної структури суспільства та цивілізаційної модернізації загалом; гібридизація як реорганізація соціального простору, в основі чого лежить злиття різноманітних форм його прояву; кіберпростір як соціокультурний чинник мережевого суспільства; проблема формування та існування особистості в просторі кіберкультури; кіберсоціалізація людини та віртуальна соціалізація як сучасний аспект квазісоціалізації особистості. Йдеться про соціокультурну та соціально-психологічну гібридизацію, яка приводить до соціально-психологічної трансформації та модернізації як соціальних спільностей, так й окремих особистостей, які до них входять.

В результаті проведеного теоретичного аналізу обґрунтовано, що на сучасному етапі світового розвитку закладаються нові форми соціальної гібридизації (віртуальна соціалізація, кіберсоціалізація), які є важливими чинниками системних суспільних та особистісних трансформацій.

Ключові слова: гібридизація, гібридна соціалізація, соціальна гібридизація, кіберсоціалізація, віртуальна соціалізація, системні суспільні трансформації, системні особистісні трансформації.

УДК 321.15–042.2(477+498):342.827.1

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.14>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ЕТНІЧНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ ТА РУМУНІЇ

Михайло Зан

*Ужгородський національний університет,
факультет суспільних наук,
кафедра політології і державного управління
вул. Університетська, 14, 88016, м. Ужгород, Україна*

Відповідно до типології держав за етнічною ознакою Україну та Румунію відносять до переважно моноетнічних або країн з поліетнічним складом населення. В Україні представники етнічних меншин складають понад 22%, а в Румунії – понад 11%. В Україні поліетнічними регіонами є Крим, Одещина, Чернівецьчина та Закарпаття. Області Південної та Східної України також поліетнічні, але з домінуючою часткою представників російської етнічної ідентичності. В Румунії найбільш поліетнічними є Центральний, Північно-Західний та Західний регіони, де проживають чисельні компактні громади угорців, ромів, українців та німців.

В умовах демократичного транзиту в Україні інституційовано пострадянську, транзитно-лібералізовану емпіричну модель етнополітики, тоді як Румунія сформувала представницько-парламентську модель. В рамках української етнонаціональної політики представниками етнічних (національних) меншин визнаються всі особи, які не мають українську етнічну ідентичність. Натомість в Румунії меншини визнаються державою на підставі самоорганізації етнічних груп у рамках громадських організацій. Функції останніх у контексті виборчого процесу прирівнюються до політичних партій та беруть участь в електоральних кампаніях як на рівні парламенту держави, так і під час формування органів місцевого самоврядування.

В Україні немає практики позитивної дискримінації стосовно репрезентації компактних етнічних громад у парламенті держави. Водночас низка лідерів національно-культурних організацій були або є представленими у Верховній Раді України (зокрема, євреї Вадим Рабинович та Олександр Фельдман, кримські татари Мустафа Джемілев і Рефат Чубаров, румун Іван Попеску, угорець Василь Брензович, болгарин Антон Кіссе). Румунія презентує парламентську модель представництва етнічних громад. Зокрема, у Сенаті представлені 9 депутатів від Демократичного Союзу угорців Румунії (керівник групи Чеке Аттіла-Золтан). У складі нижньої Палати депутатів Румунії серед семи депутатських груп виділяються парламентська група депутатів-угорців (21 депутат на чолі з керівником Короді Аттілою) та парламентська група національних меншин (17 депутатів, очолюваних представником вірмен Варужаном Памбукчаном).

Упродовж 1990–2000-х років в Україні певну активність проявляли проросійські політичні партії. Нині найбільш успішними на регіональному рівні є політичні організації «КМКС «Партія угорців України»» (лідером є Василь Брензович) та Демократична партія угорців України (лідером є Ласло Зубанич). У 1990-х роках – на початку 2000-х років в Закарпатській області триразово здійснювалися спроби створити політичну партію на русинській етнокультурній базі. Політичні партії поляків, ромів і грузинів лише номінально представлені в зареєстрованій державою документації. Найбільша меншина Румунії, крім Демократичного Союзу угорців Румунії, представлена автономістичними політичними силами, а саме Угорською громадянською партією та Угорською народною партією Трансильванії. В секейському регіоні Румунії також представлені Секейська Національна Рада, Національна Рада угорців Трансильванії та Рада угорської автономії Карпатського басейну. На рівні формування органів місцевої влади активність проявляють також Партія ромів «Про-Європа», Партія демократичних ромів, Демократичний Альянс ромів та Альянс за об'єднання ромів.

Ключові слова: етнічна меншина, політичне представництво, Україна, Румунія, парламент, політична партія.

Україну та Румунію поєднують тривалі в історичному часі політико-дипломатичні та культурно-духовні взаємозв'язки. Обидві держави Центрально-Східної Європи пройшли власний досвід формування національної ідентичності та державотворення в кінці XIX – на початку XX ст. Отже, в кінці XX – на початку XXI ст. вони виробили власні емпіричні моделі етнонаціональної політики, які мають як спільні, так і та відмінні риси. Цікавим є те, що діаметрально протилежно кожна країна репрезентує не одну, а дві «власні» етнічні меншини, а саме румунську та молдовську громади в Україні, відповідно, українську та русинську меншини в Румунії. В обидвох державах час від часу актуалізуються проблеми національно-територіальної автономізації угорської етнічної громади (Притисянський район в Закарпатській області та Секейський край у Трансильванії). Досить схожими є проблеми включення у громадянське суспільство представників численної ромської етнічної спільноти. Водночас Україна презентує пострадянську, транзитно-лібералізовану модель, а Румунія – представницько-парламентську модель етнонаціональної політики.

Метою статті є спроба бінарного порівняння політичного представництва етнічних меншини в Україні та Румунії. В рамках цієї мети проаналізуємо специфіку етнонаціональної структури населення; парламентської репрезентації етнічних меншин; політико-партійної структуризації міноритарних громад поліетнічних регіонів двох країн.

За результатами останніх переписів населення в Україні етнічними українцями задекларували себе близько 78%, а етнічними румунами в Румунії – близько 89%. Виходячи з методології вітчизняного географа Мирослава Дністрянського, Україну та Румунію можемо віднести до типу переважно моноетнічних держав [3, с. 59]. Беручи ж до уваги етнополітологічний концепт типології держав за етнонаціональною ознакою Романа Коршука, обидві країни маємо віднести до держав з поліетнічним складом населення [7, с. 134].

Майже половина (12 із 25) регіонів України підпадають під критерій регіонів із поліетнічним складом, при цьому 10 із 12 презентують Східну та Південну Україну. Окремо варто виділити Крим, Одеську, Чернівецьку та Закарпатську області, де поліетнічність є найбільш мозаїчною, тоді як у інших регіонах України вона зумовлена домінуванням росіян на тлі незначної кількості представників інших етнічних меншин. У Румунії більша частина країни (23 із 41 повіту (жудецу)) належить до регіонів із поліетнічним складом населення. Цікаво, що порівняно з Україною (Східна, Південна Україна та дві західні області) поліетнічні повіти компактно представляють практично всі географічні ареали Румунії, а саме Північно-Західний (Біхор, Сату Марє, Марамуреш, Селаж, Бістріца-Несеуд, Клуж), Центральний (Муреш, Харгіта, Ковасна, Алба, Сібіу, Брашов), Західний (Арад, Тіміш, Караш-Северін, Хунедоара), Південно-Західний (Мехедінць) та Південно-Східний (Ілфов, Яломіца, Келараш, Джурджу, Констанца, Тулча).

Серед мультикультурних регіонів України найбільш виділяється анексована Автономна Республіка Крим. За переписом 2001 року росіяни Криму склали понад 58%, а в м. Севастополі – 71,6%. Досить репрезентованою в Криму є етнічна меншина кримських татар (12%), білорусів (1,4%), менше – вірмен, татар та євреїв. Росіяни переважали на територіях нинішньої зони військового конфлікту, а саме в Луганській (39%) та Донецькій (38,2%) областях. На Донеччині чисельною є також грецька громада (1,4%). Росіяни представлені в Харківській (25,6%), Запорізькій (24,7%), Одеській (20,7%), Дніпропетровській (17,6%), Херсонській та Миколаївській областях (по 14,1%), м. Києві (13,1%). На Одещині проживають понад 20% росіян, а також болгар (6,1%), молдовани (5%), гагаузи (1,1%), євреї та білоруси (по 0,5%), менше – вірмени та роми. Поліетнічним регіоном України є Буковина (сучасна Чернівецька область), де 25% населення становлять представники етнічних

меншин, зокрема румуни (12,5%), молдовани (7,3%), росіяни (4,1%), менше – поляки, білоруси та євреї. На Закарпатті 19,5% населення репрезентоване етнічними меншинами, які проживають компактно, переважно в сільській місцевості. Ними є угорці (12,1%), румуни (2,6%), росіяни (2,5%), роми (1,1%), менше – словаки, німці, білоруси та євреї [11].

Найбільшою етнічною меншиною в Румунії є угорська громада (1 227 623 ос., або 6,1%). Найбільша кількість угорців проживає у повітах Харгіта (82,9%), Ковасна (71,6%), Муреш (36,4%), Сату Марє (32,7%), Біхор (24%), Селаж (22,3%), Клуж (15%) та Арад (8,5%). Варто зазначити, що порівняно з 2002 роком відсоток представників угорської етнічності знизився. Водночас представництво ромської етнічної меншини збільшилося з 535 140 ос. у 2002 році до 621 573 ос. (3%) у 2011 році. Цей факт є єдиним прецедентом у середовищі найбільших етнічних груп Румунії. Роми проживають переважно в сільській місцевості й розселені дисперсно, тобто по всій країні [21].

Чисельність української етнічної меншини Румунії знизилася з 61 098 ос. у 2002 році до 50 920 ос. (0,2%) у 2011 році. Українська етнічність традиційно репрезентує повіти Марамуреш (6,4%), Сучава (0,9%), Тіміш (0,8%), Караш-Северін (0,8%), Тулча (0,5%), Сату Марє (0,4%), Арад (0,3%) та Ботошань (0,1%). Принагідно зауважимо, що подібно до сегментації української меншини в Словаччині та Угорщині, згідно з даними останнього перепису, в Румунії також відбулося чисельне зростання представників русинської (рутенської) етноідентичності (з 257 ос. у 2002 році до 548 ос. у 2011 році) [13]. Істотно скоротилася чисельність німецької етнічної громади Румунії. Якщо у 2002 році німців налічувалося 59 764 ос. (0,27%), то у 2011 році – тільки 36 042 ос. (0,18%). Вони проживають у Західному, Північно-Західному та Центральному регіонах Румунії (повіти Арад, Тіміш, Караш-Северін, Сату Марє, Сібіу, Брашов). Серед етнічних меншин, чисельність яких є більшою за 20 тис. ос., вирізняються турки (27 698 ос.), росіяни-липовани (23 487 ос.) й татари (20 282 ос.), які переважно проживають у межах Південно-Східної Румунії (повіти Констанца й Тулча). Серби (18 076 ос.) та хорвати (5 408 ос.) проживають у межах Північно-Західного регіону (повіти Караш-Северін і Тіміш). Словаки (13 654 ос.) є мешканцями Західних і Північно-Західних ареалів країни (Селаж, Біхор, Арад і Тіміш). Етнічні громади чисельністю менше 10 тис. ос. утворюють представники таких спільнот, як болгар (7 336 ос.), греки (3 668 ос.), євреї (3 271 ос.), італійці (3 203 ос.), чехи (2 477 ос.), поляки (2 543 ос.), китайці (2 017 ос.), вірмени (1 361 ос.), чанго (1 536 ос.), македонці (1 264 ос.), інші нації (18 524 ос.) [21].

Варто зазначити, що в Румунії досить значною є частка осіб, які взагалі не задекларували своє етнічне походження, а саме 1 236 810 ос. (6,15%), тоді як у 2002 році таких було лише 1 941 ос. [21]. Очевидно, йдеться про один із сучасних ідентифікаційних трендів у європейському мультикультурному співтоваристві (космополітизм). Наприклад, у тому ж 2011 році подібна ситуація статистично зафіксована в Чеській Республіці [10, с. 318–319].

Як відомо, в Україні немає практики обов'язкового рекрутування до складу парламенту представників організацій етнічних меншин. Водночас до складу Верховної Ради України (далі – ВРУ) входять відомі лідери, репрезентанти громадських і політичних організацій етнічних меншин України. Наприклад, у структурі ВРУ VIII скликання у провладній фракції партії «Блок Петра Порошенка» були представлені лідер угорців України Василь Брензович, відомі кримськотатарські громадсько-політичні діячі Мустафа Джемілев і Рефат Чубаров. До складу фракції Опозиційного блоку входив президент Всеукраїнського єврейського конгресу Вадим Рабінович, а до складу депутатської групи «Воля народу» – президент Українського єврейського комітету Олександр Фельдман. До групи партії «Відродження» входив президент Асоціації болгар України Антон Кіссе.

У складі парламенту України VIII скликання були представлені десятки депутатів, які не є етнічними українцями. Серед депутатського складу досить значною була частка етнічних євреїв (Юхим Звягільський, Юлій Іоффе, Анатолій Гіршфельд, Борислав Розенблат, Борислав Береза, Михайло Добкін, Георгій Логвинський, Євгеній Геллер, Яків Безбах), росіян (Вадим Новинський, Євгеній Мураєв, Сергій Куніцин, Єгор Соболев), репрезентантів інших етнічних спільнот. Водночас підкреслимо, що вони не виражали етнокультурні інтереси організацій етнічних меншин України. Зокрема, Григорій Тіміш (виходець із с. Купка Глибоцького району Чернівецької області) був обраний народним депутатом від 203 округу з центром у м. Новоселиця, де компактно проживають представники румунської етнічної меншини. Він входив до фракції «Блоку Петра Порошенка» та був співголовою групи з міжпарламентських зв'язків з Румунією, а також входив до складу міжфракційних об'єднань «Буковина» та «Карпати».

Серед обраних 21 липня 2019 року народних депутатів ВРУ IX скликання є також чимало неукраїнців за походженням, які також безпосередньо не репрезентують інтереси етнічних меншин України. Це, зокрема, такі депутати від мажоритарних округів і політичних партій, як євреї за походженням Ігор Фріс (округ № 84), Вадим Рабінович (президент Всеукраїнського єврейського конгресу), Григорій Суркіс, Юлій Іоффе, вірменин Суто Мамоян («Опозиційна платформа – За життя»), Олександр Фельдман (президент Українського єврейського комітету; округ № 174), аварець Муса Магомедов (округ № 45), татарин Олександр Абдулін (ВО «Батьківщина»), грузин Давид Арахамія («Слуга народу»), росіянин Вадим Новинський (округ № 57) [6, с. 98].

Підтримавши колишнього Президента Петра Порошенка, два кандидати від кримськотатарської громади Мустафа Джемілев (6 номер) та заступник глави Меджлісу Ахтем Чийгоз (9 номер), були залучені до списків політичної партії «Європейська солідарність» і стали народними депутатами нинішнього складу парламенту. Колишній радник уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу, делегат Курултаю кримськотатарського народу Рустем Умеров пройшов до ВРУ за списками партії «Голос» (18 номер) [6, с. 99]. У виборчому окрузі № 142, який включає Арцизький, Саратський, Тарутинський райони й частини Болградського та Кілійського районів Одеської області з центром у м. Арциз, вже третій раз, тобто після виборів 2012 та 2014 років, перемогу серед дванадцяти кандидатів здобув президент Асоціації болгар України Антон Кіссе. В окрузі № 203 (частина Садгірського району м. Чернівці, Герцаївський, Глибоцький, Новоселицький та частина Сторожинецького районів Чернівецької області з центром у м. Новоселиця), де компактно проживають представники румунської етнічної громади, перемогу здобув директор Чернівецького обласного центру фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх», представник політичної партії «Слуга народу» Георгій Мазурашу. Проте він безпосередньо не представляє етнокультурні інтереси румунської або молдовської етнічної громади регіону [6, с. 99–101].

Порівняно з Україною Румунська держава виробила чіткий законодавчий формат представництва інтересів етнічних меншин у парламенті. Оновлена у 2003 році Конституція Румунії передбачає представництво етнічних меншин у вищому законодавчому органі держави. Згідно зі ст. 62 (2) організації громадян, які належать до меншин, що не можуть зібрати достатню кількість голосів для представництва в парламенті, мають право на одне депутатське місце. При цьому зазначається, що громадяни однієї етнічної меншини можуть бути представлені тільки однією організацією [15]. Отже, громадські організації етнічних меншин у контексті електоральних циклів Румунії фактично прирівнюються до політичних партій.

У верхній палаті румунського парламенту (Сенаті) представлені 9 депутатів від Демократичного Союзу угорців Румунії (керівником групи є Чеке Аттіла-Золтан) [17]. У складі нижньої Палати депутатів Румунії серед семи депутатських груп виділяються парламентська група депутатів-угорців (21 депутат на чолі з керівником Короді Аттілою) та парламентська група національних меншин (17 депутатів, очолюваних представником вірмен Румунії Варужаном Памбукчаном [16].

Зазначимо, що чисельність представників від організацій етнічних меншин у Палаті депутатів Румунії до парламентської каденції 2004–2008 років постійно збільшувалася. За результатами перших парламентських виборів 1990 року були представлені 12 депутатів від організацій етнічних меншин (ромів, вірмен, греків, болгар, українців, сербів, поляків, словаків і чехів, росіян-липован, німців, татар і турків). У 1992 році до цієї когорти долучився представник від італійської меншини, у 1996 році – єврейської та албанської, у 2000 році – хорватської, македонської та русинської етнічних громад Румунії [18, с. 19]. Таким чином, у депутатських каденціях 2000–2004 та 2004–2008 років у структурі парламентської групи національних меншин були представлені 18 депутатів.

Варто зауважити, що в рамках парламентських каденцій 2008–2012 років (відсутні македонці та хорвати) та 2012–2016 років (відсутні болгари та італійці) були представлені по 16 депутатів від організацій етнічних меншин Румунії. В складі нинішньої депутатської каденції порівняно з 2000–2008 роками (18 депутатів) відсутня організація Демократичного Союзу татар, турко-мусульман Румунії (Uniunea Democrată a Tătarilor Turco-Musulmani din România). Причиною цього стали амбіції лідерів, внутрішньо-організаційні непорозуміння та подання двох списків, які були відхилені Центральним Виборчим Бюро напередодні виборів 2016 року. Через подібну ситуацію протистояння між колишнім депутатом Іоном Марочком та проводом Союзу українців Румунії тоді ризикувала залишитися без представництва й українська етнічна громада Румунії.

Порівняно з Румунією та іншими країнами Центрально-Східної Європи (Польща, Словаччина, Угорщина) українське законодавство також не передбачає нормативно-правових підстав для створення регіональних та політичних партій етнічних меншин. Акцентувавши увагу лише на списку зареєстрованих політичних партій України, можемо вирізнити низку політичних сил, які апелюють до виключно групових інтересів етнічних меншин України та окремих регіонів країни [2]. Це, зокрема, політичні сили, які орієнтуються на етнічних росіян і російськомовний електорат, а саме Слов'янська партія (зареєстрована 10 червня 1993 року), політичні партії «Союз» (11 червня 1997 року), «РУСЬ» (30 вересня 1998 року), «РУСЬ ЄДИНА» (5 червня 2003 року). Політичні організації «КМКС «Партія угорців України»» (17 лютого 2005 року), Демократична партія угорців України (24 березня 2005 року) та Українська Галицька партія (14 серпня 2014 року), представлені в органах місцевого самоврядування Закарпаття та Галичини (Львівська, Тернопільська та Івано-Франківська області) за результатами виборів 25 жовтня 2015 року. Зовсім новими й майже невідомими своєю публічною активністю є партійні проекти «Партія поляків України» (6 жовтня 2014 року), «Циганська партія України» та «Грузинська партія України» (22 січня 2016 року).

Зауважимо, що громадські лідери, представники російської етнічної меншини впродовж 1990-х та 2000-х років проявляли найбільшу активність у створенні різноманітних політичних сил під час парламентських і місцевих виборів, що орієнтувались на офіційну двомовність та ширшу інтеграцію з Російською Федерацією. Зокрема, у своїй передвиборчій агітації лідер Слов'янської партії Олександр Базилюк (до червня 2010 року) відверто орієнтувався саме на російськомовний електорат. У червні 2002 року через об'єднання

партії «За Русь єдину» та партії «Російсько-український союз» була створена політична партія «Руський блок» (головою є Геннадій Басов). На виборах 2002 року ця політична сила здобула високий рейтинг в Автономній Республіці Крим. У 2006 році на місцевих виборах у Криму був створений блок «За Януковича» в складі «Партії регіонів» та партії «Руський блок», який набрав 34% голосів виборців. В березні 2010 року через об'єднання низки організацій росіян у Криму був створений Всекримський рух «Русское Единство», а 12 серпня Міністерство юстиції України зареєструвало політичну партію «Русское Единство» [5, с. 111–112]. Можна припустити, що політико-партійна структуризація російської громади Криму стала одним із чинників анексії цього регіону Російською Федерацією у 2014 році.

Представницьким органом кримськотатарського народу з 1991 року є Меджліс, який не зареєстрований як політична або громадська організація (у 2016 році Меджліс визнаний екстремістською організацією в Російській Федерації – М. З.). Опозиційна до Меджлісу партія «Мілли Фірка» у травні 2010 року в м. Сімферополі на VI Конференції прийняла програму «Кримські татари. Стратегія XXI століття», в якій було поставлено за мету створити власну державність. У 2000-х роках у Криму фіксувалися окремі прояви діяльності міжнародної ісламської партії «Хізб-ут Тахрір аль Ісламі» (Ісламська партія визволення). Нині функціонує двомовний (українська та російська мови) веб-сайт цієї організації в Україні.

Варто зауважити, що найбільш успішною етнічною меншиною в контексті політико-партійної структуризації та відповідного лобіювання своїх групових інтересів на регіональному рівні є угорці України. На базі Товариства угорської культури Закарпаття (угорською мовою “КМКСЗ”, тобто “Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség”), яке діє ще з 1989 року, створена мережа політичної партії «КМКС «Партія угорців України»». Впродовж березня 1998 року – квітня 2002 року її очільником був закарпатський лідер-радикал, экс-депутат ВРУ Мікловш Ковач. Саме з його діяльністю пов'язується ідея лобіювання так званого Притисянського району, де компактно проживають угорці. У парламенті VIII скликання цю політичну силу представляв більш поміркований Василь Брензович, який у своїй передвиборчій програмі також просував ідею адміністративно-територіального реформування Закарпатської області з виділенням Притисянського району [9]. Напередодні місцевих виборів у 2015 році лідери КМКС (Василь Брензович) та Демократичної партії угорців (Ласло Зубанич) підписали угоду про співпрацю з визначенням 50% квот від кожної організації до Закарпатської обласної ради та міських рад і найбільш авторитетних кандидатів на місцях [5, с. 395–396]. У результаті обидві політичні сили мають оптимальну репрезентацію у Закарпатській обласній раді, районних, міських і сільських радах, де компактно проживають угорці. Представник КМКС Йосип Борто є першим заступником голови Закарпатської обласної ради, а Віктор Мікулін був заступником голови Закарпатської обласної державної адміністрації (25 січня 2016 року – 22 липня 2019 року).

Цікаво, що спроби політико-партійного структурування відбувалися і в середовищі русинського автономістського руху на Закарпатті. В березні 1992 року в особі лідера Василя Зайця про себе заявила політична сила під назвою «Подкарпацька республіканська партія», яка у своєму статутному документі задекларувала, що «виходить із інтересів всіх народів Подкарпацької Русі» [12]. В її діяльності проглядалася реанімація русофільського напрямку, захоплення ідеями панславізму та проектування майбутнього краю за прикладом Швейцарії. На початку 1995 року організаційно структурується Християнсько-демократична партія Закарпатської Автономної Республіки (головою є Петро Годьмаш). Наприкінці серпня 2002 року лідери русинського руху (о. Димитрій Сидор, Михайло Шарга, Михайло Алмашій та інші) провели в Мукачеві установчі збори задля створення партії «Підкарпатська Русь України» (головою є Микола Буряк). Втім, через відсутність конкретної соціаль-

ної бази, фінансової підтримки, гостру конкуренцію між лідерами думок у громадському середовищі Закарпаття русинські партійні проекти втратили свій потенціал [4, с. 70].

Акцентуючи увагу на Румунії, відзначаємо, що угорці як репрезентанти найбільшої етнічної меншини держави, крім парламентського Демократичного Союзу угорців Румунії (Uniunea Democrată Maghiară din România, 25 грудня 1989 року), представлені двома автономістичними політичними силами, а саме Угорською громадянською партією (Partidul Civic Maghiar, 14 березня 2008 року) та Угорською народною партією Трансильванії (Partidul Popular Maghiar din Transilvania, 15 вересня 2011 року). Попри загалом провладну та помірковану позицію, 8 січня 2018 року Демократичний Союз угорців Румунії разом із двома названими автономістичними силами в м. Клуж-Напока підписав угоду про співпрацю в рамках домагання національно-територіальної автономії Секейського краю (більша частина повітів Харгіта, Ковасна та Муреш). Згодом, у березні, в м. Тиргу Муреш відбулася трьохтисячна демонстрація етнічних угорців із вимогою надання регіональної автономії. Втім, 11 квітня 2018 року Палата депутатів відхилила законопроект Демократичного Союзу угорців Румунії про створення автономного Секейського краю як такий, що має на перспективі дублювання діяльності органів державної влади у регіоні.

Варто нагадати, що Секейська автономія була самостійно проголошена 5 вересня 2009 року в м. Одорхею-Секуєск представниками місцевих органів влади [1, с. 24]. Значну роль в автономістичному русі відіграє постать лідера трансильванських угорців, незалежного депутата Європарламенту Ласло Текеша. Ідею широкої угорської автономії тривалий час просувають такі громадсько-політичні утворення, як Секейська Національна Рада (Consiliul Național Secuiesc, 16 жовтня 2003 року), Національна Рада угорців Трансильванії (Consiliul Național al Maghiarilor din Transilvania, 13 грудня 2003 року) та Рада угорської автономії Карпатського басейну (Consiliul Autonomiei Maghiare din Bazinul Carpatic, 16 червня 2004 року).

Ромська етнічна меншина Румунії, представлена в Палаті депутатів партією ромів «Про-Європа» (Partida Romilor "Pro-Europa", 3 квітня 1990 року), в громадсько-політичному аспекті є надзвичайно сегментованою. Зокрема, вже у 1990 році розпочали діяти відразу шість ромських громадсько-політичних організацій, таких як Демократичний Союз ромів Румунії (Uniunea Democrată a Romilor din România), Об'єднання ромів Бухареста (Societatea Romilor din București), Єдина Демократична партія ромів, рударів і лаутарів Румунії (Partidul Unit Democrat al Romilor, Rudarilor, si Lăutarilor din România), Партія циганів Румунії (Partidul Țiganilor din România), Християнсько-демократична партія ромів Румунії (Partidul Democrat Creștin al Romilor din România), Ліберально-демократичний Союз ромів Румунії (Uniunea Libera Democratică a Romilor din România).

У 1992 році про себе заявив Генеральний Союз ромів Румунії (Uniunea Generală a Romilor din România), у 1996 році – Союз ромів (Uniunea Romilor), Спільнота ромського етносу Румунії (Comunitatea Etniei Rromilor din România) та Союз ромів повіту Констанца (Uniunea Rromilor Județul Constanta), у 2000 році – Християнський центр ромів Румунії (Centrul Creștin al Romilor din România), у 2004 році – Альянс за єдність ромів (Alianța pentru Unitatea Romilor) [14]. Партія демократичного альянсу ромів (Partidul Alianța Democrată a Romilor, 17 вересня 2014 року) була зареєстрована за подання Доріна Чоаба, сина відомого Флоріна Чоаба (1954–2013 роки), який у 1997 році проголосив себе «королем всіх ромів світу». На президентських виборах у 2014 році ромська партія підтримувала соціал-демократів Віктора Понту. Водночас політична участь ромів зосереджена у вузькому колі харизматичних лідерів, які представляють окремі групи інтересів через субполітичні організації в ромських громадах Румунії. Ромський електорат використовується в політичній боротьбі,

а лідери, які досягли успіхів у публічній політиці, інтегруються в румунське суспільство, прагнучи не демонструвати власне ромське походження [14].

Зауважимо, що серед громадсько-політичних організацій етнічних меншин (особливо під час виборів 1996, 2000 та 2004 років – М. З.) точилася жвава конкуренція за політичне представництво в парламенті. Лідером у цьому стала італійська спільнота, яка на виборах 1996 року була розмежована на сім організацій. Менше конкурували роми, болгары та греки (по чотири організації); хорвати, македонці та турки (по три організації); албанці, поляки, чехи й словаки та українці (по дві організації). Одну громадську організацію традиційно на виборах представляли вірмени, євреї, німці, татари, серби, росіяни-липовани та русини [20, с. 26–51].

Принагідно також відзначимо, що на місцевих виборах 6 червня 2016 року Демократичний Союз угорців Румунії (4 місце після Соціал-демократичної, Національної ліберальної партій та Альянсу лібералів і демократів) здобув 5 мандатів голів повітових рад, 95 мандатів депутатів повітових рад, 195 мандатів примарів (голів місцевих громад), 2 284 мандатів депутатів міських і сільських рад. Угорська народна партія Трансильванії має 6 мандатів у повітових радах та 207 мандатів депутатів міських і сільських рад. Угорська громадянська партія має 6 місць у повітових радах, 13 мандатів голів громад і 158 місць у місцевих радах. Демократичний Форум німців Румунії має 10 місць у повітових радах, 5 мандатів голів громад і 81 мандат у місцевих радах [19]. Меншу кількість депутатських мандатів отримали ромські організації, такі як Партія ромів «Про-Європа» (Partida Romilor “Pro-Europa”), а саме 1 голову громади та 143 місцеві депутати; Партія демократичних ромів (Partidul Romilor Democrată, PRD), а саме 10 депутатів; Демократичний Альянс ромів (Partidul Alianța Democrată a Romilor), а саме 4 депутати; Альянс за об’єднання ромів (Alianța pentru Unitatea Rromilor), а саме 3 депутати в місцевих радах [19].

Демократичний Союз словаків та чехів Румунії отримав 1 мандат голови місцевої ради та 23 депутатів, а Товариство росіян-липован Румунії – 1 очільника громади та 15 місцевих депутатів. Низка організацій етнічних меншин також отримала мандати на рівні місцевих рад, а саме Союз українців Румунії (14 депутатів); Союз сербів Румунії (13 депутатів); Демократичний Союз татарів, турко-мусульман Румунії (11 депутатів); Союз болгар Банату Румунії (4 депутати); Виборчий Альянс «Союз за Кодля – Форум німців» та Культурний Союз русинів Румунії (по 3 депутати); Союз хорватів Румунії та Союз поляків Румунії «Дом Польські» (по 2 депутати) [19]. Таким чином, не представленими в органах місцевого самоврядування залишилися організації італійців, греків, євреїв, вірмен, турків, албанців і македонців.

Підбиваючи підсумки, можемо констатувати, що окреслені контури політичного представництва етнічних меншини України та Румунії мають низку спільних і відмінних рис. До спільних рис можна віднести загальну тенденцію до скорочення чисельності населення в обидвох країнах; етнонаціональну структуру населення, яка розмежована на домінуючу етнічну групу та представників етнічних меншин (обидві країни можна віднести до переважно моноетнічних або країн з поліетнічним складом населення). До відмінних рис відносимо неоднотипний формат регіонів з поліетнічним складом через політико-історичні особливості формування національних держав (в Україні в 10 з 12 регіонів домінує російська етнічна громада; в Румунії в 7 з 23 поліетнічних регіонів домінує угорська етнічна меншина); відсутність парламентського представництва організацій етнічних меншин в Україні та побудова чіткої представницько-парламентської моделі етнополітики в Румунії; можливість представництва етнічних меншин на рівні місцевого самоврядування через

мережу громадсько-політичних організацій та регіональних партій в Румунії, а також відсутність такої практики (за винятком угорців Закарпаття) в Україні.

Таким чином, враховуючи досвід інституційних та діяльнських векторів етнополітики Румунії, можемо рекомендаційно зауважити, що в найближчій перспективі в Україні варто забезпечити чітку нормативно-правову основу етнонаціональної політики з Концепцією державної етнонаціональної політики та оновленим Законом «Про національні меншини в Україні». Український законодавець має переглянути норму про доцільність партійно-політичної структуризації етнічних меншин на регіональному рівні.

Список використаної літератури

1. Баринов И.И., Пантин В.И. Политика по отношению к национальным меньшинствам в Словакии и Румынии на рубеже XX – XXI вв. *Человек. Сообщество. Управление*. 2016. Т. 17. № 4. С. 19–30.
2. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 18 січня 2017 року / Департамент державної реєстрації та нотаріату. URL: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiui (дата звернення: 20.09.2019).
3. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики : монографія. Львів : Літопис ; Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 490 с.
4. Зан М.П. Неорусинство на Закарпатті як латентний фактор дезінтеграційної загрози єдності українського етнонаціонального простору. *Стратегічні пріоритети. Серія «Політика»*. 2017. № 1 (42). С. 62–71.
5. Зан М.П., Остапець Ю.О. Парламентське представництво національних меншин Румунії: політична практика та досвід для України. *Україна – Румунія – Молдова: історичні, політичні та культурні аспекти взаємин у контексті сучасних європейських процесів* : збірник наукових праць / за заг. ред. А.М. Круглашова. Чернівці : Букрек. 2011. Т. IV. С. 98–116.
6. Зан М.П. Політичне представництво етнічних меншин України у контексті парламентської виборчої кампанії 2019 року. *Актуальні наукові дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 13–14 вересня 2019 року). Одеса : ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2019. С. 98–103.
7. Коршук Р.М. Етнополітологія : навчальний посібник. Київ : Алерта. 2011. 200 с.
8. Остапець Ю.О. Електоральна поведінка та представництво в органах влади угорської громади Закарпаття. *Гілея*. 2016. Вип. 113. С. 392–397.
9. Передвиборна програма кандидата у народні депутати України Брензович Василя Івановича від «КМКС» Партії угорців України. 2 с.
10. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть : навчальний посібник / упоряд. М. Лендьял. Ужгород : Ліра, 2016. 464 с.
11. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року / Державний комітет статистики. Всеукраїнський перепис населення 2001. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality> (дата звернення: 12.11.2018).
12. Статут Подкарпацької Республіканської Партії (ПРП). *Республіка*. 1992. № 2. С. 2.
13. Al doilea raport periodic prezentat de Guvernul României către Secretarul General al Consiliului European în baza Articolului 15 al Cartei Europene a Limbilor Regionale sau Minoritare. 272 p.

14. Bleahu A., Frunzaru V. Participarea politică a romilor din România. *Romani CRISS. Centrul Romilor pentru Intervenție Socială și Studii*. URL: <http://www.romanicriss.org/PDF/participare%20politica%20romi.pdf> (дата звернення: 20.09.2019).
15. Constituția României. *Cameră Deputaților*. URL: <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=339> (дата звернення: 18.09.2019).
16. Grupul parlamentar al minorităților naționale. *Camera Deputaților*. URL: http://www.cdep.ro/pls/parlam/structura2015_gp?idl=1&idg=7 (дата звернення: 18.09.2019).
17. Grupul parlamentar al Uniunii Democrate Maghiare din România. *Parlamentul României. Senat*. URL: <https://www.senat.ro/ComponentaGrupuri.aspx?Zi&GrupID=ec108697-5212-442b-830e-c289b9b6fd36> (дата звернення: 18.09.2019).
18. Mictat G. Experiența României în dreptul minorităților până la alegerea lui Klaus Iohannis ca președinte al românilor. *Revista Inovația Socială*. 2015. Anul 7. Nr. 2 (iunie-decembrie). 42 p. URL: <http://www.inovatiасociala.ro/wp-content/uploads/2018/03/2015-7-2-Mictat.pdf> (дата звернення: 19.09.2019).
19. Rezultate finale 5 iunie 2016. *Biroul Electoral Central. Alegeri pentru Autoritățile Administrației Publice Locale 2016*. URL: <http://www.2016bec.ro/rezultate-finale-10-06-2016/index.html> (дата звернення: 20.09.2019).
20. Székely I.G. Representarea politică a minorităților naționale în România / The political representation of national minorities in Romania. *Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România / Working Papers in Romanian Minority Studies / Műhelytanulmányok a Romániai Kisebbségekről*. 2009. Nr. 20. Cluj-Napoca : Institutul pentru studierea problemelor minorităților naționale, 2009. 120 p.
21. Volumul II: Populația stabilă (rezidentă) – Structura etnică și confesională. *Institutul Național de Statistică. Recensământul populației și al locuințelor*. URL: <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala> (дата звернення: 12.11.2018).

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE POLITICAL REPRESENTATION OF ETHNIC MINORITIES IN UKRAINE AND ROMANIA

Mykhaylo Zan

*Uzhhorod National University, Faculty of Social Sciences,
Department of Political Science and Public Administration
University str., 14, 88016, Uzhhorod, Ukraine*

According to the typology of the states by ethnicity, Ukraine and Romania are predominantly mono-ethnic or countries with multi-ethnic population. In Ukraine, ethnic minorities are over 22% and in Romania – over 11%. In Ukraine, the multi-ethnic regions are Crimea, Odessa, Chernivtsi and Zacarpattia. The regions of Southern and Eastern Ukraine are also multi-ethnic, but with a dominant proportion of Russian ethnic identity representatives. The Central, North-West and West regions of Romania are inhabited by representatives of ethnic communities, in particular Hungarians, Romani people, Ukrainians and Germans.

In the context of democratic transit Ukraine has established post-Soviet, transit-liberalized empirical model of ethno politics, along with that Romania has formed the representative-parliamentary model. Within the framework of Ukrainian ethno-national policy, all persons who do not have Ukrainian ethnic identity are recognized as representatives of ethnic (national) minorities. Instead of this, in Romania, minorities are recognized by the state on the basis of self-organization of ethnic groups within NGOs. The functions of the latter in the context of the electoral process are equated with political parties and participate in electoral campaigns, both at the state parliament level and the local self-government bodies as well.

There is no practice of positive discrimination in Ukraine regarding the representation of compact

ethnic communities in the parliament of the state. At the same time, a number of leaders of national-cultural organizations were / are represented in the Verkhovna Rada of Ukraine: Jews – Vadim Rabinovich and Oleksandr Feldman, Crimean Tatars – Mustafa Dzhemilev and Refat Chubarov, Romanian – Ion Popescu, Hungarian – Brenzovics László, Bulgarian – Anton Kisse and others. Romania represents the parliamentary model of ethnic community representation. In particular, 9 members of the Democratic Union of the Hungarians of Romania (leader – Cheke Attila-Zoltan) are represented in the Senate. The Romanian House of Deputies includes the Hungarian Parliamentary Group (21 members headed by Korodi Attila) and the Parliamentary Group of National Minorities (17 members headed by Armenian representative Varujan Pam-bukchan) among seven parliamentary groups.

During the 1990s – 2000s pro-Russian political parties in Ukraine were active. Currently, the most successful at the regional level are the political organizations of the KMKSZ “Party of Hungarians of Ukraine” (leader – Brenzovics László) and the Democratic Party of Hungarians of Ukraine (leader – Zubánics László). In the 1990s – early 2000s attempts were made to form a political party in the Zacarpathian region on a Rusyn-based ethnic-cultural basis. Political parties of Poles, Romani people and Georgians are only nominally represented in the state-registered documentation. The most numerous minorities in Romania, in addition to the Democratic Union of the Hungarians of Romania, is also represented by autonomous political forces – the Hungarian Civic Party and the Hungarian People’s Party of Transylvania. The Szekler National Council, the National Council of the Hungarians of Transylvania and the Hungarian Autonomous Council of the Carpathian Basin are also represented in the Székely Land of Romania. At the level of self-government bodies the “Pro-Europe” Roma Party, the Democratic Roma Party, the Democratic Roma Alliance and the Roma Union are active also.

Key words: ethnic minority, political representation, Ukraine, Romania, parliament, political party.

УДК 343.326:327.88:316.774

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.15>

TELEGRAM ЯК НОВА МЕДІЙНА ПЛАТФОРМА ДЛЯ «ІСЛАМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ»

Олександр Кореньков

*Східноукраїнський національний університету імені Володимира Даля,
кафедра політології та міжнародних відносин
пр. Центральний, 59-а, 93400, м. Сєвєродонецьк, Луганська область, Україна*

Публічність була й залишається однією з обов'язкових умов тероризму. Без публічності, широкого висвітлення мотивів і причин, трансляції широким верствам населення терористичний акт втрачає одну зі своїх ключових переваг перед іншими силовими засобами політичного протистояння. Без публічності тероризм не настільки страшний, отже, не настільки впливовий, тому від самого початку ери політичного тероризму, з перших вибухів анархістів-терористів у кінці XIX сторіччя медіа відігравали важливу роль в утвердженні та поширенні тероризму як практики, методу політичної боротьби. Від перших газет, радіо, телебачення до Інтернету медіа допомагали терористам трансливати свої меседжі іншим. Однак з появою соціальних медіа терористи отримали раніше небачений за силою та впливовістю інструмент пропаганди. Тепер вони можуть рекрутувати, надихати та навчати тисячі своїх прихильників по всьому світі в режимі реального часу та безперервно. Однак не менш вражаючою за майстерність у роботі із соціальними медіа є те, наскільки швидко терористи адаптуються до нових умов та зміни правил. У відповідь на заборони та обмеження для одних соціальних медіа вони знаходять нові, не менш потужні канали комунікації. Одним із прикладів такої адаптивності є масова міграція медіаресурсів терористичної організації «Ісламська держава» з таких соціальних медіа, як Twitter та Facebook, до Telegram. Задля вивчення причин переходу медіаресурсів терористів на Telegram, визначення структури поширення терористами інформації через це соціальне медіа впродовж 26 днів було проаналізовано більше 8,5 тис. повідомлень, опублікованих на 15 російськомовних каналах у Telegram. Результати дослідження продемонстрували, що терористи в Telegram для поширення власних ідей використовують багаторівневу складну систему з різним ступенем відкритості. Головний акцент в інформаційній діяльності терористів в Telegram робиться не на охопленні якомога більшої аудиторії, а на побудові гнучкої та надійної структури, яка може бути швидко відновлена в разі видалення одного чи декількох її складових елементів. Використання отриманих результатів дасть змогу більш ефективно протидіяти пропаганді терористів у Telegram та на інших відкритих медіаплатформах.

Ключові слова: тероризм, ISIS, терористична організація, Telegram, пропаганда, соціальні мережі.

Вступ. Терористичні організації активно використовують соціальні мережі для комунікації зі своїми цільовими аудиторіями та пропаганди своїх ідей та поглядів. Використання цих засобів комунікації дає змогу терористам охопити без залучення значних коштів велику аудиторію. Згідно з Рафаелло Пантуччі, що є експертом із боротьби з тероризмом лондонського Королівського інституту об'єднаних служб, поява соціальних медіа кардинально змінила саму природу взаємовідносин між терористами та медіа. На відміну від терористів минулого, які використовували ЗМІ для поширення власних ідеологічних чи програмних меседжів, де насильство відігравало роль тригера та виконувало функцію привернення уваги, сучасні терористичні організації використовують насильство вже як головний меседж [1].

Умовно роль соціальних медіа в терористичній діяльності можна розділити на комунікаційну та операційну складові [2]. Комунікаційна складова включає вербування нових членів, спілкування з прихильниками та діючими членами організації, пропаганду поглядів. Операційна складова може включати як координування та планування терористичних атак, так і виконання за допомогою соціальних медіа та спеціальних додатків актів агресії в Інтернеті (наприклад, поширення вірусів, незаконне отримання доступу до персональних сторінок користувачів чи офіційних сайтів державних установ, провокування паніки через поширення неправдивих повідомлень). Особливе значення соціальні медіа відіграють у діяльності терористичної організації «Ісламська держава». Ця організація стала прикладом того, наскільки сучасні медіа можуть стати небезпечними в руках терористів. Значення соціальних медіа для ІД може продемонструвати той факт, що на піку своєї активності у 2015 році терористи в день публікували до 40 повідомлень різного характеру: від 20-хвилинних відео до брошур та аудіозаписів різними мовами [3].

Така активність терористів не могла не викликати протидію з боку найбільших гравців на ринку соціальних медіа. У 2016 році Twitter опублікував звіт, за якого лише за 2015 рік з ресурсу було видалено 360 000 акаунтів, пов'язаних із терористами [4]. У 2017 році вперше представники медіагігантів Facebook, Microsoft, Twitter та YouTube зібралися на “The Global Internet Forum to Counter Terrorism” для того, щоб обговорити небезпеку, яку для відкритості соціальних медіа несуть терористи, та визначити можливі спільні дії з попередження цієї загрози. Учасники форуму визначили за мету «порушення спроможності терористів використовувати Інтернет для просування своїх ідей» [5]. У відповідь на досить ефективні та скоординовані дії медіагігантів терористи ІД активно шукають інші платформи для продовження та розширення своєї пропагандистської діяльності. Однією з таких платформ став Telegram.

Метою статті є виявлення особливостей та побудови структури поширення інформації про діяльність терористичної організації «Ісламська держава» на російськомовних каналах у Telegram.

Завданнями статті є збирання та аналізування наявної інформації, її класифікація за вибраними критеріями, побудова відповідно до результатів аналізу висновків та рекомендацій.

Дослідженню питання використання соціальних медіа терористами приділяли уваги такі іноземні автори, як Люк Бертам [2], Брендан Коєнер [3], Гарлін Гамбір [14], Джонатан Морган та Дж.М. Бергер [15]. Окремо темі активності терористів ІД в Telegram свої дослідження присвятили Беннет Кліфорд [16], Теодор Мітев, Ахмад Шехабат, Яхья Алзоубі [17], Ен Спекхар та Ахмед Яйла [18]. Використання Telegram для поширення підроблених документів як елементу виклику інформаційній безпеці України у своїй роботі «Інформаційна безпека України: правове гарантування та реалії забезпечення» досліджує Андрій Грубінко [19]. Роль соціальних медіа та Інтернету в процесі розростання терористичної загрози як фактор міжнародної політики досліджує Володимир Канців [20]. Аналіз ролі ЗМІ як резонатора для поширення й підсилення психологічного та інформаційного впливу, який справляє на суспільство теракт, а також характеристику самої цільової аудиторії тероризму наводить Тетяна Білецька [21].

Для дослідження було використано **метод** аналізу публікацій на російськомовних каналах в Telegram, через які поширювалась інформація про терористів та їхню діяльність, а також велася пропаганда ідей та поглядів терористів «Ісламської держави». Наприкінці роботи наведено рекомендації щодо ефективності окремих заходів боротьби проти діяльності терористів ІД в Telegram.

Результати дослідження. Як зазначають розробники, Telegram – це швидкий та захищений додаток для обміну повідомленнями. Додаток працює на спеціальному хмарному сервері, що надійно зашифровує весь трафік. Спеціально для додатку був розроблений горизонтально масштабований протокол, що дає йому змогу працювати швидко та надійно. Користувачі Telegram можуть поширювати необмежену кількість контенту, обмінюючись відео, фотографіями, аудіозаписами тощо. Додаток пропонує принаймні чотири різноманітні варіанти прямої комунікації між користувачами, такі як секретні чати «один на один»; можливість дзвонити; групи, які можуть об'єднувати до 200 000 осіб; сторінки («канали»), які дають змогу публікувати необмежену кількість повідомлень. Як зазначають розробники, перехопити інформацію з кожного з цих каналів комунікації неможливо. Сервери додатку розташовані в різних державах, що забезпечує їх від впливу однієї юрисдикції [6].

Такі характеристики Telegram, як відкритість, відсутність спеціальних обмежень для реєстрації та високий рівень шифрування повідомлень, роблять з нього дуже зручний та ефективний канал комунікації. Інші якості Telegram, наприклад його швидкість, простота функціоналу, можливість публікувати будь-які типи контенту (від текстових повідомлень до відео та файлів), зробили з нього популярний канал поширення інформації [6]. Не дивно, що багато терористичних організацій перейшли на використання саме Telegram як основного засобу комунікації та поширення пропаганди. Telegram для iPhone з'явився 14 серпня 2013 року, а для Android – 20 жовтня 2013 року. Тривалий час цей новий додаток залишався поза увагою терористів не в останню чергу через доступність інших популярних ресурсів, таких як Facebook та Twitter. Однак запровадження нових правил та обмежень на зазначених ресурсах змусило шукати альтернативи. У 2015 році на ресурсах, пов'язаних з ІД, було поширено інформацію з переліком 32 соціальних мереж та додатків, які можуть використовуватися для комунікації з різним ступенем безпеки [7]. У цьому переліку Telegram був визначений як безпечний для використання. Однак спочатку платформа використовувалась як допоміжний інструмент. Як зазначалося в інструкції, опублікованій на одному з прихованих каналів терористів, «Telegram не є засобом для «давати» (пропаганди) до всіх мусульман та Заходу. Ніхто не зможе потрапити на ваш канал, окрім прихильників та тих, хто вже знає правду <...> Навряд ви знайдете когось з широкої аудиторії, хто піде за вами. Саме тому наша головна платформа для давати там, де ми знайдемо таку широку аудиторію. Це в першу чергу Twitter та Facebook» [8].

У 2016 році дослідник Ніко Пруча звертав увагу на важливу роль Telegram як координаційної платформи для інформаційної політики терористів. Робота з цією платформою концентрувалася на:

- поширенні через Telegram пропаганди терористів із закликами до прихильників завантажувати її на інші, публічні платформи та сайти, тобто тоді Telegram був скоріше мережею для поширення контенту для публікації на більш популярних відкритих ресурсах;
- обміні та поширенні посилань на публічні аккаунти терористів на більш популярних ресурсах, таких як Twitter, Facebook, YouTube [9].

У ЗМІ також почали з'являтися повідомлення про використання Telegram терористами для підготовки нападів в різних країнах світу, наприклад нападів у Парижі [10] та Туреччині [11]. Саме через Telegram відбувалося вербування членів ІД та поширення новин від офіційного агентства «Аmaq Agency». Через Telegram та Threema, що є іншим зашифрованим сервісом, спілкувалися терористи, які влаштували теракти на Шрі-Ланці у квітні 2019 року [12].

Про ключову роль Telegram свідчать результати проведеного Беннетом Кліффордом та Хелен Пауелл, що є експертами Програми з екстремізму Університету Джорджа Вашингтона, дослідження 636 каналів, пов'язаних з терористами [13]. Аналізуючи впродовж 16 місяців 38 498 різноманітних повідомлень на каналах терористів, дослідники дійшли висновку, що сьогодні англомовні прихильники ІД використовують набір функцій Telegram для спілкування з однодумцями по всьому світі, поширення інформації та передачі навчальних матеріалів для підготовки та скоєння терористичних атак. Варто також зазначити, що результати, отримані дослідниками на базі аналізу такої великої кількості інформації підтверджують висновки, зроблені в моєму дослідженні. Наприклад, автори дослідження виділяють п'ять основних типів каналів, які використовуються в Telegram терористами, а саме форум, канал-заклик, навчальний, основний та розподільний. Терористи використовують три основні тактики збереження своєї мережі Telegram, а саме поширення перехресних та закритих посилань, використання обміну файлами всередині секретних груп та дотримання основних правил кібербезпеки. Як контрзаходи для захисту від обмежень платформи терористи використовують «сірі» медіа, які маскуються під новинні ресурси, поширюють інструкції та навчальні матеріали, зокрема про збереження анонімності та захисту від переслідування правоохоронцями.

Адміністрація платформи намагається протидіяти використанню Telegram терористами. Був започаткований спеціальний проєкт «ISIS Watch», який відслідковує та блокує канали й ботів, пов'язаних з терористами. Лише за один місяць, а саме травень 2019 року, завдяки роботі проєкту було заблоковано 8 291 каналів та ботів, пов'язаних з терористами [22]. Загальна кількість каналів та ботів, заблокованих через зв'язки з терористами з 2016 року, перевищує 200 000. Однак ця політика, як засвідчують результати мого дослідження, неефективна.

Створений російським програмістом Павлом Дуровим Telegram особливу популярність отримав саме в середовищі російськомовних користувачів. Він став активно використовуватися в Росії в умовах запровадження жорстких обмежень в Інтернеті щодо свободи слова. Судові справи щодо розміщення забороненого контенту в найбільш популярних соціальних мережах в Росії, а саме ВКонтакте та Однокласники, сприяли міграції користувачів у Telegram.

Задля визначення особливостей поширення інформації прихильниками терористичної організації «Ісламська держава» у Telegram впродовж 26 днів, а саме з 25 березня до 20 квітня 2019 року, щоденно збиралась та аналізувалась інформація про публікації на каналах в Telegram пропагандистських та інформаційних матеріалів, присвячених діяльності ІД. Для дослідження було вибрано 15 каналів, які велися російською мовою. Додатково в ході дослідження було виявлено 24 канали, які в різний час публікували інформацію про ІД, та 9 закритих каналів, посилання на які періодично публікувалися на каналах, що були вибрані для моніторингу. Для дослідження були вибрані канали, на яких в різний час публікувалися текстові повідомлення, відео, фото та інші матеріали, які інформували про діяльність «Ісламської держави». Перші канали були знайдені через пошукову систему Telegram шляхом введення в пошукову строку слів, пов'язаних з темами, які можуть бути висвітлені на каналах ІД, наприклад слів «джихад», «амак», «фуркан», «халіфат», як російською, так і англійською та арабською мовами. Таким шляхом було виявлено кілька каналів, з яких за результатами контент-аналізу було вибрано канал, що відповідав наведеним нижче критеріям. Через посилання, які періодично публікувалися на цьому каналі, було знайдено інші канали, які також були проаналізовані відповідно до визначених критеріїв та включені до моніторингу. Кожен канал для

зручності отримав спеціальний код, який складається з літери «А» та порядкового номеру в переліку. Перелік кодів та назви каналів наведені в табл. 2.

Критерії вибору каналу для дослідження такі:

- містить інформацію про діяльність ІД;
- містить посилання на канали з інформацією про ІД;
- згадується в інших каналах, пов'язаних з ІД.

Варто деталізувати, що на каналах, які досліджувалися, іноді публікувалися переліки «офіційних» або «дружніх» ресурсів. Так, 30 березня на одному з каналів було опубліковано повідомлення з переліком каналів, які є «офіційними медіа Халіфату» або каналами, які ведуть пов'язані з терористами «медіактивісти». Серед перелічених каналів були також ті, які раніше були включені автором до переліку дослідження за результатами початкового аналізу. Канал А5 (код каналу, наданий йому в ході дослідження для зручності) був визначений як «офіційний», а канали А4, А6, А8, А10 та А14 – як канали «медіактивістів». Інший перелік був також опублікований на каналі А7. У цьому переліку виявилися канали А4, А5, А6, А8, А10, А14 та А15. За умови відповідності каналу двом або більше зазначеним критеріям було сформовано базу для проведення дослідження.

За результатами аналізу публікацій на каналах весь опублікований контент був умовно розподілений на такі типи:

- фото (до цього типу належали як прості фото, фотозвіти без тексту, так і фотографії з описом; також до цього типу контенту були віднесені повідомлення, де до тексту додавалася хоча б одна фотографія, пов'язана чи не пов'язана тематично із самим текстом);
- відео (до цього типу контенту належали повідомлення, в яких були присутні виключно відео будь-якої тривалості; також сюди були віднесені файли формату gif);
- текст (повідомлення, які мали виключно текст, без фото та відео);
- аудіо (будь-які аудіозаписи, пісні, лекції тощо);
- посилання (посилання на інший канал або зовнішні ресурси, наприклад, статті в Telegraph);
- файли (переважно файли формату pdf; також сюди було віднесено архівовані файли, в яких, як правило, зберігалися фотозвіти);
- опитування (окремий тип повідомлення, який активно використовувався на каналах).

Залежно від найбільш поширеного на каналі контенту та інших характеристик всі 15 каналів були поділені на такі типи:

- трансферний канал (колір зелений у таблиці) – канал, на якому публікувалися посилання на закриті або відкриті канали й чати;
- канал-приманка (колір жовтий) – канал, метою якого привернення уваги найбільшої кількості підписників за короткий період часу або швидке переправлення на інші канали;
- новинний канал (колір синій) – канал, на якому публікуються переважно новини, майже відсутня пропаганда ІД;
- джерело (колір чорний) – закритий канал, який є джерелом для всіх інших; саме на таких каналах публікуються звіти чи відео ІД, які далі поширюються мережею через усі інші, вищезазначені канали.

Таблиця 1

Обсяг проаналізованого контенту

Кількість каналів	Кількість проаналізованих повідомлень	Період дослідження
15	8 688	25 березня – 20 квітня 2019 року

Таблиця 2

Характеристика каналів

Назва каналу	Спеціальний код	Дата створення	Термін існування (дні)	Тип каналу	Контент, який переважав на каналі	Кількість публікацій за період дослідження	Кількість підписаних користувачів
Summata Nokhla	A1	21 липня 2018 року	273	Трансферний	Аудіо/відео	764	1 232 (+12)
Пайден хьехамаш	A2	22 березня 2019 року	32	Приманка	Аудіо	855	77 (+11)
Sbornik_kanalov	A3	28 січня 2019 року	82	Трансферний	Посилання	18	1 393 (+21)
Sham Today	A4	25 березня 2019 року	26	Джерело	Фото	678	259 (+52)
Иршад	A5	17 грудня 2018 року	124	Джерело	Фото	541	266(-60)
BVNEWS	A6	18 листопада 2019 року	92	Новинний	Фото/текст	153	285 (+388)
Soffat Media	A7	18 березня 2019 року	33	Трансферний	Відео/фото	39	765 (+329)
The AnalitiQ	A8	18 серпня 2018 року	245	Новинний	Фото	1 975	2 427 (+132)
SABR	A9	21 березня 2019 року	30	Приманка	Відео	59	42(-7)
The Criminal Iraq	A10	18 серпня 2018 року	222 (вперше видалений), 23 (друге видалений)	Новинний	Фото/текст	641	599 (+361)
vesti_war	A11	9 березня 2019 року	42	Новинний	Фото/відео	1 111	1 565 (+160)
Дневник Мусульманина	A12	12 серпня 2018 року	251	Приманка	Текст	63	255 (+72)
ТОСКУЮЩИЕ ПО АЛЛАХУ	A13	21 березня 2018 року	19	Трансферний	Фото/текст	889	530 (+321)
The Latest News	A14	18 серпня 2018 року	245	Новинний	Фото	522	2 116 (+209)
Qasat Qulubukum	A15	23 грудня 2018 року	114 (вперше видалений), 4 (друге видалений)	Трансферний	Фото	380	2 608 (-480)

Окрім повідомлень, у ході дослідження було проаналізовано структуру поширення інформації мережею каналів, складено карту посилань каналів один на одного всередині мережі.

Найбільш активними є саме канали-приманки та новинні канали. Найбільшою є кількість підписників на каналах-трансферах та новинних. В середньому найдовше за всіх залишаються активними новинні канали, а найменше – канали-джерела.

Таблиця 3

Середній період життя каналу

Тип каналу	Середній час життя
Трансферний	104 дні
Приманка	104 дні
Новинний	169 днів
Джерело	75 днів

Таблиця 4

Середні показники зміни кількості підписників

Тип каналу	Середній показник зміни кількості підписників
Трансферний	+40
Приманка	+25
Новинний	+250
Джерело	-8

Таблиця 5

Перехресні посилання на каналах

Назва каналу	Код	Посилання на інші канали					
Sunnata Nokhla	A1	A8	A10	A6			
Пайден хьехамаш	A2	A11	A10				
Sbornik_kanalov	A3	A11					
Sham Today	A4	A5					
Иршад	A5						
BVNEWS	A6						
Soffat Media	A7	A6	A8	A10	A14	A15	
The AnalitiQ	A8						
SABR	A9	A2					
The Criminal Iraq	A10						
vesti_war	A11	A6					
Дневник Мусульманина	A12	A3					
ТОСКУЮЩИЕ ПО АЛЛЯХУ	A13	A4	A14	A5	A6	A7	A8
The Latest News	A14	A10	A6				
Qasat Qulubukum	A15	A8					

В середньому найбільшим приріст підписників був у новинних каналах, а найменшим – у каналів-джерел. Це пояснюється тим, що джерела є закритими каналами. Найбільше падіння спостерігалось у трансферних каналах, і воно було пов'язане з видаленням цих каналів адміністрацією Telegram.

З 15 каналів тільки чотири канали не мали посилань на інші канали в мережі. Всі інші 11 каналів в різний час посилались один на одного. Найбільше посилань розміщали трансферні канали. Вони публікували посилання переважно на новинні канали. Більшість новинних каналів взагалі не публікувала посилання на інші канали. Вони намагалися позиціонувати себе виключно як першоджерела інформації. Канали-джерела публікували посилання один на одного.

Для визначення структури поширення інформації мережею проаналізовано чотири приклади поширення по каналах інформації про операції ІД. Цікаво, що час публікації інформації в прикладах говорить про те, що першоджерелом інформації виступали не канали-джерела, як це могло здаватися логічним, а новинні канали. Саме на них вперше з'являлися фотозвіти ІД.

Залежно від повідомлень умовно структуру мережі поширення інформації ІД в Telegram можна розділити на три рівня. Перший (зовнішній) рівень складають канали-приманки та трансферні, завданнями яких є залучення за короткий час більшої аудиторії та перепрямування її далі. Потрапити на канал-приманку можна досить просто, навіть через пошукову строку в самому Telegram.

Другий рівень складають новинні канали. Безпосередньо, тобто через пошукову строку, на них важко потрапити, однак на них ведуть посилання на трансферних каналах або каналах-приманках.

Внутрішній, закритий рівень містить як канали-джерела, так і закриті групи й чати. Потрапити на них можна кількома способами.

Таблиця 6

Структура поширення інформації (зеленим виділено першоджерело)

Назва каналу	Код	Приклад 1 (3 квітня)	Приклад 2 (4 квітня)	Приклад 3 (10 квітня)	Приклад 4 (16 квітня)
Sunnata Nokhla	A1				
Пайден хьехамаш	A2				
Sbornik kanalov	A3				
Sham Today	A4	22:37		16:01	17:42
Иршад	A5	22:26		14:51	17:40
BVNEWS	A6				
Soffat Media	A7				
The AnalitiQ	A8	0:49 (4 квітня)	20:39		12:53
SABR	A9				
The Criminal Iraq	A10		20:37	13:29	15:36
vesti_war	A11	22:38	23:38		18:20
Дневник Мусульманина	A12				
ТОСКУЮЩИЕ ПО АЛЛАХУ	A13	22:51	7:49 (5 квітня)	16:01	17:57
The Latest News	A14				
Qasat Qulubukum	A15				

1) Тимчасові посилання. Час від часу на трансферних каналах публікуються посилання на закриті канали, які діють обмежений період часу, як правило, не більше доби.

2) Запит адміністратору каналу. На трансферних каналах публікуються адреси, написання на які може надати посилання на закритий канал.

3) Посилання від діючого члена. Ще одним шляхом потрапляння на закритий канал є отримання запрошення-посилання від того, хто вже присутній на цьому каналі або групі.

У ході дослідження було виявлено кілька характерних особливостей ведення пропаганди. Наприклад, для своїх підписників адміністратори деяких каналів давали можливість реклами своїх каналів. На одному каналі було опубліковано такі 8 умов для поширення посилання:

- опублікувати на власному каналі посилання на канал, на якому буде опублікована реклама (канал рекламодавця);
- відправити посилання на рекламований канал з його описом;
- не видаляти посилання на канал рекламодавця впродовж 24 годин;
- на каналі не має бути протиріч Шаріату;
- не надсилати посилання на чат групи;
- не надсилати пусті канали;
- не надсилати канали, в яких немає визначеної тематики;
- не надсилати часто блоковані канали.

Також на каналах публікуються оголошення, наприклад оголошення про набір кореспондентів на каналі А6. В оголошенні зазначено, що якщо у читача каналу є цікава публікація з теми Близького Сходу та «погодження публікації з боку адміністрації», то ця публікація може бути опублікована на каналі. Також на цьому каналі пізніше було опубліковано рекламу закритого форуму тільки для модераторів інших схожих за темами каналів.

Не менш цікавим є те, що на каналах мережі розміщується інформація про збирання матеріальної допомоги. Так, на каналі А7 було опубліковано посилання на окремий канал («Ринок Ахіра») для збирання фінансової допомоги для мешканців таборів біженців в Сирії. Схоже оголошення, без уточнень того, кому саме потрібна допомога, було опубліковано на каналі А13. Показово, що пізніше на цьому ж каналі (А13) було опубліковано фотозвіт про передачу ліків та гуманітарної допомоги мешканцям таборів біженців у Сирії, тобто прихильники ІД зуміли налагодити через Telegram механізм збирання та розподілу гуманітарної допомоги в Сирії.

Серед інших цікавих оголошень слід назвати заклик «відновити акаунти з інформаційною боротьбою в Telegram-просторі» від прихильників ІД (канал А11), оголошення про можливість реклами в Instagram та можливість отримати безкоштовні лайки (А12), оголошення про те, що один з членів ІД шукає іншого, який мешкає в Україні, а саме Миколаєві (А13).

Гумор є одним з ключових інструментів контрпропаганди проти противників ІД. Особливу увагу в мережі приділяли висміюванню прихильників організації «Хаят Тахрір аш-Шам» та критиці їхньої залежності від Туреччини. Так, на каналі А7 було опубліковано посилання на канал «Щоденник Бідлібського Бомжа», на якому розміщена принижуюча інформація про діяльність опозиційних організацій в провінції Ідліб, Сирія. На каналі А14 було опубліковано повідомлення нібито від лідера «Робітничої партії Курдистану» Оджалана, в якому висміюються моральні якості бійців «Сирійських демократичних сил». Спілкування з аудиторією є важливим елементом медіастратегії ІД. У цьому дослідженні не аналізувалися закриті групи та чати, які є важливою складовою мережі. Однак навіть аналіз відкритих каналів продемонстрував, наскільки важливими є саме двостороння кому-

нікація та отримання зворотного зв'язку від підписників. Серед інструментів зворотного зв'язку, які використовуються в мережі, варто виділити такі.

1) Боти. Для зворотного зв'язку канали активно використовують ботів. Такі боти були виявлені під час дослідження на каналах А7, А10 (бібліотека контенту та зворотній зв'язок) та А15. Через боти можна знайти додаткову інформацію, архів контенту каналу, зв'язатися з адміністратором каналу та отримати посилання на закритий канал.

2) Опитування. Відразу на декількох каналах були опубліковані короткі опитування на різні теми. Метою їхньої публікації є отримання зворотної інформації та реагування на потреби аудиторії. В опитуванні на каналі А12 були питання щодо того, який контент має частіше публікуватися на каналі. На каналі А13 було опубліковано опитування, єдиним питанням у якому було «Чи мрієте ви бути муджахідом на шляху Аллаха?». На каналі А4 було опубліковано опитування щодо ставлення читачів до чергової заяви Дональда Трампа про перемогу над ІД. Іноді метою опитування було висміювання противників. Так, наприклад на каналі А11 було опубліковано опитування з питанням «Аль-Каїда сходить з глузду?».

Висновки та рекомендації. Дослідження показало, що прихильники ІД побудували в Telegram розвинену, багаторівневу структуру, яка на постійній основ поширює інформацію про діяльність організації. Увага в діяльності цієї структури приділяється не стільки максимальному розширенню аудиторії, яку охоплює пропаганда ІД (кількісний підхід), але й створенню гнучкої та стійкої для протидії мережі, яка буде регулярно інформувати невеликі за кількістю групи прихильників (якісний підхід).

Результати дослідження також поставили питання про ефективність видалення сторінок як інструменту протидії пропаганді в Telegram. За час дослідження було видалено 10 каналів, 5 з яких вдалося відновити впродовж першого тижня (3 – в той самий день, коли їх було видалено). Наприклад, один з каналів, який було визначено як «новинний», було видалено на третій день моніторингу. Кількість підписників на час видалення сягнула 933. Вже наступного дня, 29 березня, канал було відновлено. На час другого видалення, 20 квітня, кількість підписників сягнула 599 осіб. Канал знову було відновлено вже через три години після видалення з майже 300 підписниками за першу добу. Видалення каналів також вбачається малоефективним через те, що прихильники ІД створюють величезну кількість нових каналів. За період з 25 березня по 20 квітня було виявлено 16 нових каналів, посилання на які були опубліковані на каналах, які досліджувались, тобто мережі ІД вдалося не тільки зберегти та відновити більшу частину своїх каналів, але й створити майже стільки ж нових за короткий час.

Отже, видалення сторінок не є ефективним методом боротьби проти мережі ІД в Telegram. Потрібно використовувати інші методи протидії інформаційному впливу, які б спиралися перш за все на аналіз та дослідження контексту публікацій, виявлення джерел поширення пропаганди та протидію мережі на всіх визначених у дослідженні рівнях.

Список використаної літератури

1. Ingber S. Global Effort Begins to Stop Social Media From Spreading Terrorism. *NPR*. 2019. URL: <https://www.npr.org/2019/04/24/716712161/global-effort-begins-to-stop-social-media-from-spreading-terrorism>.
2. Bertram L. Terrorism, the Internet and the Social Media Advantage. *Journal for Deradicalization*. URL: <http://journals.sfu.ca/jd/index.php/jd/article/view/63>.
3. Koerner B.I. Why ISIS Is Winning the Social Media War. *Wired*. URL: <https://www.wired.com/2016/03/isis-winning-social-media-war-heres-beat>.
4. Twitter Inc., An update on our efforts to combat violent extremism. *Twitter*. 2018. URL: https://blog.twitter.com/en_us/a/2016/an-update-on-our-efforts-to-combat-violent-extremism.html.
5. Twitter Inc., Global Internet Forum to Counter Terrorism to hold first meeting. *Twitter Inc.* 2017. URL: https://blog.twitter.com/en_us/topics/insights/2017/Global-Internet-Forum-to-Counter-Terrorism-to-hold-first-meeting.html.
6. Telegram, Часто задаваемые вопросы. *Telegram*. 2019. URL: <https://tigrm.ru/faq>.
7. Coker M., Schechner S., Flynn A. How Islamic State Teaches Tech Savvy to Evade Detection. *The Wall Street Journal*. URL: <https://www.wsj.com/articles/islamic-state-teaches-tech-savvy-1447720824>.
8. Telegram post, December 9, 2015, referenced in “On Telegram, ISIS Supporters Are Instructed to Return to Twitter.” The Cyber & Jihad Lab, MEMRI (blog). 2015. URL: <http://cjlabs.memri.org/lab-projects/trackingjihadi-terrorist-use-of-social-media/on-telegram-isissupporters-are-instructed-to-return-to-twitter>.
9. Prucha N. IS and the Jihadist Information Highway – Projecting Influence and Religious Identity via Telegram. *Perspectives on Terrorism*. 2016. № 10 (6). P. 48–58
10. Billington J. Paris terrorists used WhatsApp and Telegram to plot attacks according to investigators. *International Business Times*. URL: <https://www.ibtimes.co.uk/paris-terrorists-used-whatsapp-telegram-plot-attacks-according-to-investigators-1533880>.
11. Yayla A.S. The Reina Nightclub Attack and the Islamic State Threat to Turkey. *Combating Terrorism Center*. 2017. URL: <https://ctc.usma.edu/the-reina-nightclub-attack-and-the-islamic-state-threat-to-turkey>.
12. Niharika M.N., Taylor R., Shah S. Sri Lanka Bomber Trained in Syria with Islamic State. *The Wall Street Journal*. URL: <https://www.wsj.com/articles/sri-lanka-attacks-show-isiss-reach-even-after-defeat-11556561912>.
13. Clifford B., Powell H. Encrypted extremism: Inside the English-Speaking Islamic State Ecosystem on Telegram. *The George Washington University Program on Extremism*. URL: <https://extremism.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs2191/f/EncryptedExtremism.pdf>.
14. Gambhir H. The Virtual Caliphate: ISIS’s Information Warfare. *The Institute for the Study of War*. 2016. URL: <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/ISW%20The%20Virtual%20Caliphate%20Gambhir%202016.pdf>.
15. Berger J.M., Morgan J. The ISIS Twitter Census Defining and describing the population of ISIS supporters on Twitter. *The Brookings Institution*. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/isis_twitter_census_berger_morgan.pdf.
16. Clifford B. “Trucks, Knives, Bombs, Whatever:” Exploring Pro-Islamic State Instructional Material on Telegram. 2018. URL: <https://ctc.usma.edu/trucks-knives-bombs-whatever-exploring-pro-islamic-state-instructional-material-telegram>.
17. Mitew T. Shehabat A., Alzoubi Y. Encrypted Jihad: Investigating the Role of Telegram App in Lone Wolf Attacks in the West. *University of South Florida Board of Trustees*. 2017. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26466833>.

18. Yayla A.S., Speckhard A. Telegram: the Mighty Application that ISIS Loves. *International Center for the Study of Violent Extremism*. 2017. URL: https://www.academia.edu/32921977/Telegram_the_Mighty_Application_that_ISIS_Loves.
19. Грубінко А. Інформаційна безпека України: правове гарантування та реалії забезпечення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. С. 5–10.
20. Канцір В. Міжнародний тероризм як «непереборна сила» для світової спільноти? *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 876. С. 269–274.
21. Білецька Т. Медіа-тероризм як один із проявів сучасного тероризму. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. 2015. Вип. 4. С. 210–218.
22. “ISIS Watch.” Telegram. URL: <https://telegram.me/ISISwatch>.
23. Посилання на матеріали дослідження. URL: https://drive.google.com/open?id=1MSqnIv91bU_4rfGQFzjUJlO7q0HJhoqX.

TELEGRAM AS A NEW MEDIA PLATFORM FOR THE “ISLAMIC STATE” PROPAGANDA

Oleksandr Korenkov

*Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,
Department of Political Studies and International Relations,
Tsentralnyi Ave., 59-a, 93400, Severodonetsk, Luhansk region, Ukraine*

Publicity was and still remains one of the must-haves conditions for terrorism. Without publicity, without broad coverage of motivation and reasons, without broadcasting to the wide audiences, a terrorist act loses one of its key advantages over other forms of political confrontation. Without publicity, terrorism is not so terrible, and therefore not so influential. That is why, from the beginning of the era of political terrorism, from the time when first anarchists used the bombs as an argument in “propaganda by the deeds” in the late nineteenth century, the media played an important role in establishing and spreading terrorism as a practice, and method of political struggle.

From the first newspapers, through radio, television and the Internet, the media helped terrorists in broadcasting their messages to others. However, social media gives terrorists unprecedented power and influence. Now they can recruit, inspire and train thousands of their supporters around the world in real-time. More impressive the fact of how terrorists quickly adapt to new conditions and rules. Responding to the prohibitions and restrictions on some social media, they are using new, equally powerful channels of communication. One example of this adaptability is the massive migration of the terrorist organization “Islamic State” from Twitter and Facebook to Telegram. In order to study the reasons for this exodus of terrorist media resources to Telegram, to determine the structure of terrorist information dissemination through this social media, during 26 days of research, more than 8,500 messages were analyzed in order to highlight the main elements of the media structure and the algorithm of disseminating information being used by the ISIS on Telegram.

The research has shown that ISIS supporters have built-in Telegram a developed and multilevel structure to effectively disseminate content about the organization activities. To avoid restrictions on Telegram, ISIS supporters concentrate on building a wide flexible network of channels, chats, and bots to cover fragmented small-numbered audiences. The number of subscribers is not as important for ISIS Telegram network as the number of channels. Network resilience is a key factor for ISIS supporters. Channel removing is an ineffective way to block ISIS network in Telegram. To block the usage of the Telegram for terrorists’ purpose there is a strong need of a more complex approach in order to achieve effective results.

Key words: terrorism, Telegram, propaganda, ISIS, social media.

УДК 323.2+352.072.2](477)

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.16>

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЗАЄМОДІЮ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ Й РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ПОЛІТИКИ

Марина Костельнюк

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
факультет політичних наук, кафедра соціології
вул. 68 Десантників, 10, 54003, м. Миколаїв, Україна*

У статті наголошено на тому, що важливим аспектом розвитку громадянського суспільства є необхідність формулювання та впровадження перспективних та працюючих механізмів партнерської взаємодії між громадянським суспільством та органами державної влади, які б сприяли вирішенню суспільно значущих проблем, розробленню та імplementації комплексних реформ, ефективного контролю за діями влади. Охарактеризовано взаємодію органів державної влади та громадського суспільства в процесі децентралізації влади в Україні. Здійснено аналіз характеру взаємодії держави та громадянського суспільства, котрий значною мірою визначає стан держави-суспільства, впливає на засади авторитетності й легітимності державної влади. Розглянуто систему різних за сутністю, але однаково ефективних та дієвих механізмів залучення громадськості до вирішення проблем громади, які органи публічної влади та громада через організовану громадськість можуть використовувати.

Наголошено на тому, що забезпечення ефективності громадсько-владної взаємодії потребує наявності механізмів, які передбачають: зв'язок членів представницьких органів на місцях (депутатів місцевих рад) з громадою; прозорість функціонування органів місцевого самоврядування; відповідальність депутатів місцевих рад перед територіальною громадою; ефективність систем адміністрування місцевих коштів.

Доведено, що демократичні перетворення потребують консолідованого зусилля всіх типів громадських об'єднань у співпраці з державною владою.

Розкрито сутність та особливості підвищення ефективності та дієвості такої партнерської взаємодії, виділено дієві інструменти, досліджено практичні аспекти. Констатовано необхідність удосконалення механізму взаємодії між державними органами та громадою. Зокрема, запропоновано шляхи впровадження принципу партнерської взаємодії, що передбачає не тільки інформування населення, але й налагодження ефективного зворотного зв'язку, проведення відповідної роз'яснювальної роботи, встановлення громадського контролю тощо.

Ключові слова: взаємодія, партнерство, децентралізація, громадянське суспільство, взаємодія влади й громади, органи державної влади, органи місцевого самоврядування.

На сучасному етапі державотворення перед Україною, котра задекларувала себе демократично-правовою державою, актуалізується питання розвитку інститутів громадянського суспільства. Процеси децентралізації системи управління сприяли запровадженню нових практик громадської участі, самоорганізації, уможливили розвиток партисипативної демократії. Безперечно, важливим аспектом розвитку громадянського суспільства є необхідність формулювання й впровадження перспективних та ефективно працюючих механізмів партнерської взаємодії між громадянським суспільством та органами державної влади, які б сприяли вирішенню суспільних та політичних проблем, розробленню та впровадженню комплексних реформ, дієвому та ефективному контролю за діями державної влади. Очевидно, що саме участь громадськості у здійсненні державної влади є, з одного боку,

критерієм демократизації та легітимізації влади, створює механізм взаємодії державної та місцевої влади, а з іншого боку, стимулом для політичної активності, розвитку правової культури суспільства, подолання політичного нігілізму тощо.

В контексті розгляду цієї проблематики варто підкреслити, що громадянське суспільство – це такий стан суспільства, в якому вільно реалізуються основоположні права та свободи людини й громадянина через різноманітні форми публічної громадської активності та самоорганізації [2, с. 342]. Громадянське суспільство є гарантією демократичного розвитку держави.

Виходячи із зазначеного, взаємодію громадськості та органів державної влади в процесі формування державної політики можемо розуміти як сукупність соціальних інтеракцій, які здійснюються за допомогою такого комунікативного інструменту, як діалог у межах системи державного управління [6, с. 76].

Цікаво, що деякі вчені акцентують увагу на державно-громадському діалозі, під яким розуміють інтерсуб'єктивний процес багатостороннього обміну інформацією, який має державно-управлінський зміст, спрямований на виявлення взаємних інтересів, пошук спільних позицій між органами державної влади та громадськістю задля спільного вирішення актуальних проблем, узгодження їхніх цілей, дій, стратегій формування державної політики [1, с. 32].

Загалом найбільш поширеними в демократичних державах є такі форми партнерської співпраці громадськості та органів державної влади, як круглі столи, інформування громадськості, організація громади, консультації з громадськістю, громадські дорадчі комітети, фокус-групи, опитування громадської думки, соціальний моніторинг, громадська просвіта, громадські слухання, створення громадських коаліцій.

Отже, стає очевидним, що держава є не тільки апаратом адміністрування публічними справами, системою офіційних установ та закладів, котрі перебувають у певному підпорядкуванні та мають субординаційні зв'язки, але й контрагентом громадянського суспільства. Це випливає з того, що громадянське суспільство визначає зміст та характерні риси державної влади, при цьому характер державної влади має вплив на функціонування та ефективний розвиток громадянського суспільства. Формування механізму взаємодії чи партнерства – це складний, комплексний, системний процес, оскільки хоч і не існує універсальної моделі партнерства громадянського суспільства з демократичною державою, проте в основі лежить роль демократичної держави як представника громадянського суспільства, а не навпаки.

Характер партнерських взаємовідносин держави та громадянського суспільства значною мірою визначає становище як держави, так і суспільства, має вплив на засади авторитетності та легітимності державної влади. Джерелом та суб'єктом конституційності повинна бути не держава як бюрократична система, а громадянська спільнота. Передумовами суб'єктності громадян є не тільки ринкова економіка, але й вільна особистість із розвиненим почуттям власної гідності, а також структурованість суспільства, значна кількість незалежних громадсько-політичних об'єднань, незалежна громадська думка. Саме громадянська спільнота легітимізує державну владу [1, с. 67]. Отже, за демократичного врядування державна влада зацікавлена в налагодженні співпраці з громадою.

Для кращих зарубіжних практик управління регіональним розвитком характерне підвищення ролі громадян у виробленні місцевої політики не лише через делегування повноважень обраним представникам, але й через різноманітні інструменти безпосереднього залучення громад. При цьому організації громадянського суспільства повинні забезпечувати наукову чи експертну підтримку механізму розроблення політики. Акумуляючи

та узагальнюючи місцеві інтереси, вони мають виступати головним каналом залучення громадян до процедур прийняття управлінських рішень.

В Україні задля створення належних умов для участі громадськості у формуванні державної політики Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про затвердження Порядку сприяння проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади». Цей документ дав організаціям громадянського суспільства можливості бути долученими до розроблення та моніторингу державної політики, зокрема, на місцях [3, с. 105].

Зокрема, в повсякденній діяльності органи публічної влади та громада через організовану громадськість можуть використовувати систему різних за своєю сутністю, але однаково корисних механізмів залучення громадськості до вирішення проблем громади. Такими механізмами є підтримка утворення та діяльності місцевих благодійних фондів; створення змішаних дорадчих чи консультативних структур при раді або голові громади; створення агенцій місцевого розвитку; використання тренінгових програм місцевих громадських організацій у рамках пріоритетів громади; залучення в громаду додаткових ресурсів завдяки проектам місцевих громадських організацій; використання інтелектуального потенціалу громадських організацій для підготовки інвестиційних програм, програм місцевого розвитку тощо [5, с. 53].

При цьому у сучасних умовах децентралізаційних процесів на регіональному рівні громадяни фактично відсторонені від впливу на вирішення поточних місцевих проблемних питань, не мають потрібних інструментів контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування, що значно стримує демократичні процеси в суспільстві.

На нашу думку, останніми роками спостерігається брак практик консультування стосовно політики, залучення громади до процесів формування й реалізації місцевої політики шляхом використання методів демократії участі (загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи тощо).

Беззаперечно, консультації з громадськістю є одним із найбільш поширених інструментів місцевої демократії, оскільки дають змогу будувати діалог між владою та безпосередньо громадою, що сприятиме підвищенню довіри населення не лише до конкретних рішень, але й до органів влади загалом. Однак у містах повністю відсутні практики консультування (періодичне ініціювання проведення опитувань громадської думки з актуальних питань розвитку громади) через недосконалість у законодавчому регулюванні їх проведення, а саме не встановлені правові наслідки недотримання органами влади встановлених процедур проведення консультацій з громадськістю; досить обмежений у законодавстві перелік форм консультацій з громадськістю, які можуть застосовуватися органами влади та місцевого самоврядування; для місцевого самоврядування проведення системних консультацій з громадськістю є рекомендацією, а не обов'язком.

До того ж вносити зміни до затвердженого плану проведення консультацій з громадськістю можуть громадські ради та інститути громадянського суспільства, але не окремі громадяни. В умовах неструктурованого громадянського суспільства та слабких інструментів взаємодії з громадянами на етапі визначення актуальних питань політичного порядку денного це обмежує можливості окремої особи порушувати проблемні питання перед органами державної влади.

Очевидно, що ці виклики вимагають перегляду ролі та принципів формування таких консультативно-дорадчих структур у подальшому.

Фактично не розвиваються практики місцевих ініціатив та проведення загальних зборів громадян за місцем їхнього проживання. Водночас за ініціативи органів місцевого

самоврядування поширеними є громадські слухання з актуальних питань розвитку громади та опитування громадської думки з актуальних питань розвитку громади через веб-сайти.

Однак до практики громадських слухань як механізму залучення до обговорення суспільних проблем широкого кола громадськості звертаються, як правило, формально чи тоді, коли питання, що розглядається, викликає широкий резонанс у суспільстві. Це є результатом недосконалості технологічного процесу ухвалення рішень за допомогою проведення громадських слухань. Зокрема, статuti територіальних громад або положення про проведення слухань не мають чіткого визначення механізму впровадження в життя результатів громадських слухань. Понад вищезазначене досить часто перешкодами проведення громадських слухань є низька матеріально-технічна база чи недостатній рівень поінформованості населення. Ключовою проблемою є низька громадянська активність, неспроможність проконтролювати виконання ухвалених рішень.

Ефективним інструментом впливу громадськості на ухвалення управлінських рішень є спеціальні дорадчі органи громадського контролю при органах виконавчої влади (громадські ради). Незважаючи на те, що законодавче зобов'язання для органів виконавчої влади та рекомендація для органів місцевого самоврядування створити громадські ради стали важливими кроками на шляху до посилення участі громадськості в процесі прийняття рішень на місцях, громадські ради наразі не повністю стали інструментом дієвого впливу [2, с. 78]. На нашу думку, робота громадських рад та інших дорадчих органів при державних установах є малоефективною, спостерігається вкрай формальний підхід до діяльності таких структур.

Проаналізувавши стан консультативно-дорадчих рад при органах публічної влади, можемо констатувати, що рівень ефективності роботи громадських рад знижується внаслідок затягування процесу їх формування через негативні наслідки використання громадських рад в інтересах окремих посадових осіб чи політичних сил, що суперечить їхньому функціональному призначенню та дискредитує цей формат взаємодії. Зауважимо, що під час формування громадських рад існують такі перешкоди, як порушення процедур формування представницького складу громадських рад; протидія органів державної влади діяльності громадських рад; перенесення часу проведення установчих зборів без повідомлення про це всіх учасників зборів; порушення кількісних обмежень складу громадських рад; фальсифікація результатів волевиявлення представників інститутів громадянського суспільства під час установчих зборів.

Під час запровадження механізмів громадської участі існують такі перешкоди з боку влади, як низький рівень розуміння ефективності суспільної комунікації; відсутність досвіду такої діяльності або негативний досвід; недовіра до знань та колективного розуму окремих груп місцевої спільноти; невміння вести діалог з великою аудиторією; недовіра до фахового рівня представників громади; недостатня кількість працівників, здатних вести ефективну та результативну дискусію; неготовність створювати організаційні та фінансові засади діяльності, пов'язаної з широкою участю громадськості; віра представників влади у власну безпомилковість; приховані групові та особисті інтереси представників влади; домінування політичних та особистих інтересів над суспільними; низькі професійні, морально-етичні якості представників влади; побоювання критики, відкритих публічних звинувачень, виявлення некомпетентності, втратити владу.

Перешкодами на шляху запровадження громадської участі з боку потенційних учасників цього процесу є загальна недовіра до представників державної влади; низький рівень інтеграції місцевої спільноти; побоювання маніпуляцій з боку владних структур; інституційна та організаційна слабкість представництва окремих середовищ та груп інте-

ресів; низький рівень самоідентифікації мешканців з регіоном, в якому вони мешкають; відсутність стійких комунікацій чи форм співпраці різних суспільних груп; низька готовність до спільного розв'язування проблем; концентрація громадськості на факторах, котрі роз'єднують людей.

Спільною проблемою реалізації права доступу до публічної інформації є нерегульованість практик звітування посадовців і депутатів органів місцевого самоврядування. Зауважимо, що відсутність зрозумілого, уніфікованого порядку звітування депутатів приводить до ігнорування або довільного трактування депутатами відповідної норми закону; відсутності повної інформації про комунальне майно та землю муніципалітету, зокрема, у форматі відкритих даних; невиконання норми закону про регулярне звітування міського голови та виконавчих органів (управлінь) перед територіальною громадою.

Серед характерних недоліків роботи місцевих органів влади слід назвати недосконалість вжитих ними заходів з оприлюднення стенограм офіційних засідань та відсутність єдиної комплексної системи обліку державної інформації.

Упродовж останніх років паралельно з такими традиційними механізмами громадсько-владної взаємодії у формуванні та реалізації місцевої політики, як створення консультативно-дорадчих структур на місцевому рівні, місцеві ініціативи, громадські слухання, консультації з громадськістю, подальший розвиток отримали сучасні інструменти електронної місцевої демократії.

Забезпечення ефективності громадсько-владної партнерської взаємодії потребує наявності механізмів, які передбачають прозорість функціонування органів місцевого самоврядування, зв'язок членів представницьких органів на місцях з громадою, ефективність систем адміністрування місцевих коштів, відповідальність депутатів місцевих рад перед територіальною громадою.

Водночас необхідними кроками є посилення взаємодії держави та громадянського суспільства в процесах публічної політики, а саме імплементація сучасних інструментів електронної демократії на рівні місцевого самоврядування, формування інформаційно-комунікативних можливостей громадської участі в розвитку громад. Відповідні нові форми демократії ще потрібно розвивати для зменшення викликів у запровадженні, зокрема продукування визначеної та прозорої процедури реагування влади на петиції громадян, створення чіткої регламентації всіх питань розгляду петицій, вирішення питань щодо електронної ідентифікації особи через альтернативні сервіси, які створили деякі міські ради на власних сайтах, а також недопущення експлуатації можливостей електронних петицій політичними силами у власних інтересах [1, с. 90].

На нашу думку, ефективна участь громадян у прийнятті державних рішень має відповідати європейським нормам. Задля цього органи місцевої влади повинні діяти відповідно до таких правил. По-перше, для забезпечення прийняття рішень та використання ресурсів органи місцевої влади мають затвердити цикл формування політики та планування, який визначатиме шляхи залучення громадян на всіх етапах політичного циклу та відповідні механізми, які будуть використовуватися для забезпечення ефективного залучення громадян. По-друге, органи місцевої влади повинні забезпечити прозорість процесів прийняття рішень шляхом великого поширення інформації про заходи, надання доступу до інформації, зокрема до відповідних документів з питань прийнятих політичних рішень та бюджетів, надання громадянам відгуків про результати прийнятих рішень. Дотримання ще таких правил взаємодії влади з громадськістю, як відкритість, відповідальність, компетентність, неупередженість, послідовність, доброчесність органів державної влади, стане тією базою, завдяки якій налагодиться співпраця громадян з представниками державних структур.

Отже, участь громадян у здійсненні державної влади – це реальний шлях до відкритості державної влади, побудови демократичної та правової країни. Законодавче закріплення цього права у формі безпосередньої та опосередкованої участі має створити перспективу для функціонування та розвитку держави, поваги до державної влади та ефективної діяльності інститутів громадянського суспільства.

Основними засадами внутрішньої політики України визначено необхідність утворення інститутів громадянського суспільства, посилення взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування з об'єднаннями громадян, запровадження громадського контролю за діяльністю влади, тому великого значення набуває розвиток нових методів та форм такої співпраці.

Однак можна зробити висновок про те, що нині стан владно-громадської взаємодії має низку проблем, які негативно впливають на результативність її механізмів.

Отже, можемо назвати необхідність удосконалення механізму взаємодії між державними органами та громадою, зокрема пропонуємо шляхи впровадження принципу партнерської взаємодії, що передбачає не тільки інформування населення, але й налагодження ефективного зворотного зв'язку, проведення відповідної роз'яснювальної роботи, встановлення громадського контролю.

Таким чином, щоби забезпечити реалізацію демократичних стандартів громадської участі, держава має забезпечити умови для активної участі громадськості у виробленні та реалізації державної політики. Відповідно, необхідним є вироблення ефективних механізмів інформування громадськості про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, сприяючи її участі у виробленні, обговоренні та прийнятті як загальнодержавних рішень, так і рішень на рівні територіальної громади, а також у здійсненні контролю за їх реалізацією.

Список використаної літератури

1. Бойчук М. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії. Київ : Атлант ЮЕМ-СІ, 2007. 207 с.
2. Бортніков В. Політична участь і демократія: українські реалії : монографія. Луцьк : Вежа, 2007. 522 с.
3. Кравченко Б. Громадянське суспільство. Київ : Міленіум, 2001. 250 с.
4. Романенко Є. Комунікативна взаємодія органів державної влади та громадськості: сутність та особливості її налагодження. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 2 (21). С. 190–201.
5. Романенко Є. Діалогічна взаємодія громадськості та органів державної влади у процесі формування державної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. Вип. 2. С. 50–54.
6. Якубовський О. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. 198 с.

**TO THE QUESTION ON THE INTERACTION OF POWER AND CIVIL SOCIETY
IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE AND LOCAL POLICY****Maryna Kostelniuk***Petro Mohyla Black Sea National University,
Faculty of Political Science, Department of Sociology,
68 Desantnykiv str., 10, 54003, Mykolaiv, Ukraine*

The article emphasizes that an important aspect of civil society development is the need to formulate and implement promising and working mechanisms of partnership between civil society and public authorities, which would help to solve socially significant problems, develop and implement complex reforms, and effectively control the functioning of government actions. The interaction of public authorities and civil society in the process of decentralization of power in Ukraine is characterized. It is analyzed of the nature of the interaction between the state and civil society, which largely determines the state of the state-society and influences the principles of authority and legitimacy of state power. The paper studies a system of different in nature, but equally effective and efficient mechanisms of public involvement in solving community problems that public authorities and the community through organized public.

It is emphasized that ensuring the effectiveness of public-government interaction requires some mechanisms that provide for the following: a liaison of members of local representative institutions (local council deputies) with the community; transparency of functioning of local government bodies; responsibility of local council deputies to the territorial community; efficiency of local funds administration systems.

Democratic transformations have been proven to require a consolidated effort by all types of public associations in cooperation with government.

The essence and peculiarities of increasing the efficiency and effectiveness of such partnership are revealed, the effective instruments are highlighted, and the practical aspects are investigated. The article states the need for improvement of the mechanism of interaction between state bodies and the community. In particular, the ways of introduction of partnership interaction principle are proposed. This provides not only informing the population, but also establishing effective feedback, conducting appropriate explanatory work, establishing public control, etc.

Key words: interaction, partnership, decentralization, civil society, interaction between government and community, public authorities, local governments' bodies.

УДК 32.323

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.17>

ГРОМАДСЬКА ДИПЛОМАТІЯ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Андріана Костенко

*Сумський державний університет,
факультет іноземної філології та соціальних комунікацій,
кафедра психології, політології та соціокультурних технологій
вул. Римського-Корсакова, 2, 40007, м. Суми, Україна*

У статті проаналізовано громадську дипломатію українських інститутів громадянського суспільства щодо впливу на європейські інтеграційні процеси нашої держави. Визначено чинники, що вплинули на розвиток громадської дипломатії, а саме поширення нових технологій та збільшення кількості й значущості міжнародних неурядових акторів. Громадська дипломатія розглядається у трьох вимірах, а саме як лобістська діяльність; як міжнародні зв'язки з громадськістю; як процес просування національного іміджу або бренду.

З'ясовано, що найбільш поширеними формами громадської дипломатії є налагодження контактів вітчизняних інститутів громадянського суспільства (ІГС) з неурядовими організаціями та асоціаціями громадянського суспільства країн-членів ЄС. Також важливою є роль ІГС у доведенні до відома держав і міжурядових організацій світової громадської позиції щодо висунутих ними договірних ініціатив.

Проаналізовано форми громадської дипломатії, які здійснюють українські інститути громадянського суспільства, на прикладах діяльності та ініціативи Форуму громадянського суспільства; діяльності мережі громадських організацій Реанімаційний пакет реформ; міжнародної аналітичної діяльності Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова; дослідження Української асоціації європейських студій; налагодження співпраці між українськими молодіжними ІГС та європейськими; підготовки альтернативних міжнародних доповідей експертною мережею у сфері гендерної рівності.

Встановлено, що ІГС шляхом взаємодії з міжнародними партнерами забезпечують розширення варіативності та гнучкості політики європейської інтеграції, пропонують такі варіанти дій та рішень, які раніше не розглядалися й не аналізувалися, допомагають міжнародним партнерам краще зрозуміти сутність та особливості євроінтеграційних процесів в Україні, а також зрозуміти завдання, що потребують вирішення, з позиції громадянського суспільства.

Ключові слова: громадська дипломатія, інститути громадянського суспільства, європейська інтеграція, лобістська діяльність, міжнародні зв'язки з громадськістю.

Сьогодні дипломатія не є просто одновимірним процесом на рівні окремих урядів, а все більше стає багатогранною діяльністю, в якій помітнішу роль починають відігравати як громадська думка, так й інститути громадянського суспільства.

На розвиток громадської дипломатії вплинула низка чинників, серед яких можна виділити поширення нових технологій та збільшення кількості й значущості міжнародних неурядових акторів. Розвиток Інтернету, поширення технологій Web 2.0, масове поширення мобільних телефонів сприяють появі нових комунікаційних можливостей, за допомогою яких активісти можуть творити міжнародні новини, здійснювати живу відеотрансляцію, залучати багатотисячну аудиторію. Зростання кількості та ролі недержавних акторів, посилення їх здатності конкурувати з державними структурами сприяють посиленню змо-

ги ІГС долучатися до творення міжнародної політики та формування іміджу міжнародних акторів [1]. В минулому уряди розглядали власну громадськість з активною незалежною позицією як перешкоду або ускладнення щодо стратегій громадської дипломатії. Сьогодні значний потенціал такої громадськості є для них очевидним [2, с. 151].

Дослідженню громадської дипломатії присвячені праці закордонних та вітчизняних вчених, таких як Х. Булл [3], І. Зонінзайн, Р. Ліпшутц [4], Е. Гідденс [5]. Т. Андрущенко, С. Гуцал, М. Требіна [6], П. Сухорольський, І. Місюк.

У сучасній політичній термінології поняття «громадська дипломатія» часто зводиться лише до одностороннього донесення урядовими структурами необхідної інформації до цільової іноземної аудиторії [7]. Проте з огляду на зростання ролі інститутів громадянського суспільства (ІГС) на міжнародній арені змінюються підходи до трактування категорії «громадська дипломатія» (ГД). В рамках нашого дослідження ГД розглядається як неофіційна зовнішньополітична та внутрішньополітична діяльність неурядових організацій, рухів та інститутів, що спрямована на розвиток і поліпшення міждержавних відносин, взаєморозуміння та співпрацю між різними народами [8, с. 15]. Метою ГД є встановлення постійних контактів між інститутами громадянського суспільства, розвиток міжнародних мереж та їх участь у міжнародній діяльності [9, с. 180].

Зокрема, можемо виділити такі три виміри громадської дипломатії [10, с. 108]:

- лобістська діяльність, тобто короткострокова комунікація, що спрямована на здійснення впливу на державу для прийняття певного рішення за кордоном;
- міжнародні зв'язки з громадськістю, тобто форма комунікації задля досягнення середньострокових цілей;
- процес просування національного іміджу або бренду, тобто комплексний процес, спрямований на створення або перетворення й просування позитивного міжнародного іміджу держави.

Для кращого розуміння можливостей громадської дипломатії та їх впливу на євроінтеграційні процеси в Україні варто розглянути конкретні приклади. Для успішного вирішення цих завдань вітчизняні ІГС налагоджують контакти з неурядовими організаціями та асоціаціями громадянського суспільства країн – членів ЄС, є з'єднувальною ланкою між ними, європейськими інституціями та широкою громадськістю за допомогою інтерактивного підходу та засобів низового діалогу.

Основним механізмом діяльності ГД є мобілізація міжнародної громадської думки. Важливою є роль ІГС у доведенні до відома держав і міжурядових організацій світової громадської позиції щодо висунутих ними договірних ініціатив.

Особливе місце в проєкті Східного партнерства посідає Форум громадянського суспільства, який продемонстрував себе як повноправний партнер в інституційних відносинах з Європейською Комісією та національними урядами. Представники Керівного комітету та різних робочих груп Форуму регулярно беруть участь у міжнародних конференціях, круглих столах та інших заходах, а також організують міжнародні фонди та аналітичні структури з питань Східного партнерства. Завдяки цьому механізму така ініціатива краще представляє інтереси громадськості країн – учасниць Східного партнерства, які можуть враховуватися під час прийняття рішень. Головним досягненням Форуму, на думку його організаторів, є те, що багато організацій громадянського суспільства повірили в те, що вони можуть впливати на міждержавні процеси в рамках Східного партнерства та використовувати цю ініціативу не лише для європейської інтеграції, але й задля покращення ситуації у своїх країнах [11].

Діалог між громадянським суспільством та ЄС, представленим Делегацією та посольствами держав-членів, є постійним процесом. ІГС отримують запрошення на заплановані

та спеціальні зустрічі щодо українсько-європейської політики та відносин. Представників громадянського суспільства завжди заохочують знайомитися з європейськими делегаціями та брюссельськими високопосадовцями, які відвідують країну. Аналітиків з громадянського суспільства щомісячно запрошують для проведення брифінгів перед заступниками голів місій ЄС. Місцеві ІГС отримують консультації в рамках Плану дій щодо лібералізації візового режиму, діалогів з питань прав людини й підготовки різноманітних політичних брифінгів та оцінок делегацією ЄС. Експерти громадянського суспільства вже давно надають власну аналітику та незалежні оцінки поточної євроінтеграційної політики в Україні та її подальших кроків. У звіті щодо співпраці ЄС з українськими ІГС зазначено, що делегація консультиється з ІГС щодо всієї поточної та планованої діяльності в різних напрямках. Зокрема, до місцевих ІГС зверталися щодо пріоритетів і цілей програм, що стосуються громадянського суспільства, наприклад EIDHR та конкурсу заявок Інституту підтримки громадянського суспільства й програми «Недержавні організації та місцева влада».

Показовим прикладом також є діяльність мережі громадських організацій, що входять до мережі Реанімаційний пакет реформ (РПР). Мета громадської дипломатії РПР полягає у забезпеченні ефективної адвокації громадського порядку денного шляхом залучення міжнародних партнерів України до підтримки реформ, а також сприянні громадським організаціям – учасникам РПР у міжнародній адвокації та комунікації.

Основними інструментами їх роботи є організація зустрічей експертів РПР з іноземними високопосадовцями в Україні та за кордоном; сприяння участі представників РПР у міжнародних конференціях, навчальних поїздках і семінарах; забезпечення участі міжнародних партнерів у публічних заходах РПР та заходах організацій-учасниць коаліції; проведення дипломатичних сніданків з пріоритетних питань реалізації реформ; регулярне інформування міжнародних партнерів про перебіг ключових реформ через розсилки RPR Weekly Updates та RPR Alarms; підготовка та публікація аналітики про успіхи українських реформ; співпраця з англійськими та іноземними виданнями.

Згідно зі звітом мережі протягом 2014–2018 років завдяки механізму громадської дипломатії РПР спільно з партнерами досягли значних успіхів з імплементації євроінтеграційних реформ, серед яких слід назвати створення Національного антикорупційного бюро та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (Центр протидії корупції); запровадження електронної системи декларування активів, доходів і витрат державних чиновників та політиків; розроблення законодавчої бази та супровід об'єднання територіальних громад; ухвалення пакета законів у сфері енергоефективності та реєстрацію Фонду енергоефективності; запуск Суспільного мовлення; ухвалення нової редакції Закону про Конституційний Суд України.

Крім того, важливими напрямками роботи українських ІГС є сприяння євроінтеграційним процесам та налагодження співпраці з міжнародними фондами. Так, Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова у співпраці з іншими провідними українськими незалежними аналітичними центрами здійснює громадський моніторинг виконання Плану дій «Україна – ЄС», що здійснюється. Результатом моніторингу є незалежна комплексна оцінка дій влади щодо проведення в Україні політичних, правових, економічних та соціальних реформ, яка представлена міжнародній спільноті.

Мережа громадських організацій здійснювала підтримку збільшення прозорості переговорного процесу та посилення переговорних позицій України у її домовленостях з ЄС щодо укладання угоди про асоціацію шляхом консультивання з юридичних питань експертами Української асоціації європейських студій членів переговорної делегації України; проведення тематичних круглих столів з експертами та представниками груп інтересе-

сів у таких сферах, як розвиток громадянського суспільства, верховенство права й права та свободи людини, енергетика, візи та міграція, інтелектуальна власність, інформаційне суспільство.

Діяльність Української асоціації європейських студій (УАЕС) спрямована на об'єднання дослідників Європейського Союзу та викладачів європейських студій у вищих навчальних закладах України задля формування громадської думки та розвитку міжнародних наукових досліджень у сфері європейських студій.

В Україні також започаткований діалог експертів та представників Національних фондів Інституту відкритого суспільства Азербайджану, Вірменії, Грузії, Молдови й України для обміну досвідом щодо участі громадських організацій у реалізації та моніторингу Європейської політики сусідства, зокрема Планів дій, у рамках яких вищезазначені країни співпрацюють з ЄС.

Цікавим прикладом громадської дипломатії є налагодження співпраці між українськими молодіжними ІГС та європейськими. Їх головне завдання полягало у встановленні взаємозв'язків з молоддю України та поширенні цінностей західного суспільства. Такі європейські організації, як Європейський молодіжний парламент, AIESEC, європейська програма «Молодь в дії», є здебільшого аполітичними, однак їхньою ключовою метою є об'єднання молоді у світі, формування нових зв'язків, що зумовлюватиме поліпшення міжнародних відносин та врегулювання конфліктних ситуацій. Зокрема, AIESEC, що є потужною міжнародною молодіжною організацією, об'єднує навколо себе молодих фахівців та студентів зі 124 країн світу та більш ніж 2 400 університетів. Організація формує молодіжний кадровий резерв, який отримує навички проєктного менеджменту, роботи в команді, представники якого мають змогу стати керівником чи спікером у національних та міжнародних конференціях, отримуючи досвід під час роботи над різними проєктами. В Україні ця організація представлена у 22 містах [12].

Міжнародна програма соціальних стажувань GlobalCitizen та Міжнародна програма професійних стажувань GlobalTalent дають змогу українській молоді відвідувати країни світу, проходити різноманітні тренінги, навчання, обмін досвідом. Це все поглиблює міждержавні зв'язки, що, безумовно, сприятиме інтеграції України до ЄС.

Досить ефективними формами громадської дипломатії є підготовка альтернативних міжнародних доповідей громадськими організаціями. Цікавим прикладом є підготовка Національного альтернативного звіту до Пекінської платформи дій, що працюють у сфері гендерної рівності. Останніми роками Україна здійснила помітні кроки в антидискримінаційній політиці та реалізації гендерних перетворень. Зокрема, громадські експерти та експертки проводять моніторинг прав жінок та гендерної рівності на галузевому, місцевому та національному рівнях, а також готують рекомендації до паралельного звіту українських жіночих та феміністичних організацій з виконання Україною Пекінської декларації та Платформи дій. Підготовка альтернативного звіту ініційована громадськими організаціями у співпраці із Секретаріатом Уповноваженої ВРУ з прав людини та Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні. Оскільки Пекінська декларація та Платформа дій є ключовими міжнародними документами з питань прав жінок, зараз усі країни світу готують свої національні огляди з викладом успіхів та прогалів 25-річчя її імплементації. Україна також долучена до цього процесу, свій огляд вже підготував та оприлюднив Уряд; зараз Національний паралельний звіт завершують НУО за інформацією, поданою численними жіночими та феміністичним громадськими організаціями.

Отже, як бачимо, представники громадянського суспільства України та ЄС систематично проводять засідання двосторонньої Платформи громадянського суспільства задля

здійснення незалежного оцінювання виконання Угоди про асоціацію та розроблення рекомендацій Уряду України та інституціям ЄС для прискорення її імплементації. Водночас українські ІГС рідко практикують інструменти громадської дипломатії, частіше вони не самотійно використовують зазначені інструменти, оскільки їх залучають міжнародні організації та інші держави до висвітлення інформації про стан речей у нашій державі.

ІГС шляхом взаємодії з міжнародними партнерами забезпечують розширення варіативності та гнучкості політики Євроінтеграції, пропонують такі варіанти дій та рішень, які раніше не розглядалися й не аналізувалися, допомагають міжнародним партнерам краще зрозуміти сутність та особливості євроінтеграційних процесів в Україні, а також зрозуміти завдання, що потребують вирішення з позицій громадянського суспільства.

Список використаної літератури

1. La Porte T. The Legitimacy and Effectiveness of Non-State Actors and the Public Diplomacy Concept. *Public Diplomacy Theory and Conceptual Issues*. 2012. URL: <http://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/legacy/publications/perspectives/CPDPerspectivesEUPower.pdf>.
2. Андрущенко Т. Громадська дипломатія як засіб подолання ціннісного розколу цивілізації. *Нова парадигма*. 1998. Вип. 98.
3. Bull H. The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics. N.Y. : Columbia University Press, 1995.
4. Lipschutz R. Reconstructing world politics: the emergence of global civil society. *Millennium*. 1992. Vol. 21. № 3. P. 398–399.
5. Giddens A. Modernity and Self Identity. *Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, 1991.
6. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / за ред. М. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с.
7. Най Дж.С. Нова публічна дипломатія. *День*. 2010. № 28.
8. Kostenko A. Impact Mechanisms of Civil Society on European Integration of Ukraine. Lambert Academic Publishing, 2018.
9. Сухорольський П., Місюк І. Поняття та сутність громадської дипломатії. *Грані*. 2011. № 1 (75).
10. Гуцал С. Публічна дипломатія як сучасний пріоритет зовнішньої політики держави. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 3 (16).
11. Величко В. Форум громадянського суспільства як нововведення в красках Східного партнерства: досвід перших двох років. URL: <http://eu.prostir.ua/view/247777.html>.
12. Мокрій О.-М. Молодіжні громадські організації та їх міжнародне співробітництво. 2014. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/17307/1/208-211.pdf>.

**PUBLIC DIPLOMACY AS A FACTOR OF IMPACT
ON EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES IN UKRAINE**

Andriana Kostenko

Sumy State University,

Faculty of Foreign Philology and Social Communications,

Department of Psychology, Political Science and Socio-cultural Technologies

Rimsky-Korsakov st., 2, 40007, Sumy, Ukraine

The article analyzes the public diplomacy of Ukrainian civil society institutions towards influencing our country's European integration processes. The author identified the factors that influenced the development of public diplomacy: the diffusion of new technologies and the increasing number and significance of international non-governmental actors. Public diplomacy is viewed in three dimensions: as lobbying activities; as international public relations; as a process to promote a national image or brand.

It has been found that the most common forms of public diplomacy are the establishment of contacts with national civil society institutions with non-governmental organizations and civil society associations of EU Member States. Also important is the role of non-governmental organizations in informing states and intergovernmental organizations of the world public position regarding the contractual initiatives they have put forward.

The forms of public diplomacy carried out by the Ukrainian civil society institutions on the examples of activities and initiatives of the Civil Society Forum are analyzed; activities of the NGO network Resuscitation reform package; international analytical activity of the Ukrainian Center for Economic and Political Studies. O. Razumkov; research by the Ukrainian Association of European Studies; establishing cooperation between Ukrainian youth NGOs and European organizations; preparation of alternative international reports by the expert network in the field of gender equality and others.

It is established that civil society institutions, interacting with international partners, provide an extension of the variability and flexibility of the European integration policy, offer such options and solutions that have not been considered and analyzed before, help international partners to better understand the nature and features of the Euro integration process understand the tasks that need to be addressed from a civil society perspective.

Key words: public diplomacy, civil society institutions, European integration, lobbying, international public relations.

УДК 323.2

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.18>

ДІЯЛЬНІСТЬ «МОЗКОВИХ ЦЕНТРІВ» НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ЗАГРОЗИ ТА ВИКЛИКИ

Оксана Масвська

*Національний авіаційний університет,
факультет міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин, інформації та регіональних студій
пр. Космонавта Комарова, 1, 03058, м. Київ, Україна*

У статті здійснено спробу проаналізувати основні можливі загрози та виклики на шляху розвитку незалежних аналітичних структур, так званих мозкових центрів. Інституціоналізація експертної думки пов'язана з появою таких організацій у США на початку минулого століття, які проводили незалежні дослідження у сфері політики та реалізовували проєкти соціального спрямування. «Мозкові центри» зайняли особливу нішу в політичному середовищі, адже вони об'єднали світ «ідей» та реальних політичних дій. Нині «мозкові центри» активно розвиваються в усіх регіонах світу та зберігають свою актуальність. Такі тенденції світового розвитку, як політична напруженість у світовому просторі, глобалізація, збільшення ролі інформації та активний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, породжують потребу своєчасної та якісної експертизи, яку задовольняють аналітичні центри. З іншого боку, ці ж самі тенденції містять низку загроз щодо діяльності цих організацій. За останні роки вчені та практики у власних дослідженнях відзначають тенденцію до зменшення ролі аналітичних центрів. Це пояснюється різними причинами, зокрема ворожістю політичного середовища держави до незалежних аналітичних організацій, зменшенням фінансування, неспроможністю адаптуватися до змін, збільшенням конкуренції та інформаційною переваженістю суспільства. Детальний аналіз причин свідчить про те, що традиційна академічно орієнтована модель діяльності «мозкових центрів» є застарілою, що негативно позначається на виконанні їх основних функцій. Нові реалії вимагають поступу та власного позиціонування, тому разом з аналізом загроз та внутрішніх недоліків у статті представлено стратегії розвитку провідних центрів як успішні приклади адаптації до нових умов та пошуку нових можливостей. Запровадження нових технологій, бізнес-моделей, новаторських підходів до надання політичних рекомендацій та співпраця між центрами складають запоруку подальшого зміцнення експертної спільноти. Водночас «мозкові центри», як і раніше, мають зберегти свою практичну й теоретичну унікальність, щоб не загубитися в конкурентному середовищі.

Ключові слова: незалежні аналітичні центри, «мозкові центри», експертна спільнота, академічно орієнтована бізнес-модель, інноваційна діяльність.

Провідною тенденцією у сфері політичної консультації та експертизи протягом другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. було активне зростання незалежних аналітичних центрів (“think tanks”). «Мозкові центри» стали своєрідним інтелектуальним ресурсом, що пов'язав світ реальної політики зі світом академічних досліджень, став сполучною ланкою між державним апаратом та суспільством. Історично зародження цих інститутів пов'язують зі Сполученими Штатами Америки, де незалежна експертна думка набула особливого значення в прийнятті політичних рішень після Другої світової війни.

Загалом проблематика діяльності та функціонування “think tanks” стала об'єктом дослідження політичної науки. Значний внесок у дослідження «мозкових центрів» зробили такі західні вчені, як Е. Річ, Дж. Макган, Дж. Сміт, Д. Ейлбелсон, П. Діксон, Р. Хаас,

К. Уівер. Серед вітчизняних учених варто назвати В. Горбатенка, Н. Ржевську, І. Петренка, С. Внучко, О. Клименко. В їхніх працях досліджуються питання визначення та класифікації цих інститутів, їхнього місця та ролі серед суб'єктів політичної діяльності, можливостей впливу на прийняття політичних рішень, сучасних тенденцій діяльності. Водночас актуальним залишається поглиблене вивчення середовища діяльності «мозкових центрів» та виявлення подальших перспектив їхнього розвитку.

Метою статті є виявлення й вироблення шляхів усунення основних викликів та загроз, що з'являються перед незалежними «мозковими центрами» у процесі їхньої діяльності.

Як зазначалося раніше, активне формування мережі «мозкових центрів» у світі припадає на кінець минулого та початок нинішнього століть. Такій тенденції сприяла низка факторів, зокрема інформаційно-технологічна революція, завершення епохи державного контролю над інформацією, ускладнення й технологічний характер політичних питань, зростання кількості урядових організацій та їх повноважень, криза довіри до обраних посадових осіб, пришвидшення глобалізації та зростання впливу на державу недержавних діячів, а також потреба своєчасної інформації та її аналізу [1, с. 7]. Нині, згідно з даними Всесвітнього індекс-рейтингу аналітичних центрів за 2018 рік, що представлений програмою «Експертно-аналітичні центри та громадянське суспільство» Університету Пенсильванії США, у світі налічуються 8 248 «мозкових центрів» [2, с. 35]. Незважаючи на значну кількість незалежних аналітичних центрів у світі, науковці відзначають тенденцію до зменшення впливу таких структур, тому постає питання щодо того, з чим пов'язані такі зміни, чи не застарілими є «мозкові центри» [3]. Які подальші перспективи функціонування таких установ?

Перш за все «мозкові центри» найчастіше визначають як некомерційні, позапартійні, орієнтовані на дослідницьку роботу інститути, метою яких є вироблення відповідних механізмів, що впливають на громадську думку та державну політику (визначення за Д. Ельбесоном) [4, с. 9]. Професор Гарвардського університету Стівен Буше розширив це визначення. Його авторству належать дев'ять таких ознак, наявність яких дає змогу назвати організацію «мозковим центром»:

- організація діє на постійній основі;
- вона спеціалізується на виробництві суспільно значущих рішень для сфери політики;
- наявний штат співробітників, які працюють повний робочий день над дослідженнями;
- така організація виробляє оригінальні ідеї, здійснює систематичний аналіз інформації та проводить консультації;
- результати роботи у вигляді оригінальних ідей доводяться до політиків та громадськості;
- такі організації не несуть відповідальності за діяльність урядів;
- одними з основних засад роботи є незалежність від приватних інтересів та збереження свободи у виборі порядку денного в рамках власних досліджень;
- основна діяльність не зводиться до надання освітніх послуг і видачі дипломів;
- відбувається продукування суспільного блага (на відміну від чисто комерційних структур) [5].

Нині «мозкові центри» стали стратегічним інтелектуальним ресурсом, а в системі державної влади вони орієнтовані на виконання трьох таких основних функцій:

- функція політичного аналізу;

– функція політичної комунікації;
– функція втілення політики (просування й прийняття рішень, оцінювання здійсненої дії щодо вироблення нових кроків, розроблення нового політичного курсу) [6, с. 171].

Хоча за своєю сутністю такі організації є унікальним явищем, середовище їхньої діяльності характеризується швидкими змінами, специфічними викликами та конкуренцією. Д. Ейбелсон, що є професором Університету Західного Онтаріо, автором книги «Чи мають значення «мозкові центри»?» («Do Think Tanks Matter?», 2002 рік), наполягає на тому, що ринок ідей став перевантаженим, а інститути ідей борються за те, щоб їх почули. Якщо організація має багатомільйонний бюджет, то це ще не означає, що вона може впливати на політику [3]. Крім цього, в дослідженні «Всесвітній індекс-рейтинг аналітичних центрів 2018 року» відзначається тенденція до скорочення створюваних у світі «мозкових центрів» за останні роки. Загалом виокремлюються такі причини цього явища:

– більш вороже політичне середовище й державне регулювання до «мозкових центрів» та недержавних організацій у багатьох країнах;
– скорочення фінансування політичних досліджень державними та приватними донорами;
– тенденція державних та приватних донорів до фінансування окремих короткострокових проектів, а не ідей та інститутів;
– недостатня розвиненість інституційних можливостей, нездатність адаптуватися до змін;
– конкуренція з боку правозахисних організацій, комерційних консалтингових компаній, юридичних фірм та цілодобових електронних ЗМІ;
– припинення діяльності деяких інститутів після виконання завдань [2, с. 15].

Можна побачити, що зовнішнє середовище здійснює значний вплив на стабільне функціонування «мозкових центрів». Старі методи діяльності та гасло аналітичних центрів старого типу «досліджуй, пиши, а політики самі знайдуть шлях до твоїх дверей» [7] більше не є актуальними, тому варто детальніше зупинитися на загрозах та викликах, які сьогодні змушені брати до уваги «think tanks».

1) Політичне середовище. На нашу думку, ворожість політиків до «мозкових центрів» багато в чому пояснюється відсутністю культури співпраці між державним та недержавним секторами, що особливо помітно в державах із досвідом тоталітарного та авторитарного режимів. Не варто забувати про те, що значна кількість держав у світі має відносно коротку історію державотворення. Стабільність, відкритість політичної системи та розвинене громадянське суспільство є першочерговими кроками до ефективної взаємодії незалежного експертного суспільства та державної влади.

2) Фінансування. Фінансування для будь-якої організації є питанням першочергової значимості, бо від нього залежить існування інституту. Оскільки «мозкові центри» позиціонують себе як незалежні установи, питання фінансування має певну загрозу. Як зазначає Дж. Макган, нині відбувається зниження фінансування аналітичних центрів великими інституційними джерелами, що, відповідно, спонукає їх співпрацювати з великими корпораціями, окремими особами та фондами [3]. Це приводить до збільшення залежності фінансування від донорів, які мають зацікавленість у результатах досліджень. Якщо в минулому столітті донорське фінансування надавалося на розвиток самого «мозкового центру» та пропагування його ідей, то нині кошти виділяються під конкретні програми. Така ситуація має низку загроз: по-перше, можливість реального інтелектуального втручання з боку донорів, по-друге, звинувачення в упередженості з боку суспільства [3].

3) Конкуренція. Прискорення технічного прогресу, потреба швидкого оцінювання та аналізування подій стали причинами посилення конкуренції на світовому ринку ідей. Нині ЗМІ, громадські організації, консалтингові та юридичні фірми посідають значне місце у сфері публічної політики, створюючи серйозну конкуренцію «мозковим центрам» [8, с. 15].

4) Соціальні медіа. В останнє десятиліття активного розвитку та популярності набули соціальні медіа. Нині будь-яка подія не залишається поза межами обговорення у соціальних мережах. Окрім того, багато політиків мають свої сторінки, блоги, канали у Фейсбуці, Твіттері, Youtube, Instagram та інших соціальних мережах. Особливістю соціальних медіа є те, що інформація подається стисло та коротко, не потрібно витратити багато часу на її пошук та опрацювання, завжди існує можливість зворотного зв'язку. Хоча багато «мозкових центрів» розуміють зміни та впроваджують використання соціальних мереж у власній роботі, але, як зазначає американська журналістка Аманда Беннетт у своїй статті «Чи застаріли «мозкові центри»?», культура аналітичних центрів все ще глибоко вкорінена у звітах і книгах. Хоча Інститут Брукінгса має нові блоги та веб-пропозиції, його веб-сайт все ще пропонує понад 2 800 книжок з різних тем: від «Азербайджану та нової енергетичної геополітики Південно-Східної Європи» до «Ринків праці, інституцій та нерівності». З іншого боку, активне використання соціальних медіа є ризиком загубитися серед одноманітних повідомлень, втратити оригінальність та науковість, яка є визначальною рисою «мозкового центру» [3].

5) Прагнення до впливу. Бути почутим є одним із першочергових завдань будь-якого «мозкового центру». Результати досліджень мають бути впроваджені в реальні політичні дії та соціальні проекти. Такий вплив «мозкових центрів» є важливим не тільки для самої організації, але й для фондів та спонсорів, які здійснюють їхню підтримку. Загалом однією з умов фінансування є надання результатів дослідження, на яке виділилися кошти, або діяльності самого аналітичного центру. Як зазначає А. Беннетт, така тенденція змушує американські «мозкові центри» вдаватися до спроб виміряти результати власних досліджень, що впливає на загальну діяльність, адже виміряти ефективність «ідей» дуже важко. Зрештою, це привело до того, що центри почали зосереджувати увагу на менш масштабних цілях, де вплив їхньої роботи на політичні дискусії можна відслідкувати в коротші терміни [3]. Водночас спроби вимірювання публічної появи «мозкових центрів» спонукають їх до активнішого використання соціальних медіа. Якщо раніше кількість книг і звітів, згадувань у пресі була засобом оцінювання аналітичного центру, то сьогодні ним є кількість фоловерів у Facebook, твітів і Youtube-переглядів [3]. Як вже зазначалося в попередньому пункті, така тенденція може привести до втрати науковості та оригінальності «мозкового центру».

Загалом середовище діяльності незалежних аналітичних центрів – це досить динамічна та мінлива система, з конкуренцією, наростаючими викликами та загрозами. Зміни в суспільному розвитку, поява нових потреб, переважаність інформаційного простору не дадуть змогу «мозковим центрам» залишатись у статичному стані, проте відхід від їх сутності не є бажаним. На думку автора, питання застарілості чи неактуальності незалежних аналітичних центрів не знаходить підтвердження серед сучасних реалій. Потреба в класичних «мозкових центрах» залишається. Як зазначає Дж. Макган, уряди та окремі політики розвинених держав і таких держав, що розвиваються, стикаються із загальною проблемою залучення експертних знань до прийняття політичних рішень. Політикам потрібна зрозуміла, надійна, доступна та корисна інформація про суспільство, яким вони керують, результати їхньої діяльності, можливі альтернативи та наслідки політичних рішень. Ця потреба сприяла зростанню незалежних дослідницьких організацій у сфері

публічної політики. Хоча їхній вплив та сфера діяльності значно розширилися, потенціал «мозкових центрів» у підтримці демократичних урядів та громадянського суспільства по всьому світі не вичерпаний. Використання величезного масиву знань, інформації та наукового ресурсу, які акумулюються в дослідницьких організаціях, є необхідним для підтримки самостійного економічного, соціального та політичного прогресу в кожному регіоні світу [9, с. 11].

Крім того, продумана політика взаємодії «мозкових центрів» та державного апарату приведе до подальшого розвитку експертної спільноти. «Мозкові центри» все ще мають адаптуватись до нових змін, зберігаючи актуальність, незалежність мислення та унікальність. Для того щоби подолати труднощі, організації змушені шукати нові стратегії діяльності та інноваційні бізнес-моделі. Оскільки традиційна академічно орієнтована модель не витримує конкуренції та гальмує розвиток, провідні «мозкові центри» запроваджують «інноваційні стратегії в управлінні, комунікації, фінансуванні та технологіях, зберігаючи якість досліджень і публікацій» [2, с. 21]. Однією з дієвих стратегій є створення мережових об'єднань та асоціацій «мозкових центрів», які слугують місцем обміну новими ідеями та їх поширенням. Відповідно, більше мережа – більше можливостей. Слід назвати Фонд Карнегі за міжнародний мир (США), інноваційна структурна модель якого включає міжнародну мережу відділень в Бейруті, Брюсселі, Москві, Вашингтоні, а також Індії [8, с. 25].

Сучасні засоби масової комунікації є не лише загрозою, але й можливістю донести необхідну інформацію до споживача або зацікавити його. Amnesty International (Велика Британія) вважається однією з найбільш ефективних організацій у сфері поширення інформації. «Мозковий центр» ефективно й регулярно використовує майданчики соціальних медіа, а саме Фейсбук, Твіттер, присутній центр також в Youtube, Instagram та інших соціальних мережах. Наявність Медійного центру дає змогу поширювати по всьому світі останні новини та експертні оцінки [8, с. 19]. Цікавим прикладом використання новітніх технологій є лабораторія Dracopoulos Family iDeas Lab Центру стратегічних та інноваційних досліджень (США), створена задля використання новітніх методів і технологій графічного дизайну та аудіовізуальних засобів для виробництва передових мультимедійних продуктів, що сприяють інноваціям і творчості, а також ознайомленню ширшої аудиторії з дослідженнями Центру.

Діяльність цієї афілійованої виробничої компанії має інноваційний характер, оскільки вона надає оброблену авторитетну інформацію в доступному мультимедійному форматі [8, с. 19]. Дослідницький центр П'ю має власний "Fact Tank", тобто так звану платформу в реальному часі, призначену для пошуку новин у цифрах [8, с. 23–24]. Водночас провідні організації займаються пошуком нових комунікативних стратегій. Серед успішних прикладів експерти програми «Експертно-аналітичні центри та громадянське суспільство» Університету Пенсильванії виокремлюють стратегії Центру європейських досліджень імені Вільфріда Мартенса WMCES (Бельгія) та Фонду Фрідріха Еберта (Німеччина). Ініціатива Центру В. Мартенса "Up2Youth" спрямована на ведення діалогу з молоддю в різних країнах Європи. WMCES вдалося створити інтерактивний онлайн-форум, де молоді європейці можуть обговорювати важливі для них політичні питання [8, с. 24]. Ще одним успішним прикладом комунікативної стратегії є діяльність Фонду Фрідріха Еберта. На місцевому рівні Фонд пропонує дослідницькі стипендії, покликані забезпечити участь талановитої, але небагатої молоді в системі «освітньої демократії» [8, с. 26].

Важливим кроком до зміцнення експертного суспільства та ефективного розвитку мережі «мозкових центрів» як в державах окремо, так і глобальному масштабі є подальше налагодження співпраці між центрами в рамках проведення самітів, конференцій, ство-

рення платформ для обміну ідеями щодо подальшого розвитку та бізнес-стратегій, участі в програмах рейтингування.

Отже, глобальні тенденції світового розвитку впливають на діяльність незалежних «мозкових центрів». Такі зміни несуть у собі виклики та загрози для експертної спільноти. Застарілі методи діяльності й традиційна академічно орієнтована модель не спроможні забезпечити подальший стабільний розвиток, тому перед «мозковими центрами» постає завдання пошуку нових моделей функціонування, комунікативних стратегій, модернізації методів діяльності та адаптації до нових умов.

Список використаної літератури

1. McGann J.G. 2014 Global Go To Think Tank Index Report. Think tanks and civil societies program. The lauder institute, University of Pennsylvania. Philadelphia, 2015. 174 p. URL: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=think_tanks.
2. McGann J.G. 2018 Global Go To Think Tank Index Report. Think tanks and civil societies program. The lauder institute, University of Pennsylvania, 2019. 266 p. URL: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1017&context=think_tanks.
3. Bennett A. Are Think Tanks Obsolete? *The Washington Post*. 2015. October 05. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/in-theory/wp/2015/10/05/are-think-tanks-obsolete> (accessed: 16.10.2019).
4. Abelson D.E. Think tanks and U.S. Foreign policy: an historical perspective. *US Foreign Policy Agenda*. 2002. Vol. 7. No. 3. P. 46. URL: <http://guangzhou.usembassy-china.org.cn/uploads/images/QHgRpr9Ar-Ktqbse IUl05Q/ijpe1102.pdf>.
5. Журбей Е. Мозговые центры и внешнеполитический процесс Канады: современное состояние и перспективы. *Ойкумена*. 2016. № 4. С. 158–170. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/mozgovye-tsenry-i-vneshnepoliticheskiy-protsess-kanady-sovremennoe-sostoyanie-i-perspektivy>.
6. Ржевська Н. Функції й напрями діяльності «мозкових центрів». *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. № 107 (Ч. 1). С. 171–178. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/225/201>.
7. McGann J.G. For Think Tanks it's Either Innovate or Die. *Washington Post*. 2015. October 6. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/in-theory/wp/2015/10/06/for-think-tanks-its-either-innovate-or-die> (accessed: 16.10.2019).
8. McGann J.G. 2015 Global Go To Think Tank Index Report. Think tanks and civil societies program. The lauder institute, University of Pennsylvania. Philadelphia, 2016. 169 p. URL: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=think_tanks.
9. McGann J.G. 2017 Global Go To Think Tank Index Report. Think tanks and civil societies program. The lauder institute, University of Pennsylvania, 2018. 205 p. URL: https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1012&context=think_tanks.

**ACTIVITIES OF THINK TANKS AT THE CURRENT STAGE:
THREATS AND CHALLENGES****Oksana Maievska***National Aviation University,**Faculty of International Relations,**Department of International Relations, Information and Regional Studies**Kosmonavta Komarova ave., 1, 03680, Kyiv, Ukraine*

There was an attempt to analyze the possible threats and challenges facing think tanks in their activities. The first organizations, which carried out independent research in the field of policy, appeared in the United States at the beginning of the last century. Think tanks have played an important role for politicians and decision makers as private expertise resources. Moreover, they have filled the gap between real political process and the world of ideas. Nowadays, think tanks are growing actively (quantitative growth) in different regions. These organizations are relevant and necessary, because global trends (such as political tensions between states, globalization, technological and information revolution) have revealed a critical need in providing timely and quality expertise. On the other hand, these trends carry a number of threats to think tanks. In recent years, scientists have discussed about a tendency to reduce the role of think tanks in society. The various reasons are considered: the political environment of some states are hostile to independent analytical organizations, decreasing funding, the inability to adapt to change, increased competition and information overload of modern society. Think tanks need some changes. First of all, they must understand threats facing public policy research institutions and use opportunities for further development. For instance, traditional academic-oriented model of think tanks is outdated, that has negative effects on their activity. The reality requires new approaches to meet market's demand. For this reason, the author presents effective strategies and models of the leading think tanks that are used for adapting to changing world. New technologies, business models and communication strategies are the key to development of the expert community. To present their future, think tanks must innovate and collaborate (developing global and national partnerships, creating platforms for communication with policymakers and public). At the same time, think tanks have to maintain their practical and theoretical unique, because of the threat to lose themselves in competitive environment.

Key words: independent analytical centers, think tanks, expert community, academic-oriented business model, innovation.

УДК 94(5-15)

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.19>

СПЕЦИФІКА Й ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАТАРУ ТА ОМАНУ

Василь Назарков

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра державного управління
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

У статті висвітлено ключові аспекти зовнішньої політики двох країн Перської затоки, а саме Катару та Оману. Виявлено тенденцію розвитку зовнішньополітичної діяльності Катару. Так, зокрема, до постбіполярного періоду вона частіше за все характеризувалась активною діяльністю у різних політичних конфліктах близькосхідного регіону. Проте з 1990 р. здебільшого спостерігається її роль як посередника у різних протиріччях між країнами Аравійського півострову. Особливою прикметою її діяльності у Катарі є застосування спортивної дипломатії, отже, «м'якої сили». Це проявилось яскраво на тлі підготовки цієї країни до Чемпіонату світу з футболу – 2022. Саме його активна зовнішня політико-економічна участь довела, що спорт не тільки може бути використаний як один з інструментів створення позитивного образу держави, але й дає змогу реалізовувати довгострокові стратегічні інтереси з модернізації країни у сфері національної безпеки.

Встановлено специфіку функціонування зовнішньополітичного вектору в Омані, яка полягає в тому, що здебільшого в ній акцент робиться саме на країнах арабо-мусульманського світу, зокрема країн Аравії. Це проявляється в тому, що ця країна є учасником низки міжнародних арабо-мусульманських організацій, а саме Арабського банку економічного розвитку Африки, Ліги арабських держав, Ради Арабської економічної єдності і міжнародної регіональної організації Ради співробітництва арабських держав Перської затоки. Водночас розкрито, що ця країна відіграє сьогодні здебільшого посередницьку роль у низці міжнародних близькосхідних конфліктів, проте у постбіполярний період бере активну участь в інших політичних конфліктах у цьому регіоні. Втім, значні дипломатичні стосунки Оману присутні в таких країнах світу, як Кенія, США, країни Центральної Азії, Бангладеш, Бруней, Індія, Індонезія, Іран, Ізраїль, Китай, Малайзія, Пакистан, Сирія, Тайланд, Філіппіни, Великобританія, Німеччина, Росія.

Ключові слова: Катар, Оман, зовнішня політика, арабо-мусульманський світ, країни Перської затоки, США, «спортивна дипломатія», політика «м'якої сили».

Актуальність дослідження пропонуваної теми обумовлена сучасними соціально-політичними процесами у світі. Внаслідок процесу глобалізації все більшого значення набувають не лише провідні країни Заходу, але й низка країн Сходу, зокрема ті, які розташовані на території Аравійського півострову. Особливо важливим стає це дослідження в контексті подій 11 вересня 2001 р. та «Арабської весни». Відповідно до цього ісламський, зокрема арабський, фактор став відігравати одну з ключових ролей у світовій політиці. Це стосується також таких країн, як Катар та Оман.

Наукові напрацювання сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців з теми близькосхідної політики, зокрема роботи О. Бузарова, А. Букіна, О. Глазунова, В. Ісаєва, Н. Кох, Л. Мужикбаєва, А. Філоніка, Ч. Хелема, Н. Цветкової, стали теоретико-методологічною основою дослідження.

Метою наукової розвідки є визначення та характеристика основних факторів та векторів зовнішньополітичної діяльності Катару та Оману.

Передусім треба підкреслити, що специфіка зовнішньополітичного процесу в арабських країнах, зокрема ОАЕ, полягає в тому, що головним актором, що формує зовнішньополітичний курс держави та приймає рішення, є його глава незалежно від того, якою є система правління: монархічною чи республіканською. Керівник країни спирається на вузьке коло наближених, які можуть представляти як офіційні органи виконавчої влади, армію, так і неформальні структури, а саме племінних лідерів, духовних авторитетів, буржуазію й «нових» інтелектуалів-технократів. Саме на цьому етапі приймається остаточне рішення після консультацій та обговорень з радниками, а також оцінювання реакції суспільства на той чи інший зовнішньополітичний крок. Парламент (якщо такий є) як «фасадний» орган влади стверджує прийняте рішення. При цьому ще на етапі вироблення рішення враховується громадська реакція, визначається «червона риска», за яку не можна зайти (наприклад, у відносинах з Ізраїлем). Зовнішньополітичний процес та особи, які приймають рішення, з одного боку, перебувають під впливом, а з іншого боку, враховують наднаціональні фактори ісламської та арабської солідарності [4].

Отже, можна підкреслити, що стратегічні ризики для Катару настільки ж великі для правлячої сім'ї Аль-Тані, як і для держави Катар. Насправді різниця між державою й Аль-Тані тонка, мінлива та невизначена. Відповідно, зовнішню політику Катару можна вважати не більш ніж сімейною політикою Аль-Тані, яка визначається кількома Аль-Тані на самому верху, очолюваним Аміром, Шейхом Хамадом бен Халіфою, а також Шейхом Хамадом бен Джассімом, який був прем'єр-міністром і міністром закордонних справ. Іншими словами, зовнішня політика цієї мікродержави є одночасно і керованою особистістю, і результатом постійної оцінки Аль-Тані внутрішніх і міжнародних ризиків для 140-річного впливу їхніх сімей на владу [13].

Отже, можемо визначити два ключових вектори зовнішньополітичної діяльності як Катару, так й Оману, а саме арабо-мусульманський світ і міжнародне співробітництво. Розглянемо це більше детально щодо кожної країни окремо.

Сучасна зовнішня політика Катару щодо арабських держав керується певною доктриною, що складається з 16 пунктів. Основним гравцем у взаємодіях з арабськими країнами є дипломатичні представництва Катару в сусідніх державах. Катар прагне розвивати дружні двосторонні відносини з усіма арабськими державами, і як основні інструменти моніторингу використовуються щорічні звіти катарських представництв. Водночас країна дотримується всіх основних рішень та резолюцій Ліги арабських держав і слідує в їх фарватері, висловлюючи свої позиції щодо цього [8].

Як зауважує А. Букін, всі повноваження за моніторингом подій в арабському напрямі зовнішньої політики належать Департаменту у справах арабських країн. Політика Катару в цій галузі за останні два роки є найбільш плідною та пріоритетною. Було би помилково вважати, що зовнішньополітичний курс Катару щодо арабських країн має пасивний характер, будучи лише більш м'якою, посередницькою діяльністю, спрямованою на вирішення різних міжарабських конфліктів.

Так, зокрема, можна відзначити, що «з 2000 р Катар стає головним посередником у врегулюванні національних і міжнародних конфліктів на Близькому Сході і в Північній Африці. Основними об'єктами катарської політики свого часу виступали Ліван, Судан, Ємен. Катар також займав активну позицію щодо вирішення палестинського питання і прикордонного конфлікту Джібуті і Еритреї» [11, с. 65].

Хоча Катар нині відіграє здебільшого посередницьку роль у низці міжнародних близькосхідних конфліктів, він у постбіполярний період брав активну участь в інших політичних конфліктах у цьому регіоні.

Вторгнення Іраку та окупація Кувейту, загроза для інших дрібних країн Перської затоки змусили Катар суттєво змінити свої оборонні та зовнішньополітичні пріоритети. Наприклад, тоді як Катар фінансово підтримав Ірак у своїй війні 1980–1988 рр. проти Ірану, Катар швидко вступив в антиіракську коаліцію після вторгнення. Будучи раніше політичним та економічним прихильником Організації визволення Палестини (ОВП), Катар категорично засудив альянс між ООП і багатьма палестинцями, з одного боку, і Саддамом Хусейном, з іншого боку. Більш того, попередня опозиція Катару щодо військово-морської присутності в затоці перетворилась на відкриту готовність дозволити повітряним силам США, Канади та Франції діяти з її території.

Водночас діяльність Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ), яка протягом багатьох років була спрямована, зокрема, на боротьбу з іранською загрозою (як зовнішньою, так і внутрішньою щодо Кувейту, Бахрейну та Саудівської Аравії), стала форумом для засудження Іраку та місцем його проведення за створення узгодженої оборони проти подальшого іракського прогресу. Після поразки Іраку Катар та інші члени РСАДПЗ зосередили свою діяльність на поліпшенні співпраці та координації в питаннях взаємної оборони, а також продовжували спільну роботу в соціальній, культурній, політичній та економічній сферах. Катар, як і Саудівська Аравія, історично чутливий до зовнішнього військового втручання в затоку, він тому прагнув зміцнити регіональні заходи безпеки.

Війна також наблизила Катар та інших членів РСАДПЗ до Єгипту та Сирії, що є двома найсильнішими арабськими членами антиіракської коаліції. Катарсько-єгипетське зближення почалось у 1987 р., коли дві країни відновили дипломатичні відносини після саміту Ліги арабських держав, який прийняв резолюцію, що дає змогу членам відновити дипломатичні зв'язки на свій розсуд. Після війни Єгипет і Сирія отримали великі суми від держав Перської затоки, оцінюючи їхню роль. Катар і Сирія підписали у січні 1991 р. угоду про торговельно-економічне й технічне співробітництво [10, с. 128].

Якщо поглянути на інший регіон мусульманського світу, а саме на Центральну Азію, то можна побачити, що там уже вибудовуються інші аспекти зовнішньополітичної діяльності Катару.

Так, Н. Кох пише, що стосунки між державами Центральної Азії та арабськими монархіями Перської затоки швидко розширювалися останнім десятиліттям. Маючи одну з найбільш орієнтованих зовні зовнішньополітичних програм серед країн – членів Ради співробітництва держав Перської затоки, катарське керівництво дедалі активніше підтримувало двостороннє співробітництво з Таджикистаном, Туркменією та Казахстаном. Катар відкрив своє посольство в Астані у 2008 р., тобто незабаром після того, як у 2007 р. в Досі почало працювати казахстанське посольство. У Туркменії є катарське посольство, тоді як в Досі немає посольства Туркменії. Таджикистан і Катар відкрили посольства один в одному у 2012 р. [6].

Країни Центральної Азії номінально є мусульманськими країнами, і їх початкова взаємодія з Катаром після розпаду Радянського Союзу значною мірою розвивалась під впливом нарративу релігійної єдності. Однак після цього відносини Катару з кожною країною цього регіону розвивались за істотно розрізненими траєкторіями. В процесі різнопланової взаємодії безпеки в її милітаризованому розумінні вона часто стає предметом обговорення, проте вона не варта перебувати в центрі двосторонніх відносин Катару з будь-якою центрально-азіатською державою. Катарська участь у справах регіону швидше оберталась навколо незначного й позитивного порядку денного. Доха виділяє значне фінансування на проекти, пов'язані з гуманітарною допомогою, потребами розвитку й підтримкою ісламської культури; ці кошти переважно витрачаються або всередині країни, або в сусідніх державах.

Центральна Азія, як підкреслює Н. Кох, є одержувачем деяких з цих на перший погляд безкорисливих пожертвувань, однак катарці також мають певні інтереси, переслідувані через свою присутність в регіоні. Завдяки своїм інтернаціоналістським поглядам залишаються відкритими двері для потенційно вигідних форм співробітництва, катарське керівництво готове дозволити своїм центрально-азійським партнерам визначати порядок і розвивати її в тих випадках, коли вони бачать можливості для просування своїх актуальних або потенційних інтересів. В результаті, як недавно висловився один з коментаторів, роль центрально-азійських лідерів може бути зведена до образу «комівояжера, що відчайдушно намагається нав'язати свої товари». Однак при цьому керівництво Катару спочатку за еміра шейха Хамаде бін Халіфа Аль Тані, а потім за його сину шейха Тамім бін Хамад Аль Тані було досить обачним, щоби проводити політику шанобливої, хоча мінімальної участі в справах Центральної Азії [6].

В міжнародних питаннях на особливу увагу заслуговує факт спортивної дипломатії, яку було застосовано Катаром як країною, яка буде приймати Чемпіонат світу з футболу – 2022. Саме його активна зовнішня політико-економічна участь довела, що спорт не тільки може бути використаний як один з інструментів створення позитивного образу держави, але й дає змогу реалізовувати довгострокові стратегічні інтереси з модернізації країни у сфері національної безпеки. Водночас феномену катарської спортивної дипломатії неможливо дати однозначну оцінку. З одного боку, приклад невеликої держави показовий щодо грамотного планування та реалізації цілей спортивної дипломатії. З іншого боку, такі амбітні проєкти можуть стати відображенням наслідків глобалізації, яка дає змогу невеликим багатим країнам з периферії претендувати на світовий вплив [8, с. 188].

Водночас треба відзначити особливості зовнішньополітичної діяльності іншої країни Перської затоки, а саме – Оману.

Зовнішня політика Оману з 1970-х рр. перебувала під впливом рішучості Кабуса бен Саїда повернути назад ізоляціонізм султана Саїда бен Таймура й обережно інтегрувати Оман як на регіональному, так і на міжнародному рівнях. Проте режим демонструє незвичайну незалежність від дій порівняно з іншими арабськими країнами Перської затоки. Часто Оман виступав в ролі брокера в регіональних спорах. Під час ірано-іракської війни (1980–1988 рр.) дві воюючі сторони таємно провели переговори про припинення вогню в Маскаті. Хоча формальних домовленостей не було, переговори зменшили недовіру між сторонами. Так само після 1988 р. Оман виступав посередником у відновленні дипломатичних відносин між Іраном та Англією, Іраном та Саудівською Аравією [10, с. 144].

Водночас необхідно зазначити, що хоча основне місце у зовнішній політиці країни посідають питання її участі в діяльності РСАДПЗ, з яким Оман координує свої зовнішньополітичні акції, позиція Оману в близькосхідному конфлікті, як і раніше, має низку особливостей. Так, у квітні 1994 р. Оман відвідав ізраїльський заступник міністра закордонних справ, що стало першим офіційним візитом в одну з країн Затоки для ізраїльтян з 1948 р. У грудні того ж року прем'єр-міністр Ізраїлю Іцхак Рабін прибув з офіційним візитом в Оман, де провів із султаном Кабусом переговори про долю близькосхідного мирного процесу, а в лютому 1995 р. обидві країни домовилися про встановлення дипломатичних відносин на «зниженому рівні», тобто на рівні представництв, а не послів [5, с. 134].

Ця країна є учасником низки міжнародних арабо-мусульманських організацій. В цьому контексті слід відзначити Арабський банк економічного розвитку Африки, Лігу арабських держав, Раду Арабської економічної єдності. До складу РАЕС входять 18 держав. В межах її діяльності Оман переслідує забезпечення свободи руху товарів, капіталів, продукції, людей, свободи займатися економічною діяльністю; забезпечення свободи

транспорту, транзиту, використання транспортної інфраструктури (морські порти, цивільні аеропорти, наземні шляхи сполучення); забезпечення права володіння власністю.

Основними напрямками діяльності Оману в межах РАЕС є розроблення та укладення багатосторонніх угод арабських країн, зокрема, з таких питань, як капіталовкладення, скасування подвійного оподаткування, порядок справляння податків, порядок врегулювання інвестиційних спорів; базові рівні соціального страхування й соціального захисту; співробітництво з міжнародними організаціями (ЮНКТАД, Міжнародний торговельний центр, ЮНІДО, ФАО, ЮНІТАР) та регіональними організаціями (СЕЛА, ЄС); створення спільних арабських компаній [4, с. 583].

Водночас Оман бере активну участь у межах функціонування міжнародної регіональної організації Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (Gulf Cooperation Council, РСАДПЗ, GCC), яка була створена 25 травня 1981 р.

Відповідно до засновницького договору цілями та завданнями діяльності РСАДПЗ є забезпечення координації, інтеграції та взаємозв'язку між державами – членами Організації у всіх життєво важливих сферах для досягнення повної єдності; зміцнення зв'язків і розширення меж співпраці між народами держав – членів РСАДПЗ у різних галузях; сприяння розвитку промисловості, сільського господарства, науки та техніки; стимулювання науково-технічного прогресу, створення науково-дослідницьких центрів; сприяння співробітництву в приватному секторі; уніфікація законодавств країн-членів у різних галузях [4, с. 591].

Втім, зовнішньополітична діяльність Оману активно здійснюється також в контексті Далекого Сходу. Зокрема, як зауважує А. Глазунов, сьогодні Близький Схід є ключовим елементом енергетичної безпеки КНР. Останніми роками економічні та політичні позиції Пекіна в цьому регіоні значно посилились. Майже 60% обсягу торгівлі КНР припадає на країни Аравійського півострова, зокрема Оман. Значне розширення довгострокових і взаємовигідних зв'язків, зміцнення свого авторитету й впливу в цьому регіоні є одними з основних завдань сучасної зовнішньої політики Китаю [2].

Взаємність характеризувала відносини Оману з іноземними державами. Історично Оман покладався на іноземні держави для забезпечення політичної стабільності на національному та регіональному рівнях. Геостратегічне розташування Оману на вході в Ормузьку протоку та її довгу берегову лінію керувало інтересами іноземних держав [10, с. 142].

Відповідно, можна відзначити такі провідні країни, з якими особливо взаємодіє на зовнішньополітичному рівні Оман, як Кенія (Африка), США (Америка), країни Центральної Азії, Бангладеш, Бруней, Індія, Індонезія, Іран, Ізраїль, Китай, Малайзія, Пакистан, Сирія, Тайланд, Філіппіни (Азія), Великобританія, Німеччина, Росія (Європа) [9].

Проаналізувавши зовнішньополітичні стосунки Катару й Оману в сучасний період, можемо зробити такі **висновки**.

1. До постбіполярного періоду зовнішня політика Катару характеризується активною діяльністю у різних політичних конфліктах близькосхідного регіону. Проте з 1990 р. здебільшого спостерігається її роль як посередника у різних протиріччях між країнами Аравійського півострову. Особливою прикметою її діяльності в Катарі є активне залучення спортивної дипломатії.

2. Специфіка функціонування зовнішньополітичного вектору в Омані полягає в тому, що здебільшого в ній акцент робиться саме на країнах арабо-мусульманського світу, зокрема країнах Аравії. Втім, активне співробітництво також здійснюється з низкою країн Далекого Сходу, Європи та Америки.

Список використаної літератури

1. Бузаров А. Религиозный фактор в событиях «Арабской весны» и конфликтах на Ближнем Востоке. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. С. 11–14.
2. Букин А. Посредническая политика Катара в арабских странах. *Вестник РУДН. Серия: Международные отношения*. 2014. № 3. С. 96–100.
3. Глазунов О., Савченко А. Особенности и приоритеты внешней политики Китая в странах Ближнего Востока. *Общество: политика, экономика, право*. 2018. № 3. URL: http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/pep/2018/3/politics/glazunov-savchenko.pdf.
4. Демченко А. Внутренние факторы формирования внешней политики стран Арабского Востока. *Вестник МГИМО*. 2010. № 1. URL: http://www.vestnik.mgimo.ru/filesserver/10/vestnik_10-18_demchenko.pdf.
5. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 7 : Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції / наук.-ред. колегія: І. Грицяк (співголова), Ю. Сурмін (співголова) та ін. Київ, 2011. 764 с.
6. Исаев В., Филоник А. Султанат Оман (очерк общественно-политического и социально-экономического развития). Москва, 2001, 240 с.
7. Кох Н. Катар и Центральная Азия. Что поставлено на карту в Таджикистане, Туркменинии и Казахстане? URL: http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/Perp484_rus_Koch_Sept2017.pdf.
8. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ Держави Катар. URL: http://www.mofa.gov.qa/orgchart.cfm?dep_id=44.
9. Цветкова Н., Мужикбаев Л. Спортивная дипломатия Катара в 2000-е гг. как инструмент внешней политики. *Тамбов: Грамота*. 2016. № 6 (68). Ч. 2. С. 188–190.
10. Foreign relations of Oman. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Foreign_relations_of_Oman.
11. Helem Ch. Persian Gulf States. A Country Study. Washington: GPO for the Library of Congress, 1993.
12. Mediation and Qatari Foreign Policy Mehran Kamrava. *Middle East Journal*. 2011. Vol. 65. № 4. P. 60–70.
13. Qatar – Foreign Relations. URL: <https://www.globalsecurity.org/military/world/gulf/qatar-forrel.htm>.

**SPECIFICITY AND FEATURES OF EXTERNAL POLITICAL ACTIVITY
OF QATAR AND OMAN****Vasyl Nazarkov***Taras Shevchenko National University of Kyiv,**Department of Public Administration**Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

The article highlights key aspects of the foreign policy of the two Gulf countries – Qatar and Oman. The tendency of development of Qatar's foreign policy activity is revealed. Thus, in particular, before the post-bipolar period, it was most often characterized by active activity in various political conflicts in the Middle East region. However, its role as a mediator in the various contradictions between the Arabian Peninsula countries has been largely observed since 1990. A particular sign of her activities in Qatar is the use of sports diplomacy, and therefore of "soft power". This was evident against the background of the country's preparation for the 2022 FIFA World Cup. It was his active foreign political and economic involvement that proved that sport could well be used not only as one of the instruments of creating a positive image of the state, but also to realize long-term strategic interests in the modernization of the country and in the field of national security.

The specifics of the functioning of the foreign policy vector in Oman have been established, which is that it mainly focuses on the countries of the Arab-Muslim world, in particular the Arab countries. This is reflected in the fact that the country is a member of a number of international Arab-Muslim organizations, namely the Arab Bank for Economic Development of Africa, the League of Arab States, the Council of Arab Economic Unity and the international regional organization of the Gulf Cooperation Council of the Arab States. However, it has been revealed that the country is currently playing a mediating role in a number of international Middle East conflicts, but in the post-bipolar period it is actively involved in other political conflicts in the region. However, significant diplomatic relations with Oman are also present in countries such as Kenya, USA, Central Asian countries, Bangladesh, Brunei, India, Indonesia, Iran, Israel, China Malaysia, Pakistan, Syria, Thailand, Philippines; Great Britain, Germany, Russia.

Key words: Qatar, Oman, foreign policy, Arab-Muslim world, Gulf countries, USA, "sports diplomacy", "soft power" policy.

УДК 329.1/6-021. 338 (477): 324
DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.20>

ВПЛИВ ПРЕЗИДЕНТСЬКИХ І ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ 2019 РОКУ НА АКТОРНИЙ СКЛАД ТА КОНФІГУРАЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Юрій Остапець

*Ужгородський національний університет,
факультет суспільних наук
вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна*

Галина Ільтьо

*Мукачівський державний університет,
факультет туризму та готельно-ресторанного бізнесу
вул. Ужгородська, 26, 89600, м. Мукачево, Україна*

У статті проаналізовано вплив президентських і парламентських виборів на акторний склад і конфігурацію партійної системи України. Для визначення нової конфігурації партійної системи використані індекси ефективної кількості партій, волатильності, націоналізації.

Вказано, що президентські і парламентські вибори проходили у складних суспільно-політичних умовах: продовження війни з Росією і вплив російського фактору на електоральні процеси; низький рівень підтримки діючої влади, недовіра до старих політичних еліт.

Зазначено, що президентські вибори мали визначальний вплив на парламентську виборчу кампанію, окресливши формат її проведення та вектори політичної конкуренції. Більшість кандидатів на пост президента були членами політичних партій або були висунуті політичними партіями. Тому їх участь у виборах – це можливість випробувати рейтинговість партійних брендів у президентській кампанії.

Зроблений висновок, що результати парламентських виборів 2019 р. суттєвим чином змінили конфігурацію партійної системи України як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. За результатами виборів 5%-ий бар'єр голосів виборців подолали 4 нові партії з п'яти, які потрапили до парламенту: ПП «Слуга народу», ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Європейська Солідарність», ПП «Голос». З попередньої Верховної Ради до нового складу пройшла лише ВО «Батьківщина». Отже, зміни у форматі системи були настільки кардинальними, що її можна назвати «третьою» партійною системою в Україні («друга» була утворена за результатами парламентських виборів 2014 р., коли до парламенту також пройшли 4 нові політичні сили). За результатами виборів суттєвим чином зменшився показник ефективної кількості партій порівняно з попередніми роками: парламентських партій – до 2,7, а електоральних – 4,4. Показник індексу націоналізації партійної системи залишився порівняно високим – 0,74. Показник неусталеності партійних уподобань (індекс волатильності) залишився досить високим – 69, що свідчить про суттєві зміни акторного складу партійної системи.

Ключові слова: партійна система України, президентські вибори 2019 року, парламентські вибори 2019 року, електоральна революція, парламентські партії.

Актуальність дослідження. Важливим механізмом трансформації суспільних відносин є вибори представницьких органів влади. Вибори – основа демократичного суспільства, головна форма політичної участі населення. Зокрема, вибори забезпечують легальність і легітимність влади, конкуренцію в боротьбі за владу, ротацію національної

і регіональної еліти, за результатами виборів формуються уряди суверенних держав, змінюються вектори зовнішньої і внутрішньої політики.

Без перебільшення можна сказати, що результати виборів 2019 р. мали доленосне значення для України, оскільки вони повинні були дати відповідь на запитання: чи продовжать новообрані Президент і Парламент затверджений народом під час Революції Гідності (а потім і у змінах до Конституції України від 7 лютого 2019 р.) курс на європейську інтеграцію, чи відбудеться реванш проросійських сил? Чи будуть новообрані вищі владні інститути здійснювати політику реформ, чи курс на реформування буде призупинений?

На практиці так і відбулося, і після завершення парламентських виборів журналісти та експерти почали говорити про «електоральну революцію» («зелену революцію») в Україні. А на думку А. Єрмолаєва, те, що відбулося в Україні, взагалі можна назвати соціальною революцією, оскільки в перспективі може відбутися перехід до нового суспільного ладу [2, с. 10].

Таким чином, автори ставлять за мету статті – охарактеризувати вплив президентських і парламентських виборів на акторний склад і конфігурацію партійної системи України. Для досягнення мети поставлені наступні дослідницькі завдання: а) показати вплив президентських виборів на партійне структурування українського соціуму напередодні парламентських виборів; б) дослідити участь політичних партій у виборах до ВР України; в) проаналізувати результати виборів.

Виклад основного матеріалу. Президентські і парламентські вибори 2019 р. відбулися у складних соціально-політичних умовах. Насамперед це продовження війни з Росією і вплив російського фактору на електоральні процеси з ціллю підтримки проросійських сил. Виборчі кампанії проходили в умовах розчарування суспільства в діючій владі, низького рівня підтримки її інститутів, окремих політичних лідерів, провладних політичних сил.

Важливим чинником впливу на результат виборів залишилося розмежування серед прихильників європейського курсу України та політичних сил, що декларують відповідне спрямування, та політичних сил, які зорієнтовані на тісну співпрацю з Росією.

Також слід зазначити, що парламентські вибори відбулися відразу після виборів президентських (політичні експерти їх називали «третім» туром президентських), а отже, президентська кампанія мала визначальний вплив і на результат виборів ВР України. Але якщо голосування на президентських виборах було протестним і спрямованим проти старої політичної еліти та владної еліти на чолі з П. Порошенком, то на парламентських виборах можна було побачити консолідацію українських громадян навколо нових політичних ідей і трендів, в тому числі і європейського вибору України.

Вибори Президента були сьомими з моменту здобуття незалежності України. Виборча кампанія розпочалася 31 грудня 2018 р. Реєстрація кандидатури на пост президента у Центральній виборчій комісії (ЦВК) потребувала внесення грошової застави у розмірі 2,5 млн грн. Незважаючи на розмір застави, ЦВК було зареєстровано 39 кандидатів, а отже, президентські вибори 2019 р. стали рекордними за кількістю кандидатів. Фаворитами виборчих перегонів, як показували рейтингові соціологічні дослідження напередодні виборів, були: П. Порошенко, Ю. Тимошенко, В. Зеленський, Ю. Бойко, А. Гриценко, І. Смешко [8]. Інші кандидати приймали участь у виборах зазвичай з ціллю підтримки фаворитів кампанії (наприклад для забезпечення членами дільничних виборчих комісій) та для «розкрутки» власних партійних брендів. 19 кандидатів були висунуті кандидатами на пост президента політичними партіями, при цьому 21 кандидат був членом якоїсь партії.

Оскільки вітчизняна електоральна практика засвідчує низьку зацікавленість виборців передвиборними програмами, відповідно, кандидати не звертають особливої уваги на

цей головний документ виборчої кампанії. Тому програми кандидатів здебільшого зроблені нашвидкоруч і не для виборців, а для реєстрації у ЦВК. Так, Ю. Бойко представив «план мирного розвитку для України», А. Гриценко констатував, що тільки «чесний президент – служитиме людям», Р. Кошулинський виступив «за гідне майбутнє без олігархів», В. Кривенко свою програму назвав «Гідність. Міць. Добробут», П. Порошенко «Велика держава вільних і щасливих людей», І. Смешко «Сім перемог для України», Ю. Тимошенко «Новий курс України», О. Вілкул «Мир та розвиток: 4 кроки до успіху» [8].

Логіка виборчої кампанії була побудована кандидатами таким чином: частина кандидатів з проєвропейськими лозунгами розраховувала на підтримку Заходу і Центру України, а інша частина – Сходу і Півдня. Така логіка була виправданою і забезпечувала упродовж 1991–2014 рр. непогані електоральні дивіденди як тим, так і іншим політичним силам, хоча натомість суспільство отримувало регіональний розкол держави.

Але президентські вибори 2019 р. відрізнялися від попередніх тим, що електорат був налаштований на кардинальні зміни українського політикуму. І таке бажання електорату, яке фіксувалось у соціологічних дослідженнях, співпало з появою позасистемного, нез'яваного зі старими політичними елітами кандидата – В. Зеленського. В. Зеленський свою кампанію побудував дещо по-іншому, не використовуючи соціокультурні меседжі, які поділяють електорат на східний і західний (мова, віра, геополітичні орієнтири), а акцентував увагу на проблемах, які є спільними для усіх українців, – припинення війни, подолання корупції, підвищення добробуту. Розрахунок виборчого штабу В. Зеленського виявився правильним. Позасистемність кандидата, акцент на життєво-важливих проблемах дали свої електоральні результати, і він отримав перемогу у першому турі виборів. У таблиці 1 нами подані результати першого туру виборів для кандидатів, які набрали більше 1% голосів виборців. Також у таблиці подані результати національного екзит-полу, партійність / партійна підтримка кандидатів, індекс однорідності голосування за політичні партії, які підтримували кандидатів на пост президента на парламентських виборах 2014 р. (PNS), та індекс однорідності підтримки кандидатів у першому турі президентських виборів (PNS для кандидатів).

Результати президентських виборів показують, що індекс однорідності (в даному випадку нами розрахований індекс націоналізації Джонса-Мейнверінга) регіонального голосування за основних кандидатів у президенти, кожен з яких представлений політичною партією, є низьким. Відповідно, президентські вибори 2019 р. показують, що голосування за кандидатів мало регіональний характер. Винятком є кандидатура В. Зеленського, індекс однорідності голосування за якого виявився найвищим – 0,84.

За результатами першого туру В. Зеленський переміг у більшості областей України, крім тих, де перемогу отримали Ю. Бойко (Донецька, Луганська обл.), Ю. Тимошенко (Івано-Франківська обл.), П. Порошенко (Львівська, Тернопільська обл.) [8].

У другому турі В. Зеленський здобув перемогу з результатом 73,22%, а його опонент П. Порошенко – отримав 24,45%. В. Зеленський переміг у всіх областях України, крім Львівської. Найбільшу підтримку він отримав у Дніпропетровській (87,25%), Донецькій (86,94%), Луганській (89,44%), Одеській (87,21%) областях, а П. Порошенко – у Львівській (62,79%), Івано-Франківській (45,42%), Тернопільській (49,57%) областях та м. Києві (39,83%) [8].

Коментуючи результати виборів, американський політолог Ф. Фукуяма сказав, що вони, по-перше, показали здатність України бути демократією зі змагальною конкурентною політикою, і, по-друге, що Україна сьогодні є головним полем битви за ліберальну демократію в Європі і за європейську демократію для всього світу [5, с. 62].

Одним з очікувань президентських виборів було питання, чи зможуть вони об'єднати країну. Якщо брати до уваги лише їх результат у регіональному розрізі, то відповідь може бути позитивна. Рівень однорідності голосування за В. Зеленського навіть у першому турі досить високий (див. таблицю 1). Хоча в реальній політичній практиці все набагато складніше. Директор Фонду «Демократичні ініціативи» І. Бекешкіна відповідь на вказане запитання дала негативне. «Об'єднання є ілюзорним. Це наслідок невизначеності. Виборці діляться так, як ділиться країна. Кожен у В. Зеленського вкладає свої мрії і побажання. Серед виборців В. Зеленського 37% за членство в НАТО, 33% – за нейтральний статус

Таблиця 1

Результати I туру президентських виборів 2019 р. у розрізі однорідності / неоднорідності регіонального волевиявлення

ПІБ кандидатів	Політична партія	Нац. екзитпол, %	Результат, %	PNS, 2014	Рівень однорідності голосування
Зеленський В.	ПП «Слуга народу»	30,6	30,24	–	0,84
Порошенко П.	ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	17,8	15,95	0,89	0,77
Тимошенко Ю.	ВО «Батьківщина»	14,2	13,4	0,85	0,81
Бойко Ю.	ПП «Опозиційний блок»	9,7	11,67	0,42	0,55
Гриценко А.	ПП «Громадянська позиція»	7,1	6,91	0,85	0,66
Смешко І.	ПП «Сила і Честь»	6,5	6,04	0,83	0,79
Ляшко О.	Радикальна партія Олега Ляшка	4,7	5,48	0,81	0,74
Вілкул О.	ПП «Опозиційний блок – партія миру та розвитку»	4,0	4,15	–	0,51
Кошулинський Р.	ВО «Свобода»	1,7	1,62	0,75	0,51

Таблиця 2

Результати парламентських виборів 2019 року [8]

Назва політичної партії	БВО*, %	К-ть мандатів	ОВО**, к-ть мандатів	Разом
ПП «Слуга народу»	43,16	124	130	254
ПП «Опозиційна платформа – За життя»	13,05	37	6	43
ВО «Батьківщина»	8,18	24	2	26
ПП «Європейська Солідарність»	8,10	23	2	25
ПП «Голос»	5,82	17	3	20
ПП «Опозиційний блок»	3,03	–	6	6
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	0,62	–	1	1
ВО «Свобода»	2,15	–	1	1
ПП «Єдиний Центр»	–	–	1	1
ПП «Біла Церква разом»	–	–	1	1
Самовисуванці	–	–	46	46
Всього	–	225	199	424***

* БВО – багатомандатний виборчий округ; ** – одномандатний виборчий округ; *** – у 26 округах вибори не проводилися (Автономна Республіка Крим, Окуповані райони Донецької та Луганської областей).

і 6% за військовий союз з Росією. Об'єднало усіх заперечення існуючого («так далі жити не можна»). А що стосується позитивної майбутньої програми, то тут скоріше Україна лишилась роз'єднаною». Вона також зазначила, що у другому турі виборці значною мірою голосували проти Порошенка, а не за Зеленського [1].

Отже, за результатами виборів можна зробити такі висновки. По-перше, президентські вибори черговий раз показали, що в Україні може перемагати опозиційний до влади кандидат, а результати виборів є непередбачуваними, що є однією із ознак демократичності розвитку суспільства. По-друге, низький рівень довіри до П. Порошенка підкреслює прорахунки президентської адміністрації у формуванні засад внутрішньої політики. Задекларовані ним обіцянки були не виконані, а навпаки відбулося підвищення вартості комунальних послуг, падіння рівня добробуту населення, продовження війни на сході України, корупція у вищих ешелонах влади досягла катастрофічних розмірів. По-третє, «озеленення» (перемога В. Зеленського) не означає об'єднання України. Електорат України залишився розділеним і надалі на рівні ідентичностей (східний / західний). Його об'єднання можливе лише шляхом проведення виваженої національної політики, яка буде враховувати запити як населення Сходу, так і населення Заходу України. По-четверте, президентські вибори мали визначальний вплив на парламентську виборчу кампанію, окресливши формат її проведення та вектори політичної конкуренції. Більшість кандидатів на пост президента були членами політичних партій або були висунуті політичними партіями. Тому їх участь у виборах – це можливість випробувати рейтинговість партійних брендів у президентській кампанії. Рейтинги партійних брендів у президентській кампанії показано в таблиці 1.

Парламентські вибори 2019 р. були позачерговими, оскільки ВР України була розпущена Указом Президента України В. Зеленського відразу його інавгурації 21 травня 2019 р. як така, де не була сформована парламентська більшість. Вибори відбулися за законом (з несуттєвими змінами), який був прийнятий у листопаді 2011 р. і встановлював змішану виборчу систему з 5% виборчим бар'єром і заборонаю блокам політичних партій брати участь у виборах [3]. Переконаність у перемозі на наступних виборах у парламентських партій була такою, що вони навіть не внесли у закон зміни про зменшення виборчого бар'єру до 3%, що дозволило б деяким з них отримати депутатські мандати (Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Опозиційний блок»).

Парламентські вибори проходили під домінуючим впливом виборів президента України, і ні в кого не було сумніву, що переможцем виборів стане ПП «Слуга народу», про що свідчили численні результати соціологічних передвиборних опитувань [9; 15]. Умовно учасників виборчих перегонів можна поділити на такі групи: 1) пропрезидентська партія «Слуга народу»; 2) парламентські політичні партії: ВО «Батьківщина», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Європейська Солідарність» (утворена внаслідок ребрендингу ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Опозиційний блок»; 3) відомі партійні бренди, які неодноразово приймали участь у виборчих кампаніях: ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція», Аграрна партія України, ПП «Сила і Честь», ПП «Патріот» та інші; 4) нові політичні партії, які вперше приймали участь у парламентських виборах: ПП «Голос», ПП «Українська стратегія Гройсмана», ПП «Партія Шарія», ПП «Сила людей» та інші. Результати виборів подані в таблиці 2.

Результати парламентських виборів 2019 р. суттєвим чином змінили конфігурацію партійної системи України як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. За результатами виборів 5%-ий бар'єр голосів виборців подолали 4 нові партії з п'яти, які потрапили до парламенту: ПП «Слуга народу», ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Європейська Солідарність», ПП «Голос». З попередньої Верховної Ради до нового

складу пройшла лише ВО «Батьківщина». Отже, зміни у форматі системи були настільки кардинальними, що її можна назвати «третьою» партійною системою в Україні («друга» була утворена за результатами парламентських виборів 2014 р., коли до парламенту також пройшли 4 нові політичні сили) [7; 12]. За результатами виборів, суттєвим чином зменшився показник ефективної кількості партій порівняно з попередніми роками: парламентських партій – до 2,7, а електоральних – до 4,4 (див. таблиця 3).

Емпіричні показники функціонування партійної системи (індекс ефективної кількості партій, індекс волатильності Педерсена, індекс націоналізації Джонса-Мейнверінга) у порівняльному аспекті за 1998–2019 рр. подано в таблиці 3 [7].

Відповідно, індекс волатильності Педерсена становив 69 (стабільним вважається партійна система, де він не перевищує 15). У регіональному розрізі ПП «Слуга народу» здобула перемогу у 21 області та м. Києві. Найбільшу кількість голосів отримала у Дніпропетровській (56,70%), Полтавській (52,53%), Миколаївській (52,18%) та Кіровоградській областях (51,40%). ПП «Опозиційна платформа – За життя» здобула перемогу у Луганській (49,83%) та Донецькій областях (43,41%). ПП «Голос» перемогла у Львівській області (23,09%). У мажоритарних округах депутатські мандати отримали представники ПП «Опозиційний блок», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ВО «Свобода», ПП «Єдиний Центр», ПП «Біла Церква разом» [8].

Найбільші втрати порівняно з парламентськими виборами 2014 р. за партійними списками були у ПП «Об'єднання «Самопоміч» з 10,97 % у 2014 р. до 0,7% у 2019 р., Блоку Петра Порошенка «Солідарність» (з 2019 р. ПП «Європейська Солідарність») – з 21,87% до 8,1%, Радикальній партії Олега Ляшка – з 7,44% до 4,01%, ПП «Опозиційний блок» – з 9,43% до 3,03% [13].

У ході парламентських виборів партія-переможець чи не вперше не спекулювала на ідентичнісній проблематиці (європейський вибір, відновлення історичної пам'яті, національна Церква та інше), що і дало їй змогу отримати рівномірний результат по Україні (індекс націоналізації – 0,89). ПП «Слуга народу» у передвиборній риторичі уміло врахувала амбівалентність українського електорату (західний / східний), акцентувавши на боротьбі з корупцією, зміні старої політичної еліти, зупиненні війни тощо. Головний спонукальний мотив голосування за ПП «Слуга народу» – криза довіри до старих політичних еліт, а передусім до діючої влади.

Усі інші партії-переможці можна назвати регіональними, що підтверджує розрахунок індексу націоналізації та зональність електоральної підтримки: ПП «Європейська Солідарність» – 0,73, ПП «Голос» – 0,58, ВО «Батьківщина» – 0,77, ПП «Опозиційна платформа – За життя» – 0,55. Всі вони втрачали електоральну підтримку мірою просування з заходу на схід (ПП «Європейська Солідарність», ПП «Голос», ВО «Батьківщина») чи навпаки – зі сходу на захід (ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Опозиційний блок», ПП «Партія Шарія»). Загальний показник індексу націоналізації партійної системи

Таблиця 3

Емпіричні показники розвитку партійної системи України 1998–2019 рр.

Індекси	1998	2002	2006	2007	2012	2014	2019
ENPS	4,9	4,7	3,4	3,3	4,3	4,8	2,7
ENPV	9,0	6,9	5,2	3,8	4,9	7,5	4,4
IPed	–	46	50	17	36	61	69
PSNS	0,65	0,62	0,66	0,68	0,72	0,76	0,74

України за результатами парламентських виборів 2019 р. становив – 0,74. Це один з найвищих показників за всю історію парламентських виборів в Україні.

Аналіз електоральних результатів «постійно непрохідних» (ПП «Громадянська позиція»), «нових непрохідних» (Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Українська стратегія Гройсмана та інших), які отримали більше 2% відсотків голосів виборців, дає можливість зробити наступні висновки (результати подані у таблиці 4): 1) вказані політичні сили отримали можливість створити системну позапарламентську опозицію, розбудувати організаційні структури, переоцінити свої можливості для того, щоб стати впливовими загальнонаціональними партіями; 2) електоральний вплив вказаних партій має регіональний характер; 3) зростаюча роль соціальних мереж у політичній ідентифікації громадян, що й дозволило блогеру А. Шарію з віртуальною партією отримати більше 2% голосів виборців; 4) показали низький рейтинг політичних сил, які спекулюють загрозою русофобії, націоналізму, фашизму – ВО «Свобода», яка на своїй платформі об'єднала ще 4 націоналістичні партії (ПП «Національний корпус», Конгрес українських націоналістів, Організацію українських націоналістів, ПП «Правий сектор»), отримала лише 2,15% голосів виборців [4; 14].

Слід зазначити, що нові політичні партії, які досягли успіхів на виборах, були утворені шляхом ребрендингу або розколу відомих партійних структур, а отже, усі вони були віртуальними організаціями, які не мали організаційної структури в регіонах України. Незважаючи на це, вони змогли отримати вагомий підтримку виборців, що свідчило про те, що інформація про політичні сили, виборці у більшості своїй отримують з телебачення та соціальних мереж.

ПП «Слуга народу» була утворена шляхом ребрендингу Партії рішучих змін, яка була зареєстрована 13 квітня 2016 р. Політична ідеологія партії – лібертаріанство. Назву отримала за однойменним українським комедійним політичним серіалом, в якому головну роль президента, котрим став учитель історії, зіграв В. Зеленський. Використання телесеріалів, художніх фільмів – це одна з політичних технологій, яка успішно використовувала-

Таблиця 4

Результати «непрохідних» українських партій на виборах до ВР України 2019 року [8]

Назва партії	Результат парламентських виборів 2014 р., %	Результат президентських виборів 2019 р., %	Результат парламентських виборів 2019 р., %	Індекс націоналізації, 2019 р.	Державне фінансування у 2020 р., млн. грн.
Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	5,48	4,01	0,71	21,27
ПП «Сила і Честь»	0,08	6,04	3,82	0,81	20,26
ПП «Опозиційний блок»	9,43	4,15	3,03	0,56	16,07
ПП «Українська стратегія Гройсмана»	–	–	2,41	0,61	12,78
ПП «Партія Шарія»	–	–	2,23	0,61	11,83
ВО «Свобода»	4,71	1,62	2,15	0,55	11,40
ПП «Громадянська позиція»	3,10	6,91	1,04	0,69	0
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	–	0,62	0,57	0

ся для досягнення перемоги на виборах. Напередодні виборів партія залишалась віртуальною структурою, не маючи ні осередків, ні членів партії.

ПП «Голос» утворена з ініціативи фронтмена відомої української рок-групи «Океан Ельзи» С. Вакарчука шляхом перейменування ПП «Платформа ініціатив» 21 травня 2019 р. Політична ідеологія партії – правоцентризм, проєвропеїзм. Як і ПП «Слуга народу», ПП «Голос» не мала на початку виборчої кампанії розбудованої партійної структури.

ПП «Європейська Солідарність» – це ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», яка 24 травня 2019 р. змінила свою назву. Привід для зміни назви – поразка П. Порошенка на президентських виборах та необхідність зміни політичної стратегії і тактики.

ПП «Політична платформа – За життя» була утворена внаслідок розколу у ПП «Опозиційний блок», яка після Революції Гідності уособлювала собою Партію регіонів. Початок розколу – це виключення депутатів Ю. Бойка та С. Львовичкіна з фракції «Опозиційного блоку» 20 листопада 2018 р. Витоки конфлікту всередині ПП «Опозиційний блок» мають глибоке коріння, оскільки Партія регіонів (потім її наступниця ПП «Опозиційний блок») складалась з двох умовних груп: «донецьких промисловців» (Р. Ахметов, В. Новинський, О. Вілкул) та «газовиків» (Д. Фірташ, С. Львовичкін, Ю. Бойко).

Представники груп вели перемовини про об'єднання і до президентських виборів 2019 р. і після, але домовленості так і не було досягнуто, тому на парламентські вибори вказані групи пішли у форматі окремих партій – ПП «Опозиційний блок» та ПП «Опозиційна платформа – За життя». Для посилення позицій група Р. Ахметова об'єдналася з кількома регіональними партіями: ПП «Довіряй ділам» (Г. Труханов, Г. Кернес), ПП «Відродження» (В. Хомутиннік, Є. Геллер) і партією «Наші» (Є. Мураєв). За задумом керівників таке об'єднання мало додати синергії і продемонструвати виборцям єдину партію «успішних господарників та промисловців» на Південному Сході. Однак електорального потенціалу таке розширення ПП «Опозиційний блок» не додало і вона не змогла подолати виборчий бар'єр. До головних причин поразки ПП «Опозиційний блок», на нашу думку, слід віднести: 1) втрата підтримки Росії, оскільки її отримала ПП «Опозиційна платформа – За життя»; 2) зниження рейтингу Г. Кернеса і Г. Труханова по причині відкритої підтримки П. Порошенка; 3) жорстка конкуренція за голоси виборців на Південному Сході України. Крім ПП «Опозиційна платформа – За життя» та ПП «Партія Шарія», голоси виборців у ПП «Опозиційний блок» відбирали нові партії – ПП «Слуга народу», ПП «Європейська Солідарність», ПП «Голос».

Новими суб'єктами виборчого процесу також стали ПП «Українська стратегія Гройсмана» та ПП «Партія Шарія». Вказані партії отримали суттєву підтримку виборців, що дозволить їм отримати державне фінансування. Перша створена Прем'єр-Міністром України В. Гройсманом, який вирішив з власною політичною силою прийняти участь у парламентських виборах, а друга – політична партія відомого проросійського блогера А. Шарія. Ці політичні партії також не мають організаційних структур у регіонах України.

Отже, більшість суб'єктів виборчого процесу, за винятком ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Радикальної партії Олега Ляшка, ПП «Опозиційний блок», практично не мали організаційних структур у регіонах, були віртуальними структурами, які здійснювали агітаційну роботу за допомогою політичної реклами в засобах масової комунікації та соціальних мережах.

Висновки. На нашу думку, президентські і парламентські вибори 2019 р. можна назвати «українською електоральною революцією» принаймні з двох причин. По-перше, за результатами виборів відбулася зміна поколінь в українській політичній еліті, оскільки до влади прийшли молоді політики віком в основному від 25 до 35 років. Слід зазна-

чити, що це ті молоді люди, які виростили в умовах незалежної України, отримали освіту в престижних закордонних вишах, зробили успішну кар'єру і прийшли до влади з метою кардинально змінити стан справ в українському політикумі.

По-друге, кардинальних змін хотіли українські громадяни, що і було головним мотиваційним чинником голосування. Так, виборці у другому турі президентських виборів категорично проголосували проти діючої влади, яку уособлював П. Порошенко. А на парламентських виборах у мажоритарних округах ПП «Слуга народу» отримала 130 депутатських мандатів. Належність до цієї політичної сили означала перемогу. Наприклад, власник «Мотор Січі» В. Богуславський програв весільному фотографу С. Штепі, К. Жеваго – менеджеру держкомпанії «Прозорро Продажі» О. Мовчану, С. Ківалов – власнику піцерії О. Леонову, І. Кононенко – медійнику О. Дубінському і так далі.

Таким чином, вибори в мажоритарних округах зруйнували стару патрон-клієнтальну модель голосування, коли депутат-мажоритарник займався благоустроєм округу, роздавав матеріальну допомогу (як грошову, так і продуктову), а виборці «дякували» йому за це своїми голосами. На нашу думку, повернутися в майбутньому до такої моделі голосування буде практично неможливо, що є ще одним аргументом для встановлення пропорційної виборчої системи.

За результатами виборів, три четверті депутатів пройшли до ВР України вперше, при цьому вона стала суттєво молодшою за віком. ПП «Слуга народу» показала абсолютний рекорд за всю історію парламентських виборів, набравши 43,16% голосів виборців (124 мандати) та провівши у мажоритарних округах 130 народних депутатів. Вона отримала в парламенті монобільшість (254 депутати) та одноосібно сформулила новий уряд, взявши на себе всю відповідальність за внутрішню і зовнішню політику держави.

Головним меседжем обох виборчих кампаній був меседж зміни старої політичної еліти, отже, найбільшу кількість голосів виборців отримали політичні партії, які це пропонували і самі були представлені в партійних списках новими обличчями (ПП «Слуга народу», ПП «Голос» та інші). В той же час залишилися і партії «старої еліти» (ПП «Опозиційна платформа – За життя», ВО «Батьківщина» та інші), які використовували апробовані стратегії і користувалися підтримкою старшого покоління виборців.

Результати парламентських виборів докорінно змінили акторний склад партійної системи та її конфігурацію до невпізнанності. До парламенту з попередньої ВР Ради потрапило тільки ВО «Батьківщина». Саме тому партійну систему України можна назвати «третьою українською партійною системою», яка має тенденцію стати системою з домінуючою партією.

Список використаної літератури

1. Бекешкіна І. Ці вибори не об'єднали Україну. URL: <https://prm.ua/tsi-vibori-ne-ob-uednali-ukrayinu-bekeshkina/> (дата звернення 14.09.2019).
2. Ермолаев А., Емец В., Ермолаев Д., Левцун А., Надтока Ю., Щербина В. Выборы в Украине: итоги и риски (коллективные размышления). Под общей редакцией Ермолаева А. Киев, 2019, август. URL: <http://sg-sofia.com.ua/vibori-v-ukraineitogi-i-riski-kollektivni-razmishleniya-avgust2019> (дата звернення 14.09.2019).
3. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (17 листопада 2011 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17> (дата звернення 14.09.2019).
4. Леліч М. Повз Раду: чим займуться партії та їхні лідери, що не потрапили в новий парламент. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/mimo-rady-zaumutsya-partii-lidery-poravshie-1564863190.html> (дата звернення 14.09.2019).
5. Мироненко В. «Украинский транзит»: попытка анализа и прогноза. *Научно-аналитический вестник Института Европы РАН*. 2019. №3. С. 58–63.
6. Мироненко В. «Украинский транзит» 2. *Научно-аналитический вестник Института Европы РАН*. 2019. №4. С. 21–26.
7. Остапець Ю. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук (23.00.02 – політичні інститути і процеси). Львів, 2016. 550 с. URL: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/dis_ostapets.pdf (дата звернення 14.09.2019).
8. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua> (дата звернення 01.09.2019).
9. Парламентські вибори 2019: рейтинги партій, електоральні настрої українців (спільне опитування Фонду «Демократичні ініціативи» та Центру Разумкова проведене з 13 по 20 червня 2019 р.). URL: <https://dif.org.ua/article/parlamentski-vibori-2019-reytingi-partiy-elektoralni-nastroi-ukraintsiv> (дата звернення: 14.09.2019).
10. Рябчук М. Випробування виборами. URL: <https://zbruc.eu/node/91268> (дата звернення 14.09.2019).
11. Сухарина А. Хто, де і як голосував на виборах до Ради. URL: <https://dif.org.ua/article/bitva-rokolin-khto-de-i-yak-golosuvav-na-viborakh-do-radi> (дата звернення 14.09.2019).
12. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2017. 428 с.
13. Фесенко В. Дневник парламентских выборов – 2019: финал. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/> (дата звернення 14.09.2019).
14. Фещенко І. Лузери парламентських виборів. Як донедавна популярні партії програли новим політ силам. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/07/25/7221939/> (дата звернення: 14.09.2019).
15. Україна напередодні року виборів: запити суспільства, позиції політичних акторів, контури нової влади. *Національна безпека і оборона*. 2018. № 3–4. 135 с.

**INFLUENCE OF 2019 PRESIDENTIAL AND PARLIAMENTARY ELECTIONS
ON MEMBER COMPOSITION AND CONFIGURATION
OF THE PARTY SYSTEM IN UKRAINE**

Ostapets Yurii

*Uzhhorod National University,
Faculty of Social Sciences
Narodna Sq., 3, 88000, Uzhhorod, Ukraine*

Halyna Ito

*Mukachevo State University,
Faculty of Tourism and Hospitality Management
Uzhgorodska Str., 26, 89600, Mukachevo, Ukraine*

The paper analyzes the influence of the presidential and parliamentary elections on the member composition and configuration of Ukraine's party system. To determine the new configuration of the party system, the indices of the effective number of parties, volatility, nationalization have been used.

It is stated that the presidential and parliamentary elections were held in difficult socio-political conditions: the continuation of the war with Russia and its influence on electoral processes; low level of authorities support, distrust to the old political elites.

It is noted that the presidential election had a decisive influence on the parliamentary election campaign, outlining the way of its carrying out and directions of political competition. Most presidential candidates were members of political parties, or nominated by political parties. Therefore, their participation in the elections is an opportunity to test the ratings of party brands in the presidential campaign.

It is concluded that the results of the 2019 parliamentary elections have significantly changed the configuration of the party system of Ukraine at both national and regional levels. As a result of the election, 5 new electoral barriers were overcome by 4 new parties out of five that went to parliament: political party "Servant of the People", political party "Opposition Platform – For Life", political party "European Solidarity", political party "Voice".

Only "Bat'kivshchyna" has passed from the previous Verkhovna Rada to the new composition. Therefore, the changes in the format of the system were so dramatic that it could be called the "third" party system in Ukraine (the "second" was formed after the 2014 parliamentary elections, when four new political forces also joined the parliament).

According to the election results, the effective number of parties significantly decreased compared to the previous years: parliamentary parties to 2.7 and electoral parties to 4.4. The nationalization index of the party system remained relatively high – 0.74. The volatility indicator of party preferences (the volatility index) remained quite high – 69, which indicates a significant change in the member composition of the party system.

Key words: party system of Ukraine, presidential elections of 2019, parliamentary elections of 2019, electoral revolution, parliamentary parties.

УДК 32.019.5

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.21>

ЦІННІСНО-НОРМАТИВНІ МЕХАНІЗМИ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ

Дмитро Павлов

КЗ вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»

Дніпропетровської обласної ради

вул. В. Антоновича, 70, 49006, м. Дніпро, Україна

Стаття присвячена розкриттю ціннісно-нормативних механізмів політичної пропаганди. Відповідно до її концепції цінності та норми здатні визначати ефективність політичної пропаганди. Іншими словами, суб'єкти пропаганди здатні досягати своїх цілей з меншою витратою ресурсів, коли вони спираються на ціннісно-нормативні механізми. На думку автора, цінності у формі норм та цінності у формі ідеалів визначають різні типи регулювання політичної поведінки пропагандою. Відповідно до цього автор поділяє пропаганду на процедурну та субстантивну, які доповнюють одна одну. Пропагандисти, щоби вплинути на політичну поведінку, мають пов'язувати реалізацію цінностей, які є важливими для суспільної більшості, тобто можуть бути достатніми підставами надання підтримки, із замовниками пропаганди. Автор класифікує всі цінності, які мають великий мобілізаційний потенціал щодо підтримки тих чи тих політичних сил, на чотири групи. Першу групу складають цінності безпеки, які базуються на інстинкті самозбереження людини та актуалізуються загрозами щодо її біологічного виживання; другу групу – цінності землі, які базуються на ототожненні індивіда з певним етносом, культурною групою, територією проживання, співтовариством у межах певної держави; третю – цінності звільнення, які базуються на прагненні людини до нових можливостей, уникненні будь-якого примусу, тобто цінності, які знайшли втілення в негативних правах людини; четверту – цінності ідеалістів, зокрема цінності справедливого порядку, які базуються на вірі людини в можливість досягти справедливого влаштування світу. Цінності всіх чотирьох груп є значущими для громадськості, але різною мірою. Автор стверджує, що існують різні ієрархії цінностей, властиві різним кластерам суспільства. Відповідно, найбільш значущі цінності, які займають першу сходинку в ціннісних ієрархіях відповідного суспільного кластеру, мають переважну мотиваційну силу щодо визначення тактики та стратегії політичної поведінки. Більшість членів суспільства особливим значенням наділяє ті цінності, реалізація яких перебуває під загрозою. Найбільшу довіру та підтримку суспільства здобувають ті політичні сили, яким вдалося не просто активізувати важливість певних цінностей, а переконати більшу частину суспільства у своїй здатності бути захисниками та відповідальними провідниками цих цінностей.

Ключові слова: аргументативний дискурс, архетип, політичні норми, політична поведінка, політична пропаганда, цінності.

Ефективність політичної пропаганди залежить від норм та цінностей, які панують у суспільстві загалом чи в межах його груп зокрема. Норми та цінності визначають сприйняття політичних суб'єктів та політичної реальності загалом. Лише завдяки ціннісно-нормативному універсуму, який є інтерпретаційною аксіологічною матрицею для реальності, політична реальність може бути оцінена, визначена як значуща чи незначуща у своїх різноманітних проявах та складових.

М. Кастельс ототожнює здатність визначення того, що є цінністю, з владою. Соціолог зазначає, що «цінність фактично є вираженням влади: хто б не володів владою (найчастіше це не ті, хто входить до уряду), той і вирішує, що є цінністю» [1, с. 46]. «Ідеї або якийсь набір ідей можуть відстоюватися як справжня найвища цінність (наприклад, захист

нашої планети, живих істот на ній або як служіння Божому промислу), будучи передумовою всього іншого <...> Цінність – це те, що формується в кожній доміантній мережі щоразу в кожному просторі відповідно до ієрархії, запрограмованої для мережі акторами, що впливають на мережу» [1, с. 46–47].

Згідно з В. Бакіровим, цінності слід розглядати як будь-які предмети людських поривань, прагнень, бажань, які сприймаються свідомістю особистості, соціальних груп, спільнот як такі [5, с. 8]. Завдяки сприйнятим та засвоєним цінностям об'єкти навколишнього світу стають потрібними, важливими, бажаними, приваблюючи людей та спонукаючи їх до певних дій. В. Бакіров виокремлює дві групи цінностей, а саме критеріальну групу, яка включає стійкі уявлення про різні види й типи значущості явищ, тобто те, якими повинні бути предмети та явища, їхні властивості та якості, щоби найкращим чином задовольнити потреби людей, слугувати їхнім інтересам; оцінну групу, яка включає уявлення про справедливе, прекрасне, корисне [2, с. 9].

Цінності можуть бути представленими в суспільній свідомості знаками, символами, абстрактними поняттями (рівність, свобода, справедливість, безпека, демократія тощо), образами та ідеями, які утворюють соціально привабливий світ можливої та бажаної дійсності, а саме ідеальну реальність. Причому через інтерналізацію цінностей людина не лише реалізує відповідні потреби, але й засвоює способи їх задоволення, які визначають алгоритми її індивідуальної та колективної поведінки [2, с. 38].

У політичній сфері цінності визначають значущість об'єктів, явищ, ідей, процесів політичного життя та їхніх властивостей, до яких людина ставиться як до засобів задоволення своїх соціальних потреб, інтересів, залучаючи їх до сфери своєї життєдіяльності [3, с. 292]. Варто зазначити, що ціннісне сприйняття політичних об'єктів може зумовлюватися як об'єктивними умовами розвитку суспільства, його соціально-структурними особливостями, наявними соціально-економічними та політичними відносинами, так і технологічним впливом політичних суб'єктів на громадську думку та політичну поведінку.

Цінності виражаються в нормах. Політичні норми є правилами досягнення політичних цінностей, регулювання політичних відносин, засобами впливу на свідомість та поведінку учасників політичного процесу. Як зазначає П.Дж. Катценштейн, норми – це «колективні очікування щодо належної поведінки акторів із певною ідентичністю» [4, с. 5]. У цьому визначенні слід звернути увагу на слово «належна», яке вказує на контролюючу та підпорядковуючу роль норм. Відповідно до С. Краснера, «норми є стандартами поведінки, визначеної в термінах прав та зобов'язань» [5, с. 2].

У зв'язку з необхідністю забезпечення підтримки політичної влади постає проблема ствердження, захисту та просування таких цінностей, які можуть бути значущими для суспільства, виступаючи основою дій та їх оцінок соціальними суб'єктами. Велику роль в інституціоналізації цінностей як правових норм відіграє державна влада через законодавчі органи, які встановлюють закони, та судові й правоохоронні органи, що забезпечують виконання законів. Тут важливу роль відіграє організаційна чи інституційна пропаганда, що спрямована на встановлення зобов'язуючої ролі цінностей. Однак крім зазначених установ, значний вплив на інтерналізацію цінностей справляють політичні суб'єкти через пропагування ідей, використання символів, образів, емоційні чи добре аргументовані висловлювання. Під час просування та ствердження цінностей значну роль відіграють такі інструменти пропаганди, як міфологізація, сакралізація, ідеологізація та віртуалізація, оскільки вони мають достатній потенціал для непомітної об'єктивації та онтологізації цінностей, коли видимість чи штучно сформована уявна значущість об'єктів політичного світу сприймається як їхня об'єктивна фактичність.

Однією з ефективних технологій ствердження цінностей, їх пропаганди та посилення значущості є перехід від глибинних, спільних для всіх цінностей, пов'язаних з інстинктом самозбереження та потребою самореалізації (безпека, самоповага, батьківщина, свобода, порядок, робота, родина, статок), до більш абстрактних (права людини, національні інтереси, демократія, ринок, правова держава тощо). Ефективність цієї технології базується на тому, що глибинні цінності осмислюються більшістю суспільства як первісні та необхідні життєві потреби, безпосередньо пов'язані з повсякденним досвідом, мають високу інтегративну здатність щодо суспільних сил незалежно від ідеологічних орієнтацій та соціально-класових характеристик їх учасників. Ефективною технологією захисту та просування цінностей є драматизація реальності через актуалізацію загрози, яка активізує страх втрати однієї чи декількох життєвих цінностей (безпеки, свободи, порядку), що, відповідно, приводить до страху втрати особистості та суспільством своєї ідентичності, а також упевненості в майбутньому.

Важливе місце в обґрунтуванні та інтернаціоналізації норм, зокрема проблематичних, на думку К.-О. Апеля, посідає аргументативний дискурс усіх можливих учасників, адже «аргументативний дискурс усіх можливих учасників є ідеальною інстанцією обґрунтування та легітимації норм, що стали проблематичними» [6, с. 235]. Аргументативний дискурс як інстанція пропаганди має особливе значення як механізм формування соціального консенсусу, зокрема, стосовно ієрархій цінностей. Тут дуже важливо наголосити на тому, що завдяки вибору тем та учасників політичного дискурсу пропаганда досягає намічених цілей, не втручаючись у протікання обговорення. Фактично глядачів переконують у тому, що політичне рішення, ухвалене владною верхівкою, є єдино можливим, а норми та цінності підтримує розумна більшість у суспільстві. Як приклад можна навести рішення про високі зарплати чиновників, депутатів, суддів, менеджерів державних кампаній в Україні на тлі зубожіння основної частини населення. Такі зарплати обґрунтовуються прагненням запобігти корупції серед осіб, що ухвалюють важливі для держави рішення, а насправді такі рішення сприяють соціальній деполаризації та ерозії суспільної солідарності.

Для регулювання пріоритетності цінностей суспільного організму особливу роль відіграють пропагандистські технології встановлення порядку денного, праймінгу та фреймінгу.

Ж. Бодрийяр звернув увагу на те, що цінності більшості суспільства дедалі більше формуються під впливом технологій видовищності, які завдяки знакам, символам та образам, що здатні заворожувати та зачаровувати, дають можливість індивідам протистояти «терору схематизації» та вислизати від примушення, здобуваючи примарну «свободу» [7, с. 15]. У технологіях видовищності поєднуються технології драматизації, естетизації та стереотипізації політичного світу. Якщо технологія драматизації ґрунтується на прищепленні громадськості сприйняття політичного світу як арени боротьби, то технологія естетизації – на активізації прагнення мас до прекрасного та надання естетичному критерію статусу інтерпретативного критерія оцінювання політичних суб'єктів, зокрема, в політичних відносинах, а технологія стереотипізації – на прагненні мас до спрощеного та емоційно насиченого погляду на політичні явища та об'єкти.

Відзначимо також роль флагманів пропагандистського впливу, лідерів думок, зокрема політичних експертів, які через те, що користуються особливою довірою суспільства, мають соціальну владу щодо сприяння просуванню та інтерналізації цінностей у масовій свідомості.

За рахунок ціннісних суджень авторитетних осіб, що актуалізують у суспільному сприйнятті цінності, які слугують достатнім обґрунтуванням для будь-яких владних

практик політичних суб'єктів, відбувається ціннісне зрушення у свідомості та поведінці. Так, здійснюється розширення «вікна Овертона», або вікна дискурсу, коли суспільство внаслідок цинічної деморалізації втрачає ціннісні орієнтири настільки, що готове змиритися з будь-якими злочинами проти себе.

Значну роль у забезпеченні ціннісного підґрунтя для формування потрібної політичної поведінки відіграють ідеологічні доктрини та засновані на них концепції захисту прав людини. Так, відомо, що ліберали роблять акцент на гарантуванні негативних прав людини, зокрема громадянських та політичних свобод, нехтуючи позитивними, зокрема правом на працю, соціальним забезпеченням, гідним рівнем життя. На відміну від лібералів, ліві, недооцінюючи негативні права людини, традиційно захищають позицію, за якої навіть з усієї сукупності позитивних прав єдино важливим визнається право на соціальну захищеність.

Представники лівого центру вважають, що однаково та повністю повинні реалізовуватися як негативні, так і позитивні права, оскільки вони перебувають у відношеннях взаємного доповнення. На думку лівоцентристів, в інтересах людської гідності права людини не можуть бути ні чимось зумовлені, ні протиставлені одне одному, адже вони є неподільними. Права й свободи особи, демократичне право брати участь у прийнятті рішень та права на соціальний захист взаємообумовлені, отже, лише їх сума спроможна гарантувати свободу людині. «Лише там, де реалізовані соціальні права людини, всі члени суспільства можуть реально користуватися індивідуальними правами. Лише там, де пошана індивідуальних прав людини припускає плюралізм думок та політичну активність, люди можуть скористатися своїм правом на достатнє харчування, житло, роботу та освіту. Лише сукупність індивідуальних та соціальних прав людини робить можливим створення гідних людини життєвих умов» [8, с. 235].

На нашу думку, цінності у формі норм та ідеалів визначають різні типи регулювання пропагандою політичної поведінки. Щодо регулювання політичної поведінки через норми ми можемо говорити про процедурну пропаганду. Фактично це є тактичною пропагандою. Вона націлена на зміну законодавства, наприклад, на зміну виборчого закону або на створення нових органів державного регулювання. Стратегічна, або субстантивна, пропаганда націлена на ухвалення рішень, що безпосередньо стосуються втілення високих стандартів життя, суспільних ідеалів широкого загалу суспільства. Процедурна та субстантивна пропаганди доповнюють одна одну. Без зміни законодавства неможливо реалізувати якісні суспільні зміни, що стоять на порядку денному.

Демонстрація та повага до певних цінностей свідчать про відповідну ідентичність та є одними з головних підстав надання довіри тими, для кого ці цінності є вагомими. Отже, пропагандисти, щоби вплинути на політичну поведінку, мають пов'язувати реалізацію цінностей, які є важливими для суспільної більшості, тобто можуть бути достатніми підставами надання підтримки, із замовниками пропаганди. Очевидно, всі цінності, які мають великий мобілізаційний потенціал щодо підтримки тих чи тих політичних сил, можна звести до чотирьох умовних груп. Першу групу складають цінності безпеки, які базуються на інстинкті самозбереження людини та актуалізуються загрозами щодо її біологічного виживання (до цінностей безпеки належать такі права людини, як право на життя та його гідний рівень, право на працю та соціальний захист); другу групу – цінності землі (цінності території, крові та долі), які базуються на ототожненні індивіда з певним етносом, культурною групою, територією проживання, співтовариством у межах певної держави, а також актуалізуються загрозами колективним інтересам, відповідно, етнічним, культурним, регіональним, національно-державним; третю групу – цінності звільнення,

які базуються на прагненні людини до нових можливостей, уникненні будь-якого примусу, гніту, тиранії, самовираженні, творчості, а також активуються нагнітанням страху посилення державного контролю, проявами чиновницького свавілля, обмеженням можливостей вільного просування чи самовираження, скочуванням політичного режиму до авторитаризму (до третьої групи належать цінності, які знайшли втілення у негативних правах людини, зокрема свободі слова, релігії, зборах, пересуванні, недоторканності особистості, житла, у праві на приватну власність, праві на опір злочинній владі); четверту групу – цінності ідеалістів, зокрема справедливого порядку, які базуються на вірі людини в можливість досягти справедливого влаштування світу та актуалізуються загрозами уповільнення чи припинення руху до реалізації на практиці ідеалів справедливого ладу (до четвертої групи належать такі цінності, як правова держава, держава добробуту, комунізм).

Дослідження програмних стратегій політичних сил різних ідеологічних напрямів дає змогу стверджувати, що цінності саме в межах цих чотирьох груп використовуються як головний арсенал впливу на громадську думку та політичну поведінку задля отримання підтримки цими силами в боротьбі за владу. Проте різні за ідеологією політичні сили надають неоднакову значущість кожній з цих груп цінностей. Так, ліві політичні організації традиційно віддають перевагу цінностям першої групи з акцентом на забезпеченні соціального захисту людини. При цьому особливу увагу вони приділяють формулюванню та реалізації на практиці ідеалу справедливого порядку. Певний сегмент лівих політичних сил, як правило, лівоцентристи, намагається однаковою мірою поєднувати цінності першої та другої груп. Центристи (різні ліберали) виходять переважно з цінностей третьої групи. Праві політичні сили (націоналісти, нацисти, неофашисти) основний акцент роблять на цінностях другої групи, надаючи іншим групам цінностей другорядне значення. Всі ідейно-політичні сили мають уявлення про ідеальний порядок, але він є стратегічною метою та вінцем розвитку цінностей відповідної групи цінностей.

Цінності всіх чотирьох груп є значущими для громадськості, але різною мірою. Можна стверджувати, що існують різні ієрархії цінностей, властиві різним кластерам суспільства. Відповідно, переважну мотиваційну силу щодо визначення тактики та стратегії політичної поведінки мають найбільш значущі цінності, які займають першу сходинку в ціннісних ієрархіях відповідного суспільного кластеру. Слід також враховувати, що особливого значення у більшості членів суспільства набувають ті цінності, реалізація яких перебуває під загрозою, а найбільшу довіру та підтримку суспільства здобувають ті політичні сили, яким вдалося не просто активізувати важливість певних цінностей, але й переконати більшу частину суспільства у своїй здатності бути захисниками та відповідальними провідниками цих цінностей.

Ефективна політична пропаганда, що обслуговує політиків та політичні сили, має здійснюватися з урахуванням тих цінностей, які мають найбільший мобілізаційний потенціал щодо певного суспільного кластеру. Здійснення політичної пропаганди з опорою на цінності першої групи передбачає формування іміджу політичного лідера з найбільш повним втіленням рис турботливого батька чи матері, чуйного захисника знедолених та нужденних. Тут пропагандою активізується архетип Великої Матері або архетип Деміурга, Світовлаштовувача, або його проєкції, а саме Господаря. Цінностям другої групи відповідає образ із вираженими рисами лицаря, воїна, вождя, героя в латах, захисника території. Цінності третьої групи вимагають побудови образу на основі архетипу трикстера, який вбирає в себе архетипові риси бунтаря, народного трибуна. У давньогрецькій міфології ним є Прометей, що подарував людям вогонь, звільнивши їх від примх богів. Проєкцією цих архетипних образів є позасистемник, борець з системою. Цей образ ефективно

використала американська політична пропаганда під час президентських виборів Б. Обами (2008 р.) та Д. Трампа (2016 р.). Цінності четвертої групи передбачають формування образу з опорою на архетип мудреця, святого, пророка, просвітника. Проте більшість публіки хоча ставиться з повагою до пророків, мудреців, проте воліє обирати не стільки мудрих, скільки схожих та зрозумілих, тому образ мудреця в політиці є безперспективним. Звичайно, мудреців, пророків поважають, їх готові слухати, погоджуватися з ними, але більшої частині суспільства потрібен господарник, захисник-воїн або спаситель-борець із несправедливою системою.

У зв'язку з виділеними чотирма групами цінностей можна говорити про перевагу патерналістської, патріотичної, активістсько-емансипаторської чи утопічної свідомості серед більшості суспільства. Ця перевага визначається конкретно-історичними та соціокультурними умовами життя кожного суспільства. Дієвий вплив політичної пропаганди на суспільство обумовлюється конкретними історичними обставинами та найбільшими потребами більшості суспільства. Політична пропаганда пропонує суспільству цінності, але вони мають відповідати глибинним потребам широких мас на певному етапі розвитку країни.

Слід відзначити, що кожна окрема цільова група пропаганди має свої особливі цінності та шляхи, за якими, на їхню думку, вони мають відстоюватися, тому успішний пропагандист у своїх підходах повинен демонструвати гнучкість та диференційоване ставлення. Не треба говорити пенсіонерам про боротьбу з безробіттям, а студентам – про підвищення пенсій. Кожен політичний суб'єкт зацікавлений лише в тих цінностях, укріплення та гарантування яких може мотивувати його поведінку, зміцнити намір голосувати за нав'язаним пропагандою сценарієм.

У межах ціннісного визначення політичної реальності ідеали стають стимулами, своєрідними «топосами бажань», а «вороги», які зазіхають на цінності та стоять на шляху їх утілення, стають точками відрази та цілями боротьби. Описуючи політичну реальність в аксіологічному ключі, пропаганда формує бажану політичну поведінку.

Важливо зазначити, що існує два підходи до етичних цінностей у політиці, а саме етика переконання та етика відповідальності. Залежно від ситуації пропаганда намагається нав'язати суспільству принципи або етики переконання, або етики відповідальності. Сутність етики відповідальності загалом зводиться до принципу «мета виправдовує засоби», або, за веберівською рецепцією, «ти повинен насильно протистояти злу, інакше за те, що зло візьме гору, відповідальний ти» [9, с. 696]. Тут знаковими є слова «насильно» та «зло». Інакше кажучи, існування зла виправдовує насильство. Сутність етики переконання зводиться до того, що добру зі злом не слід домовлятися, вступати в компроміси. Якщо пропаганда нав'язує етику переконання, вона прагне жорстко поляризувати суспільство та налаштувати групи прибічників на безкомпромісну боротьбу. В етиці переконання засоби виправдовують ціль, яка не може бути досягнута через примирення з ворогом. Етика переконання широко застосовується в політичній пропаганді талібів, ІДІЛ та будь-яких фундаменталістів.

Отже, ефективність політичної пропаганди залежить від норм та цінностей, які панують у суспільстві загалом чи в межах його груп зокрема. Норми та цінності визначають сприйняття політичних суб'єктів та політичної реальності загалом. Лише завдяки ціннісно-нормативному універсуму, який слугує інтерпретаційною аксіологічною матрицею для реальності, політична реальність може бути оцінена, визначена як значуща чи незначуща в різноманітних своїх проявах та складових, тому пропаганда зацікавлена в правильному щодо її цілей ціннісному визначенні реальності, її аксіологічному переосмисленні.

Механізм визначення поведінки політичних суб'єктів за допомогою цінностей полягає в їх активізації за допомогою наявних чи уявних загроз із подальшою пропозицією не лише подолати загрози, але й гарантувати укріплення важливих для більшості цінностей.

Певними «точками з'єднання» для ціннісного визначення реальності є ідеали та вороги. Ідеали є стимулами, деякими «топосами бажань», тоді як «вороги» постають точками відрази, відштовхування, джерелами агресії та цілями боротьби. Завдяки образам ідеального та ворожого пропаганда наповнюється мобілізаційним потенціалом та визначає поведінку політичних суб'єктів.

Список використаної літератури

1. Кастельс М. Власть коммуникации : учебное пособие / пер. с англ. Н.М. Тылевич ; под науч. ред. А.И. Черных. Москва : Издательский дом Высшей школы экономики, 2016. 564 с.
2. Бакиров В.С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. Харьков : Вища школа, 1988. 152 с.
3. Политология : энциклопедический словарь / общ. ред., сост. Ю. Аверьянов. Москва : Издательство Московского коммерческого университета, 1993. 431 с.
4. Katzenstein P.J. Introduction: alternative perspectives on national security. *The culture of national security: norms and identity in world politics*. New York : Columbia University Press, 1996. P. 1–32.
5. Krasner S.D. Structural causes and regime consequences: regimes as intervening variables. *International regimes*. Ithaca : Cornell University Press, 1983. P. 1–23.
6. Апель К.-О., Єрмоленко А.М. Ситуація людини як етична проблема. *Комунікативна практична філософія*. Київ : Лібра, 1999. С. 231–354.
7. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или конец социального / пер. с фр. Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2000. 96 с.
8. Новая программа принципов Социал-демократической партии Германии (Бонн, 1989 г.). *Современная социал-демократия: теория и практика*. Москва : НИИВО-ИНИОН, 1993. С. 229–249.
9. Вебер М. Политика как призвание и профессия. *Избранные произведения*. Москва : Прогресс, 1990. С. 644–706.

VALUE-NORMATIVE MECHANISMS OF POLITICAL PROPAGANDA**Dmytro Pavlov***Communal Institution of Higher Education Dnipro Academy of
Continuing Education of Dnipropetrovsk Regional Council
V. Antonovich str., 70, 49006, Dnipro, Ukraine*

The author devoted the article to the disclosure of value-normative mechanisms of political propaganda. According to his concept, values and norms can determine the effectiveness of political propaganda. In other words, propaganda actors are able to achieve their goals with less expenditure of resources when they rely on value-normative mechanisms. According to the author, values in the form of norms and values in the form of ideals determine different types of regulation of political behavior by propaganda. According to this, the author divides propaganda into procedural and substantive, which complement each other. Propagandists, in order to influence political behavior, must associate the realization of values that are important to the public majority, that is, may be sufficient grounds for providing support, with the customers of propaganda. The author classifies all values that have a great mobilization potential to support certain political forces into four groups. The first group is the values of security, which are based on the instinct of human self-preservation and are actualized by threats to its biological survival. The second group is the values of the land, which are based on the identification of the individual with a certain ethnic group, cultural group, territory of residence, community within a certain state. The third group is the values of liberation, based on the human desire for new opportunities, the avoidance of any coercion. The fourth group includes values that are embodied in negative human rights. The fourth group is the values of idealists, in particular the values of a just order, which are based on human belief in the possibility of achieving a just world order. The values of all four groups are significant to the public, but to varying degrees. It can be argued that there are different hierarchies of values inherent in different clusters of society. Accordingly, the most significant values that occupy the first line in the value hierarchies of the corresponding social cluster have a predominant motivational force in determining the tactics and strategy of political behavior. For most members of society, the values whose realization is under threat are of particular importance. The greatest trust and support of society is gained by those political forces which managed not only to activate importance of certain values, but also to convince the most part of society of the ability to be defenders and responsible conductors of these values.

Key words: argumentative discourse, archetype, political norms, political behavior, political propaganda, values.

УДК 32.01

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.22>

ЕВОЛЮЦІЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ФРЕНСІСА ФУКУЯМИ

Наталія Перепелиця

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра політології,
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

Геополітика – концептуальний погляд на політику держави чи групи держав, що базується на обґрунтуванні їх зовнішньо- та внутрішньополітичних дій, стану та еволюції економічної, політичної і соціальної систем суспільства впливом географічних факторів. Геополітика має міждисциплінарний характер і слугує одним із теоретичних обґрунтувань політики держав як усередині суспільства, так і на міжнародній арені.

Цивілізація XXI століття характеризується високою динамічністю політичних, економічних, глобальних, соціальних, культурних процесів, що спричинили фундаментальні геополітичні зміни на політичній мапі світу, і що сприяло формуванню нових тенденцій і перспектив суспільного розвитку.

Актуальність цієї статті полягає в тому, що політичні процеси, які відбуваються в сучасному світі, потребують детального дослідження та опису для подальшого прогнозування розвитку вектора міжнародних соціополітичних відносин. Вибір такої теми дослідження зумовлений значним інтересом до можливого майбутнього світового порядку.

Американський політолог, філософ, політичний економіст Френсіс Фукуяма наприкінці XX століття став відомий своєю геополітичною теорією про кінець історії. Фукуяма, як і раніше, дотримується концепції «кінця історії». Втім, деякі його політичні погляди зазнали значних змін.

Основною метою є – проаналізувати, що зумовило формування геополітичних поглядів Френсіса Фукуями, прослідкувати зміст його геополітичної концепції, з'ясувати теоретичний складник цієї концепції. Також мета полягає у простеженні зміни поглядів Френсіса Фукуями, а саме його відхід від неоконсерватизму, який останніми роками викликав резонанс у політологічних колах.

У статті висвітлено, що спричинило виникнення концепції, яка була спробою передбачити розвиток світу після Другої світової війни, яка визнавала зверхність Заходу над іншими країнами та тотальне розповсюдження ліберальної демократії, її сутність та основні постулати.

Також було встановлено, що геополітичні погляди Френсіса Фукуями еволюціонували та змінювались протягом двадцяти років. У ході еволюції своїх поглядів Фукуяма відмовився від ідеї поширення демократії і державного будівництва, західного унілатералізму; змінив акценти в причинах неминучості «кінця історії»; переглянув взаємозв'язок економіки, політики і культури.

Ключові слова: геополітика, еволюція, концепція, Фукуяма, кінець історії, ліберальна демократія.

Серед західних учених, які інтерпретують світові геополітичні трансформаційні особливості та використовують їх у якості методології, необхідно виділити Л. Арона, З. Бжезинського, Г. Кісінджера, Д. Майнінга, С. Делбі, Ж. Атталі, К. Санторо, М. Макфола, Ж. Тіріар, І. Лакоста, С. Хантінгтон, Дж. Сореса та інших. Високий теоретичний і практичний рівень геополітичних досліджень демонструють такі російські науковці, як С. Бірюков, К. Гаджієв, Ю. Гладкий, В. Дергачов, О. Дугін, В. Калюжний, С. Кулагін, С. Лузянін, Н. Нарочницька, Г. Нуришев, В. Пантін, П. Рукавіцин і ряд інших. Методологічний аспект геополітики у наукових дослідженнях розкрито у працях вітчизняних учених – О. Білоруса, О. Волошина, О. Галушка, А. Гальчинського, М. Гнатюка, М. Дністрянського, М. Доро-

шка, Р. Жагожа, А. Кудряченка, Ж. Панченка, Г. Перепелиці, Г. Рудого, Ф. Рудича, В. Стафійчука, Ю. Шмаленка та інших.

Зміна часів приносить із собою нове світобачення, змушує по-новому подивитися на речі, котрі ще недавно здавалися константами. Постулати, що видавалися непохитними істинами, переписуються та трактуються по-новому їхніми ж творцями, які так само ревно захищають свої новонароджені думки, як колись впевнено відстоювали їх майже протилежних за змістом попередників. Це цілком природно, адже сучасне суспільство не стоїть на місці і, перебуваючи у постійному русі, трансформує картину світу швидше, ніж саме готове її сприймати.

Народження геополітичної концепції Фукуями зумовлене грандіозними потрясіннями кінця ХХ століття. На рубежі 1980–1990-х років припинила своє існування соціалістична система в СРСР і країнах Центральної і Східної Європи, а разом з нею світопорядок, що тримався на протистоянні соціалістичних і капіталістичних систем. Хоча на заході звучало немало пророків, що провіщали такий результат, він став явною несподіванкою для аналітиків. Після розвалу соціалістичного табору і СРСР у цілому ряду політологів, аналітиків і експертів склалося враження, що ця подія ставить точку в складній діалектиці етапів глобалізації, і відтепер світ стає повністю інтегрованим, отже, ніщо більше не зможе завадити розвитку ліберально-капіталістичної парадигми, що запанувала в планетарному масштабі. Виникла гостра необхідність в осмисленні не лише того, чому це сталося, але і того, які відкриваються нові перспективи світового розвитку, з якими новими викликами доведеться зіткнутися переможцям в холодній війні. Гіперглобалісти ставилися до цих змін з оптимізмом і вважали, що «точка неповернення» вже минула, і світ вже став в цілому глобальним, єдиним і планетарним, а залишкові конфлікти і протиріччя поступово згладяться самі собою. Такої ж точки зору дотримувався і Френсіс Фукуяма.

Френсіс Фукуяма – американець японського походження. Він народився 27 жовтня 1952 року в Чикаго. У 1974 році він закінчив Корнельський університет, а в 1977 отримав у Гарварді ступінь доктора політичних наук. Френсіс Фукуяму вважають одними з найвідоміших політологів Сполучених Штатів.

У 1989 р. Ф. Фукуяма опублікував у журналі “National Interest” статтю з інтригуючою назвою «Кінець історії?». Вона була передрукована більш, ніж у тридцяти країнах. Якщо взяти до уваги статус автора, якщо врахувати дату написання і публікації статті «Кінець історії?», якщо, нарешті, звернутися до змісту самої статті, можна сказати, що концепція Фукуями про кінець історії зафіксувала і оформила ейфорію Заходу з приводу закінчення холодної війни і спробувала з’явитися у вигляді наукового осмислення нової геополітичної реальності, що народжується в зв’язку з цим. Таке осмислення нової політичної реальності світового масштабу здійснюється Фукуямою в руслі аналізу нових трендів у міжнародних відносинах. Горизонт аналізу Фукуями і горизонт його концепції охоплює усе людство і претендує на наукову, іншими словами, фундаментальну значущість.

Загальна ідея концепції Фукуями зводиться до того, що разом із закінченням холодної війни у світі сталися фундаментальні зміни: безперечна перемога економічного і політичного лібералізму призвела весь західний світ в стан нірвани, в якій західним суспільствам належить чекати того моменту, коли в цей же (чи приблизно в цей ж) стан після деякого концептуального блукання один за іншим занурилися Китай, СРСР й інші суспільства «другого світу», а може навіть і деякі суспільства «третього світу».[6] І хоча цілком імовірно, що нірвана Китаю і СРСР відрізнятиметься від нірвани західного світу, проте сама нірвана при цьому все ж виступає для них кінцевим пунктом їх громадської трансформації. Лібералізм не зобов’язаний однаково втілюватися у будь-якому суспільстві,

і врешті-решт це біда самого суспільства, якщо лібералізм не цілком реалізований в його політиці й економіці. Передусім Фукуяма відділяє себе від тих політичних коментаторів, які схильні впадати в науково необгрунтовану ейфорію з приводу закінчення холодної війни; Фукуяма пропонує підвести під цю ейфорію науковий фундамент. У світі дійсно сталися глибокі структурні зміни і, очевидно, ці зміни незворотні. Триумф Заходу очевидний: у лібералізму не залишилося ніяких життєздатних альтернатив. У 80-ті роки в найбільших комуністичних країнах почалися важливі реформи, а головне – в цих країнах змінилася інтелектуальна атмосфера: це стосується не лише політики, це виражається також у загальному поширенні західної споживчої культури в найрізноманітніших її видах. [6] Ці та інші обставини означають не просто кінець холодної війни: йдеться «про кінець історії як такої, завершення ідеологічної еволюції людства і універсалізацію західної ліберальної демократії як остаточної форми правління». Важливо не те, що принципи лібералізму і демократії ще не повністю здійснені в політиці й економіці найбільших комуністичних країн; важливо те, що принципи лібералізму і демократії повністю затвердилися в головах людей; це й означає, що перемога лібералізму у матеріальному світі після його перемоги у світі ідеальному – це питання досяжного майбутнього.

Як вважає Фукуяма, сама ідея про кінець історії не є оригінальною. Гегель, напевно, є найближчим до нас у західній традиції мислителем, який науково обгрунтував ідею кінця історії з тих позицій, які ми можемо розділити і сьогодні. Багато що з гегелівської духовної спадщини дісталось Заходу в інтерпретації Маркса, і цей факт багато в чому послабив увагу ряду західних політичних вчених до самого Гегеля і його ідей, оскільки він часто розглядався крізь призму марксизму як предтеча Маркса [6]. Важливо зрозуміти, міркує Фукуяма, що для Гегеля протиріччя, що рухаються історією, існують передусім у сфері людської свідомості, і в цьому сенсі саме ідеологія, зрозуміла не як політична доктрина, а як сфера, що містить в собі релігію, культуру і моральні цінності, визначає собою матеріальний світ. Чи існують в історії якісь фундаментальні виклики, які сучасний лібералізм безсилий вирішити, але які вирішилися б у рамках деякого альтернативного політико-економічного пристрою? Фукуяма вважає, що в ХХ столітті лібералізму були кинуті два головні виклики – фашизм і комунізм. Як життєздатна ідеологія фашизм був поборений Другою світовою війною, причому це була не лише матеріальна поразка: потерпіла невдачу сама ідея фашизму, і це закрило фашизму шлях до подальшого відродження. Комунізм є набагато серйознішим ідеологічним викликом і є «великою альтернативою лібералізму».[6]

Проте класове питання успішно вирішене Заходом і відійшло у західному світі на другий план, і сьогодні привабливість комунізму в західному суспільстві знаходиться на найнижчому рівні з часу закінчення Першої світової війни. В наші дні у Великобританії, в континентальній Європі і в Японії успіх на виборах мають консервативні партії, що виступають за ринок і проти етатизму. Північноатлантичний світ – це гарантований від комунізму (можна стверджувати сміливо). Якщо звернутися до неєвропейського світу, то тут вражають грандіозні ідеологічні перетворення, і особливо це стосується Азії. Японія – яскравий приклад країни, що встала на шлях індустріалізації, де політичний лібералізм йде услід за лібералізмом економічним, – повільніше, ніж багато хто сподівався, проте, мабуть, невідворотно. Сила ліберальної ідеї не була б такою вражаючою, якби вона не торкнулася найбільшої і старої в Азії культури – Китаю. «Китай ніяк не назвеш сьогодні ліберальною демократією. На ринкові рейки перекладені не більше 20 відсотків економіки, і що важливіше, країною продовжує управляти комуністична партія, що сама себе призначила, що не допускає і тіні натяку на можливість передачі влади в інші руки. Проте кожен, хто знайомий зі світоглядом і поведінкою нової технократичної еліти, правлячої сьогодні в Китаї, знає,

що марксизм і ідеологічний диктат вже не мають ніякої політичної значущості і що уперше з часу революції буржуазна культура споживання набула в цій країні реального сенсу» [6].

Кінець історії, закінчує Фукуяма, означає для сфери міжнародних відносин те, що «велика частина третього світу залишатиметься на задвірках історії і впродовж багатьох років буде служити ареною конфлікту», а Китай і СРСР, хоча і не приєднуються в найближчій перспективі до розвинених націй Заходу, будуть вимушені усвідомити тією чи іншою мірою ідею загальнолюдської держави, і світ в цілому буде розвиватися за моделлю деідеологізації.

Крах Радянського Союзу викликав колосальний геополітичний струс. Для Америки нова геополітична ситуація є серйозним викликом. Сполучені Штати опинилися в унікальному становищі – вони стали першою та єдиною світовою державою. «Америка займає домінуючі позиції в чотирьох сферах світової влади, які мають вирішальне значення: у військовій сфері вона має у своєму розпорядженні унікальні глобальні можливості розгортання; у галузі економіки вона залишається основною рушійною силою світового розвитку; у технологічному відношенні вона зберігає абсолютне лідерство в передових галузях науки й техніки; в області культури, незважаючи на певну її примітивність, Америка має привабливість, особливо серед молоді всього світу, – все це забезпечує Сполученим Штатам політичний вплив, рівного якому не має жодна держава світу. Саме поєднання всіх цих факторів робить Америку єдиною світовою наддержавою в повному розумінні цього слова».

Френсіс Фукуяма у своїй книзі «Кінець історії та остання людина» (1992) стверджував, що «за останні роки у світі виник небувалий консенсус із приводу легітимності ліберальної демократії як системи правління» [7] (який підсилювався поступовою поразкою конкуруючих ідеологій – фашизму, комунізму тощо).

Прагнучи спрогнозувати характер і напрям розвитку сучасного світового політичного процесу, Ф. Фукуяма стверджує, що поширення по всьому світу західних (демократичних) цінностей і ліберальних принципів функціонування економіки неминуче приведе до формування ліберальної демократії, що являє собою «кінцевий пункт ідеологічної еволюції людства».

Історія людства, за Фукуямою, закінчується разом із політичним протистоянням періоду «холодної війни», що давав найбільший імпульс розвитку цивілізації. Вчений висуває модель повного домінування ліберальних цінностей, реалізація якої призведе до «кінця історії» – закінчення періоду політичного та ідеологічного протистояння, створення глобальної ліберально-демократичної цивілізації.

У своїй роботі «Америка на розпутьті» (2006) Фукуяма підкреслює, що «кінець історії» не означає неминучий транснаціональний рух до ліберальної демократії. «Кінець історії», за Фукуямою, – це лише «розмова про модернізацію» (де ліберальна демократія виступає одним із низки «побічних продуктів» процесу модернізації політичних систем).

Хоча до несхвалення неоконсервативного руху у світі давно звикли, «Америку на роздоріжжі» Фукуями називають сміливою, сенсаційною та епатажною за те, що в ній автор іде далі, не обмежуючись критикою зовнішньої політики Дж. Буша-молодшого. Аналізуючи витоки неоконсерватизму, він пропонує нову версію зовнішньої політики США – «реалістичний вільсонізм».

Фукуяма, по суті, відмежувався від американського неоконсервативного табору, що вступив в хрестовий похід з місіонерською ідеєю зробити світ ліберальнішим і демократичнішим. Апофеозом «проекту століття» неоконів стала війна в Іраку. Френсіс Фукуяма, що ще учора підтримував тісні контакти з провідними ідеологами неоконсерватизму і навіть сам частково був таким, став їх переконаним опонентом.

Мабуть, саме криза у теоретичних підходах неоконсерватизму змушує Френсіса Фукуяму звернутися до вільсонізму, мета якого – поширення демократії за допомогою створення нових міжнародних інститутів. Ф. Фукуяма наголошує, що ідеології неоконсерваторів передусім бракує опори на міжнародні інститути та визнаний у світі правовий порядок. Варто забути про гегемонію як таку, оскільки світ ніколи не визнає її. А щодо свободи, то вона універсальна лише в історичній перспективі. Її здобуття різними народами залежить від багатьох чинників, зокрема, готовності людей до її сприйняття. Помітити таку готовність не так легко, це справжнє мистецтво, яким, по суті, і є політика. Автор «реалістичного вільсонізму» не заперечує необхідність використовувати американську могутність для підтримки визвольного руху, проте при цьому закликає уникати амбітних проєктів, що не мають історичного чи культурного підґрунтя. Гідним наслідування він вважає операцію в Косово, що стала прикладом мудрої дипломатії та отримала санкцію НАТО [6]. Щодо ситуації в Іраку, то Фукуяма не може розділити байдужості своїх колишніх однодумців щодо позиції інших демократичних держав. Він відмовляється розглядати ісламський радикалізм як основного ворога Америки. На відміну від неоконсерваторів, його більше цікавить думка Європи, аніж, наприклад, доля Ізраїлю, який, будучи оточеним ворожими сусідами, повністю покладається на підтримку Америки.

Френсіс Фукуяма пропонує повністю демілітаризувати так звану глобальну війну проти тероризму. Адже суть її – це перемога демократичних цінностей та ідей у серцях мусульман. Проте автор не уточнює, які саме ідеї потрібно протиставити терористичному джихадизму. Насамперед необхідно задуматися, чому, власне, величезна кількість людей готова приєднуватися до еліти джихаду? Справа саме в ідеології, як і у випадку із фашизмом чи іншими тоталітарними режимами минулого. Перемогти таких людей можливо лише тоді, коли їхня ідеологія вичерпає себе. У цій битві ідей необхідно переконати широку масу людей по всьому світу відмовитися від своїх переконань на користь більш ліберальних. Практична перевірка таких підходів і відбувається сьогодні в багатьох країнах Близького і Середнього Сходу. Вони ведуть боротьбу проти тиранії. Та чи за свободу? Покаже майбутнє.

«Ліберальна демократія може представляти собою «кінцевий пункт ідеологічної революції людства» і «остаточну форму правління в людському суспільстві», будучи тим самим «кінцем історії».[8] Це означає, що тоді, як більш ранні форми правління характеризувалися невинними дефектами та ірраціональностями, що зрештою приводили до їх катастрофи, ліберальна демократія, як стверджується, позбавлена таких фундаментальних внутрішніх протиріч. Хоча якісь сучасні країни можуть зазнати невдачі в спробі досягти стабільної ліберальної демократії, а інші можуть повернутися до більш примітивних форм правління, на кшталт теократії або військової диктатури, але ідеал ліберальної демократії поліпшити не можна... Те, що, на мою думку, підійшло до кінця, – це не послідовність подій, навіть подій серйозних і великих, а Історія з великої літери – тобто історія, що розуміється як єдиний, логічно послідовний еволюційний процес, що розглядається з урахуванням досвіду часів і народів» [8].

Наостанок хочеться зазначити, що погляди Фукуяма скоріш за все будуть еволюціонувати. Все залежить від майбутнього. У жовтні 2018 року Фукуяма заявляє, що «соціалізму треба повернутися» і визнає правоту Маркса в деяких питаннях: «На цьому етапі мені здається, що деякі речі, про які говорив Карл Маркс, виявляються правдою. Він говорив про кризу надвиробництва <...> про те, що робітники зубожіють, а попит буде недостатнім». Але все таки єдиним державним устроєм, здатним на рівних змагатися з ліберальною демократією, Фукуяма вважає не соціалізм, а капіталізм за типом сучасного Китаю [11].

Підводячи підсумок, можна дійти таких висновків. Геополітична концепція Ф. Фукуяма використала концепт «кінець історії» для позначення остаточної перемоги однієї із ідеологій, системи ліберальної демократії.

Станом на початок ХХ ст. у жодній країні світу не було того, що сьогодні прийнято вважати демократією, тобто влади, що сформована за результатами волевиявлення, в яких може взяти участь будь-який повнолітній громадянин. Сьогодні така система діє в 119 державах, тобто більше ніж в 60% відсотках всіх країн світу. Монархічна форма правління в абсолютистській версії застаріла, фашизм і комунізм повністю дискредитовані. У більшості держав демократія стала єдиним джерелом політичної легітимності. Тепер і противники демократії вдаються до її риторики та ритуалів.

У «кінці історії»? тріумф «ліберальної демократії» аргументується по-гегелівськи. Саме цей лад знаменує собою довгу боротьбу людини за «визнання», саме в ліберальній демократії свобода так само розподіляється серед усіх членів суспільства. В «Америці на роздоріжжі» гегелівська аргументація зникає повністю. Ні про яку «боротьбу за визнання» Фукуяма вже не говорить, привабливість ліберальної демократії тепер обґрунтовується ним за допомогою звернення до «теорії модернізації».

Так, Фукуяма першим застосовує модернізаційну теорію під час пояснення грандіозних подій 1980–1990-х років. Він не лише використовує напрацьований до нього матеріал, але приводить його у відповідність до тенденцій світового розвитку. Цей процес відбувається безперервно упродовж двох десятиліть. Можна сказати, що концепція «кінця історії» є найяскравішим проявом модернізаційного підходу, а її «доля» є показовою для «долі» модернізаційної теорії з кінця 1980-х років.

Теорія Фукуяма застала той момент, коли руйнувалися авторитарні режими і встановлювалися демократичні. Це неминуче сприймалося як перемога ринкової економіки, тріумф модернізаційної теорії. Таким чином, актуальність концепції «кінця історії» полягала в спробі сформувати нову політико-філософську парадигму світу.

Концепція Фукуяма претендує на пояснення ходу, підсумків і перспектив протікання світової історії, особливо недавнього минулого і найближчого майбутнього. У її рамках розглядається розвиток лібералізму (консерватизму, неолибералізму) як єдиної «життєздатної ідеології, що має всесвітньо-історичне значення», на базі якої виникає універсальна західна ліберальна демократія як остаточна форма правління.

Фукуяма стверджував, що історичний розвиток людства підійшов до свого логічного завершення, після якого розпочнеться постісторична доба. Історія для Ф. Фукуяма – це передусім боротьба ідеологій, переможцем з якої вийде ідеологія ліберальної демократії. Зокрема, в ХХ ст. їй кидали виклик фашизм та комунізм, але вона успішно їх пододала. Подальші події, на думку науковця, лише підтверджували висловлені ним гіпотези.

Однак через двадцять років після публікації статті Ф. Фукуяма все ж припустив можливість власної помилки. В ході еволюції своїх поглядів Фукуяма відмовився від ідеї поширення демократії та державного будівництва, західного унілатералізму; змінив акценти в причинах неминучості «кінця історії»; переглянув взаємозв'язок економіки, політики і культури.

В ході дослідження можна дійти висновку, що концепція «кінця історії» має право на життя і не є досить поспішною та необачною. Підтвердженням цього є демократичні цінності, які більшість держав світу визнала домінантою в побудові своїх країн. Події «революції гідності» в Україні додають балів та аргументів на користь теоретичних розробок Френсіса Фукуяма. Фукуяма мав рацію, коли говорив, що ідеал ліберальної демократії переміг. Але це не означає, що шлях до цього ідеалу повністю пройдений і завершився.

Кожному новому поколінню доведеться знов йти по ньому, усвідомлювати проблеми демократії і думати, як зберегти той прогрес, що вже був досягнутий, і куди рухатися далі.

Список використаної літератури

1. Дугин А. Основы геополитики. Часть II. Современные геополитические теории и школы (вторая половина XX века). Учебник. Москва : Арктогея, 2009
2. Корнієнко Я.А. Кінець історії у політичних концепціях Фукуяма та Хантінгтона. 2015. *Дні науки філософського факультету 2015* : міжнар. наук. конф. (21–22 квіт. 2015 р.) : матеріали доп. та виступів / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, [Філософ. ф-т ; редкол.: А.Є. Конверський (голова) та ін.]. Київ : Київський університет, 2015. Ч. 8. С. 84–86.
3. Світова політика і міжнародні відносини : навчальний посібник / під. ред. С.А. Ланцова, В.А. Ачкасова. Санкт-Петербург : Питер, 2006
4. Словник геополітичних термінів та понять / Національний ін-т проблем міжнародної безпеки ; Науково-дослідний ін-т українознавства ; за заг. ред. О.С. Власюка, П.П. Кононенка ; [упоряд. і ред. В.С. Крисаченко]. Київ : ФОЛІАНТ, 2008. 208 с.
5. Уткін А.І. Єдина наддержава. Москва : 2001. 45 с.
6. Фукуяма Ф. Кінець історії? [Текст]. *Вопросы философии*. 1990. № 3. С. 134–148.
7. Фукуяма Ф. Кінець історії і остання людина / Пер. з англ. Левіна, М.Б. Москва : АСТ: Єрмак, 2005. 588 с.
8. Фукуяма Ф. Америка на распутье: Демократия, власть и неоконсервативное наследие / Френсис Фукуяма ; пер. с англ. А. Георгиева. Москва : АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2007. 282 с.
9. Фукуяма Ф. Глобалізація нескінченна. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/fukujama.htm>.
10. Щербина Н.С. Ціннісні засади визначення спрямованості соціальних процесів: порівняльний аналіз поглядів С. Хантінгтона та Ф. Фукуяма. *Гуманітарні студії : збірник наукових праць* / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. Вип. 20. С. 249–257.
11. Francis Fukuyama interview: "Socialism ought to come back" (англ.). URL: www.newstatesman.com.

EVOLUTION OF GEOPOLITICAL VIEWS OF FRANCIS FUKUYAMA

Nataliia Perepelytsia

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Department of Politology
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

Geopolitics is a conceptual view of the politics of a state or group of states, based on the substantiation of their foreign and domestic political actions, the state and evolution of economic, political and social systems of society by the influence of geographical factors. Geopolitics is interdisciplinary in nature and serves as one of the theoretical underpinnings of state policy both within society and in the international arena.

The civilization of the 21st century is characterized by a high dynamic of political, economic, global, social, and cultural processes, which have caused fundamental geopolitical changes on the political map of the world and that has contributed to the formation of new tendencies and prospects of social development.

The relevance of this article is that the political processes that take place in the modern world require detailed study and description to further predict the development of the vector of international sociopolitical relations. The choice of this research topic is due to the considerable interest in a possible future world order.

American political scientist, philosopher, political economist Francis Fukuyama became known in the late twentieth century for his geopolitical theory of the end of history. Fukuyama still adheres to the "end of story" concept. However, some of his political views have undergone significant changes.

The main purpose is to analyze what led to the formation of geopolitical views of Francis Fukuyama, to trace the content of his geopolitical concept, to find out the theoretical component of this concept. The goal is also to track the change in Francis Fukuyama's views, namely his departure from neo-conservatism, which has resonated in political circles in recent years.

The article shed light on the concept that sought to predict the development of the post-World War II world, which recognized the West's superiority to other countries and the total spread of liberal democracy, its essence and basic tenets.

It has also been found that Francis Fukuyama's geopolitical views have evolved and changed over the course of twenty years. In the course of the evolution of his views, Fukuyama abandoned the idea of the spread of democracy and state-building, of Western unilateralism; changed the emphasis on the causes of the inevitability of the "end of history"; reviewed the interconnection of economics, politics and culture.

Key words: geopolitics, evolution, concept, Fukuyama, end of history, liberal democracy.

УДК 323.21

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.23>

СВІТОВИЙ ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ РАД

Анна Сімонян

*Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин,
кафедра політології та міжнародних відносин
пр. Центральний, 59-а, 93400, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна*

Стаття присвячена аналізу світового досвіду організації діяльності громадських консультативно-дорадчих органів на прикладі Сполучених Штатів Америки, Данії, Естонії, Швеції, Франції, Бразилії, Болівії та Російської Федерації. Громадські ради визначаються одним із головних інструментів взаємодії та кооперації між інститутами громадянського суспільства та владою. За допомогою таких структур громадськість має змогу реалізовувати власні законні інтереси й здійснювати незалежний суспільний контроль за діяльністю органів державної влади.

Громадські ради при органах державної влади відіграють значну суспільну роль, оскільки виконують низку соціально важливих функцій, наприклад, функції соціального ініціювання, соціального захисту, соціального лобіювання, громадської експертизи, «медійного майданчика» тощо. Водночас актуальним залишається питання комплексного вивчення реальних та потенційних можливостей впливу громадських рад на сучасні українські політичні процеси та політичну систему в цілому, зокрема на розвиток демократії та інститутів громадянського суспільства. Ця проблема зумовила необхідність дослідити світову практику залучення представників інститутів громадянського суспільства до формування та реалізації державної політики.

У більшості країн громадськість бере активну участь в управлінні державними справами за допомогою громадських консультативно-дорадчих структур, які функціонують при органах державної влади. У кожній із проаналізованих країн діяльність консультативно-дорадчих органів має свою специфіку, зумовлену особливостями державного устрою, політичної системи й культури та рівнем розвитку громадянського суспільства й демократії. Було розглянуто функціонування громадських консультативно-дорадчих органів у політичних системах різних країн світу, зокрема, їхній правовий статус, сферу діяльності, компетентність та функції, порядок формування, особливості складу членів ради, фінансування діяльності, ступінь можливого впливу на державні органи тощо.

Результати дослідження будуть використані для розробки системи рекомендацій щодо покращення ефективності діяльності громадських рад у політичній системі України.

Ключові слова: громадські ради, інститути громадянського суспільства, консультативно-дорадчі органи, громадянське суспільство, органи державної влади, політична система.

Одним із найважливіших факторів розвитку громадянського суспільства та демократії в Україні є стала й ефективна взаємодія держави з інститутами громадянського суспільства, що, зокрема, передбачає активне залучення представників громадськості до формування та реалізації державної політики. Одним з інструментів взаємодії й кооперації між інститутами громадянського суспільства та влади є громадські ради, за допомогою яких громадськість має змогу реалізовувати власні законні інтереси й здійснювати незалежний суспільний контроль за діяльністю органів державної влади.

У сучасному українському правничому дискурсі громадська рада визначається як тимчасовий консультативно-дорадчий орган при органі центральної або місцевої влади, метою утворення якого є сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації дер-

жавної та/або регіональної політики. Громадські ради сприяють реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами, а також врахуванню громадської думки під час формування та реалізації державної політики органом виконавчої влади; залучають заінтересовані сторони до консультацій з громадськістю, готують експертні висновки та пропозиції, аналітичні матеріали, які стосуються формування та реалізації державної та/або регіональної політики, а також проводять громадський моніторинг діяльності органу виконавчої влади [1].

Громадські ради при органах державної влади відіграють значну для демократичного суспільства роль, оскільки мають низку соціально важливих функцій. Завдяки громадським радам:

- громадськість може ініціювати прийняття нових актів чи внесення необхідних змін у чинні акти (функція соціального ініціювання);
- громадськість має змогу захисту від прийняття актів, які їй шкодять (функція соціального захисту);
- забезпечується повнота представлення та врахування інтересів різних категорій громадян (функція соціального лобювання);
- відбувається оцінка дій та актів органів влади (функція громадської експертизи);
- вирішуються різноманітні соціальні конфлікти (функція «медійного майданчика») [2].

Саме провідна роль громадських рад у становленні та розвитку українського громадянського суспільства та демократії зумовлює науковий інтерес дослідників до цієї теми. Актуальним залишається питання комплексного вивчення реальних та потенційних можливостей впливу громадських рад на сучасні українські політичні процеси та політичну систему в цілому, зокрема, на розвиток інститутів громадянського суспільства. Проблема функціонування громадських рад при органах державної влади знайшла відображення у численних роботах таких українських дослідників, як Т. Андрійчук, О. Бабінова, В. Биковець, Т. Березовець, К. Вінцункевич, В. Дзюндзюк, А. Дідух, Г. Задорожний, В. Коструба, О. Курочкіна, П. Манжола, В. Мартиненко, К. Меркотан, А. Мішин, Л. Муркович, Н. Романова, О. Сушинський, А. Ткачук, Л. Усаченко, Ю. Шайгородський, Г. Щедрова, О. Ярошенко тощо.

Громадські ради як інституціалізована форма громадянського суспільства стали значущим елементом механізмів діяльності органів державної влади та фактором впливу на стан української демократії. Водночас надмірна законодавча зарегульованість, бюрократизація та поява додаткових перешкод для діяльності призвели до того, що громадські ради як консультативно-дорадчі органи стали менш ефективно і регулярно генерувати пропозиції до органів державної влади, що підриває довіру суспільства до них та негативно висвітлюється засобами масової інформації (навішування ярлика «кишенькового», «керованого» органу).

Актуальність наукового вивчення функціонування громадських рад та їхній визначний вплив на українські соціальні й політичні реалії зумовлюють необхідність дослідження світової практики залучення представників інститутів громадянського суспільства до формування та реалізації державної політики. Опрацьований світовий досвід стане підґрунтям для імплементації кращих моделей роботи консультативно-дорадчих органів до українських реалій. Результати й висновки такого аналізу допоможуть сформулювати конкретні рекомендації для покращення ефективності діяльності громадських рад.

Громадські ради як механізм залучення громадськості до формування та реалізації державної політики у тій чи іншій формі існують у більшості країн світу. Диференційними ознаками таких органів є мета створення та діяльності, ступінь впливу на рішення влади

та характер взаємодії з нею, інституційні особливості тощо. Розглянемо особливості діяльності громадських організацій у різних державах світу.

Сполучені Штати Америки. Інститут громадських рад у США представлений громадськими консультативними радами (громадські консультативні комісії), серед яких існують як невеликі неформальні спеціалізовані ради, так і великі офіційні й постійно діючі недержавні об'єднання. Серед головних функцій таких організацій можна виокремити: 1) інформування громадськості, представників промисловості й бізнесу, недержавних організацій щодо певних проблем громади, регіону, штату чи країни; 2) нагляд за діяльністю та контроль ефективності роботи громадських служб; 3) глибинне вивчення наявних проблем; 4) забезпечення зв'язку між громадськістю та органами влади; 5) привнесення широкого спектра думок у процес прийняття рішень; 6) допомога у вирішенні конфліктів; 7) навчання й підготовка нових лідерів [3, с. 9].

Громадські консультативні ради бувають місцевими, регіональними та федеральними. На рівні міста та регіону, громадські консультативні ради призначаються громадою та муніципалітетом для надання консультативної допомоги місцевим законодавчим органам. Зазвичай постійно діючими є консультативні ради з питань освіти, транспорту, громадської безпеки тощо. Водночас деякі місцеві громадські консультативні ради утворюються тимчасово для розв'язання певної проблеми громади. Іноді консультативні ради (комісії) за рішенням місцевої влади можуть отримати офіційний статус. Органи місцевої або регіональної влади забезпечують функціонування таких консультативних рад, визначають їхню структуру та коло питань для консультативної діяльності. Попри такі умови, управління діяльністю рад залежить від членів місцевих громад, а не від органів влади, такі консультативні органи мають незалежну позицію [3, с. 9–10]. Як приклади успішного досвіду функціонування громадських консультативно-дорадчих органів на місцевому та регіональному рівні можна назвати діяльність Ради штату Техас щодо відхилення у розвитку (Texas Council For Developmental Disabilities), Пріоритетної ради Дейтона та схожі ради у Денвері, Індіанополісі, Ричмонді, Сан-Антоніо тощо [4, с. 73].

Федеральні громадські консультативні ради за структурою та функціонуванням не відрізняються від місцевих чи регіональних. Особливістю таких рад є здійснення консультування щодо політики, проблем, проектів, які зачіпають інтереси громадян усієї країни. Наприклад, Національна рада з питань вугільної промисловості при Департаменті енергетики, Консультативний комітет з інформації про водні ресурси при Департаменті національних ресурсів, Консультативний комітет з міжнародної економічної політики при Державному департаменті США тощо. До складу федеральних громадських консультативних рад входять юристи, представники бізнесових та наукових кіл США, державної влади та місцевого самоврядування, різних організацій, зокрема профспілок, захисту довкілля тощо. Призначення на посади в таких радах здійснюється секретарями профільних державних департаментів. Членів офіційних громадських консультативних рад будь-якого рівня призначають органи влади. Серед основних вимог до кандидатів у члени таких рад є відповідна кваліфікація, знання, інтереси тощо. Громадські консультативні ради є головними організаціями, які забезпечують права та повноваження громадян впливати на життя своєї громади та країни, вони слугують каналом інформування та зворотного зв'язку з громадами [3, с. 9–10].

У США початок діяльності громадських консультативно-дорадчих органів пов'язують з моментом виникнення самої держави: «Громадські консультативні комітети відігравали важливу роль у створенні програм та формуванні політики федерального уряду вже у перші дні існування Республіки. З часів, коли президент Джордж Вашингтон звернувся

до такого комітету за порадою під час Повстання Віскі 1794 року, діяльність консультативних комітетів набула вражаючої масштабності та різноманітності» [3, с. 15].

Таким чином, в США інститут громадських рад є надзвичайно розвиненим, про що свідчать різноманітність типів і видів чинних громадських рад, значущим та впливовим, оскільки саме завдяки йому громадяни реалізують можливість впливати на суспільне життя громади та країни.

Країни Європейського Союзу. Європейський соціально-економічний комітет розробив систему критеріїв для громадських організацій, які можуть бути залучені до співпраці для проведення суспільного діалогу з органами державної влади. Серед таких вимог, наприклад, постійне представництво на рівні Європейської Співдружності; надання прямого доступу до результатів діяльності експертів організації та участь у консультаціях; наявність спільних з європейською спільнотою інтересів; існування органу, визнаного країнами – членами ЄС представником окремих інтересів; функціонування членських організацій у більшості країн – членів ЄС; підзвітність перед членами організації; наявність повноважень проводити діяльність на рівні ЄС; незалежність і виборність; прозорість роботи, зокрема щодо фінансування та ухвалення рішень [5, с. 84].

У Данії консультативно-дорадчі органи мають інформаційні та консультативні повноваження, забезпечують діалог між громадськістю та органами влади. Члени таких організацій зазвичай призначаються [6, с. 25]. Наприклад, данська Рада з питань інвалідності складається з 14 членів, призначених Міністром Соціальних Справ: 7 з них призначаються за рекомендацією Данської Ради Організації Інвалідів, інші 7 рекомендуються Асоціацією Рад Графств Данії, Національною Асоціацією Місцевої Влади Данії, містом Копенгаген і місцевою владою Фредеріксберга, міністрами Освіти, Охорони Здоров'я, Праці, а також Соціальних справ [7, с. 23].

В Естонії функціонує Єдина комісія уряду та представників об'єднань громадян, метою діяльності якої є підготовка, виконання та оцінювання результатів реалізації Концепції розвитку громадянського суспільства. Пропозиції, які надходять, зазначена комісія розглядає, оцінює та надсилає державним органам влади та іншим установам, які компетентні в певному питанні. Також комісія готує інформаційно-просвітницькі матеріали для обговорення в суспільстві. Склад цієї комісії затверджується урядом, головою в ній призначається Міністр внутрішніх справ, а Міністерство внутрішніх справ координує роботу комісії загалом. Співголовами спеціально утворених робочих груп комісії є працівники Міністерства внутрішніх справ спільно з представниками громадськості. Оцінку діяльності комісії надає уряд, який розглядає її звіти про виконану роботу [5, с. 81].

У Швеції вплив громадськості на формування та реалізацію державної політики відбувається за допомогою громадських комітетів і регулярного процесу консультацій з державними установами. Такі консультативно-дорадчі органи впливають на процес законотворення на ранній стадії шляхом надання висновків щодо цих законів. Окрім цього, основними інструментами впливу на державну політику залишаються мобілізація громадської думки та преси.

Визначною рисою політичної системи Швеції є високий ступінь залучення громадян до формування державної політики, громадськість інтегрована в політико-адміністративну структуру держави. Унікально, що держава, формою правління якої є конституційна монархія, стає каталізатором підвищення активності громадян та інститутів громадянського суспільства. У країні налічується близько 200 тисяч громадських об'єднань, а 48% населення є членами громадських організацій [8]. Активність громадян стала передумовою прийняття законопроектів, реформування, функціонування державних структур, економі-

ки тощо. Здебільшого громадські організації у Швеції є квазідержавними, тобто підпадають під публічне право та фінансуються переважно державою чи органами соціального забезпечення відповідно до принципу субсидіарності. Внески громадян незначні, як і величина пожертвувань [9].

Швеція, як і Норвегія та Нідерланди, належала до групи країн, які надавали досить великий відсоток від загального бюджету розвитку громадського суспільства. Досліджуючи взаємодію між громадськими комітетами та державними органами, ми дійшли висновку, що вони мають партнерський характер. Залучення громадськості до важливих соціальних проєктів, з одного боку, призводить до великих витрат, з іншого боку – це спосіб значного підвищення ефективності громадського сектору. Позитивною практикою є видача грантів консультативним органам на реалізацію соціально важливих проєктів. Гранти надаються через центральні державні установи або міністерства чи інші державні органи. У Швеції зазвичай грантодавцями є державні міністерства та аналогічні державні установи, а також органи місцевого самоврядування.

Як приклад консультативно-дорадчого органу у Швеції можна навести діяльність Комітету майбутнього, до складу якого входять представники дев'яти громадських авторитетних об'єднань. Цей комітет функціонує як парламентський орган, який визначає напрями технологічного розвитку держави та його соціальні наслідки, опрацьовує питання щодо факторів та моделей майбутнього розвитку, проводить аналіз державних й урядових програм, створює спільні ради парламентарів і вчених та підтримує тісні контакти з парламентами, науковими й виробничими, політичними та громадськими організаціями країн світу [10].

Важливим є також і вплив громадських комітетів на формування зовнішньої політики країни. Скандинавські політологи І. Фаурбі, Н. Андрен і К. Вальбек вважають, що, розглядаючи проблеми організації зовнішньополітичного процесу у Швеції, можна виділяти два основні канали впливу громадськості на цей процес. По-перше, це «кількісний (або демократичний) канал» впливу, під яким розуміється ланцюг зв'язків: виборці – партії – парламент – прем'єр-міністр. По-друге, «корпоративний канал»: учасники організацій «груп інтересів» – державні чиновники (бюрократія) – уряд. Саме громадськість визначає зовнішньополітичні пріоритети держави. Отже, більша частина громадських комітетів є ізоляціоністськими та підтримують «позаблокованість та нейтралітет» [11, с. 54].

У Франції створення та функціонування Економічної й Соціальної Ради, консультативного органу при органах державної влади, передбачено Конституцією. Мета Ради – сприяння співпраці між представниками різних професійних категорій та забезпечення їхньої участі в соціальній та економічній політиці уряду. Економічна і Соціальна Рада складається з 230 представників 14 соціальних і професійних груп, яких призначають на 5 років уряд і відповідні соціальні й професійні групи [12, с. 168].

Отже, в ЄС інститут громадських рад інтегрований у політико-адміністративну структуру держави та має велику вагу у суспільно-політичному житті громадян країн-членів. Громадські ради беруть участь не лише у консультативних і дорадчих процесах, експертно-аналітичній діяльності, а й впливають на законотворення й формування державної політики. Високий рівень розвитку інституту громадських рад зумовлений партнерськими взаєминами з органами державної влади, підтримкою держави (подекуди й фінансовою), а також громадською свідомістю суспільства цих країн.

Країни Латинської Америки. Громадські ради в Бразилії формуються шляхом виборів їхніх членів. Кожен територіальний округ висуває кандидата, завдяки чому до складу громадського консультативно-дорадчого органу входять представники усіх окру-

гів. Також до складу ради входить кілька членів від муніципальних органів влади (проте без права голосу) та кілька членів від профспілки муніципальних службовців. Такі ради фінансуються коштом органу виконавчої або муніципальної влади, який утворив їх або сприяв утворенню [6, с. 25]. Найвідомішою подібною радою є Рада з участі у бюджеті Порто-Алегрі (місто в Бразилії, столиця штату Ріу-Гранді-ду-Сул), яка займається розподіленням коштів місцевого муніципалітету.

У Болівії рішення деяких консультативно-дорадчих органів є обов'язковими для виконання, наприклад Наглядового комітету Болівії. Якщо комітет не погоджується з використанням муніципальних ресурсів, то влада зобов'язана знайти інші варіанти, які здатні врегулювати ситуацію або заявити про свою неспроможність це зробити в інший спосіб [6, с. 24–25].

Визначальною рисою громадських рад проаналізованих країн Латинської Америки є їхня гранична незалежність від влади (зокрема, в аспекті формування та діяльності), у деяких випадках – обов'язковість їхніх рішень для органів державної влади.

Російська Федерація. У 2005 році в Росії був утворений федеральний консультативний колегіальний орган – Громадська палата Російської Федерації, метою створення якого є забезпечення взаємодії громадян з федеральними органами державної влади, органами влади суб'єктів Російської Федерації та з органами місцевого самоврядування. Завдання Громадської палати – захист прав і свобод громадян та громадських організацій, врахування їхніх інтересів під час формування та реалізації державної політики, а також здійснення громадського контролю за діяльністю державних органів виконавчої влади. До складу Громадської палати входить 126 осіб: 3 особи – найвизначніші представники громадськості, призначені Президентом Російської Федерації, 42 особи – представники громадських об'єднань, обрані попередніми трьома представниками, решта членів палати – представляють регіональні й міжрегіональні організації. Забезпечує діяльність Громадської палати – апарат, який є державною установою [6, с. 26–27].

У сучасній Російській Федерації консультативно-дорадчі органи існують при багатьох федеральних і регіональних органах державної влади, проте експерти наголошують, що майже усіх із них не можна віднести до категорії громадських (міжвідомчий характер, до складу входять лише чиновники або експерти, контролюються владою) [13, с. 175]. Такі російські квазігромадські ради дослідники називають «привладними» громадськими органами, діяльність яких цілковито залежить від державної влади. Громадську палату Російської Федерації визначають як «імітацію громадянського суспільства», яка не здатна представляти й лобювати перед владою важливі громадські інтереси [13, с. 176].

Отже, можна констатувати формальне існування інституту громадських рад у Російській Федерації, однак на практиці їх можна кваліфікувати як провладні квазігромадські утворення, які влада використовує для контролю за громадським суспільством.

Таким чином, здійснений аналіз особливостей діяльності громадських консультативно-дорадчих організацій різних країн світу (США, Швеції, Данії, Естонії, Франції, Бразилії, Болівії, Росії) дає змогу узагальнити та систематизувати світовий досвід організації діяльності громадських рад.

У більшості країн громадськість бере активну участь в управлінні державними справами через громадські консультативно-дорадчі структури при органах державної влади. У кожній з проаналізованих країн робота консультативно-дорадчих органів має свою специфіку, оскільки суттєво залежить від принципів державного устрою, особливостей політичної системи й культури, рівня розвитку громадянського суспільства та демократії.

Консультативно-дорадчі органи можуть мати вузьку сферу діяльності (галузеві, вузькоспеціалізовані, – наприклад, Данська Рада з питань інвалідності) або широку (універсальні; наприклад Економічна й Соціальна Рада у Франції).

Правовий статус проаналізованих консультативно-дорадчих органів варіюється залежно від країни та суспільно-політичного контексту. Дається в знаки дифузність правового й смислового кордону між громадськими органами публічного управління (формалізована участь інститутів громадського суспільства у формуванні та реалізації державної влади) та консультативно-дорадчим складником державних (муніципальних) органів влади (зазвичай громадські консультативні органи утворюються та функціонують при органах влади або окремих посадовцях та вписані в систему організації публічної влади). Громадські консультативно-дорадчі органи можуть бути утворені органами державної (регіональної, місцевої) влади, посадовцями; а також можуть бути автономними: утворюються відповідно до певних нормативних актів (наприклад, утворення й діяльність Економічної й Соціальної Ради у Франції передбачені Конституцією).

Громадські консультативно-дорадчі органи в проаналізованих країнах мають різний спектр компетенцій та функцій. Наприклад, такі громадські утворення займаються консультуванням органів влади щодо їхньої публічної політики, виконують дорадчі функції, мобілізують певні соціальні групи та забезпечують їхню участь у реалізації офіційної політики, доносять до органів влади інтереси та думки громадськості, здійснюють громадський контроль за діяльністю влади, стежать за дотриманням прав і свобод суспільства тощо. Таким чином, діяльність усіх громадських рад можна зобразити на лінійній системі координат між точками «інструмент впливу громадськості на публічну політику» (Громадська палата в Російській Федерації) та «інструмент реалізації органами влади публічної політики» (Рада з участі у бюджеті Порто-Алегрі).

Важливим параметром аналізу діяльності громадських рад є ступінь їхнього впливу на державні органи. Більшість громадських дорадчих органів мають консультативний характер рішень (Пріоритетна Рада Дейтона), однак рішення деяких консультативно-громадських рад мають обов'язковий характер для державних органів (Наглядний комітет Болівії).

Безумовно, заслуговує на увагу й варіативність порядку формування складу громадських рад, до складу яких можуть входити представники всіх референтних соціальних груп (місцева громадська рада Індіанополісу) або лише спеціальних груп (наприклад, до Ради штату Техас щодо відхилення у розвитку можуть входити особи, які безпосередньо пов'язані з хворобою: лікарі, дослідники, батьки та родичі осіб із захворюванням тощо). Разом з тим члени громадських консультативно-дорадчих органів можуть обиратися (Пріоритетна Рада Дейтона), бути призначеними державним органом (Консультативний комітет з міжнародної економічної політики при Державному департаменті США), або ж формування складу відбувається за змішаною системою (Рада з участі у бюджеті Порто-Алегрі).

Характерним маркером у взаєминах консультативно-дорадчих органів з державними є співвідношення представників влади та громадськості у складі громадської ради. Наприклад, Рада з участі у бюджеті Порто-Алегрі складається переважно з представників громадськості, лише 2 представники, позбавлені права голосу, призначаються владою. Водночас Апарат Громадської палати Російської Федерації, який є ключовим центром організації усіх аспектів діяльності цієї громадської ради, є державною установою, у якій працюють чиновники, а керівний склад Апарату призначається розпорядженням уряду.

Засади фінансування діяльності громадських рад також різняться від країни до країни. Зазвичай більшість громадських консультативно-дорадчих органів фінансуються коштом утворювального органу влади або органу, з яким пов'язана їхня діяльність. Зазви-

чай члени громадських рад працюють на безоплатній основі (іноді з покриттям витрат на таку діяльність), проте в Економічній і Соціальній Раді Франції, до прикладу, призначені державою експерти не-чиновники отримують компенсацію за свою діяльність.

Таким чином, здійснений аналіз світового досвіду організації діяльності громадських консультативно-дорадчих органів надалі дозволить розробити систему рекомендацій для покращення умов та ефективності роботи громадських рад в Україні.

Список використаної літератури

1. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF> (дата звернення: 20.08.2019).
2. Крупник А.С. Громадські ради. *Енциклопедія державного управління : у 8 т.* Київ : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління. С. 116. URL: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Encycloped_vydanniy/902a288d-d8fc-42de-b917-9ebd85e716cb.pdf (дата звернення: 20.08.2019).
3. Громадські консультативні ради. Досвід США. *Вісник громадських рад.* 2011. 1 липня. (№ 1). С. 9–10.
4. Андрійчук Т. Громадські ради як інструмент участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики. *Політ. менеджмент.* 2011. № 3. С. 71–79.
5. Комунікація : демократичні стандарти в роботі органів державної влади / За заг. ред. к.н. держ. упр. Н.К. Дніпренко. Київ : Вістка, 2008. 164 с.
6. Влада і суспільство : діалог через громадські ради : монографія / за заг. ред. Шайгородського Ю.Ж. Київ, 2011. 147 с.
7. Общественные советы в Беларуси : правовое регулирование и практика / авт. исслед. О. Смолянко, Ю. Чаусов. Минск : Медисонт, 2011. 64 с.
8. Розвинене громадянське суспільство як основа демократії. Досвід Швейцарії – уроки для України. *Громадський простір.* 2015. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=tozvynenehromadyanske-suspilstvo-yak-osnova-demokratiji-dosvid-shvejtsariji-uroku-dlyaukrajiny> (дата звернення: 20.08.2019).
9. Усаченко Л.М. Зарубіжний досвід неурядових організацій: функціональні моделі. 2014. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ulmofm.pdf> (дата звернення: 20.08.2019).
10. Future Challenges Facing Sweden – Final Report of the Commission on the Future of Sweden. *Commission on the Future.* 2013. URL: <https://www.regeringen.se/contentassets/389793d478de411fbc83d8f512cb5013/future-challenges-for-sweden--final-report-of-the-commission-on-the-future-of-sweden> (дата звернення: 20.08.2019).
11. Божко С.О. Організаційні основи зовнішньої політики Швеції. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2010. № 93. С. 51–57.
12. Руденко В. Консультативные общественные советы: особенности организации и деятельности. *Государство и гражданское общество: практика эффективного взаимодействия. Международный опыт* : сб. ст. и док. / сост. Е.Б. Тонкачёва, Г.Б. Черепок. Минск : ФУАинформ, 2009. С. 162–173.
13. Шенберг М. Общественные структуры при органах власти. *Государство и гражданское общество: практика эффективного взаимодействия. Международный опыт* : сб. ст. и док. / сост. Е.Б. Тонкачёва, Г.Б. Черепок. Минск : ФУАинформ, 2009. С. 174–182.

WORLD EXPERIENCE IN THE ORGANIZATION OF PUBLIC COUNCILS ACTIVITIES

Anna Simonian

*Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,
Educational and Scientific Institute of International Relations,
Department of Political Studies and International Relations
Central Ave., 59-a, 93400, Severodonetsk, Luhansk region, Ukraine*

The article is devoted to the analysis of the world experience in the organization of public advisory bodies activities in the case of the United States of America, Denmark, Estonia, Sweden, France, Brazil, Bolivia and the Russian Federation. Public councils are defined as one of the main instrument in the interaction and cooperation between civil society institutions and government. Using such structures, the general public can exercise their legitimate interests and implement independent public control over the activities of public authorities.

It is mentioned, that public councils under public authorities play a significant role as they perform many socially important functions. For example, there are functions of social initiation, social protection, social lobbying, public expertise and media. At the same time, the issue of a comprehensive study of the real and potential impact of public councils on contemporary Ukrainian political processes and the political system as a whole, in particular on the development of democracy and civil society institutions, remains relevant. This issue led to the need to observe the world experience involving representatives of civil society institutions in the formation and implementation of public policy.

The general public of most countries takes an active part in the management of public affairs via public advisory structures functioning under public authorities. In each of the countries analyzed, the activities of the advisory bodies have some specificity, due to the peculiarities of the state system, political and cultural systems, the level of civil society and democracy development. The functioning of public advisory bodies in the political systems of different countries was considered, in particular, their legal status, area of activity, competence and functions, the procedure for the formation, peculiarities of the council members, funding, the level of possible influence on public authorities, etc.

The results of the study will be used to develop a system of recommendations for improving the effectiveness of public councils in Ukraine's political system.

Key words: public councils, civil society institutions, advisory bodies, civil society, public authorities, political system.

УДК 328.131(477):324:005.334|«2019»

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.24>

ТЕХНОЛОГІЇ ДЕЛЕГІТИМАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА В КОНТЕКСТІ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ 2019 РОКУ

Владислав Стрелков

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
факультет історії, політології та національної безпеки,
кафедра політології та державного управління
вул. Шопена, 24, 43021, м. Луцьк, Україна*

На сучасному етапі державного будівництва в Україні політична влада перебуває в стані кризи легітимності. Підтвердження цьому знаходимо в політичних процесах сьогодення – для них є характерними акції громадської непокори та зміна влади в країні революційним шляхом. Прояви сепаратизму в українській державі засвідчують критично високий рівень недовіри до політичної влади. Ця проблема виникла через об'єктивно зумовлену історично політичну поляризацію українського суспільства та постійне загострення чинника поляризації в політичному процесі. Сьогодні політтехнологи все частіше вдаються до застосування делегітимізаційних технологій у виборчому процесі, адже вони ефективно діють за тотальної недовіри електорату до політичної влади. Моніторинги громадської думки тільки підтверджують наднизький рівень довіри до існуючої політичної еліти та її представників у державних органах різних рівнів, тобто державні органи влади не є легітимними для більшої частини громадян. У таких умовах застосування делегітимізаційних технологій несе в собі великі ризики негативного впливу не лише на репутаційний капітал окремо взятого політика, а й на політичні інститути суспільства. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню політичних технологій, технології делегітимізації політичної влади часто залишаються поза увагою науковців. Потрібно констатувати, що стан кризи легітимності політичної влади вимагає глибшого вивчення впливу делегітимізаційних технологій на політичні інститути суспільства.

У статті досліджено делегітимізаційні технології, які були застосовані під час президентської кампанії 2019 р., виявлено ризики делегітимізації новообраного Президента України та надано рекомендації з ефективного запобігання делегітимізаційним впливам на інститут президентства. Відповідно до мети поставлено та розв'язано такі завдання: проаналізовано факти застосування делегітимізаційних технологій під час виборів Президента України 2019 р. на прикладі чинного на той час Президента П. Порошенка; досліджено небезпечні наслідки впливу делегітимізаційних технологій на політичну ситуацію в Україні.

Ключові слова: делегітимізація, президент, політичні технології, криза легітимності, виборчий процес, електорат, політичний інститут.

Актуальність дослідження зумовлена високим рівнем впливу технологій делегітимізації влади на політичні процеси в Україні. Президентська виборча кампанія 2019 р. не стала винятком. Вона запам'ятується глибокою емоційною залученістю громадян у виборчий процес на фоні високого рівня поляризації електорату. Учасники кампанії не змогли відійти від парадигми протестного голосування – коли виборці голосують не «за» певного кандидата, а «проти» іншого. Це викликано кризою легітимності політичної влади в Україні.

Також варто відмітити тенденцію до зміни інструментів виборчих технологій. Виборчі штаби кандидатів (одні ще до початку кампанії, а інші в її процесі) усвідомили різке зменшення ролі застарілих методів агітації, як-от: роздача поліграфічних матеріалів, установлення агітаційних наметів, кампанія від дверей до дверей, зустрічі з виборцями

на мітингах тощо. Натомість не втратили свого впливу на результат кандидатів технології мереж для підкупу виборців, дискредитації та чорний PR. А нові платформи та методи комунікації з виборцями відкрили можливості для ширшого застосування делегітимаційних технологій проти політичних опонентів. Це зумовлює актуальність їх дослідження, адже з'явилася потреба у винайденні нових інструментів і методів контролю за впливом таких технологій на громадську думку та протидії їх негативному впливу на політичні інститути держави.

Мета статті – дослідити делегітимаційні технології, які були застосовані під час президентської кампанії 2019 р. За результатами виявити ризики делегітимації новообраного Президента України та надати рекомендації з ефективного запобігання делегітимаційним впливам на інститут президентства.

Досягнення поставленої мети зумовлює розв'язання таких завдань:

- проаналізувати факти застосування делегітимаційних технологій під час виборів Президента України 2019 р. на прикладі колишнього глави держави П. Порошенка;
- дослідити небезпечні наслідки впливу делегітимаційних технологій на політичну ситуацію в Україні.

Президентські вибори 2019 р. були насичені резонансними фактами застосування делегітимаційних технологій. У цьому дослідженні ми зосередимо свою увагу на прикладах використання цих технологій, які задали визначальний курс президентської кампанії.

Кандидати не стали баритись із застосуванням політтехнологічного інструментарію делегітимації суперника. Першим завдав удар по легітимності опонента, чинного на той час Президента України, В. Зеленський. Уже в день старту виборчої кампанії, в новорічну ніч, він в ефірі телеканалу «1+1» виступив зі святковим новорічним привітанням замість П. Порошенка. В своєму зверненні В. Зеленський заявив, що іде на президентські вибори і привітав українців «з Новим роком, з новим слугою народу!» [1]. Цим самим він прозоро натякав на «нового президента». В цій події важливі час і місце, адже традиційно за п'ять хвилин до нового року всі телеканали транслюють вітання Президента України. Тому звернення В. Зеленського викликало великий резонанс і жваву реакцію суспільства та соціальних мереж [2]. Окремо варто зазначити, що автори публікацій говорять про те, що такий політтехнологічний крок небезпечний, адже негативно впливає не лише на конкретну особу, а й на інститут президентства загалом. У такий спосіб В. Зеленський агрегував настрої та бажання народних мас на зміну президента країни та публічно висловив їх, завдавши удару по авторитету чинного президента.

Наступною знаковою подією стала телефонна перепалка кандидатів у президенти в прямому ефірі програми «Право на владу» на телеканалі «1+1». Як відомо, П. Порошенко прийшов на шоу і покликав В. Зеленського провести дебати «тут і зараз». Під час передачі стало відомо, що В. Зеленський тоді перебував у Парижі, оскільки наступного дня мав зустрітись з Президентом Франції Е. Макроном. Пізніше В. Зеленський зателефонував на прямий ефір і між ним і Петром Порошенком виникла серйозна сварка, в фіналі якої він кинув слухавку. Конфлікт розпочався через те, що кандидати не могли зійтись в даті дебатов. До того ж В. Зеленський постійно перебивав П. Порошенка, унаслідок чого останній кілька разів запитав: «Ви закінчили?» Саме після цього В. Зеленський зухвало відповів: «Я закінчу через 5 років, а ви – 22 числа» [3]. Таке зневажливе спілкування з чинним Президентом України завдало суттєвого удару по його легітимності, а також мало руйнівний характер впливу на статус президента як політичного інституту держави.

Щодо цієї події висловилися багато потужних політичних фігур, зокрема Ю. Тимошенко. Вона записала відеозвернення до кандидатів у президенти, в якому порадила

П. Порошенку «не ставати частиною чужого шоу, тримати президентську планку. І як би важко не було, захистити статус посади президента і статус держави», а В. Зеленського закликала: «Якщо Ви мрієте обійняти цю посаду, бережіть гідність і честь цієї посади. Не треба навколо неї влаштовувати бої. І не треба, борючись за право стати президентом, нищити честь і гордість президентського статусу» [4].

Цей телеефір узагалі містив дуже велику концентрацію технологій делегітимації та був знаковим із погляду їх практичного застосування у президентській кампанії. Наприклад, не можна не зауважити той факт, що П. Порошенко приїхав на цей ефір без запрошення, домагаючись на вході дозволу увійти, що само собою принижує посаду президента [5].

Також під час програми у П. Порошенка відбулася дискусія зі звільненим ним головою Одеської обласної державної адміністрації М. Степановим. Під час суперечки Степанов також сказав: «Будь-які речі, що пов'язані з будь-якими соціальними програмами, які проводились під час передвиборчого періоду до дня голосування – я максимально зробив все, щоб ніяким чином це не вплинуло безпосередньо на вибір людей під час голосування <...> Я говорю про ті виплати, які були запроваджені у 2019 році як одноразова допомога. В Одеській області це 1 497 грн. <...> Після того, як пішов вал (люди стали писати заяви на цю допомогу), мною було прийняте рішення, що це не відповідає критеріям, які були закладені початково. Було прийняте рішення про початок виплат з 22 квітня» [6]. З цих слів можна зрозуміти, що ідеться про так звану «Петіну тисячу» – грошову виплату для лояльних П. Порошенку виборців, які погодилися надати свої контактні дані та підтвердили намір голосувати на виборах за чинного на той час президента. М. Степанов, будучи очільником Одеської області, своїм рішенням відклав грошові виплати, фактично заблокувавши технологію підкупу виборців. Важлива для розуміння делегітимаційного впливу цього конфлікту на чинного тоді Президента України П. Порошенка та обставина, що губернатор – це посада президентської вертикалі і безпосередньо підпорядковується йому. За розвитком конфлікту між П. Порошенком і М. Степановим мали змогу спостерігати всі чиновники та весь апарат, який зазвичай забезпечує кандидату від влади адміністративний ресурс. І побачили вони прецедент відмови від виконання команд зверху. Це ще більше утвердило представників адмінресурсу у намірі відмовлятися від підтримки незаконних чи сумнівних схем і підсилює настрої на відсторонення від П. Порошенка, які були і так доволі високі на фоні його слабких перспектив на переобрання на другий строк.

Також технології делегітимації були застосовані проти П. Порошенка на його публічних зустрічах із населенням під час виборчої кампанії.

Першою ластівкою стало поширення у ЗМІ інформації про те, що на мітинги до чинного президента допускали лише проплачених, лояльних до нього людей, яких звозили автобусами з усієї України [7]. Мета цієї інформаційної роботи – утвердити в масах думку про те, що П. Порошенко насправді не має реальної підтримки народу, що навіть своїм прихильникам він мусить платити гроші за підтримку, а також боїться зустрічі з «реальними» виборцями, у яких до нього точно знайдеться чимало незручних запитань. І телевізійна картинка без проплачених прибічників була б явно гнітючою для чинного на той час президента – лише викривальні плакати та викрики «ганьба».

9 березня 2019 року на зустрічі П. Порошенка з виборцями у Черкасах з'явилися представники політичної партії «Національний корпус», які намагалися задати йому запитання щодо скандалу, пов'язаного з розкраданням грошей в «Укроборонпромі» [8]. Вони хотіли прорватися на сцену до П. Порошенка, через що виникли сутички з поліцією. Тим часом президент зі своїм кортежем покинули місце проведення мітингу. В кінцевому підсумку активістам вдалося прорвати поліцейський кордон. Вони виступили зі сцени, обви-

нувачуючи П. Порошенка і вимагаючи покарати винних. Ця акція засвідчила, що навіть націоналісти не підтримують П. Порошенка, а вони були однією з основних цільових аудиторій його виборчої кампанії. Це стало можливим і через певну пасивність у виконанні своїх обов'язків із захисту Глави Держави поліцейськими. І це ще один приклад, який підкреслює втрату П. Порошенком легітимності в очах колективного адміністративного апарату.

11 березня 2019 року активісти «Національного корпусу» також намагалися розхитати ситуацію під час зустрічі П. Порошенка з виборцями у Житомирі. Але в цій події вагоміший факт розповсюдження у соціальних мережах і ЗМІ фотографії з мітингу, на якій П. Порошенко нібито втікає від своїх виборців [9]. Це фото викликало великий резонанс у соціальних мережах і вже не настільки важливим було його спростування [10], адже воно встигло справити делегітимаційний ефект. Антирейтинг П. Порошенка був настільки високим [11], що народ із радістю повірив у цей фейк і підтримав його активним висміюванням і створенням фотожаб. Українці воліли бачити президента, що втікає, адже він втратив їхню підтримку, втратив легітимність.

Тут можна провести паралель навіть із президентством В. Януковича. Його також ніхто не захотів захищати, коли він тікав із країни: ні правоохоронці, ні політичні соратники, ні, зрештою, народ. Тобто легітимність В. Януковича вичерпалася значно раніше, ніж Парламент оголосив його «втікачем».

Загалом П. Порошенко побудував свою президентську кампанію на тріаді «Армія, мова, віра». Втілював він її через політику залякування військовою агресією РФ, граючи на контрасті з В. Путіним [12], на прийнятті нового мовного закону й отриманні Томосу та створенні Православної церкви України. Таким позиціонуванням П. Порошенко звукував власну електоральну нішу й після виборів міг розраховувати лише на посаду «президента Галичини», а його легітимність в інших регіонах була дуже сумнівною.

Усе це давало змогу опонентам делегітимізувати владу П. Порошенка за двома напрямками. З одного боку, опоненти з коаліційного табору робили з нього «зрадника Майдану» (від лозунгу часів президентства В. Ющенка «Не зрадь Майдан!»), що позбавляло П. Порошенка легітимності, яка ґрунтується на подіях Революції Гідності. Цьому сприяли скандали в Укроборонпромі та відокремлення від ПЦУ Філарета й УПЦ КП. Тому серед усіх регіонів Західної України П. Порошенку лідерство вдалося отримати лише у Львівській області. З другого боку, його делегітимізували всі ті, хто не поділяє ідеали Майдану, атакуючи ту саму тріаду П. Порошенка з іншого флангу: незакінчена війна на Донбасі, утиски російської мови й УПЦ МП. Це давало синергетичний ефект, який ми мали змогу простежувати за часів президентських каденцій В. Ющенка та В. Януковича – коли президент України був насправді легітимним лише для однієї її половини [13]. Така ситуація поляризувала українське суспільство та робила дуже високими ризики делегітимації президентської влади в країні. Що ми і мали змогу спостерігати у 2004–2014 рр., а вибори 2019-го лише підтвердили цю закономірність і продовжили її для П. Порошенка. Натомість В. Зеленський отримав рівномірну підтримку в усіх регіонах України [14].

Історичний досвід показує, що криза легітимності влади в Україні ґрунтується на фундаменті політичної поляризації українського суспільства. Попередники В. Зеленського на президентській посаді через об'єктивні обставини та суб'єктивні причини мали позиціонування президента правобережної або лівобережної України – це засвідчують електоральні мапи попередніх президентських виборів. Це робило їх політичну позицію дуже хиткою і вони швидко втрачали легітимність під тиском політичних технологій опонентів. Перемога В. Зеленського на президентських виборах 2019 р. стала несподіванкою, але «рецепт» його успіху був доволі простим – він правильно позиціонував себе і став

«своїм» для українців по обидва боки Дніпра. Це засвідчує його переконлива перемога у 23 з 24 областей України з загальним результатом понад 70%. Така підтримка та високий кредит довіри громадян зміцнює його позиції в аспекті політичної легітимності.

Однак наявні ризики іншого характеру із застосування делегітимаційних технологій щодо чинного Президента. Голосування «за» нього було більшою мірою голосуванням «проти» П. Порошенка та його режиму, проти старої політичної еліти. Тому такий вибір громадян усе ще можна вважати протестним. Аби не втратити свій президентський рейтинг, як попередники, В. Зеленському потрібно якнайшвидше почати виправдовувати сподівання громадян на зміни в житті країни, приймаючи виважені політичні рішення, які б об'єднували Україну та спонукали електорат голосувати «за», а не «проти».

Список використаної літератури

1. Володимир Зеленський заявив про балотування в президенти. ТСН. URL: <https://tsn.ua/video/video-novini/volodimir-zelenskiy-zayaviv-pro-balotuvannya-v-prezidenti.html>.
2. Виступ Володимира Зеленського на «1+1»: реакція соцмереж *Україна Молода*. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/0/180/129261/>.
3. Я закінчу через 5 років! Повне відео сварки Порошенка і Зеленського в ефірі «1+1». *Аностропф*. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/politics/elections/2019-04-11/ya-zakonchucherez-5-let-polnoe-video-ssoryi-poroshenko-i-zelenskogo-v-efire-11/159892>.
4. Тимошенко записала звернення до Зеленського та Порошенка: відео. Інформаційне агентство ЛІГАБізнесІнформ. URL: <https://ua-news.liga.net/politics/video/timoshenko-zapisala-zvernennya-do-zelenskogo-ta-poroshenk-p-video>.
5. Сварка Порошенка з Зеленським на «1+1»: Пальчевський розкрив момент, якого ніхто не знав. Politeka. Інформаційне агентство ТОВ «ЗНАЙ». URL: <https://politeka.net/ua/news/politics/989609-ssora-poroshenko-s-zelenskim-na-1-1-palchevskij-raskryl-moment-kotorogo-nikto-ne-znal/>.
6. Кинув слухавку. Як пройшла перша публічна розмова Порошенка та Зеленського на «1+1» – усі подробиці. ТОВ «Видавничий дім «Медіа-ДК». URL: <https://nv.ua/ukraine/politics/brosil-trubku-kak-proshel-pervyy-publichnyy-razgovor-poroshenko-i-zelenskogo-na-1-1-vse-podrobnosti-50016186.html>.
7. Черкащина: на зустріч з Порошенком звозили людей і запускали їх за списками. Громадянська мережа ОПОРА. URL: <https://www.oporaua.org/news/vybory/vybory-prezidenta/vybory-prezidenta-2019/46292-cherkashchina-na-zustrich-z-poroshenkom-zvozili-lyudej-i-zapuskali-jikh-za-spiskami>.
8. Романюк Р. Ігри патріотами: Як «Нацкорпус» і Аваков заганяють Порошенка. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/03/13/7209012/>.
9. «Это окончательное прощай». В Сети обсуждают фото Порошенка, убегающего с собственного митинга в Житомире. Интернет-издание «МИР». URL: <https://iamir.info/ru/news/eto-okonchatelnoe-proshchai-v-sety-obsuzhdaiut-foto-poroshenko-ubehaiushcheho-s-sobstvennoho-mytnya-v-zhytomyre>.
10. Автор фото «втечі президента» на мітингу в Житомирі: Порошенко не тікає, а йде до людей. Житомир.info. URL: https://www.zhitomir.info/news_182145.html.
11. Моніторинг електоральних настроїв українців. Лютий 2019. Соціологічна група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/monitoring_elektoralnyh_nastroeniy_ukraincev_fevral_2019.html.
12. Порошенко використав фото Путіна для своєї передвиборчої агітації. *Інформаційне агентство «УНІАН»*. URL: <https://www.unian.ua/elections/10509759-poroshenko-vikoristav-foto-putina-dlya-svoeyi-peredviborchoji-agitaciji.html>.

13. Біличенко С. На що схожа електоральна карта України. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/02/24/4805944/>.
14. Підрахунок голосів на виборах 2019 – результати другого туру (онлайн). *ФАКТИ. ICTV*. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20190423-pidrahunok-golosiv-na-vyborah-2019-rezultaty-drugogo-turu-onlajn/>.

PRESIDENT'S DELEGITIMATION TECHNOLOGIES IN THE CONTEXT OF 2019 ELECTION CAMPAIGN

Vladyslav Strelkov

*Lesya Ukrainka Eastern European National University,
Faculty of History, Political Science and National Security,
Department of Political Science and Public Administration
Shopen str., 24, 43021, Lutsk, Ukraine*

At the present stage of state-building in Ukraine, political power is in a state of legitimacy crisis. Confirmation of this can be found in the political processes of today – they are characterized by actions of public disobedience and the change of power in the country in a revolutionary way. The manifestations of separatism in the Ukrainian state testify to a critically high level of distrust of political power. This problem arose from the objectively conditioned historical and political polarization of Ukrainian society, the constant exacerbation of the polarization factor in the political process. Nowadays, political technologists are increasingly resorting to the use of delegitimation technologies in the electoral process, as they effectively operate in the total distrust of the electorate to political power. Public opinion polls only confirm the low level of trust in the existing political elite and its representatives in state bodies of different levels, i.e. state authorities are not legitimate for the majority of citizens. In such circumstances, the use of delegitimation technologies carries great risks of adversely affecting not only the reputational capital of a particular politician but also the political institutions in general. Despite the large number of researches devoted to the study of political technologies, the political power delegitimation technology is often left unaddressed by scholars. It should be noted that the state of legitimacy crisis of political power requires a deeper study of the delegitimation technologies influence on political institutions in general.

The article explores the delegitimation technologies that were applied during the 2019 presidential campaign, the risks of the newly elected President of Ukraine delegitimizing and provides recommendations for effectively preventing of delegitimizing influences on the institution of the presidency. According to the purpose, the following tasks were set and solved: the facts of the use of delegitimation technologies during the 2019 presidential election in Ukraine were analyzed, on the example of the current President P. Poroshenko; the dangerous consequences of the delegitimation technologies influence on the political situation in Ukraine are investigated.

Key words: delegitimation, president, political technologies, legitimacy crisis, electoral process, electorate, political institute.

УДК 351.746:316.77-049.5](4-6ЄС+73)

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.25>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ У США ТА ЄС

Євгеній Таран

*Національна академія державного управління при Президентіві України,
кафедра суспільного розвитку і суспільно-владних відносин,
вул. А. Цедіка, 20, 04112, м. Київ, Україна*

Стаття розкриває державну політику забезпечення інформаційної безпеки у Сполучених Штатах Америки та Європейському Союзі.

Проведення ефективної інформаційної політики – важливе питання порядку денного у тих країнах світу, які дбають про свою інформаційну безпеку, особливо в умовах інформаційного суспільства.

Через це є необхідність проаналізувати особливості її проведення різними країнами світу та об'єднаннями країн, розкрити її зміст та сутність, вивчити кращі підходи до її вироблення та визначити ефективні механізми забезпечення інформаційної безпеки України.

Будучи двома потужними світовими акторами, ЄС та США мають різні підходи до політики забезпечення інформаційної безпеки. США поставили собі за мету здійснення інформаційного захисту як усередині країни, так і проведення ефективної інформаційної політики на світовій арені, яка б поширювалася на інші країни світу. Сполучені Штати Америки мають на меті розширення свого впливу на інші країни світу шляхом надання їм різносторонньої інформаційної підтримки та забезпечення захисту їх національних інтересів в обмін на підтримку позицій США цими країнами у різних міжнародних організаціях, наприклад ООН та МВФ. Це дає змогу забезпечити лідерство США не лише в інформаційній, але й у глобальній системі міжнародних відносин.

Європейський Союз також активно проводить свою інформаційну політику. Будучи об'єднанням розвинутих країн, Євросоюз може здійснювати потужний інформаційний вплив на міжнародні відносини та встановлювати стандарти поведінки в інформаційній, економічній, соціальній та інших сферах.

Перебуваючи в умовах потужного інформаційного тиску з боку Російської Федерації, політика забезпечення інформаційної безпеки стала одним зі стратегічних завдань ЄС. Європейський Союз розробляє заходи, які б дали змогу захистити свій внутрішній інформаційний простір від російських негативних втручань.

Надзвичайно актуальним це питання є для України, оскільки, перебуваючи в умовах гібридної війни та інформаційного протистояння з Російською Федерацією, наша країна має вивчати найкращий світовий досвід забезпечення інформаційної безпеки, брати на озброєння механізми захисту свого інформаційного простору від зовнішніх впливів та проводити інформаційну політику, яка б захищала її інформаційний суверенітет.

Ключові слова: інформаційна політика, інформаційна безпека, кібербезпека, ЄС, США.

Усе більше країн планети підпадають під процеси інформаційно-комунікаційної революції, яка визначає шлях розвитку сучасної цивілізації та характеризується формуванням і поширенням інформаційного суспільства по всьому світу. Оскільки основна роль у цих процесах відведена інформаційно-комунікаційним технологіям, ефективна інформаційна політика держав світу відіграє потужну роль у забезпеченні їхньої інформаційної безпеки, а здебільшого інформаційної безпеки інших, менш потужних країн.

Соціальний прогрес держави у XXI ст. та її конкурентоздатність залежать від рівня інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у процеси державотворення.

Аналізуючи результати функціонування інформаційного суспільства, видно, що різні країни, групи країн та їх населення мають неоднаковий рівень життя. Найуспішнішими є ті, хто спроможний адаптуватися до інформаційних змін, користується та впроваджує інформаційні технології у повсякденне життя.

Через це питання інформаційної безпеки та проведення ефективної інформаційної політики посідає важливе місце у системі забезпечення однієї окремо взятої країни, групи країн та світу загалом.

Метою дослідження є аналіз державної політики забезпечення інформаційної безпеки провідних світових акторів, виявлення закономірностей та характерних рис цього явища.

Під час дослідження такої проблематики використовувалися загальнонаукові методи дослідження. За допомогою методу дедукції, від загального до конкретного, було досліджено загальні підходи до явища інформаційної безпеки та відношення до неї провідних світових акторів. Цей метод дає змогу виявити загрози інформаційній безпеці, які виникають у різних країнах світу.

За допомогою проблемного підходу було зроблено аналіз основних проблем безпеки, які мають місце на фоні переходу від двополярної до однополярної моделі світу, що несе із собою збільшення протиріч у військовій, політичній та економічній сферах.

За допомогою формально-правового методу було проаналізовано законодавчо-нормативну базу, яка стосується інформаційної політики та інформаційної безпеки.

Поняття інформаційної безпеки почали все частіше стояти на порядку денному в різних країнах у зв'язку зі становленням інформаційного суспільства. Цьому сприяли швидкі темпи всезагальної інформатизації. Для успішного функціонування інформаційного суспільства держава має проводити відповідну політику, яка б забезпечувала всебічний розвиток і впровадження інформаційних технологій у життя суспільства, а також забезпечувала б інформаційну безпеку користувачів новітніх технологій.

Найбільш інформаційно розвинутою країною вважається США, оскільки вона першою зрозуміла вислів про володіння інформацією. Саме Сполучені Штати Америки запровадили систему захисту інформації на законодавчому рівні. У Сполучених Штатах Америки закони, що стосуються сфери захисту інформації, діють з 1974 року [1, с. 89].

США були першою країною, яка почала розбудову інформаційного суспільства. Починаючи з другої половини XX ст. Сполучені Штати Америки, зосередившись на створенні передових інформаційних технологій, спромоглися стати лідером у їх розробці і впровадженні, перетворивши їх на стратегічний ресурс. Оскільки інформаційна інфраструктура у США та питання інформаційної безпеки тісно пов'язані між собою, то інформаційна політика в цій державі є пріоритетною для забезпечення національної безпеки.

Хоча США і мають могутню армію з найновішою зброєю і технікою, уряд Сполучених Штатів Америки виділяє великі кошти, які спрямовуються на забезпечення інформаційної безпеки.

Інформаційна політика США полягає у розширенні свого впливу по всьому світу, а особливо в країнах Центральної та Східної Європи, Латинської Америки, країнах Близького Сходу та Азійсько-Тихоокеанського регіону. На зміну доктрині «ядерної парасольки», яка існувала в період холодної війни, прийшла доктрина «інформаційної парасольки». Її особливістю є те, що Сполучені Штати Америки надають іншим країнам різносторонню інформаційну підтримку, захищаючи їхні національні інтереси. В обмін ці країни підтри-

мують США у різних міжнародних організаціях – ООН, МВФ тощо. Це допомагає забезпечувати США позиції лідера у системі міжнародних відносин.

Натепер економічний розвиток багатьох країн світу забезпечується через використання американських інформаційних технологій. З одного боку, це говорить про потужність інформаційно-технологічного комплексу США, а з іншого – робить ці країни залежними у технологічному відношенні від США [4, с. 85].

Американська політика у сфері інформаційної безпеки спрямована на досягнення домінування США у глобальному просторі. Оскільки інформаційні ресурси використовуються практично в усіх сферах безпеки, інформаційне домінування перетворилося на важливий аспект технологічного, економічного, військового і політичного домінування США над іншими державами. Інформаційна політика США поєднує як інструменти лібералізації і регулювання інформаційної сфери, так і намагання встановити прямиий державний контроль над інформаційними ресурсами в національних і міжнародних масштабах.

Хоча американська армія вважається найсильнішою у світі і жодна інша держава не наважиться почати проти неї війну, в сучасному світі є інші небезпеки, наприклад терористичні атаки, що можуть бути здійснені особами, які мають комп'ютери та вихід до інформаційних мереж. Для контролю і попередження подібних загроз США використовують космічні технології, за допомогою яких вони можуть отримувати інформацію про своїх можливих супротивників та застосувати превентивні дії у разі підозр.

Інформаційні технології разом з космічними засобами допомагають відслідковувати супротивника та знищувати його. Це значить, що США за допомогою інформаційних технологій можуть знешкоджувати засоби інформаційної зброї, руйнуючи їх інформаційні системи.

Європейський Союз пішов іншим шляхом у забезпеченні своєї інформаційної безпеки. Хоча заходи із забезпечення інформаційної безпеки почали реалізовуватися з часу створення цього об'єднання, однією з найбільших загроз стала російська пропаганда, яка активізувала свої агресивні дії у 2014 році. Гарантування міжнародної інформаційної безпеки залишається одним зі стратегічних завдань діяльності ЄС, оскільки більшість сучасних конфліктів як військового, так і політичного характеру відбуваються у віртуальному просторі.

У 2001 р. Європейською комісією було представлено перший документ під назвою «Мережева та інформаційна безпека: європейський політичний підхід». У цьому документі окреслено європейський підхід до проблеми інформаційної безпеки. У ньому використовується термін «мережева та інформаційна безпека», який трактується як здатність мережі або інформаційної системи чинити опір випадковим подіям або зловмисним діям, які становлять загрозу доступності, автентичності, цілісності та конфіденційності даних, що зберігаються або передаються, а також послуг, що надаються через ці мережі і системи [10].

Як зазначають посадові особи ЄС, інформаційна безпека перетворюється на ключовий фактор у розвитку інформаційного суспільства. Інформаційні системи містять конфіденційні економічні дані, які першочергово підпадають під атаки.

Оскільки Інтернет має як позитивні, так і негативні сторони у становленні глобального та європейського суспільства, проблеми безпеки цієї мережі набувають особливої актуальності.

У 1996 році Єврокомісією була прийнята Резолюція про запобігання поширенню в мережі Інтернет інформації незаконного змісту, яка шкодить моральному здоров'ю суспільства. Відповідно до цієї Резолюції поняття «шкідливий зміст» залежить від культурних традицій, а поняття «незаконний зміст» – від чинного законодавства [7].

Відповідно до Резолюції основними заходами, які забезпечують безпеку інформації в мережі Інтернет, є [3, с. 232]:

- 1) забезпечення свободи комунікації онлайн;
- 2) визначення обов'язків постачальників послуг;
- 3) запровадження захисту інтелектуальної інформації в режимі онлайн;
- 4) забезпечення ефективного регулювання змісту інформації, що є в мережі Інтернет;
- 5) забезпечення захисту персональних даних;
- 6) забезпечення правового статусу документів;
- 7) забезпечення вільного доступу до інформації в мережі Інтернет для масового використання.

10 березня 2004 р. було створено Європейське агентство з питань мережевої та інформаційної безпеки (ENISA), яке є єдиним агентством у ЄС, якому було визначено конкретний термін завершення дії у 2020 р. Це агентство функціонує з 1 вересня 2005 р., знаходиться в Іракліоні (Крит, Греція). Метою ENISA є вдосконалення інформаційної та мережевої безпеки в ЄС. Воно допомагає Єврокомісії, державам-членам ЄС та приватному сектору забезпечувати виконання вимог інформаційної безпеки, контролювати дотримання чинного та майбутнього законодавства ЄС. ENISA надає консультації як державам-членам, так і інституціям ЄС з питань, пов'язаних з інформаційною безпекою [5].

ENISA здійснює процес управління загальноєвропейською програмою "CyberEurope", яка є серією навчань з кіберінцидентів і управління кризовими ситуаціями на рівні ЄС для державного і приватного секторів. Вправи, які розробляє та практикує "Cyber Europe", – це симуляція великомасштабних інцидентів, пов'язаних з кібербезпекою, які, посилюючись, можуть стати кіберкризами. Вправи пропонують можливості для аналізу передових технічних заходів з кібербезпеки, вирішення проблем, пов'язаних із кризовими ситуаціями. Вони являють собою сценарії, насичені реальними подіями, розробленими європейськими експертами з кібербезпеки. Кожна з вправ надає навчальний досвід для учасників [8].

У зв'язку з високою оснащеністю суспільства комп'ютерними технологіями боротьба з кіберзлочинністю є дуже актуальною для країн ЄС.

У травні 2007 р. Європейською комісією представлено документ «На шляху до загальної політики в сфері боротьби з кіберзлочинністю», в якому дається визначення терміна «кіберзлочинність» та висвітлено основні напрями політики ЄС у протидії кіберзлочинності [12].

Відповідно до цього документа кіберзлочинність – це кримінальні дії, які скоєні із використанням електронних комунікаційних мереж та інформаційних систем. До цього поняття включено такі категорії злочинів:

- традиційні форми злочину, до яких належать шахрайство та підробки в електронних комунікаційних мережах та інформаційних системах;
- публікації незаконного контенту в електронних медіа (дитяча порнографія, матеріали із закликами до расової ненависті тощо);
- специфічні злочини в електронних мережах (атаки на електронні мережі, хакерство) [2, с. 39].

У березні 2009 року було видано Повідомлення Європейської комісії «Захист Європи від широкомасштабних кібератак і руйнувань: посилення рівня підготовленості, безпеки та стійкості», де було визначено основні виклики, які потребували негайного прийняття рішень ЄС, а також визначено основні заходи, які необхідні для підвищення рівня безпеки та спроможності європейської інформаційної інфраструктури у протистоянні із зовнішніми впливами [6].

Оскільки інформаційне суспільство надало кожному громадянину країн-учасниць ЄС право доступу до даних відкритого характеру (закони, урядові рішення), культурної спадщини (літературні твори, наукові праці, програмне забезпечення), а також до інформації відкритого характеру в комп'ютерних мережах і системах, що потребують осмислення відповідальності за здійснення нової політики, серйозною проблемою для ЄС став захист персональних даних [9].

У 2017 році Європейською комісією було представлено новий документ «Стійкість, стримування та захист: створення спільної кібербезпеки для ЄС». У цьому документі зазначено, що кібербезпека має вирішальне значення для процвітання та безпеки країн-членів. Якщо заходи із забезпечення кібербезпеки не будуть прийматися, то ризик загроз збільшуватиметься відповідно до цифрових перетворень.

Політична напруга в суспільстві та недоліки військового кіберзахисту підвищують ризики у цій сфері. Хоча на країни-члени ЄС покладена відповідальність за національну безпеку, масштаби та транскордонний характер кіберзагроз створюють стимули для держав-членів щодо збільшення і підвищення рівня кібербезпеки ЄС загалом. Сильна кіберстійкість вимагає колективного і широкомасштабного підходу. Для цього необхідно створення більш надійних заходів, які б сприяли забезпеченню кібербезпеки та змогли б вчасно реагувати на кібератаки в країнах-членах ЄС, установах та організаціях [11].

Як вважає Єврокомісія, протидія інформаційним загрозам вимагає великих коштів для захисту своєї цифрової економіки.

Європейська комісія усвідомлює, що ефективність забезпечення інформаційної безпеки залежить від розвитку співпраці держав у рамках міжнародних органів, діяльність яких спрямована на протидію кіберзлочинності. Проводяться заходи зі створення європейської системи сповіщення про злочини у мережі Інтернет з метою кращої координації їх розкриття.

Зважаючи на значний досвід, який має ЄС у виробленні інформаційної політики, Україна має стати активним учасником цих безпекових процесів. Це підвищить рівень інформаційної безпеки України та позитивно сприятиме євроінтеграційним прагненням нашої держави.

На відміну від США, Європейський Союз не ставить собі за мету отримання інформаційної переваги серед усіх інших країн та не проводить політику світового гегемона. Він не намагається взяти під контроль різні країни та групи країн, які можуть бути потенційними супротивниками.

Оскільки США є безперечним лідером з виробництва інформаційної продукції, країни ЄС не можуть конкурувати з ними на рівних. Відкриваючи свої інформаційні кордони для продукції, яка виготовлена у США, країни ЄС не можуть захистити себе від американських технологій, що може негативно вплинути на виробників іноземної продукції в країнах ЄС та на рівень інформаційної безпеки.

Головне своє завдання у проведенні інформаційної політики та забезпеченні інформаційної безпеки ЄС вбачає у вжитті заходів, які дадуть змогу попереджувати та змінювати наслідки від зовнішніх інформаційних впливів. Розуміючи важливість єдиної системи інформаційного захисту, Європейський Союз намагається організувати колективний і широкомасштабний підхід до забезпечення інформаційної безпеки як окремих держав-членів ЄС, так і об'єднання загалом.

Щодо можливостей України у питаннях співпраці з ЄС та США у сфері забезпечення інформаційної безпеки, то можемо зазначити, що Україна є одним з лідерів з підготовки спеціалістів у IT-галузі, при цьому більшість цих спеціалістів від'їжджає за кордон. Укра-

їна є залежною від американського програмного продукту, як і практично будь-яка інша країна та окремі громадяни.

З огляду на це Україна має проводити свою державну політику у тому напрямі, щоб спрямувати зусилля на створення власних конкурентоздатних ІТ-технологій та створення умов для того, щоб ІТ-спеціалісти не їхали за кордон.

Разом із тим США мають величезний досвід впровадження інформаційних технологій у діяльність державних органів. Особливо важливим для України є військовий досвід використання інформаційних технологій для створення систем зв'язку, військового управління та високоточного озброєння.

Список використаної літератури

1. Беляков К. Інформація організаційно-правової сфери. *Право України*. 2004. № 6. С. 88–92.
2. Запорожець О.Ю. Політика Європейського Союзу в сфері інформаційної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 87, ч. II. С. 36–45.
3. Макаренко С.А. Міжнародна інформаційна політика: структура, тенденції, перспективи : дис... д-ра політ. наук : 23.00.04. Націон. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 475 с.
4. США в меняющемся мире / под. общ. ред. Кривохижи В.И. РИСИМ, 1997. 85 с.
5. About ENISA / European Union Agency for Network and Information Security. URL: <https://www.enisa.europa.eu/about-enisa>.
6. Communication from the Commission on Critical Information Infrastructure Protection “Protecting Europe from large scale cyber-attacks and disruptions: enhancing preparedness, security and resilience”: adopted by the European Commission on 30 March 2009 / European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52009DC0149>.
7. Convention on Cybercrime. Explanatory Report. Budapest, 23, November, 2001. Council of Europe. URL: www.europecouncil.eu.
8. Cyber Europe / European Union Agency for Network and Information Security. URL: <https://www.enisa.europa.eu/topics/cyber-exercises/cyber-europe-programme>.
9. Europe and Global Information Society. Recommendations of the High-Level Group on the Information Society to the Corfu European Council (Bangemann Group). European Commission, 1994.
10. Network and information security: proposal for a european policy approach: adopted by the European Commission on 6 June 2001 / European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52001DC0298>.
11. Resilience, Deterrence and Defence: Building strong cybersecurity for the EU: adopted by the European Commission on 13 September 2017 / European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN:2017:0450:FIN>.
12. Towards a general policy on the fight against cyber crime: adopted by the European Commission on 22 May 2007 / European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A114560>.

NATIONAL INFORMATION SECURITY POLICY IN THE USA AND THE EU**Yevhenii Taran***National Academy for Public Administration under the President of Ukraine,
Social Development and Public-Power Relations Department,
A. Tsedika str., 20, 04112, Kyiv, Ukraine*

The article describes the public policy of information security in the United States of America and the European Union.

Implementing an effective information policy raises an important agenda issue in those countries that care about their information security, especially in the context of the information society.

Therefore, there is a need to analyze the peculiarities of conducting it in different countries and associations of countries, to reveal its content and essence, study the best approaches to its development and identify effective mechanisms for ensuring information security of Ukraine.

Being two powerful global actors, the EU and the US take different approaches to their existing information security. The United States have demined their goal as conducting information defense both inside the country and carrying out information policy on the global arena, which would spread on other countries of the world. The United States has an aim of expanding its influence on other countries of the world by means of providing them with various information support and protection of their national interests in return for their support of the US positions in different international organizations, for instance the UN and the IMF. This allows to secure the US leadership not only in the information but also in the global system of international relations.

The European Union is also actively pursuing its information policy. Being a union of developed countries, the EU can carry out a powerful information influence on international relations and set standards for behavior in the information, economic, social and other areas.

In the face of intense information pressure from the Russian Federation, information security gossip has become one of the EU's strategic objectives. The European Union is developing measures to protect its internal information space from Russian negative interference.

This issue is extremely urgent for Ukraine, because under the circumstances of hybrid war and information confrontation with the Russian Federation, our country must study the best world experience in providing information security, adopt mechanisms for protecting its information environment from external influences and pursue the information policy that would protect its information sovereignty.

Key words: EU, US, information security, information policy, cybersecurity.

УДК 327.5(045)

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.26>

ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВИ У СВІТЛІ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛА КОННЕРТОНА

Юлія Цирфа

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут міжнародних відносин,
кафедра міжнародного регіоназнавства,
вул. Юрія Ілленка, 36/1, 04119, м. Київ, Україна*

На основі аналізу досліджень П. Коннертона окреслено роль соціальної пам'яті у процесі формування колективних ідентичностей та, відповідно, зовнішньополітичної ідентичності держави. Визначено, що не тільки інституційно сформована історична пам'ять суспільства впливає на становлення його групової ідентичності, а й соціальна пам'ять, що охоплює ідентифікаційні зміни, котрі переживає соціум, має вплив на стабільність зовнішньополітичної ідентичності державного актора.

З'ясовано, що П. Коннертон відділив соціальну пам'ять від історичної, але звернув увагу на взаємозумовленість між сприйняттям нинішнього й минулого, зафіксованого в індивідуальній та спільній пам'яті. Тому соціальна пам'ять суспільства визначається не конкретними історичними даними, а постає на основі комплексу чинників розвитку колективу, що включають як поведінковий, так і ментальний аспекти. Зокрема, дослідник робить наголос на різноманітності типів формувань пам'яті, які ми робимо й оприлюднюємо, згрупувавши їх у три чітко окреслені класи: особисті формування пам'яті, когнітивні формування пам'яті та «пам'ять-звичка».

На формування соціальної пам'яті групи чи колективу напряму впливають церемонії вшанування пам'яті окремих історичних подій чи осіб. Ці церемонії виконують функцію конструювання соціальної пам'яті лише за умови їхньої перформативності: оскільки перформативна пам'ять безпосередньо пов'язана з тілом, важливим аспектом соціальної пам'яті є тілесні практики. Останні постають у вигляді практик інкорпорування/втілення та записування. Записи розглядаються як привілейована й основна форма передачі спогадів і пам'яті суспільства. Практики втілення/інкорпорування залежать від способу свого існування та способу їхнього опанування. Тому ті відносно неформальні види діяльності та комплекси дій, які вчений розглядає як культурно зумовлені тілесні практики, мають суттєві спільні риси з відносно формальними видами діяльності та комплексами дій, які він уважає церемоніями вшанування пам'яті. Отже, і церемонії вшанування пам'яті, й тілесні практики є однаково важливими для конструювання соціальної пам'яті.

Відповідно, відзначається, що формування зовнішньополітичної ідентичності держави відбувається на основі набагато ширшого комплексу ідентитетів, аніж набір історичних фактів, що формують історичну пам'ять, адже остання має корелюватися з пам'яттю соціуму.

Ключові слова: зовнішньополітична ідентичність, держава, соціум, історична пам'ять, соціальна пам'ять, Пол Коннертон.

На сучасному етапі розвитку політологічних досліджень сутність конструювання зовнішньополітичної ідентичності державного актора виводиться на основі аналізу результатів тривалої соціальної та політичної практик, спільного досвіду та історичної пам'яті конкретної спільноти. Остання містить образи подій, які перетворюються на символи колективної ідентичності. На основі різних форм історичної пам'яті і різних культурних спільнот формується складна багатоаспектна зовнішньополітична ідентичність держави, котра постає в ролі різновиду колективної ідентичності. Зв'язок пам'яті та ідентичнос-

ті беззаперечний: пам'ять є наративом, а ідентичність за своєю природою – наративним феноменом. Тому, будучи зафіксованою у формах знань, культурних стереотипів, архетипів і міфів, історична пам'ять постає унікальною системою уявлень певної спільноти про своє минуле. Адже саме завдяки усвідомленню людьми самотності власної історичної долі формується невичерпне джерело суспільних цінностей, що визначають пріоритети розвитку соціальної системи, спрямованої на збереження й підтримку цілісності та історичної спадковості.

З іншого боку, формування ідентичності соціуму нерідко відбувається методами руйнування вже наявної ідентичності, що спостерігається, приміром, у процесі реалізації проєкту «радянської людини», який активно підтримувався комуністичною ідеологією, особливо після Другої світової війни. У такому разі «забування», що базувалося на репресивному витісненні пам'яті соціуму, її перекодовуванні задля переконання підкорених народів у неважливості їхнього минулого, їхніх національних ідеалів, традицій і цінностей, слугувало меті творення нової колективної ідентичності [1, с. 2]. Тому можемо стверджувати, що ментальні операції суб'єктів суспільства будь-якого рівня (від індивідів до соціуму загалом) можуть регулюватися на основі історичної пам'яті [2, с. 441].

Із точки зору І. Ковальської-Павелко, історичну пам'ять можна визначити як: сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і ненаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле. Як складний феномен суспільної свідомості вона містить певні образи, символи, міфи, ритуали, історіографічні уявлення [3, с. 282]. Проте найчастіше історична пам'ять формується професійними дослідницькими товариствами та існує перш за все на основі затвердженої історичної концепції [4, с. 54]. Отже, саме цей вид пам'яті конструюється соціальними і державними інституціями. Однак витримати випробування часом історична пам'ять може тільки за умови міцної опори на соціальний контекст. Тобто в процесі розробки концепції офіційної історичної пам'яті державні інституції мають урахувати соціальну пам'ять, адже тільки в разі відсутності дисонансу між соціальною та історичною пам'яттю остання сприйматиметься суспільством як правдива, тобто відповідатиме історичній дійсності [5, с. 143].

На думку М. Хальбакса, колективна, історична і соціальна пам'ять є тотожними: «Якщо під історичною пам'яттю ми розуміємо низку подій, спогади про які зберігає національна історія, то чи не вона, чи не її рамки є основною частиною того, що ми називаємо колективною пам'яттю?» [6, с. 12–13]. Водночас історичний характер соціальної пам'яті полягає насамперед у тому, що «історія не лише продукує розповіді сучасників про події минулого, а й час від часу корегує їх: не лише тому, що володіє іншими доказами, а й для того, щоб пристосувати їх до прийомів мислення і репрезентації, які притаманні сучасним людям» [7, с. 209].

Важливим продовженням і водночас новим витком у дослідженнях колективної пам'яті стали напрацювання П. Коннертона, який артикулював феномен соціальної пам'яті, відділивши її від історичної, але звернув увагу на взаємозумовленість між сприйняттям нинішнього й минулого, зафіксованого в індивідуальній та спільній пам'яті: «Теперішнє намагається в певний спосіб впливати на наші спогади про минуле, минуле намагається впливати чи спотворювати наше сприйняття теперішнього» [8, с. 16]. Оскільки дослідник уважає, що «образи з минулого зазвичай «виправдовують»/легітимізують соціальний лад теперішнього, всі «учасники» (і суб'єкти, й об'єкти) будь-якого соціального ладу мусять мати спільну пам'ять» [8, с. 16], доцільно розглянути соціальну пам'ять як один із чинників формування колективної ідентичності соціуму, котра, своєю чергою, є основою для становлення зовнішньополітичної ідентичності держави.

У своїй праці «Як суспільства пам'ятають» П. Коннертон трактує соціальну пам'ять як: спільну пам'ять багатьох людей, адже «якщо їхні спогади про минуле суспільства різняться, то члени цього суспільства не можуть мати ані спільного досвіду (чогось), ані уявлень (про щось)» [8, с. 17]. Тобто наше сприйняття теперішнього залежить від нашого знання про минуле: ми переживаємо теперішнє крізь призму подій чи об'єктів із минулого, пов'язуючи формування і перебіг теперішнього з тим, що сталося раніше. Дослідник намагається зрозуміти, як саме пам'ять груп підтримується та передається наступним поколінням. Він переконаний у тому, що є певна інерція соціальних структур, яка не знайшла адекватного пояснення у світлі жодної сучасної теорії дослідження цього феномена [9, с. 104].

Відповідно, розпочинаючи вивчення соціальної пам'яті, дослідник робить наголос на різноманітності типів формувань пам'яті, які ми робимо й оприлюднюємо [8, с. 41–55], групуючи їх у три чітко окреслені класи. До першого класу він відносить особисті формування пам'яті, що включають «ті акти запам'ятовування, об'єктом яких слугує чиясь історія життя» [8, с. 44]. Другий клас включає когнітивні формування пам'яті, що покривають ті події чи факти, з якими людина «обов'язково зустрічалася, переживала їх або вивчала у минулому» [8, с. 45]. Згідно з позицією П. Коннертона, однією з основоположних характеристик цього типу формувань пам'яті є відсутність необхідності запам'ятовування вивченого матеріалу для його подальшого застосування [10, с. 272]. До третього класу формувань пам'яті філософ відносить «пам'ять-звичку» як можливість фізичного відтворення наявних спогадів, наприклад, керування велосипедом [8, с. 46].

У дослідженні відзначається, що соціальну пам'ять не слід плутати з історичною реконструкцією. Перша вирізняється неформальністю, неусвідомленістю і вкоріненістю в традиції, тоді як ознакою іншої є осмислене сприйняття минулого, що, по суті, є «хлібом» професійних істориків. У цьому ключі П. Коннертон відзначає, що «образи минулого та знання про минуле, які зберігаються у нашій пам'яті, підтримуються та передаються за допомогою ритуальних (більшою чи меншою мірою) дійств (перформенсів)» [8, с. 51]. На думку вченого, формальні дійства відіграють неабияку роль у процесі визначення та посилення значення ритуального характеру напівміфологізованих явищ. Отже, церемонії вшанування пам'яті окремих історичних подій чи осіб напряму впливають на формування соціальної пам'яті групи чи колективу. «Відзначення, святкування чи відправа «одвічних повторень» стає можливою насамперед завдяки календарній циклічності цих повторів», – відзначає дослідник [8, с. 105]. Адже саме календарі уможливають протиставлення: структурі профанного часу протиставляється інша структура, яка є якісно відмінною від попередньої і неспівставною з нею, в якій найвизначніші події сакрального часу зібрано разом і певним чином скоординовано [8, с. 105]. Така теза доводиться на основі застосування прикладів ушанування окремих подій і осіб у різних державах, що підтверджує тезу про вагомість церемоній вшанування пам'яті для такого соціального феномена, як населення, процесу формування колективної ідентичності та, як наслідок, зовнішньополітичної ідентичності державного актора міжнародних відносин.

П. Коннертон зазначає, що попередній аналіз таких подій проводився як вивчення ритуалів, сфокусоване на розкодуванні чи «перекладі» їх змісту та визначенні символізму, а не на з'ясуванні форми [8, с. 82–83]. Такий підхід має суттєве значення для археологічних досліджень, проте в сенсі вивчення соціальної пам'яті вагомим постає дискурсивний аналіз міфів і легенд, на яких базуються окремі церемонії вшанування пам'яті. Тому цей процес є не тільки справою методологічного переконання: ритуал не репрезентує міф в інший спосіб, а просто працює на власних умовах, адже окремі явища можуть виражатися виключно за допомогою ритуалу. На думку дослідника, міф може піддаватися різним

інтерпретаціям і презентаційним змінам, проте перформативна природа жестів та мови ритуалу є доволі стабільною й консервативною. При цьому він пропонує приклад церковної літургії у католицизмі, наративне й перформативне наповнення якої не змінювалося протягом століть: «під час літургії треба стояти, надавши тілу скорботної пози і виражаючи уважність; руки складені й переплетені, наче в молитві; люди вклоняються та виражають своє безсилля перед лицем Бога, ставши на коліна; або вони можуть взагалі не стояти, а розпростертися на підлозі» [8, с. 90].

Отже, згадані церемонії виконують функцію конструювання соціальної пам'яті лише за умови їхньої перформативності, тобто їхнього проведення у формі дійства. Тому П. Коннертон зауважує, що «перформативна пам'ять безпосередньо пов'язана з тілом» [8, с. 113] і концентрується на вивченні ще одного аспекту соціальної пам'яті – тілесних практиках. Дослідник не робить наголос на тілесних практиках та церемоніях ушанування мертвих, які використовуються в різних суспільствах, однак його робота є суттєвим напрацюванням для антропологічних досліджень, адже відзначає матеріальну важливість місць поховання для процесів продукування та відтворення соціальної пам'яті.

П. Коннертон намагається показати, яким чином тілесні практики можуть бути включені до стратегій запам'ятовування: звички та рухи тіла є засобами, за допомогою яких минуле може відтворюватися в теперішній момент часу. Так, традиції судової системи Франції XVIII століття базувалися на спогадах працівників щодо необхідності відповідної поведінки в залі засідань, яка артикулювалася через невербальні джерела, включаючи щоденні рутинні справи, визначену форму одягу та манеру висловлення думок [8, с. 129–138].

Такі процеси дослідник вважає «ні чим іншим, як практикою інкорпорування/втілення» [8, с. 123]. Водночас вони постають і практикою записування, адже «йдеться саме про опанування тіла, втілення певних завчених дій і рухів» [8, с. 123]. Однак «практики втілення/інкорпорування, на відміну від практик записування, дуже складно простежити, тому вони як такі не здатні забезпечити 100-відсоткову можливість дізнатися, чи стоїть за кожною з них «воля до запам'ятовування» [8, с. 158]. Тому П. Коннертон доходить висновку, що записи зазвичай розглядаються як привілейована й основна форма передачі спогадів і пам'яті суспільства, а отже, спостерігається поширення та напрацювання соціумом систем запису з метою показового розвитку своєї здатності пам'ятати.

«Практики втілення/інкорпорування залежать від свого особливого мнемонічного ефекту в двох важливих моментах: у способі свого існування та способі їхнього опанування. Вони не існують «об'єктивно», незалежно від факту свого виконання. А опановуються в такий спосіб, який не вимагає рефлексії чи осмислення факту їхнього виконання» [8, с. 159]. Тому ті відносно неформальні види діяльності та комплекси дій, які вчений розглядає як культурно зумовлені тілесні практики, мають суттєві спільні риси з відносно формальними видами діяльності та комплексами дій, які він вважає церемоніями вшанування пам'яті. Адже церемонії вшанування пам'яті також зберігаються лише завдяки їхньому представленню/виконанню. І саме через свою перформативну властивість і високий ступінь формалізації вони повільно піддаються критичному осмисленню та оцінці тими особами, які беруть участь у їхньому виконанні. Відповідно, дослідник резюмує, що «і церемонії вшанування пам'яті, і тілесні практики мають певне забезпечення від процесу їхнього «кумулятивного» дослідження, який присутній у всіх дискурсивних практиках». Цей чинник є джерелом їхньої важливості та живучості в ролі мнемонічних систем. Кожна група «довірить» автоматизму тіла ті цінності й категорії, які вона найбільше прагне зберегти. «Представники цієї групи знатимуть, наскільки добре можна зберегти минуле в пам'яті за допомогою пам'яті-звички, що «осіла» в тілі», – робить висновок П. Коннертон [8, с. 159].

Аналіз цієї праці П. Коннертона доводить, що соціальна пам'ять суспільства визначається не конкретними історичними даними, а постає на основі комплексу чинників розвитку колективу, що включають як поведінковий, так і ментальний аспекти. Тому у процесі формування зовнішньополітичної ідентичності держави важливо брати до уваги цей феномен, адже лише в разі кореляції історичної та соціальної пам'яті соціуму можливим є формування усталеного зовнішньополітичного курсу держави на міжнародній арені, який підтримуватиметься населенням, адже воно відчуватиме його історичне значення, тому що матиме власні соціальні уявлення про нього.

Список використаної літератури

1. Пухонська О. Культурна амнезія: від суспільного до літературного дискурсу незалежності. *Синопис: текст, контекст, медіа*. 2017. № 1. С. 1–10. URL: https://www.researchgate.net/publication/328451743_CULTURAL_AMNESIA_FROM_SOCIAL_TO_LITERARY_DISCOURSE_OF_INDEPENDENCE.
2. Репина Л.П. Историческая наука на рубеже XX–XXI вв. Москва : Круг, 2011. 560 с.
3. Ковальська-Павелко І.М. Історична і соціальна пам'ять: спільне та особливе. *Проблеми політичної історії України*. 2018. Вип. 13. С. 280–289.
4. Бегунова Е.А. Некоторые аспекты сравнительного анализа понятий «культурная память» и «историческая память» в зарубежной и отечественной гуманитаристике. *Вестник КемГУКИ*. 2019. № 48. С. 50–55. (Серия «Культурология»).
5. Гук О.И. Историческая память как фактор формирования социетальной культуры. *Вестник Полоцкого государственного университета*. 2018. № 7. С. 141–146. (Серия Е).
6. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. Неприкосновенный запас. *Дебаты о политике и культуре*. 2005. № 2–3. С. 12–35.
7. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / пер. с фр. и вступ. статья С.Н. Зенкина. Москва : Новое издательство, 2007. 348 с.
8. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / пер. з англ. С. Шліпченко. Київ : Ніка-Центр, 2004. 184 с. (Серія «Зміна парадигми»).
9. Conway V. Moving through Time and Space: Performing Bodies in Derry, Northern Ireland. *Journal of Historical Sociology*. 2007. Vol. 20, No. 2. Pp. 103–125.
10. Peterson R. Social Memory and Ritual Performance. *Journal of Social Archaeology*. 2012. Vol. 13, No. 2. Pp. 266–283.

**FORMATION OF THE FOREIGN POLICY IDENTITY OF THE STATE
IN THE LIGHT OF PAUL CONNERTON'S STUDIES****Iuliia Tsyrfа***Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Institute of International Relations,
Chair of International Regional Studies,
Yurii Illienka St., 36/1, 04119, Kyiv, Ukraine*

Based on the analysis of P. Connerton's explorations, the role of social memory in the process of formation of collective identities and, accordingly, the foreign policy identity of the state is outlined. The group identity of a society is determined to be influenced by not only the institutionally formed historical memory of the society, but also the social memory that includes all the identity changes to be experienced by the society. Therefore, the social memory also has an impact on the stability of the foreign policy identity of the state actor.

P. Connerton separated social memory from historical memory, but paid attention to the interdependence existing between the present and past perceptions recorded in individual and collective memories. Therefore, social memory of a society is not determined by specific historical data; it is formed under the influence of different factors existing inside the group, which include both behavioural and mental aspects. In particular, the researcher emphasizes the variety of types of memory claims we make and announce and groups them into three clearly defined classes, i.e. personal memory claims, cognitive memory claims, and habit-memory.

Formation of social memory of a group or collective is directly influenced by the commemorative ceremonies of certain historical events or individuals. These ceremonies carry out the function of constructing social memory only when they are performative: since performative memory is directly related to the body, bodily practices are an important aspect of social memory. They take the forms of incorporating and recording practices. The records are seen as a privileged and essential form of social memory. Incorporating practices depend on the ways of their existence and usage. Therefore, those relatively informal activities, that are considered by the scientist as culturally conditioned bodily practices, have significant common features with the relatively formal activities he represents as commemorative ceremonies. As a result, both commemorative ceremonies and bodily practices are equally important for the construction of social memory.

Accordingly, the formation of the foreign policy identity of the state depends on a much broader set of identity markers than the set of historical facts that construct historical memory, since the latter should be correlated with the memory of society.

Key words: foreign policy identity, state, society, historical memory, social memory, Paul Connerton.

УДК 94:327(438+73+477)

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.27>

ПОЛІТИКА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА – НА ВІСТРІ ІНТЕРЕСІВ США

Людмила Чекаленко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
історичний факультет, кафедра історії світового українства
вул. Володимирська, 64/13, 01601, м. Київ, Україна*

Бурхливі світові події ХХІ століття зламали основи міжнародного права і перебувають у болісному стані пошуку нових глобальних сценаріїв безпеки. Модель міжнародної безпеки, яка цементувалася на консенсусі геополітичних інтересів СРСР і США, передбачала біполярне існування і формувала два ідеологічно протилежні табори. Що замінило біполярність? Різні аналітичні школи заявляють про можливий сценарій формування глобального постіндустріального суспільства. Однак, як бачимо, не всі країни одночасно досягають постіндустріального рівня. Тому перехідний період швидше за все буде тривалим і болісним. Може призвести до постійного протистояння основних світових потуг у пошуках лідерства. Чи можливе взаєморозуміння між ними? Ніхто не може відповісти на це питання.

Оскільки немає нової моделі, розробленої для захисту людства, країни зберігають і використовують застарілу систему міжнародної безпеки. Послаблення, здавалося б, сильної системи безпеки ООН, загострення розбіжностей та конфліктів не між блоками, а між окремими країнами свідчить про те, що на порядок денний виходить нова модель міжнародних відносин постіндустріального розвитку. Яка також приносить нову систему безпеки, що стукає у міжнародні двері своєю невизначеністю, цивілізаційними кризами, а найнебезпечніше – загрозою нового переділу світу.

У такій ситуації країнам з соціалістичного табору, серед яких і Польща, необхідно було зроби ти доленосний вибір: куди йти і де шукати нову ядерну парасольку. Пошук Польщі увінчався успіхом: країна довела власну спроможність виживати і знайшла сильного міжнародного покровителя – Сполучені Штати Америки.

Стаття присвячена мотивації Республіки Польща у стратегічному виборі партнера, яким виявились Сполучені Штати Америки. Партнера, що забезпечує безпеку, захист, врешті, суверенітет і територіальну цілісність. «Польща – Європа – Світ» – так визначає Республіка Польща основні напрями своєї політики. Тактичні зовнішньополітичні завдання були закріплені в урядовому документі «Стратегії польської зовнішньої політики 2017–2021». У ситуації, що склалася, одним зі стратегічних завдань власної зовнішньої політики Польща висунула встановлення довгострокових, союзницьких відносин зі Сполученими Штатами Америки, оскільки тільки США тоді могли захистити нову демократію від зовнішніх зазіхань колишніх імперій. При цьому зазначимо, що називали відносини союзницькими самі поляки, а не американці, і Польща робила все можливе і неможливе, щоби називатися союзником США. Навіть поставила під загрозу своє членство в Європейському Союзі, коли підтримала США в їхній військовій кампанії проти Іраку. Польський розрахунок виправдася: безпеку могли забезпечити лише Сполучені Штати через членство в Північноатлантичному Альянсі. США «випрягли» Польщу і до членства в НАТО, і до членства в ЄС, при цьому скостили полякам практично 80% зовнішнього боргу, додавши колосальних кредитів.

Отже, з розпадом Варшавського військового блоку Польща реалізувала два основні вектори: шлях до членства в НАТО і шлях до членства в ЄС. Просування в НАТО при цьому завжди було пріоритетом номер один.

Відносини Республіки Польща – США є не тільки пізнавальними з точки зору знань і досвіду формування стратегії зовнішньої політики, а є й корисними з огляду сусідства Польщі з Україною. Польщі, яка також перебувала в радянському таборі. Україна може опертися на політичний і

дипломатичний багаж польської сторони, досконально опанувати систему наступу і відступу, наполегливості і рішучості, очікування і витримки, якщо все це оберне на власний патріотизм і боротьбу за суверенність.

Ключові слова: Республіка Польща, США, стратегії, Україна, НАТО, ЄС.

«Польща – Європа – Світ» – так визначає Республіка Польща (*далі – РП*) основні напрями своєї політики. Тактичні зовнішньополітичні завдання були закріплені РП в урядовому документі «Стратегії польської зовнішньої політики 2017–2021» [1]. Нагадаємо, що перші випробування, що постали перед польською державою 1989 року, стосувалися двох найпотужніших сусідів: Німеччини і Радянського Союзу. ФРН неохоче сприйняла польський західний кордон, що стало предметом тривалих переговорів. Нарешті об'єднана Німеччина визнала кордон по р. Одеру і Нейсе в листопаді 1990 р., а ратифікувала документи в грудні 1991 р. Своєю чергою Радянський Союз, а з грудня 1991 р. – Росія не поспішала виводити власні війська з польської території. З вересня 1990 р. по жовтень 1991 р. було розроблено план виведення російських військ, розрахований на два роки. Останній солдат колишньої Червоної Армії залишив польську територію 18 вересня 1993 р. [2].

У такій ситуації одним зі стратегічних завдань власної зовнішньої політики Польща висунула встановлення довгострокових, союзницьких відносин зі Сполученими Штатами Америки, оскільки тільки США тоді могли захистити нову демократію від зовнішніх зазіхань колишніх імперій. При цьому зазначимо, що називали відносини союзницькими самі поляки, а не американці, і Польща робила все можливе і неможливе, щоби називатися союзником США. Навіть поставила під загрозу своє членство в Європейському Союзі, коли підтримала США в їхній військовій кампанії проти Іраку. Польський розрахунок виправдався: безпеку могли забезпечити лише Сполучені Штати через членство в Північноатлантичному Альянсі. США «втягли» Польщу і до членства в НАТО, і до членства в ЄС, при цьому скотили полякам практично 80% зовнішнього боргу, додавши колосальних кредитів. Отже, з 1989 р. Сполучені Штати залишаються головним союзником і партнером Польщі, а поляки бачать у США основного гаранта національної безпеки.

З іншого боку, і сам Вашингтон був глибоко зацікавлений у поширенні впливу на пострадянський блок, шукаючи в ньому точки опори. Такою опорою і виявилася Польща, яка виступила не тільки певним буфером на перших етапах розширення НАТО на Схід, а й активним учасником і «провідником» усіх інших «демократій» у безпековий простір Альянсу.

Політика Вашингтона щодо Польщі у 1990-і роки реалізовувалась через такі програми:

- Партнерство заради миру.
- Прийняття Закону про заохочення Східної європейської демократії.
- Створення Стабілізаційного фонду польської валюти (\$ 200 млн).
- Скасування 70 відсотків польського боргу Вашингтону.
- Підтримка в переговорах щодо боргів з Паризьким клубом.

Північноатлантичний Альянс, ключовим складником якого є США, вже десятки років цементує польсько-американську співпрацю в сфері безпеки. Інституалізація двостороннього співробітництва, відповідно до положень Декларації про стратегічну співпрацю Польщі зі США від 2008 р., охопила низку питань інфраструктури. У 2010 р. за ініціативи міністра закордонних справ Польщі Радослава Сікорського та державного секретаря США Хілларі Клінтон був відновлений започаткований 2004 р. Стратегічний Діалог, неформально припинений через деякі неузгодження під час переговорного процесу щодо розташування на польській території американських ракет.

Кардинальні завдання польської зовнішньої політики – просування до НАТО та ЄС – були основними в першій декаді Третньої республіки. До НАТО Польща приєдналася разом з Чехією та Угорщиною у березні 1999 р., тоді як просування до Європейського Союзу затягнулося до травня 2004 р. Із набуттям членства в структурах НАТО Польща розгорнула активну діяльність щодо приєднання до Альянсу інших країн регіону, насамперед держав Балтії, а надалі також Грузії й Україні. Реалізація Польщею європейського вектора східної політики ЄС, що зіштовхнулася з жорстким спротивом Росії, надала Польщі можливість зміцнити своє положення в ЄС і НАТО.

Останніми роками під впливом триваючої війни в Україні помітно збільшився інтерес до тіснішої співпраці в рамках Північноатлантичного договору. Ключові питання сучасної зовнішньої політики Польщі зосереджені на забезпеченні безпеки в регіоні шляхом зміцнення східного флангу НАТО, зокрема і наданням своєї території для розміщення протиракетних систем захисту [3]. Отже, значимість Польщі на міжнародній арені відчутно зросла. Польща стала сприйматися країнами Заходу як провідна демократична країна Європи.

Американський вектор зовнішньої політики Польщі тривалий час був зосереджений на вирішенні питання про встановлення елементів системи протиракетної оборони США. Нагадаємо, що в січні 2007 р. Вашингтон офіційно запропонував Польщі встановити 10 ракет-перехоплювачів у співпраці з радаром у Чехії. Незважаючи на суперечливий характер проекту, Варшава розпочала переговори, розглядаючи надану можливість як зміцнення довгострокових відносин з єдиною наддержавою у світі. Враховуючи агресивну політику Росії, переговори було прирешено. Однак з перемогою в Польщі Громадянської платформи уряду Дональда Туска спостерігалось загальмування зазначеного питання. Умовою реалізації проекту Польща висунула США вимогу укласти з нею спеціальну посилену угоду з військових питань, аналогічну договорам, які мають лідируючі союзники США – Італія і Туреччина. Зазначені домовленості стосуються повної модернізації збройних сил країн-партнерів.

І тут польська сторона досягла компромісного успіху: домовилась зі США реалізувати попередньо узгоджену угоду з установки компонентів протиракетної оборони. До активізації зазначеного процесу спонукала російсько-грузинська війна в першій половині серпня 2008 року, що в Польщі визнали ознакою нової експансії Росії. Вже 14 серпня у Варшаві парафували відповідну угоду, а 20 серпня 2008 р. її підписали Р. Сікорський і К. Райс. Відповідно до угоди в Польщі має бути розбудована база ракет-перехоплювачів, а разом з ними й інші системи захисту від бойових літаків і ракет малої дальності. Водночас сторони також підписали декларацію про стратегічне співробітництво між США та Польщею, яка передбачає регулярні консультації зі стратегічних питань у рамках співпраці Консультативної групи (SCCG). Паралельно у 2008 році розпочалося виведення польських військ з Іраку і закриття польської військової місії. Водночас Польща пішла назустріч США, збільшивши свій військовий контингент в Афганістані: 19 березня 2008 р. польський уряд оголосив про направлення в цю країну додатково 400 військовослужбовців і вісім вертольотів. При цьому Міністерство оборони Польщі заявило, що польські війська взяли на себе відповідальність за безпеку в провінції Газлі [4].

Деякі сумніви у можливість розташування системи ПРО в Польщі внесла команда президента США Б. Обами. У першій половині 2009 р. з'явилися численні ознаки того, що Білий дім поступатиметься тиску Росії, яка вимагала виведення систем США зі Східної Європи. У своєму виступі в Москві 7 липня Обама заявив, що якщо він ліквідував загрозу ядерної і ракетної програми Ірану, то немає сенсу продовжувати зводити протиракет-

ний щит у Європі. Незабаром зі Східної Європи пролунали перші голоси, висловлюючи стурбованість з приводу американської політики щодо Росії: 16 липня 22 відомі політики з країн Східної Європи, у тому числі чотири поляки (екс-президенти А. Квасневський, Л. Валенса, а також А. Ротфельд і Я. Онишкевич), опублікували в "Gazeta Wyborcza" відкритий лист Б. Обамі, застерігаючи його від підтримки Росії («ревізійнізму») і закликали Вашингтон посилити свою присутність в Європі, зміцнивши роль НАТО, реалізувати ПРО і не підтримувати російську позицію.

Водночас інші американські офіційні особи бачили Польщу як країну для дислокації ракет-перехоплювачів. Про таке йшлося у Варшаві під час зустрічі віце-президента США Джо Байдена з прем'єр-міністром Туском, який запевнив про польську готовність брати участь у новому американському проєкті по ПРО. 11 грудня у Варшаві підписали двосторонню угоду про статус сил (так звану SOFA), що встановлює конкретні правила для розміщення американських військ у Польщі. 24 травня 2010 р. понад 100 американських солдатів прибули для обслуговування зенітної батареї Patriot. 03 липня Краків відвідала держсекретар США Хіллари Клінтон, яка взяла участь у церемонії підписання додатку до американсько-польської угоди від серпня 2008 р. про встановлення в Польщі елементів американської системи протиракетної оборони [4].

Черговим поштовхом до посилення двосторонньої військової співпраці США і Польщі стала агресія Росії проти України. США активно розгорнули військову співпрацю з Польщею, надавши їй 12 F-16 винищувачів з бази в Авіано і 200 осіб персоналу весною 2014 р. При цьому, як заявили представники НАТО, збільшення військової присутності на східних рубежах Альянсу робиться не задля провокування Росії, а для демонстрації прихильності принципу колективної оборони, закріпленого в статті 5 Вашингтонського договору. Польська сторона додає, що зміцнення польсько-американського військового співробітництва спричинено сучасною кризою, яка змушує до оперативного вирішення багатьох безпекових питань. Ідеться про реалізацію польсько-американського проєкту солідарності та партнерства, пов'язаного з поглибленням військового співробітництва. Цей проєкт включає низку елементів ППО, у т.ч. побудову заводу в 2018 році в Редзиково (Поморському) і тренування американської авіації в Польщі. Повітряний простір Польщі, на переконання обох сторін, потребує «постійної присутності американських літаків для тренувань із союзниками в регіоні». У рамках програми також передбачено отримання ракет дальнього радіусу JASSM для польського F-16. До того ж ідеться і про кіберзахист. Польська сторона подякувала за жорстку та чітку позицію США під час кризи в Україні, спрямовану на підтримку польського рішення щодо розміщення американських F-16 разом з персоналом [5]. Нині двосторонній діалог із зазначеного питання проводиться у форматі регулярних зустрічей Консультативної Групи Стратегічного Співробітництва (SCCG), а також Групи Високого Рівня з Безпеки (HLDG) [6].

13 червня 2011 р. Меморандум про співробітництво військово-повітряних сил започаткував новий варіант співпраці польських ВПС і США, запроваджуючи на ротаційній основі розміщення на території Польщі американського багатоцільового літака F-16 і транспортного C-130, підтримуваного спецпідрозділами ВПС США. Проєкт (*Aviation Detachment, Av-Det*) було започатковано в листопаді 2012 р. Причому в Польщі на авіаційній базі в м. Ласку розміщений підрозділ ВПС США, що обслуговує тренінги (4 рази на рік по 2 тижні) літаків F-16 та/або транспортних C-130.

Отже, агресивні дії Росії щодо України кардинально змінили у 2014 р. безпекову ситуацію довкола Польщі, а отже, і Європи. Безпосереднім результатом цих подій стало зміцнення співпраці у сфері безпеки й оборони зі США. Практичним втіленням попе-

редніх декларацій стало розширення присутності американських ВПС США (Av-Det) у Польщі (в країну відправлено 12 літаків F-16 і близько 300 особового персоналу), а також в разі збільшено військові навчання і тренування за участю збройних сил США (близько 150 американських солдатів ВДВ). У Конгресі США були запроваджені нові законодавчі ініціативи, спрямовані на зміцнення співробітництва у сфері безпеки з Польщею та іншими країнами регіону. Зазначимо, що домовленість про поетапну розбудову системи безпеки, яка може протистояти ракетній загрозі, – ЄвроПРО (Європейський поетапний адаптований підхід, *European Phased Adaptive Approach*) була першою угодою, укладеною США з європейським партнером. Реалізована концепція запроваджує розширення й з'єднання союзної євросистеми протиракетного захисту театру дій (*Active Layered Theatre Ballistic Missile Defence*, ALTBMD) з американськими установками ПРО в Європі (РЛС у Туреччині, бази в Румунії та Польщі, кораблі з системами Aegis у Середземному морі), а також з національними ресурсами союзних країн.

Задачі Польщі у Європейському Союзі окреслено у змінах, передбачених у Лісабонському договорі, а саме забезпечення ефективного процесу прийняття рішень. Серед іншого також підкреслюється роль Польщі як надійного союзника в стабільному євроатлантичному вимірі.

Отже, в зовнішньополітичній стратегії/«Стратегії польської зовнішньої політики 2017–2021» підтверджено пріоритети польської держави, а саме:

– *Сильна Польща в сильному політичному союзі*: побудова конкурентного Європейського Союзу, солідарного, відкритого і безпекового, де всі країни несуть солідарну відповідальність за майбутнє європейської інтеграції у взаємодії з повагою польських інтересів іншими учасниками; конструктивну участь у процесі прийняття рішень в ЄС як для польського успіху на європейській арені, так і на світовій арені.

– *Польща як надійний союзник у стабільному євроатлантичному вимірі*: розробка власної здатності стримувати і підтримувати довіру НАТО як оборонного союзу; розвиток потенціалу ЄС у сфері незалежності і доповнення активів НАТО та розбудови безпеки; участь у виробленні заходів взаємної довіри між Росією і Заходом; тісна співпраця з Україною та іншими країнами Східної Європи та Південного Кавказу; боротьба з тероризмом і запобігання розповсюдженню зброї масового знищення.

– *Польща відкрита для різних схем регіонального співробітництва*: співпраця із Заходом з питань безпеки та сильної економіки; відкритість і солідарність зі Сходом; використання шаблонів Півночі щодо якості життя громадян; партнерство з Півднем у напрямі спільних цілей цивілізації; зміцнення співробітництва між країнами Вишеградської групи.

– *Співпраця*. Стратегія розвитку Польщі, просування демократії та прав людини: підвищення ролі співробітництва в розвитку польської зовнішньої політики, оскільки сфера міжнародної діяльності впливає на польську безпеку та стабільність сусідів і партнерів по співпраці; підтримка заходів заохочення прав людини, верховенства закону та демократії з метою формування міжнародного миру та запобігання конфліктам.

– *Польське просування за кордоном*: розробка рекламної кампанії, яка впливатиме на зміцнення польської позиції в Європі та світі, а також самої Польщі, що зробить країну більш конкурентоспроможною і сильнішою для залучення інвесторів і туристів. Розвиток польської економіки, зокрема, з метою сприяння експорту.

– *Нова якість у відносинах з Полонією і поляками за кордоном*: впровадження нової стратегії Polonia: партнерство з Полонією і поляками за кордоном сприятиме розумінню і дієвій підтримці польського існування і польської зовнішньої політики. Використання потенціалу польської діаспори та поляків, які проживають за кордоном, сприятиме заохочуванню і створенню позитивного польського образу в світі.

Ефективна дипломатична служба: продовження модернізації МЗС: професійна дипломатія, заснована на правильному підборі персоналу і структур, що працюють на дипломатичну службу; підвищення узгодженості та координації міжнародних заходів, що проводяться Міністерством закордонних справ, інших державних органів, установ та неурядових організацій; сучасна інфраструктура створення образу держави.

Список використаної літератури

1. Podstawowe cele polskiej polityki zagranicznej w ostatnim dwudziestopięcioleciu. URL: <http://pl.blastingnews.com/polityka/2015/07/podstawowe-cele-polski>; Priorytety Polskiej Polityki Zagranicznej 2012–2016, Warszawa, marzec 2012 r.; Strategia Polskiej Polityki Zagranicznej 2017-2021. URL: <http://www.msz.gov.pl/resource/978285e3-5684-4fcb-8d7e-d0a8bfd0fdb:JCR>.
2. Stosunki polsko-amerykańskie w latach 1989–2000. URL: http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/kraj,Polska,stosunki_dwustronne,USA.
3. Cele polskiej polityki zagranicznej na najbliższe 5 lat na lata 2006–2011. URL: <http://pl.blastingnews.com/polityka/2015/07/podstawowe-cele-polski>; <https://www.unian.ua/world/10059887-polshcha-uklala-ugodu-na-postachannya-amerikanskih-sistem-pro-patriotza-4-75-mlrd.html>.
4. Andrew Rhys Thompson. Polska projekcja siły, 10 stycznia 2011. URL: http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/artukul,887,Polska_projekcja_sil; URL: http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/kraj,Polska,stosunki_dwustronne,USA.
5. Polsko-amerykańskie stosunki dwustronne. URL: https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/inne_kontynenty/am/polsko_amerykanskie_stosunki_dwustronne; [jsessionId=30615330C53F1FB4EC7DC9A007915DDF.cmsap1p](https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/inne_kontynenty/am/polsko_amerykanskie_stosunki_dwustronne); Perspektywy powstania bazy systemu missile defense w Polsce (Rafał Ciastoń, 13 marca 2009). URL: https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/inne_kontynenty/am/polsko_amerykanskie_stosunki_dwustronne.
6. Див.: Декларация о współpracy стратегічної RP–USA. URL: <https://www.polish.poland.usembassy.gov/grupa.html>; Група Wysokiego Szczebla ds. URL: <https://www.polish.poland.usembassy.gov/grupa.html>; 2 URL: mon.gov.pl: Ministerstwo Obrony Narodowej. URL: <https://www.mon.gov.pl/aktualnosci/artykuly/lista.../10/?...2>.

**THE POLICY OF THE US IS AT THE FOREFRONT
OF INTERESTS OF REPUBLIC OF POLAND****Lyudmyla Chekalenko***Taras Shevchenko National University of Kyiv,
History Faculty, Department of History of World Ukrainians
Volodymyrska Str., 64/13, 01601, Kyiv, Ukraine*

Modern turbulent world of the 21st century has rejected fundamentals of international law and remains in a painful condition of search for new global security scenarios. The international security model that reflected geopolitical interests of the USSR and the USA provided for bipolar existence and formed two ideologically opposite camps, as well as two different economic systems. What will substitute for the bipolarity? Various analytical schools make claims about possible scenario of formation of global postindustrial society. However, in our opinion, not all the countries will attain the postindustrial level at the same time. Therefore, the transition period most probably will be long and painful. Or it can result into constant confrontation of world main powers in pursuit of global leadership. Is some mutual understanding among them possible? Perhaps, no one can answer this question. We witness confrontation, conflict and disrupt of all the international coexistence norms that were acceptable for the world in the recent past.

Since there is no new model developed to protect humanity, countries preserve and use outdated system of international security. Loosening seemingly strong UN security system, aggravation of disagreements and conflicts – not between the blocks but between single countries – proves that a new model of international relations of postindustrial development comes into agenda. It also brings new security system that knocks at the door with uncertainty, civilization crises, and the most dangerous – threat of a new redivision of the world.

In such a situation, countries from the socialist camp, including Poland, had to make the right choice – where to go and where to look for a new nuclear umbrella. The search for Poland was a success: the country founded a strong international patron – the United States.

The article is devoted to the motivation of the Republic of Poland in its strategic choice of partner – the United States of America. This partner provides security, protection, ultimately sovereignty and territorial integrity.

“Poland – Europe – World” – this is how the Republic of Poland defines the main directions of its policy. Polish tactical foreign policy objectives were enshrined in a government document “Polish Foreign Policy Strategies 2017–2021”.

In the current geopolitical situation, one of the strategic goals was to establish long-term, allied relations with the United States of America, because only the United States at that time could protect the new democracy from the external encroachments of former empires as the USSR. It should be noted that the relations with USA were called as “allies relations” by the Poles themselves, not by the Americans. And secondly, Poland made everything possible and impossible to be called an ally of the USA. Such situation even threatened Poland membership of the European Union when it supported the United States in their military campaign against Iraq. Polish calculation was justified: only the United States could secure security through the membership in the North Atlantic Alliance. The US has “pulled” Poland into both NATO and EU membership, and with almost 80% of Polish foreign debt offset by USA.

Relations between the Republic of Poland and the United States are not only cognitive in terms of knowledge and experience in forming a foreign policy strategy, but are also useful in terms of the proximity of Poland to Ukraine, which was also in the Soviet camp. Ukraine can rely on the political and diplomatic experience of the Polish side, thoroughly master the system of offensive and retreat, perseverance and decisiveness, expectation and endurance if all this will turn into its own patriotism and the struggle for sovereignty.

Key words: Republic of Poland, USA, strategy, Ukraine, NATO, EU.

УДК 2-674(477.4)«17/18»

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.28>

МІЖКОНФЕСІЙНІ КОНФЛІКТИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Олексій Щетінін

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
факультет філософії та суспільствознавства,
кафедра богослов'я та релігієзнавства,
вул. Пирогова, 9, 02000, м. Київ, Україна*

Міжконфесійні конфлікти є однією зі складових частин релігійного життя суспільства. Вироблення ефективної політики у сфері міжконфесійних відносин у сучасній українській державі вимагає вивчення історичного досвіду цих конфліктів. У статті розглядаються особливості міжконфесійних конфліктів на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. під владою Російської імперії і на основі методології Ернста Геллнера робиться спроба аналізу цих конфліктів. Мета статті – охарактеризувати міжконфесійні відносини на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Попри те, що різні аспекти цієї теми були предметом дослідження низки вчених, комплексно вона досі не вивчена. Правобережна Україна наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. була міжконфесійним регіоном. Серед християнських конфесій регіону найбільшими були православні, римо-католики та уніати. У вітчизняній історіографії утвердилася думка про антагоністичний характер відносин між православними, з одного боку, та уніатами і римо-католиками – з іншого боку. Однак є низка фактів, які підтверджують те, що таке розуміння міжконфесійних конфліктів є спрощеним. У агрописьменному суспільстві Правобережної України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. між селянами – виробниками сільськогосподарської продукції та духовенством тієї самої конфесії існував бар'єр у вигляді освіти. Додатковим бар'єром, який роз'єднував більшість мирян регіону і духовенство, було явище кріпацтва, у тому числі і церковного. Освіта була становою, тому попри належність до однієї конфесії, характер релігійності селян і духовенства, а отже, і потенціал до міжконфесійних конфліктів був різний. Важливу роль у міжконфесійних конфліктах у регіоні в досліджуваній період відіграла державна політика, здійснювана імперією. Автор характеризує природу міжконфесійних конфліктів у регіоні та їх рівні і висвітлює роль різних соціальних верств у них.

Ключові слова: Правобережна Україна, міжконфесійні конфлікти, міжконфесійні відносини, агрописьменне суспільство, уніатська церква, римо-католицька церква, православна церква, Російська імперія.

Україна є багатоконфесійною державою, тому тема міжконфесійних відносин є актуальною для дослідження, бо корисна для вироблення відповідної державної політики. Однією зі складових частин міжконфесійних відносин є міжконфесійні конфлікти. У цьому контексті потребує дослідження й історія міжконфесійних конфліктів, яка нерідко дає нам розуміння їх сучасної природи. Особливо цікавими видаються міжконфесійні відносини на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., коли тут відбувалася зміна влади та її політики щодо церкви. Все це, безумовно, додавало гостроти і міжконфесійним конфліктам.

Міжконфесійні відносини на Правобережній Україні систематично майже не досліджувалися. Тим не менше заслуговують на увагу праці таких авторів, як: Ю. Хитровська, О. Скус, С. Кривошея та ін., в яких зібрано великий фактологічний матеріал та зро-

блено спроби дати оцінку тим чи іншим подіям. Однак накопичені факти потребують якісного узагальнення й аналізу.

Мета статті – охарактеризувати міжконфесійні відносини на Правобережній Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.

В історіографії утвердилася думка про три конфесії на Правобережжі, які існували з кінця XVIII до 1839 р. (року ліквідації Уніатської церкви на Правобережжі): римо-католицьку, уніатську та православну, дві з яких були налаштовані проти Російської імперії, будучи під зверхністю Папи Римського [1, с. 20]. Логічно, що, виступаючи проти Російської держави, римо-католики й уніати були і проти православної церкви.

Додатковим «аргументом» на користь антиправославності Римо-католицької церкви є кількість католицьких священників, які брали участь у Польському повстанні 1830–1831 рр. на Правобережжі. Зокрема, дослідники зауважують, що 95 римо-католицьких та уніатських священників брали участь у повстанні [1, с. 20]. Однак у цьому ж повстанні взяли участь і 7 православних священників Правобережжя [1, с. 20], а Папа Римський офіційно засудив повстання енциклікою *Symphonium*.

Незважаючи на певну ворожість духовенства, однозначно заявляти про те, що всі католики й уніати та православні були вороже налаштовані один проти одного, безпідставно. Потрібно розрізнати два рівні міжконфесійних відносин. Один – відносини між духовенством різних конфесій, які часто, але не завжди, були конфліктними. Це ми бачимо на прикладі спільної участі священників трьох конфесій у повстанні 1830–1831 рр. Другий рівень – це відносини між мирянами, які здебільшого були неконфліктними, а здебільшого і доброзичливими. Якщо на рівні мирян виникав міжконфесійний конфлікт, то найчастіше він провокувався зверху – священниками або ченцями тієї конфесії, до якої вони належали. Останні, своєю чергою, апелювали до держави. Разом із тим, окрім відвідування одних і тих самих храмів представниками різних конфесій, можна навести низку інших фактів, які підтверджують розмиті релігійну ідентичність мирян.

Два рівні відносин пояснюються дуже просто. Суспільство Правобережної України кінця XVIII – першої половини XIX ст., користуючись методологією Ернеста Геллнера, застосованою у праці «Нації і націоналізм», можна охарактеризувати значною мірою як агрописьменне [2, с. 38]. У цьому суспільстві освіта була здебільшого явищем становим, і в цей період держава робить тільки перші кроки до переходу до нової стадії – індустріального (модерного) суспільства. На думку Е. Геллнера та інших матеріалістів, саме індустріалізація створила потребу в загальній грамотності.

Агрописьменне суспільство характеризується відокремленістю правлячої письменної верстви від неписьмених виробників сільськогосподарської продукції. Система культивує горизонтальні бар'єри, одним з яких є письменність. Усуспільнення письменності – це крок назустріч індустріальному суспільству. Отже, селяни Правобережжя та духовенство були представниками різних верств і, відповідно, частинами різних культур – народної, де релігійність була неосмисленою через брак грамотності і базувалася на традиціях та звичаях, та письменної, де релігійність спиралася на догми і була осмисленою через доступ до писемного слова. До цього слід додати, що явище церковного кріпацтва створювало додатковий соціальний бар'єр між духовенством та мирянами. Таким чином, на рівні селян, зважаючи на їхню неписьменність, потенціал для релігійного конфлікту був нижчим, натомість серед духовенства це було звичним явищем. Цьому є низка прикладів, які ми розглянемо нижче.

У місцях, де поряд проживали українці та поляки – уніати, римо-католики та православні, існувало явище змішаних українсько-польських релігійних шлюбів. Така ситуація

була, для прикладу, у місті Шумбарі Кременецького повіту, де православні, які мали родинні зв'язки з поляками, із дитинства були знайомі з католицизмом, ходили до католицького храму за відсутності православного священника [3, с. 112].

Міжконфесійні шлюби були характерним явищем і для інших місцевостей Правобережжя. Сам по собі факт їх наявності у конфесійно різноманітному регіоні свідчить теж на користь нечіткої релігійної ідентичності. Воюючи за мирян і особливо за дітей від змішаних шлюбів, яких духовенство кожної конфесії хотіло бачити у своїх храмах, священники створювали конфлікт. Наприклад, волинський уніатський священник Г. Гродський, виконуючи треби мешканцям сіл Вербовецьке і Росиновка, де проживало багато конфесійно змішаних родин, напередодні Великодня відвідував ці родини і святив хліб. Як наслідок, ці сім'ї не з'явилися на великодній службі в православній церкві [4, с. 48].

З іншого боку, держава, на відміну від духовенства різних конфесій, які у боротьбі за душі робили ставку здебільшого на проповідницьку діяльність, намагалася жорстко прив'язати мирян різних конфесій до конкретних церков, застосовуючи юридичні засоби. Так, укази 1796, 1797, 1799 та 1803 рр. забороняли перехід з одного християнського обряду до іншого. Указ 1832 р. забороняв змішані шлюби православних та католиків, а дітей від них зобов'язував хрестити у православній вірі [5, с. 20].

Однак це було зробити непросто. Крім шлюбів, існувало явище наймитування православних та уніатів у католицьких монастирях, яке свідчить про те, що, думаючи про забезпечення себе хлібом насущним, уніати та православні на рівні мирян не вбачали у римо-католиках ворогів [6, с. 31]. Виступаючи проти цього, Російська держава видає Указ від 10 червня 1830 р. «Про заборону особам греко-російського та уніатського віросповідання наймитувати при католицьких монастирях». Цей Указ завдав відчутного економічного удару по католицькому духовенству, змусив його здавати свої маєтки в оренду світським особам. Однак навіть після цього явище православного кріпацтва у католицьких монастирях було непоодиноким [6, с. 20].

Оскільки уніати часто укладали змішані шлюби з римо-католиками, а після 1839 р. їх залишки автоматично стали православними, практика змішаних шлюбів, яка тривала, наштовхнулася на опір держави. Характерним є випадок, який мав місце у селі Махнівка, коли держава перешкоджала шлюбу православної з католиком, батько якої був римо-католиком, мати – уніаткою, а сама наречена спочатку вважалася уніаткою, а пізніше автоматично стала православною, хоча була охрещена в Римо-католицькій церкві [5, с. 20]. На дівчину було здійснено тиск з метою прийняти православну віру. Показово, що справу було розпочато за доносом православного священника владі.

Догматична необізнаність і релігійна неконфліктність селян Правобережжя різних конфесій, яка сприяла розмитій ідентичності, виявлялася й на обрядовому рівні. Миряни римо-католики, зокрема, іноді ходили здійснювати обряди до православних храмів. Так, римо-католик, мешканець села Болячев на Волині Іван Мужаровський святив воду у православному храмі [7, с. 4]. Коли про це довідався ксьондз з Брусилова, він вилив воду на землю і заявив, що ця вода не свята, давши воду освячену в костьолі. З іншого боку, у Новоград-Волинському повіті в селі Ярунь обладнану римо-католиками каплицю відвідували і православні [7, с. 6].

Також можна стверджувати, що нечітку внутрішню конфесійну ідентичність мала і частина уніатського, православного та латинського духовенства. Вони не протиставляли уніатство та римо-католицизм, а натомість сприймали себе як один із різновидів католицького духовенства. Свідченням цього є те, що уніатські, латинські та православні священники спільно здійснювали богослужіння на свята [7, с. 8]. Сприймаючи римо-католиків союз-

никами, уніатські священники нерідко просили в них допомоги. Наприклад, вербовецький уніатський священник Г. Гродський усупереч урядовим заборонам проводив богослужіння у латинській каплиці, а священник села Полче Положинський за допомогою латинського єпископа у 1807 р. перетворив на каплицю млин у цьому селі [4, с. 48].

На користь розмитої релігійної ідентичності свідчить і той факт, що представники одного обряду могли віддати дітей навчатися представникам іншого обряду, як наприклад, священник с. Велика Глумча Григорій Феодорович [8, арк. 1].

Черговим підтвердженням розмитої релігійної ідентичності мешканців Правобережжя у першій половині XIX ст. та того, що конфлікти привносилися здебільшого зверху, є приклади поширеного спільного шанування тих самих ікон представниками двох або й трьох обрядів. Багато уніатів здійснювали паломництво до ікони Божої Матері в католицькому кармелітському костьолі міста Бердичева, а до аналогічної ікони у місті Летичеві здійснювали паломництво, крім римо-католиків та уніатів, ще й православні [9, с. 198].

Іншим прикладом такої ж релігійної поведінки селян, яка свідчить про догматичну необізнаність, забобонну релігійність та розмиту конфесійну ідентичність, є конфлікт 1805 р. у селі Юстинівка Радомишльського повіту Київської губернії, коли до побудованої шляхтичем римо-католиком Михайловським каплиці, де знаходилася чудотворна ікона, ходили молитися римо-католики, уніати та православні, а служби проводили уніатські та римо-католицькі священники. На цю ситуацію звернув увагу й поскаржився київському губернатору представник вищого православного духовенства київський митрополит Серапіон [10, арк. 3].

Швидкі міжконфесійні конверсії уніатів до православ'я та католицизму, а також переходи у католицизм навіть із православ'я теж свідчать на користь того, що ідентичність була нечіткою, особливо в уніатів. Аналізуючи такі переходи, дослідник міжконфесійних конверсій на Волині Голій робить обґрунтований висновок, що головною їх причиною були не догматичні питання, а організаційний та юридичний тиск [3, с. 109].

Траплялися випадки, коли починався конфлікт між представниками духовенства декількох конфесій, в якому селяни ставали заручниками ситуації. Така ситуація сталася в селі Колодяжне Новоград-Волинського повіту, де православний священник Григорій Фереєвич наприкінці 1799 р. поскаржився у Новоград-Волинське духовне правління на Василян тамтешнього монастиря, які поховали померлого ченця римо-католика Йосипа Рубановського на православному цвинтарі без дозволу священника [11, арк. 2]. При цьому зазначалося, що монастирські кріпаки-українці Ілля Волинчук та Олексій Пилипчук, скоріше за все уніати або православні, закопували труну. Свідчення настоятеля монастиря свідчать про те, що на похороні ченця – римо-католика Псалтир читав православний диякон того ж села Колодяжне [11, арк. 11]. Цей конфлікт, інспірований православним священником, зробив селян заручниками ситуації. Схожі випадки у регіоні були непоодинокими. Здебільшого конфлікти влаштовували польські землевласники, які залякували селян-уніатів на Волині карою у 100 батогів за перехід у православ'я [7, с. 3].

Таким чином, попри закріплену в працях деяких авторів точку зору щодо антагонізму православних та католиків на Правобережжі наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст., це явище було набагато складнішим. Тут існувало кілька рівнів релігійних відносин – рівень духовенства – більш осмислений, та рівень мирян, який був менш осмисленим догматично, що природно було пов'язано з рівнем грамотності. На рівні духовенства конфлікти були, але поширеним явищем була і розмита релігійна ідентичність, що було пов'язано з існуванням Уніатської церкви, яка, підпорядковуючись Папі Римському, зберігала східний обряд. На рівні мирян також мало місце явище розмитої релігійної ідентичності,

яке зменшувало конфліктність між представниками різних конфесій. В усіх розглянутих нами вище випадках конфлікт розпочинало духовенство і в жодному – миряни. Однак політика Російської імперії, яка була спрямована на жорстку прив'язку мирян кожної конфесії до конкретної церкви, поступово руйнувала розмити релігійну ідентичність на найнижчому рівні та провокувала зростання кількості міжконфесійних конфліктів.

Список використаної літератури

1. Фицик І.Д. Правобережна шляхта в релігійно-конфесійному просторі регіону (кінець XVIII – перша третина XIX ст.). *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія : Історія.* 2015. Т. 264, Вип. 251. С. 18–24.
2. Геллнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм. / Пер з англ. Київ : Таксон, 2003. 300 с.
3. Голий Р.В. Конфессиональные конверсии греко-католиков во второй четверти XIX в. (На примере Волынской губернии). *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина.* 2014. С. 107–113.
4. Баляс І.А. Роль уніатського кліру в суспільно-політичному житті Волинської губернії в першій третині XIX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* 2013. Вип. 35. С. 46–50.
5. Баковецька О.О. Вплив польського повстання 1830–1831 рр. на положення Римо-католицької церкви в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Історичне релігієзнавство.* 2012. Вип. 6. С. 13–22.
6. Хитровська Ю.В. Організаційно-правове становище римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. *Сторінки історії.* 2010. № 30. С. 26–42.
7. Буравський О.А. Римо-католицька Церква в контексті міжконфесійних відносин на Правобережній Україні наприкінці XVIII – початку XIX ст. *Гілея: науковий вісник.* 2011. № 47. С. 5–11.
8. ЦДІАК. Ф 2227, оп 1, спр 257, арк.1.
9. Хіхляч Б.М. Вплив унії на церковне життя Поділля у XVIII ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія.* 2009. Вип. 15. С. 195–199.
10. ЦДІАК. Ф. 533, оп. 1, спр. 930, арк. 3.
11. ЦДІАК. Ф. 2227, оп. 1, спр. 329, арк.11.

**INTER-CONFESSIONAL CONFLICTS IN RIGHT BANK OF UKRAINE
AT THE END OF XVIII – IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY****Oleksii Schetinin***National Pedagogical Dragomanov University,
Faculty of Philosophy and Social Studies,
Department of Theology and Religious Studies,
Pirogova str., 9, 02000, Kyiv, Ukraine*

Interconfessional conflicts are one of the components of the religious life of society. The development of effective policy in the sphere of interconfessional relations in the modern Ukrainian state requires studying the historical experience of these conflicts. The article highlights peculiarities of interconfessional conflicts in Right-Bank Ukraine at the end of XVIII – in the first half of XIX century under the authority of the Russian Empire and is an attempt to analyze these conflicts based on the methodology of Ernest Gellner. The purpose of the article is to characterize interconfessional relations on the Right Bank of Ukraine at the end of XVIII – in the first half of the XIX century. Although various aspects of this topic have been the subject of research by several scholars, it has not been studied comprehensively yet. Right-bank Ukraine at the end of XVIII – in the first half of the XIX century was an interconfessional region. Among the Christian denominations in the region, the largest were the Orthodox, Roman Catholics, and the Uniates. In domestic historiography, the idea of the antagonistic nature of relations between the Orthodox, on the one hand, and the Uniates and Roman Catholics, on the other, was affirmed. However, there are many facts which highlight – this understanding of interfaith conflicts is too simplified. There was a barrier between peasants and the clergy of the same confession in the form of education in the agro-literary society of Right-Bank Ukraine at the end of XVIII – in the first half of XIX century. There was also an additional barrier that separated most laymen of the region and the clergy was the phenomenon of serfdom, including the church serfdom. Education was a class phenomenon, so despite the affiliation to one denomination, the character of the religiosity of the peasants and the clergy, and therefore the potential for interconfessional conflicts was different. State policy implemented by the empire in the region during the period under review played an important role in interconfessional conflicts. The author describes the nature of interconfessional conflicts in the region and their levels and highlights the role of different social strata in them.

Key words: Right-bank Ukraine, interconfessional conflicts, interconfessional relations, agro-literate society, Uniate Church, Roman Catholic Church, Orthodox Church, Russian Empire.

УДК 327+321

DOI <https://doi.org/10.30970/2307-1664.2019.26.28>

ПРІОРИТЕТИ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ КАЗАХСТАНУ, УЗБЕКИСТАНУ ТА ТУРКМЕНИСТАНУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ПРЕЗИДЕНТСЬКОЇ ВЛАДИ

Віталій Ярмоленко

*Національний університет «Острозька академія»,
факультет міжнародних відносин
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська область, Україна*

Статтю присвячено основним підходам щодо пріоритетів безпекової політики Казахстану, Узбекистану та Туркменістану в регіоні Центральної Азії та їх практичної реалізації в умовах переходу президентської влади. Особливості політичної системи, залежність економік від продажу природних енергоресурсів та подібні загрози національній безпеці роблять приклади цих країн схожими. Нур-Султан, Ташкент та Ашгабат уважають питання безпеки у Центральної Азії пріоритетним напрямом своєї зовнішньої політики. Проте кожна з цих держав має власне бачення та використовує різні підходи щодо здійснення останньої. Важливим чинником є процес транзиту президентської влади в Казахстані, Узбекистані та Туркменістані, який, на відміну від інших центральноазіатських держав – Киргизстану і Таджикистану, відбувся у мирний спосіб. Метою цієї статті є здійснення порівняльного аналізу особливостей безпекової політики трьох вищезгаданих держав Центральної Азії в умовах зміни поколінь керівництва. За допомогою методу очікуваної корисності було змодельовано зовнішньополітичний курс аналізованих держав за каденції попередніх президентів. Разом із тим завдяки інвент- та контент-аналізу офіційних повідомлень прес-служб нових глав республік прослідковано основні пріоритети у відносинах на дво- та багатосторонньому рівні з іншими центральноазіатськими державами та ключовими позарегіональними акторами. Ці кількісні дані дали змогу методом кореляційного аналізу виявити зв'язки між пріоритетними напрямками згаданих відносин. Результати аналізу показали, що зміна поколінь керівництва мала обмежений вплив на внутрішню політику, хоча й стимулювала розвиток окремих елементів демократизації у Казахстані, Узбекистані і Туркменістані. Водночас Нур-Султан, Ташкент та Ашгабат надалі декларують мирний характер своєї зовнішньої політики. Усі три нові адміністрації активізують багатосторонні механізми для вирішення регіональних проблем, особливо довготривалого конфлікту в Афганістані. У цьому контексті важливим є поступ у відносинах Узбекистану із сусідніми державами та збільшення економічного чинника у регіональних відносинах.

Ключові слова: транзит президентської влади, безпека, зовнішня політика, Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Центральна Азія.

Актуальність теми. Однією з ключових проблем внутрішньополітичного розвитку держав Центральної Азії є процес зміни політичного керівництва, який неодноразово ставав предметом суспільної і наукової дискусії. Політичні еліти регіону після розпаду СРСР були представлені здебільшого колишньою радянською партійно-апаратною номенклатурою, яка сконцентрувала у своїх руках контроль над економічними ресурсами та мала вплив у прийнятті стратегічних рішень. Суспільно-політичні рухи, які мали альтернативне бачення розвитку центральноазіатських республік, були поступово витіснені з основного політичного поля. Разом із відновленням значення родово-племінних зв'язків, які характерні для політичної культури суспільств держав Центральної Азії [1, с. 7], відроджен-

ням ісламу [2] та процесом формування політичних націй [3, с. 72], ці явища призвели до двох основних тенденцій: становлення консолідованих авторитарних режимів (Казахстан, Узбекистан та Туркменістан) та періодичного внутрішньополітичного протистояння (Киргизстан та Таджикистан). У першому випадку стабільність політичних режимів, які утримують своє домінуюче положення з початку незалежності республік, була забезпечена завдяки контролю над фінансовими надходженнями від експорту енергетичних ресурсів, що дало змогу зберегти підтримку зі сторони більшості суспільства. Описана особливість також характеризує ці режими як неопатримоніальні відповідно до визначення М. Шабонова [4, с. 159]. У другому – політичне керівництво для забезпечення внутрішньої стабільності змушене включати опозиційні сили до внутрішньополітичних процесів. Однак у Киргизстані, попри «революцію тюльпанів» 2005 року та події 2010 року, сформувалася політична система, в якій стала можлива демократична зміна влади після проведення виборів на конкурентній основі у 2011 та 2017 роках. Внутрішньополітичний баланс між владою та опозицією в Таджикистані було досягнуто унаслідок підписання угоди у Москві в 1997 році після громадянської війни – найкривавішого конфлікту на пострадянському просторі. Цю рівновагу було порушено після прийняття поправок до Конституції у 2016 році, які давали право чинному президенту балотуватися на вибори необмежену кількість разів та фактично забороняли діяльність Партії ісламського відродження Таджикистану [5]. Процес переходу влади в інших трьох центральноазійських державах відбувся без суттєвих змін у політичній системі та характері політичних режимів. У Туркменістані та Узбекистані нові очільники держав, Гурбангули Бердимухамедов та Шавкат Мірзієєв, обійняли свої посади після смерті своїх попередників – Сапармурата Ніязова у 2006 році та Іслама Карімова у 2016 році. Внаслідок добровільного складення повноважень Нурсултаном Назарбаєвим у березні 2019 року президентом Казахстану став глава Сенату Касим-Жомарт Токаєв.

Аналіз переходу влади в Казахстані, Узбекистані та Туркменістані є важливим для розуміння того, яким чином авторитарні режими забезпечують стабільність політичної системи країни перед викликами та загрозами міжнародної та регіональної безпеки.

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу безпекового аспекту зовнішньої політики Казахстану, Узбекистану та Туркменістану у процесі переходу президентської влади. Відповідно до мети **завданнями статті** є: 1) порівняти особливості зовнішньої політики Казахстану, Узбекистану та Туркменістану до і після зміни президентської влади у 2019, 2016 та 2006 роках відповідно; 2) визначити основні пріоритети безпекового аспекту зовнішньої політики президентів, котрі прийшли до влади у Казахстані, Узбекистані та Туркменістані; 3) зіставити ці дані з основними напрямками зовнішньої політики цих держав.

Аналіз літератури. Значну увагу в аналізі зовнішньої політики центральноазійських держав у науковій літературі приділено впливу позарегіональних акторів, насамперед Росії, Китаю та США [6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14]. Низка публікацій присвячена спробам пояснити чинники, що стають на перешкоді співпраці та інтеграції держав Центральної Азії в рамках регіону [15; 16; 17; 18; 19; 20; 21]. Вагомим є доробок, пов'язаний із дослідженням внутрішньополітичних процесів у Казахстані, Узбекистані та Туркменістані [22; 23; 24; 25; 26; 27]. Зовнішньополітичним стратегіям держав Центральної Азії в цілому свої публікації присвятили М. Ларуель [28], І.О. Волошенко [29] та Г.І. Чуфрін [30].

Дослідники, характеризуючи зовнішню політику аналізованих держав, розглядають вплив на неї президентів. Описуючи розвиток зовнішньої політики Казахстану, А.М. Жекьянова, С.В. Бірюков та Б.Т. Куппаєва підкреслюють вирішальну роль Нурсултана Назарбаєва у становленні зовнішньополітичного іміджу республіки та підтриманні

її внутрішньополітичної стабільності [31, с. 101; 32, с. 79; 33, с. 51]. Аналіз стратегічних відносин Казахстану з іноземними державами був здійснений І.В. Отрошенко [34; 35]. Безпекові аспекти зовнішньої політики за каденції Н. Назарбаєва були розглянуті А.С. Балапановою та А.С. Кайдаровою [36], Г.С. Саркуловою [37] та М.Н. Шапкіним [38].

Більшість досліджень, присвячених зовнішній політиці Узбекистану, здебільшого орієнтовані на період президентства Іслама Карімова [39]. Б.Т. Фазендейро [40] аналізує зовнішню політику Узбекистану до 2016 року з точки зору її інституційної централізації навколо президента республіки. У цій праці описані основні напрями зовнішньої політики, яку проводив Ташкент під призвою концептуального підходу до теорії міжнародних відносин. У іншій розвідці автор слушно спробував увести визначення «захисної самостійності» (“defencieve self-reliance”) у зовнішніх відносинах Узбекистану [41, с. 410], яку автор виводить із поняття самостійності (mustaqilik) – центральної ідеї покладання на власні сили у внутрішньо- та зовнішньополітичному дискурсі за президентства Карімова [42]. Геополітичним та гео економічним аспектам зовнішньої політики Узбекистану за каденції І. Карімова, яка була заснована здебільшого на реалізації інтересів еліти республіки, присвячені публікації Д.Р. Шпехлер та М.Ц. Шпехлера [43, с. 159].

Колективна монографія за редакцією Е. Лемона [44] описує теоретичні та емпіричні аспекти безпекової ситуації у Центральній Азії у період після 1991 року. Автори застосували міждисциплінарний підхід в аналізі співвідношення питань безпеки та зміцнення авторитарних режимів у державах Центральноазійського регіону. Один з авторів, Н. Мегарон [45] проаналізував вплив подій у Андіжані 2005 року на зовнішню політику Узбекистану. А. Номеровченко, Яехун Кім та В. Кан порівняли зовнішньополітичну думку Узбекистану та Казахстану крізь призму політики ідентичності цих республік [46, с. 390]. У контексті цього аспекту М. Тіулегенов виправдовує ізоляціоністську зовнішню політику Іслама Карімова, яка спиралася на власні ресурси Узбекистану, складним процесом державного будівництва [47].

Тема зовнішньої політики другого президента Узбекистану меншою мірою висвітлена в академічних дослідженнях через короткий період переходу політичного режиму. Низка праць свідчить, що другий президент Узбекистану намагається проводити прагматичний курс зовнішньої політики, особливо у відносинах із державами Центральної Азії та поза-регіональними гравцями [48; 49; 50]. Автори, описуючи передумови зовнішньої політики Шавката Мірзієєва, визначають результати регіональної політики Іслама Карімова як «тягар» для адміністрації нового глави республіки [48; 49]. Водночас інші дослідники наголошують на складній геополітичній ситуації в Центральноазійському регіоні, на виклики якої змушений відповідати новий президент Узбекистану, особливо в контексті балансу інтересів наддержав та невирішених питань безпеки із сусідніми країнами [51; 52; 53].

У дискурсі, пов'язаному із зовнішньою та безпековою політикою Туркменістану, центральне місце посідає статус «позитивного нейтралітету», який був декларований керівництвом цієї країни як головна засада у двосторонніх відносинах з іншими акторами та участю у міжнародних організаціях [54; 56; 57]. Особливу роль у формуванні цього підходу Ашгабада Г. Джамієва бачить в ідеях Сапармурата Ніязова «про перехід суспільства азійського традиційного типу до нового демократичного стану», у якому нейтралітет Туркменістану покликаний «створити <...> соціально-політичну атмосферу, яка дасть змогу еволюційним шляхом формувати основні елементи демократичного суспільства» [57, с. 19]. Порівняльний аналіз між декларативними та практичними аспектами зовнішньої політики Туркменістану здійснив Л. Анческі, який також пов'язує «нейтралізм» Ашгабада із внутрішньополітичним процесом у туркменському суспільстві та доводить

непослідовність керівництва Туркменістану у виконанні декларованих засад зовнішньої політики цієї держави [58, с. 3]. Цей автор на основі компаративного підходу проаналізував особливості зовнішньої політики Туркменістану та Узбекистану з точки зору принципів «збереження режиму» та «виживання режиму», які є рушійними чинниками у зміні зовнішньополітичної поведінки керівництва країни в разі виникнення загроз для внутрішньополітичної стабільності [59, с. 153–154].

Теоретико-методологічна основа. Аналіз зовнішньої політики передбачає раціональну поведінку у прийнятті рішень. Відповідно до моделі раціонального актора, розробленої Грехемом Алісоном, керівництво держави визначає ієрархію пріоритетів та можливих альтернативних дій у зовнішній політиці для досягнення максимальної користі [60, с. 57]. Цей підхід підкріплюється методом теорії очікуваної корисності, розробленої Дж. фон Нейманом та О. Моргенштерном. Завдяки цьому можливо змодельовати зміну поведінки осіб, що приймають рішення – нового покоління президентів Казахстану, Узбекистану та Туркменістану. Цей підхід початково використовувався у дослідженні макроекономічної поведінки, проте, можливості цього методу знайшли своє застосування і в соціальних науках та теорії прийнятті рішень [61, с. 629; 62, с. 29].

Для потреб дослідження використано елементи івент- та контент-аналізу повідомлень прес-служб на офіційних сайтах президентів Казахстану та Узбекистану [63; 64]. За відсутності офіційного сайту президента Туркменістану використано матеріали основних державних ЗМІ [65]. Оскільки зміст та наповнюваність указаних інтернет-ресурсів не відрізняються відповідно до їхніх версій мовою країни, російською та англійською, а основною мовою комунікації глав аналізованих держав із закордонними представниками є здебільшого російська, для аналізу використано російськомовні версії ресурсів. До повідомлень про зустрічі президента Казахстану К.-Ж. Токаєва було додано аналогічну інформацію про Н. Назарбаєва у період з березня по вересень 2019 року; кількість вибірки склала 75 повідомлень. Інформацію про офіційні зустрічі другого президента Узбекистану Ш. Мірзієєва було зібрано у період з грудня 2016 року (з початком набуття повноважень) до серпня 2019 року; кількість вибірки 239 повідомлень. Інформацію про офіційні зустрічі Г. Бердимухамедова було відібрано у період з лютого 2015 року по червень 2018 року; кількість вибірки 98 повідомлень. Отримані кількісні дані дають змогу визначити держави та міжнародні майданчики, в рамках діалогу з якими тематика безпекової політики порушується найчастіше, та прослідкувати кореляцію між окремими поняттями, які пов'язані з тематикою безпеки. Результати проаналізовано як від загальної кількості, так і відповідно до таких окремих груп: 1) держави Центральної Азії, 2) Росія, Китай та США та, окремо 3) Росія, 4) Китай, 5) США.

Виклад статті. У академічній літературі є поширеною теза про те, що безпекова політика держав Центральної Азії зосереджена на легітимізації чинних авторитарних режимів [63, с. 134; 3, с. 63], керуючись інтересами здебільшого кланової еліти [4, с. 161]. Це твердження автори пояснюють активним процесом демодернізації місцевих суспільств, що стало наслідком незавершеної економічної та політичної трансформації в республіках регіону [64, с. 4]. Перехід від тоталітарної до демократичної системи в Казахстані, Узбекистані та Туркменістані був де факто призупинений до другої половини 1990-х років унаслідок консолідації президентської влади в цих державах. У руках однієї особи концентрувався абсолютний контроль над внутрішньо- та зовнішньополітичними процесами. Проте стан економік і становлення державності призвели до того, що згадані актори сформували власну стратегію зовнішньої політики, котра реалізовувалася на основі різних підходів. Основною тенденцією була «багатовекторна» зовнішня політика, яка балансувала з різним

ступенем відкритості держав до можливості економічної та військово-політичної інтеграції в рамках регіону та пострадянського простору [15, с. 25; 63, с. 136]. У зв'язку зі згаданим підходом в аналітичному дискурсі постає дихотомія політики «рівнозближеності» [64, с. 133; 16, с. 69–70; 57, с. 24–25] та «рівновіддаленості» (або також «дистанціонування») [64, с. 137; 85; 28, с. 80; 57, с. 24–25], яку здійснюють Казахстан, Узбекистан та Туркменістан у відносинах із позарегіональними акторами. Зовнішня політика Казахстану реалізовувалася в умовах геополітичного балансу між Росією та Китаєм з одночасним розвитком відносин зі США, ЄС, Туреччиною, країнами Близького Сходу тощо. Разом із тим Казахстан є активним учасником різноманітних інтеграційних утворень на пострадянському просторі, головним чином, ЄАЕС, ОДКБ та ШОС. Узбекистан до кінця 2016 року надавав перевагу рівновіддаленим відносинам з позарегіональними гравцями, тримаючись жорсткої політики щодо сусідніх держав, особливо Киргизстану та Таджикистану. Значним викликом для Ташкента також був довготривалий конфлікт в Афганістані. Водночас Ашгабад ще з 1995 року завдяки резолюції ГА ООН закріпив статус нейтральної держави, який став його офіційною зовнішньополітичною доктриною. Своєю чергою стратегічне положення та значні природні ресурси держав Центральної Азії зумовили активізацію зовнішньої політики позарегіональних гравців, котрі прагнуть реалізувати власні економічні та військово-політичні інтереси в регіоні [9; 8]. Цей чинник доповнюється асиметричними викликами безпеки, як-от: міжнародний тероризм, проблема доступу до прісної води та питання делімітації кордону між країнами Центральної Азії. Нижче розглянемо кожен випадок окремо.

Казахстан. Зовнішня політика за каденції Н. Назарбаєва мала збалансований і багатовекторний характер [36, с. 21] та була покликана ствердити суб'єктність Казахстану на міжнародній арені. На ситуації позначались відсутність попереднього досвіду державності республіки, складне геополітичне положення – розташування між Росією та Китаєм [65, с. 32], а також нестабільність на південному фланзі кордону. Водночас перший президент був одним із провідних ініціаторів євразійських інтеграційних проєктів. Саме Н. Назарбаєв під час виступу в Московському державному університеті 1994 року висловився про необхідність тіснішої економічної співпраці між колишніми радянськими республіками та створення Євразійського союзу, вказавши на невдале функціонування СНД [66, с. 65]. Казахстан став одним із засновників та активним учасником Євразійського економічного співтовариства (а з 2015 року – Євразійського економічного союзу) і Організації договору про колективну безпеку. Процес вирішення питання кордону з Китаєм став початком створення Шанхайської організації співробітництва. Адміністрація Н. Назарбаєва найбільше значення для безпеки у Центральній Азії надавала саме міжнародним механізмам, найважливішим з яких були ОДКБ та ШОС [с. 182].

Відповідно до теорії очікуваної корисності модель зовнішньої політики Казахстану за каденції Н. Назарбаєва можна формально описати таким чином:

$$pU(I) = pU(E)I + pU(Sec)I + pU(Sec)BR + pU(Sec)I - pU(Sov),$$

за умови, що $p \in [0; 1]$,

де $pU(I)$ – очікувана користь від інтеграції, $pU(E)I$ – очікувана користь від економічної інтеграції, $pU(Sec)I$ – очікувана користь від безпекової інтеграції, $pU(Sov)$ – очікувана користь від політичного суверенітету, $pU(Sec)BR$ – очікувана корисність безпеки, яка закладена у двосторонніх відносинах, насамперед у стосунках союзницького характеру з Росією. З цього можна зробити висновок, що:

$$pU(E)I + pU(Sec)I + pU(Sec)BR > pU(Sov),$$

за умови, що $p \in [0; 1]$.

Добровільне складення Нурсултаном Назарбаєвим повноважень президента 20 березня 2019 року та передачі влади главі Сенату Касим-Жомарту Токаєву стало певним підсумком процесу переходу президентської влади в центральноазіатських державах другого покоління керівництва. Вибір К.-Ж. Токаєва був виправданий здебільшого його лояльністю до попереднього президента, значним досвідом на дипломатичній службі, вершиною якої була посада заступника генерального секретаря ООН, та високими позиціями державної влади – прем'єр-міністра і глави вищої палати парламенту [68]. Крім того, новий президент має особисті зв'язки серед російської політичної еліти та перебував у Китаї під час роботи в посольстві СРСР у Пекіні. Цей чинник вказує на те, що К.-Ж. Токаєв має можливість вести послідовний діалог з Москвою та Пекіном [69]. Конституційна реформа 2017 року, яка наділила більшими повноваженнями парламент в ухваленні складу уряду та надала особливі права для Першого президента Казахстану пожиттєво очолювати Раду Національної Безпеки, розширення впливу останньої у прийнятті рішень щодо питань зовнішньої політики та безпеки [70, с. 188–189], а також надання постійного статусу глави провладної партії Нур-Отан для Н. Назарбаєва [71], дали підґрунтя для формування тандему у президентській гілці влади Казахстану. Становлення нової системи правління супроводжувалося спалахом низки протестів на початку вересня 2019 року у найбільших містах проти будівництва нових 55 китайських підприємств на території Казахстану. Учасники акцій стверджували, що нові інвестиції спричинять посилення залежності від Пекіна та збільшення напливу робочої сили з Китаю, що становитиме загрозу для економічної ситуації в Казахстані [72]. Пріоритетні напрями адміністрації К.-Ж. Токаєва залишаються незмінними – союзницькі відносини з Росією та центральноазіатськими державами, про що свідчить перший офіційний візит нового президента 3 квітня 2019 року до Москви та 14 квітня 2019 року до Ташкента.

Риторика К.-Ж. Токаєва та Н. Назарбаєва у період з березня по вересень 2019 року у двосторонніх відносинах з офіційними представниками держав Центральної Азії, Росією, Китаєм та США у контексті безпеки присвячена стратегічному партнерству (9%) та політичним відносинам (13%). Значне місце посідає співпраця у сфері регіональної і міжнародної безпеки в рамках організацій та форумів, особливо ШОС (9%), СВМДА (14%) та ЄАЕС (6%). К.-Ж. Токаєв та Н. Назарбаєв більше ніж глави двох інших аналізованих у цій статті країн підкреслюють спадкоємність зовнішньополітичного курсу Казахстану (9% у діалозі з державами Центральної Азії та основними впливовими акторами та 14% – протягом зустрічей лише з представниками центральноазіатських держав). Провідне місце у забезпеченні безпеки та боротьбі з тероризмом чинний та Перший президент надають співпраці в рамках ШОС – кореляція слів «безпека» та «антитероризм» з поняттям «ШОС» є найвужчою ($r \approx 0,7$ та $r \approx 0,98$ відповідно у діалозі з центральноазіатськими державами, Росією та Китаєм). Значний показник кореляції є також між словом «політика» і словосполученнями, пов'язаними з ним та словом «Афганістан» у діалозі обох президентів Казахстану з представниками інших держав Центральноазіатського регіону – $r \approx 0,65$. Цей же показник у діалозі з офіційними Москвою, Пекіном та Вашингтоном є значно меншим та має тенденцію до зниження – $r \approx -0,09$. Це вказує на чітке прагнення вирішити питання протистояння в Афганістані безпосередньо в рамках регіону без залучення позарегіональних акторів. Водночас вказані дані доповнюють тезу І.В. Отрощенко [35, с. 93–94], а також А.С. Балапанова та А.С. Кайдарова [36, с. 20] про пріоритетність співпраці у безпековій сфері в рамках Центральної Азії. Результати також вказують на продовження союзницьких відносин із Росією та активної участі в інтеграційних об'єднаннях на євразійському просторі.

Узбекистан. Внутрішньополітична ситуація та особливості геополітичного положення Узбекистану (спільний кордон з усіма державами Центральної Азії та Афганістаном) були ключовими чинниками зовнішньої політики за каденції І. Карімова. Еволюція бачення Ташкентом власної ролі у регіоні протягом незалежності змінювалася з прагнення регіонального лідерства до фактичної ізоляції, вибіркової участі у міждержавних об'єднаннях та ситуативному балансу у відносинах з позарегіональними акторами [73, с. 47]. На думку Б.Т. Фазендейро, прагнення Узбекистану до самостійності завжди мало захисний характер, що відзначалося п'ятьма ключовими тенденціями: наполегливе прагнення рівності (у міждержавних відносинах); пріоритет двосторонніх відносин; активний захист національного іміджу Узбекистану; прагнення до самодостатності; небажання приймати експансіоністські ідеологічні програми [41, с. 416]. Як стверджують Д.Р. Шпехлер та М.Ц. Шпехлер, успіх зовнішньої політики за каденції І. Карімова полягав у вмінні першого президента утримувати контроль за внутрішньополітичними процесами в країні, проводячи економічно вигідну співпрацю з позарегіональними акторами, водночас збалансовуючи їх стратегічні інтереси та уникаючи значних регіональних конфліктів [43, с. 168], де участь у громадянському конфлікті в Таджикистані у 1992–1997 роках та значну допомогу узбецьких етнічних угруповань у війні в Афганістані в 1990-их роках [74, с. 116] можна вважати винятком. Саме завдяки «багатовекторності» зовнішньої політики адміністрації І. Карімова вдавалося отримувати економічні та безпекові переваги в рамках окремих міждержавних відносин [39].

Зовнішня політика Узбекистану за каденції І. Карімова мала здебільшого такий формальний вигляд:

$$pU(Isol) = pU(Sov) + pU(Sec)Sov + pU(Sec)BR - pU(E)I - pU(Sec)I,$$

за умови, що $p \in [0; 1]$,

де $pU(Isol)$ – це очікувана корисність від політики ізоляціонізму, $pU(Sov)$ – очікувана користь від політичного суверенітету, $pU(Sec)Sov$ – очікувана користь безпеки в рамках власного політичного суверенітету, $pU(Sec)BR$ – очікувана користь безпеки, яка закладена в двосторонніх відносинах, насамперед у стосунках союзницького характеру з Росією, – очікувана користь від економічної інтеграції, $pU(Sec)I$ – очікувана користь від безпекової інтеграції. З цього випливає, що:

$$pU(Isol) = pU(E)I + pU(Sec)I,$$

за умови, що $p \in [0; 1]$.

2 вересня 2016 року було офіційно оголошено про смерть Іслама Карімова [75]. 6 грудня того ж року новим президентом було обрано Шавката Мірзієєва [76], який з 2003 року обіймав посаду прем'єр-міністра, і, як його попередник, також походив із самаркандського клану [77]. З самого початку терміну повноважень новий глава Республіки Узбекистан висловився за продовження політичного курсу Карімова, який тим не менш поєднується з тенденціями до лібералізації в сфері внутрішньої політики та економіки. У зовнішній політиці Ш. Мірзієєв поставив за пріоритет напрям Центральної Азії, що може розглядатися як продовження ідеї «Туркестан – спільний дім», яку пропагував І. Карімов з початку 1990-х років [78, с. 26]. Відповідно до Стратегії діяльності за п'ятьма напрямками подальшого розвитку Республіки Узбекистан на 2017–2021 роки керівництво країни планує створити «пояс безпеки, стабільності та добробуту навколо Узбекистану» [79]. Активна дипломатія нового президента сприяла значному оновленню відносин з Туркменістаном, до якого він здійснив перший офіційний візит у лютому 2017 році, та Казахстаном. Покращення стосунків з Таджикистаном та Киргизією через розв'язання питання кордону

та відновлення транспортного сполучення дали змогу не лише значно покращити безпекову ситуацію в регіоні, але й можливість для розвитку інфраструктурних та логістичних проєктів [48, с. 107], які покликані сполучити Китай та Узбекистан. Окремо варто відзначити збільшення економічної та військово-політичної складових частин у відносинах з Росією, наслідком чого стало надання преференцій у торгівлі з Узбекистаном, контракт на будівництво АЕС на території Узбекистану та продаж військової техніки та складників на пільгових умовах. Значне потепління відбулося у відносинах зі США, кульмінацією якого став перший за 12 років офіційний візит президента Узбекистану до Вашингтона в травні 2018 року.

У відносинах на двосторонньому та багатосторонньому рівнях адміністрація Ш. Мірзієєва ставить за пріоритет безпеку у Центральній Азії та Афганістані, спираючись здебільшого на систему двостороннього стратегічного партнерства. У період з грудня 2016 року по вересень 2019 року у офіційних повідомленнях на сайті президента Узбекистану, пов'язаних із зустрічами на високому та найвищому рівнях, 11% безпекової тематики присвячено безпеці в Центральноазійському регіоні, 11% – ситуації в Афганістані та 11% – значенню стратегічних відносин. Саме із ситуацією у Афганістані та боротьбою з тероризмом та екстремізмом Ташкент пов'язує гарантію власної національної та регіональної безпеки. Коефіцієнт кореляції слів «безпека» та «Афганістан» становить $r \approx 0,605$, а з подоланням тероризму і екстремізму – $r \approx 0,7$. Попри формальне декларування продовження зовнішньополітичного курсу І. Карімова на початку своєї каденції, Шавкат Мірзієєв, як показує аналіз, не пов'язує безпекову політику щодо держав Центральної Азії із позарегіональними акторами – Росією, Китаєм та США. Для цих країн коефіцієнт є досить низьким – $r < 0,3$. Очевидною є зміна курсу щодо вирішення ситуації в Афганістані. Кореляція між тематикою, пов'язаною з Афганістаном та продовженням курсу попереднього президента дуже низька – $r \approx 0,009$ із загальною кількістю повідомлень про безпосередні офіційні переговори. Згадка слів і словосполучень «стратегічний» та «стратегічне партнерство» (об'єднане в одну категорію), а також словосполучення з «політичний» також є значними (9% та 13% відповідно). Коефіцієнт кореляції словосполучень зі словом «мир» та «стратегічний» становить $r = 0,61$.

Туркменістан. Зовнішньополітичний курс Туркменістану після проголошення незалежності був найбільш радикальним з точки зору вибірковості у відносинах з центральноазійськими державами і позарегіональними гравцями та повної ізоляції щодо будь-яких регіональних інтеграційних проєктів. Ашгабат опинився в умовах викликів триваючої громадянської війни в Афганістані, невирішеного питання статусу Каспійського моря та розірвання господарських зв'язків з іншими колишніми пострадянськими державами. Останній аспект ускладнив можливості транспортування природного газу за кордон. Туркменістан володіє четвертими у світі розвіданими запасами цього ресурсу, імпортування якого на початку 1990-их років було можливим лише через колишню радянську газотранспортну систему. Більшість цих трубопроводів проходила через територію Казахстану та Росії, що давало можливість цим країнам впливати на вартість транспортування ресурсів, від чого залежало ціноутворення імпортованого газу, а отже, і прибутків для Ашгабата. Тому диверсифікація шляхів постачань природного газу за іншими напрямками була одним із головних пріоритетів зовнішньої політики Туркменістану за правління С. Ніязова та залишається такою за каденції Г. Бердимухамедова. Причинами проголошення Ашгабатом у 1995 році статусу «постійного нейтралітету» були небажання брати додаткові обов'язки, обмежити можливі зовнішні загрози для політичного режиму [23, с. 7] та прагнення зберегти за собою суверенний контроль над видобутком

та експортом природного газу не обтяжуючи себе можливими обмеженнями в рамках наднаціональних структур [80; 81, с. 9–10].

До початку 2000-их років стратегічним завданням було здійснення проекту газопроводу «Туркменістан–Афганістан–Пакистан». Нестабільність у Афганістані становила значну перешкоду в реалізації цього завдання. Після приходу талібів до влади в Афганістані 4 жовтня 1996 року з ініціативи президента Казахстану відбулася зустріч глав держав Центральної Азії та Росії, на якій було висловлено занепокоєння щодо цього кроку як дестабілізуючого чинника в регіоні. Однак С. Ніязов відмовився від участі у цій зустрічі, посилаючись на нейтралітет Туркменістану щодо афганських справ. Крім того, туркменська сторона налагодила контакт з керівництвом уряду талібів. Наприкінці лютого 1999 року міністр закордонних справ Туркменістану відвідав Кандагар, де провів зустріч із духовним лідером талібів Муллою Омаром щодо початку будівництва зазначеного газопроводу до Пакистану [82; 83]. З одного боку, Туркменістан прагнув створити імідж регіонального миротворця. Під егідою ООН було проведено три раунди міжтаджицьких переговорів у 1990-х роках. Окрім цього, Туркменістан організував низку етапів міжафганських переговорів, а у квітні 1997 року в Ашгабаті було проведено міжнародний форум, присвячений Афганістану [57, с. 24]. З іншого – це також вказує на вибірковість застосування статусу нейтралітету з боку Ашгабата у період керівництва С. Ніязова задля переслідування економічних інтересів Туркменістану [81, с. 9; 85] та відсутність послідовності між декларованими засадами зовнішньої політики та практичною їх реалізацією [58, с. 3].

Зовнішню політику Туркменістану, яка ґрунтується на принципі «постійного нейтралітету», за каденції С. Ніязова можна визначити відповідно до такої формальної моделі:

$$pU(N) = pU(Sov) + pU(Sec)Sov - pU(Sec)BR - pU(E)I - pU(Sec)I,$$

за умови, що $p \in [0; 1]$,

де $pU(N)$ – очікувана користь від нейтрального статусу, $pU(Sov)$ – очікувана користь від політичного суверенітету, $pU(Sec)Sov$ – очікувана корисність безпеки в рамках власного політичного суверенітету, $pU(Sec)BR$ – очікувана корисність безпеки, яка закладена в двосторонніх відносинах, насамперед у стосунках союзницького характеру з Росією, $pU(E)I$ – очікувана користь від економічної інтеграції, $pU(Sec)I$ – очікувана користь від безпекової інтеграції. Отже, модель зовнішньої політики Туркменістану можна визначити таким чином:

$$pU(N) > pU(Sec)BR + pU(E)I + pU(Sec)I,$$

за умови, що $p \in [0; 1]$.

Після смерті С. Ніязова в грудні 2006 року президентом Туркменістану обрано заступника глави уряду, який курував питання охорони здоров'я, Гурбангули Бердимухамедова. Новий глава республіки, як і С. Ніязов, належить до племені «Ахал-теке» [84, с. 1]. Г. Бердимухамедов здійснив спроби поверхневої лібералізації режиму через формальне повернення виборів президента, поступову відміну культу особистості свого попередника та введення номінального партійного плюралізму. Проте зовнішня політика Туркменістану мала здебільшого незмінний характер, з винятком покращення відносин з Росією та реалізацією важливого для економіки Туркменістану проекту будівництва і запуску у 2009 році газопроводу до Китаю [86]. Надалі актуальним залишився проєкт ТАПІ, який однак є скоріше інструментом зовнішньої політики та предметом внутрішньополітичного дискурсу про прогрес у діяльності державного керівництва [87, с. 411], ніж прибутковим економічним підприємством.

У повідомленнях, присвячених двостороннім та багатостороннім зустрічам на високому та найвищому рівнях президента Г. Бердимухамедова з офіційними представниками держав Центральної Азії, Росії та Китаю¹ серед тем, пов'язаних з безпекою, найбільше вживаним є ситуація в Афганістані – 41%, переважно у контексті внутрішнього конфлікту та газопроводу «Туркменістан–Афганістан–Пакистан–Індія». Вживання слів та виразів з терміном «політика» становить 13%, а зі словами «мир», «миролюбний», «миротворчий» – 12%.

У двосторонній риторичі президента Туркменістану Г. Бердимухамедова з державами Центральної Азії, Росією та Китаєм найбільший коефіцієнт кореляції між словом «безпека» та словами «мир», «миролюбність» та «миротворчість» – $r \approx 0,734$ (у діалозі лише з Росією та Китаєм – $r \approx 0,621$, лише з державами Центральної Азії – $r \approx 0,713$); між словами «політика», «політичні відносини» та «мир», «миролюбність» та «миротворчість» – $r \approx 0,785$ (цей же показник є вищим у комунікації лише з Росією, Китаєм та США – $r \approx 0,811$ і є досить високим у діалозі з центральноазіатськими державами – $r \approx 0,783$); «безпека» та «політика», «політичні відносини» $r \approx 0,795$ – у безпосередніх контактах з державами Центральної Азії, Росією та Китаєм ($r \approx 0,795$ – лише у діалозі з державами Центральної Азії); «безпека» та «стратегія», «стратегічні відносини» – $r \approx 0,732$ у контактах з державами Центральної Азії, Росією, Китаєм та США (лише з центральноазіатськими державами – $r \approx 0,752$). Важливо відзначити, що коефіцієнт кореляції між «мир», «миролюбність», «мирне врегулювання» та «Афганістан» є найвищим лише у діалозі з позарегіональними гравцями – $r \approx 0,61$, водночас з державами Центральної Азії показник $r \approx 0,455$ (нижче середнього). Показовими, на нашу думку, є коефіцієнт кореляції між словосполученням «безпека у Центральній Азії» та «Афганістан»: у діалозі між президентом Туркменістану та представниками держав Центральної Азії, Росією та Китаєм – $r \approx -0,0225$ (окремо з центральноазіатськими державами – $r \approx 0,177$, з Росією та Китаєм – $r \approx -0,0314$), а також між словами «загроза» та «Афганістан»: у діалозі як разом, так і окремо з центральноазіатськими державами $r < 0,078$.

Аналіз засвідчив, що нове покоління керівництва продовжує риторичу мирної політики, яка була декларована у цих державах ще з 1990-их років. Значна кореляція у риторичі Г. Бердимухамедова слів та словосполучень, які містять слово «мир» зі словом чи словосполученнями зі словом «політика» і окремо «безпека» дає змогу пов'язати перше згадане поняття з продовженням політики «постійного нейтралітету». Миролюбивий характер зовнішньої політики закріплений у статті 3 Конституційного закону Туркменістану «Про постійний нейтралітет Туркменістану» [80]. Різні бачення у нових главах трьох аналізованих у статті країн є щодо безпекових пріоритетів у рамках регіональних організацій. Друге покоління керівництва Казахстану, Узбекистану та Туркменістану підтримує мирне вирішення конфлікту в Афганістані політичним шляхом, проте аналіз доводить, що бачення можливого формату вирішення є різним. Зовнішньополітичний тандем президента К.-Ж. Токаєва та першого президента Н. Назарбаєва схильний уважати, що майбутнє вирішення «афганського» питання лежить у внутрішньорегіональ-

¹ В архіві аналізованого інтернет-ресурсу була відсутня інформація про офіційні зустрічі Г. Бердимухамедова з високими делегаціями із США. Разом із тим відсутня інформація про будь-які зустрічі з офіційними представниками окремих держав у період з 6 вересня 2015 року по 16 березня 2016 року, а у туркменомовній версії сайту – по 26 вересня 2016 року. Саме у цей період відбувся візит державного секретаря Джона Кері до Ашгабату 3 листопада 2015 року під час офіційного турне до держав Центральної Азії та участі у форумі «C5+1», див. Secretary Kerry Travels to Vienna, Bishkek, Samarkand, Astana, Dushanbe, and Ashgabat, US Embassy in Turkmenistan, [n.d.]. URL: <https://tm.usembassy.gov/secretary-kerry-travels-vienna-bishkek-samarkand-astana-dushanbe-ashgabat/>.

ному діалозі, а адміністрація Ш. Мірзійоева схильна до підкреслення значення поза-регіональних акторів у розв'язанні ситуації в Афганістані. Це співпадає з ініціативами Узбекистану щодо відновлення багатосторонніх форматів мирного врегулювання ситуації в Афганістані, прикладом чому є організація конференції «Мирний процес, співпраця у сфері безпеки та регіональна взаємодія» у березні 2018 року в Ташкенті [88]. У цьому контексті слід зауважити, що Ташкент та Ашгабат у двосторонніх контактах зазначають важливість інтеграції Афганістану до економічних процесів і транспортних зв'язків з Центральноазіатським регіоном. Обидві держави запустили залізничне сполучення з Афганістаном. До того ж Ш. Мірзійоев відновив багатосторонній формат врегулювання ситуації в Афганістані, до якого активно залучається туркменська сторона. Відповідно до даних аналізу Афганістан з безпосередньої загрози перетворюється на проблему, яку сусідні центральноазіатські держави вмотивовані вирішувати. Ця теза доповнює твердження К. Ф'єстада та Х. К'єрнет про те, що бачення держав Центральної Азії ситуації в Афганістані перетворюється для них на можливість отримати міжнародне визнання як важливих акторів у стабілізації в сусідній з ними республіці і на рівних вести діалог з іншими впливовими акторами [88, с. 323–324].

Висновки. За умови відсутності потужної опозиції та уникнення будь-якої конкуренції шляхом безпосереднього переслідування (Туркменістан) або консенсусу еліт (Казахстан та Узбекистан) зміна президентської влади у аналізованих державах відбулася мирно. Це якісно відрізняє ці три центральноазіатські республіки від інших двох – Киргизстану і Таджикистану. Транзит влади у разі Туркменістану та Казахстану послабив внутрішньополітичний вплив режиму, створивши більше ознак демократизації. Основні підходи до зовнішньої політики в регіоні не змінилися, за винятком суттєвого поліпшення відносин із сусідніми державами, прикладами чому є нормалізація відносин між Узбекистаном, Таджикистаном і Киргизстаном, відновлення багатосторонніх мирних ініціатив щодо вирішення конфлікту в Афганістані, чи спроби Ашгабата відновити діалог із Заходом та диверсифікувати експорт природного газу. Казахстан, Туркменістан та Узбекистан водночас дотримуються рівновіддалених відносин з Росією, Китаєм та США. У цьому трикутнику Росія відіграє надалі роль гаранта безпеки та найбільш впливового гравця у забезпеченні безпеки в регіоні.

Список використаної літератури

1. Рудич Ф. Політичне лідерство в країнах СНД і Балтії: загальне, особливе. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 3–18.
2. Малашенко А. Ислам и политика в государствах Центральной Азии. *CA&CC Press AB*. 1999. № 4(5). URL: http://www.ca-c.org/journal/cac-05-1999/st_11_malashenko.shtml (дата звернення: 12.08.2019).
3. Семененко И.С., Лапкин В.В., Бардин А.Л., Пантин В.И. Между государством и нацией: дилеммы политики идентичности на постсоветском пространстве. *Политические исследования*. 2017. № 5. С. 54–78. DOI: 10.17976/jpps/2017.05.05.
4. Шабанов М. Патримоніальний політичний режим та його відтворення: системні риси та специфіка. *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 13. С. 159–165.
5. Tajiks to vote in 'president-for-life' referendum. *Reuters*. 2016. February 10. URL: <https://af.reuters.com/article/worldNews/idAFKCN0VJ0IU?sp=true> (дата звернення: 13.08.2019).
6. Игитян М.Ю. Китайская внешняя политика в Центральной Азии и интересы России. *Власть*. 2019. Т. 27. № 3. С. 250–259.

7. Исаматова А.Т. Центральная Азия в политике России, США и Китая, *Вестник КРСУ*. 2017. Т. 17. № 2. С.152–155.
8. Ткаченко І. Центральна Азія як зона перетину інтересів конкуруючих держав. *Політичний менеджмент*. 2004. № 5. С. 114–121.
9. Мурашкіна М.З. Взаємодія та суперництво Росії, США і Китаю в Центральній Азії : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04, Миколаїв : Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили, 2015, 252 с.
10. Peyrouse S. Power differential and security issues in Central Asia. *Eurasia's Ascent in Energy and Geopolitics: Rivalry or partnership for China, Russia and Central Asia* / ed. by E. Bedeski and N. Swastrom. Abingdon–New York. 2012. P. 92–107.
11. Kavalski E. Central Asia and rise of normative powers: contextualizing the security governance of the European Union, China and India. New York [etc.]: Bloomsbury, 2012. 240 p.
12. Wacker G. China and Its Central Asia Neighbour. *China's Policies on Its Borderlands and and the International Implications* / ed. By Yufao Hao, Bill K. S. Chou. New Jersey–London–Singapore, 2011. P. 69–91.
13. Малышева Д.Б. Азиатский вектор внешней политики постсоветских государств Центральной Азии. *Постсоветское пространство: роль внешнего фактора: сборник статей* / отв. ред. А.Б. Крылов, А.В. Кузнецов, Г.И. Чуфрин. Москва : ИМЭМО РАН, 2018. С. 60–72.
14. Даниленко С.І., Гальона О.Я., Геополітичні акценти зовнішньої політики США у Центральній Азії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2017. № 1(46). С. 20–25.
15. Даниленко С.І., Гальона О.Я. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва країн Центральної Азії у рамках ШОС. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2016. № 12. С. 1–32. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2959/2649 (дата звернення: 18.08.2019).
16. Парамонов В., Строков А. Основные проблемы на пути сотрудничества в Центральной Азии: прогноз внешней политики стран региона. *Центральная Азия и Кавказ*. 2015. Том 18. Вып. 1. С. 68–90.
17. Somzhurek B.Zh., Yessengaliyeva A.M., Medeubayeva Zh.M., Makangali B.K. Central Asia and regional security. *Communist and Post-Communist Studies*. 2018. Vol. 51. P. 161–171. URL: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2018.04.005> (дата звернення: 18.08.2019).
18. Рябінін Є.В., Кульчи́ковський І.С. Основні загрози регіональній безпеці Центрально-азійського регіону. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2016. Вип. 16. С. 307–331. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2016_16_40 (дата звернення: 18.08.2019).
19. Сарыева Л.С. Укрепление двустороннего сотрудничества Казахстана и Узбекистана как фактор обеспечения стабильности и развития Центральноазиатского региона. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 10 (184). С. 17–22.
20. Чекаленко Л.Д. Питання модернізації у площині інтеграційних процесів СНД. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. Вип. 23. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*. Ч. I. Серія «Історичні науки». Київ : ДАУ при МЗС України, 2016. С. 4–9.
21. Чекаленко Л.Д. Центральна Азія: від демократії до тоталітаризму, *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2018. № 18–19. С. 1–14, URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3380/3058 (дата звернення: 19.08.2019).
22. Sullivan C.J. State-Building in the Steppe: Challenges to Kazakhstan's Modernizing Aspirations. *Strategic Analysis*. 2017. Vol. 41(3). P. 273–284. URL: <https://doi.org/10.1080/09700161.2017.1295606>.

23. Polese A., Beacháin Ó.D., Horák S. Strategies of legitimation in Central Asia: regime durability in Turkmenistan. *Contemporary Politics*. 2017. Vol. 23(4), P. 1–19. DOI: <https://doi.org/10.1080/13569775.2017.1331391> (дата звернення: 21.08.2019).
24. Дзюбенко Ю.М. Демократичні та авторитарні тенденції Східноєвропейських та Центрально-азійських країн пострадянської Євразії, *Актуальні проблеми політики*. 2016. Вип. 58. С. 95–105.
25. Horák S. Changes in the political elite in post-soviet Turkmenistan. *China and Eurasia Forum Quarterly*. 2010. Vol. 8 No 3. P. 27–46
26. Horák S. The elite in post-Soviet and post-Niyazow Turkmenistan: does political culture form a leader? *Demokratizatsiya*. 2012. Vol. 20(4). P. 371–385. URL: http://demokratizatsiya.pub/archives/20_4_9223865X8858540P.pdf (дата звернення: 21.08.2019).
27. Баскакова Й.А. Транзит влади в Казахстані: нові підходи Астаны. *Вестник РГГУ. Серія «Політологія. Історія. Міжнародні відносини. Зарубіжне регіонознавство. Східнознавство»*. 2018. № 1(11). С. 149–161. DOI: 10.28995/2073-6339-2018-1-149-161.
28. Laruelle M. Factoring Foreign Policy Goals of the Central Asian States, *China, the United States and the future of Central Asia. U.S. – China relations*, Vol.1 / ed. by D.B.H. Denoon, New York and London : New York University Press, 2015. P. 75–98.
29. Волошенко І.О. Безпекова політика пострадянських держав Центральної Азії : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04, Київ : КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2016. 240 с.
30. Чуфрин Г.И. Концептуальные аспекты внешнеполитической стратегии постсоветских стран. *Постсоветское пространство: роль внешнего фактора: сборник статей / отв. ред. А.Б. Крылов, А.В. Кузнецов, Г.И. Чуфрин*. Москва : ИМЭМО РАН, 2018. С. 10–25.
31. Жежянова А.М. Ресурси «микої сили» во зовнішній політиці Казахстану. *Дискурс-Пи*. 2017. № 26. С. 101–110.
32. Бирюков С.В. Президентские выборы 2015 года в Казахстане: внутривластическое и внешнеполитическое значение. *Политические институты и процессы*. 2015. № 2. С. 78–81.
33. Куппаева Б.Т. Роль института политического лидерства в формировании внешнеполитической стратегии Республики Казахстан. *Актуальные вопросы науки и практики XXI в.: материалы 2-й Международной научно-практической конференции (27 февраля–04 марта 2016 г.)*. Нижневартовск : Издательский центр «Наука и практика», 2016. С. 40–52.
34. Отрошенко І.В. Казахстан – США: стратегічний партнерський діалог. *Східознавство*. 2012. № 60. С. 123–134. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (дата звернення: 21.08.2019).
35. Отрошенко І.В. Республіка Казахстан: основні напрями стратегічного партнерства. *Східознавство*. 2013. № 61. С. 89–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhodoz_2013_61_9 (дата звернення: 21.08.2019)
36. Балапанова А.С., Кайдарова А.С. Роль Казахстана в обеспечении региональной безопасности в Центральной Азии. *Вестник КазНУ. Серія філософія. Серія культурологія. Серія політологія*. 2012. № 3 (40). С. 20–23.
37. Саркулова Г.С. Изменение архитектуры безопасности Каспийского региона в начале XXI века и интересы Казахстана. *Известия Саратовского университета. Нов. сер. Сер. История. Международные отношения*. 2017. Т. 17. Вып. 2. С. 223–227.
38. Шапкин М.Н. Военно-политическое взаимодействие России и Казахстана как фактор укрепления двустороннего сотрудничества. *Вестник РУДН. Серія Політологія*. 2016. № 3. С. 19–28. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/voenno-politicheskoe-vzaimodeystvie-rossii-i-kazahstana-kak-faktor-ukrepleniya-dvustoronnego-sotrudnichestva> (дата звернення: 22.08.2019).

39. Pikalov A. Uzbekistan between the great powers: a balancing act or a multi-vectorial approach? *Central Asia Survey*. 2014. Vol. 33(3). P. 297–311. DOI:10.1080/02634937.2014.930580.
40. Fazendeiro B.T. *Uzbekistan's Foreign Policy: The Struggle for Recognition and Self-Reliance under Karimov*. Abingdon, Oxon; New York : Routledge, 2018. 178 p. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315265674> (дата звернення: 28.07.2019)
41. Fazendeiro B.T. Uzbekistan's defensive self-reliance: Karimov's foreign policy legacy. *International Affairs*. 2017. Vol. 93(2). P. 409–427. DOI:10.1093/ia/iiv062.
42. Fazendeiro B.T. Uzbekistan's 'spirit' of self-reliance and the logic of appropriateness: TAPOich and interaction with Russia. *Central Asia Survey*. 2015. Vol. 34(4). P. 484–498. DOI: 10.1080/02634937.2015.1114780.
43. Spechler D.R., Spechler M.C. The foreign policy of Uzbekistan: sources, objectives and outcomes: 1991–2009. *Central Asian Survey*. 2010. № 29 (2). P. 159–170. DOI: 10.1080/02634937.2010.490679.
44. *Critical Approaches to Security in Central Asia* / ed. Lemon, E., London and New York, New York : Routledge, 2018. 260 p.
45. Megoran N. Framing Andijon, narrating the nation: Islam Karimov's account of the events of 13 May 2005. *Critical Approaches to Security in Central Asia* / ed. by E. Lemon, London and New York, New York : Routledge, 2018. P. 15–31.
46. Nomerovchenko A., Kim J., Kang W. Foreign Policy Orientation of Independent Central Asian States: Looking Through the Prism of Ideas and Identities. *The Korean Journal of International Studies*. 2018. Vol. 16(3). P. 389–410. DOI:10.14731/kjis.2018.12.16.3.389.
47. Tiulegenov M. Official Discourses on Peace and Security in Post-Soviet Central Asia. *The Palgrave Handbook of Global Approaches to Peace* / ed. by A. Kulnazarova and V. Popovski. [n.c.]: Palgrave Macmillan, 2018. P. 411–434. DOI:10.1007/978-3-319-78905-7.
48. Aydin G. Mirziyoyev's First Year in Presidency: Any Hope for Change? *Current Debates in International Relations & Law*. 2017. Vol. 4. P. 99–113.
49. Dadabaev T. Uzbekistan as Central Asian game changer? Uzbekistan's foreign policy construction in the post-Karimov era. *Asian Journal of Comparative Politics*. 2018. No 20(10). P. 1–14. DOI:10.1177/2057891118775289.
50. Махмутова Е.В. Центральная Азия в поисках собственной интеграционной модели. *Вестник МГИМО-Университета*. № 4(61) 2018. С. 78–91. DOI:10.24833/2071-8160-2018-4-61-78-91.
51. Казанцев А.А., Гусев Л.Ю. Реформы во внешней политике Узбекистана: основные достижения и сценарии развития. *Вестник РУДН. Серия: Международные отношения*. 2018. Вып. 18 № 2. С. 292–303. DOI: 10.22363/2313-0660-2018-18-2-292-303.
52. Мураталиева З.Т. Взаимодействие стран Центральной Азии: новый импульс. *Вестник КРСУ*. 2017. Том 17. № 11. С. 164–167. URL: <https://www.krsu.edu.kg/vestnik/2017/v11/a41.pdf> (дата звернення: 16.09.2019).
53. Weitz R. Uzbekistan's New Foreign Policy: Change and Continuity under New Leadership. *Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program*. January 2018. 52 p. URL: <https://silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/1801Weitz.pdf> (дата звернення: 16.09.2019).
54. Костюк О.В. Спроба створення ідеологічної системи в Туркменістані. *Научные труды SWorld*. Вып. 2(39). Том 14. Иваново : Научный мир, 2015. С. 65–70.
55. Борисов Д.А. Внешняя политика Узбекистана при Ш. Мирзиёеве: стратегия и практика. *Известия Уральского федерального университета*. Сер. 3, Общественные науки. 2019. Т. 14. № 2 (188). С. 130–139.
56. Троицкий Е.Ф. Внешняя политика Туркменистана в 1992–2006 гг.: от нейтралитета к самоизоляции. *Вестник Томского государственного университета. История*.

2014. № 4(30). С. 67–70. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnyaya-politika-turkmenistana-v-1992-2006-gg-ot-neytraliteta-k-samoizolyatsii-1> (дата звернення: 20.09.2019).
57. Джамиева Г. Внешняя политика Туркменистана в конце XX – начале XXI веков, [н.д.], 2019. URL: <https://play.google.com/books/reader?id=1E-XCwAAQBAJ&hl=ru&pg=GBS.PT1> (дата звернення: 20.09.2019).
58. Anceschi L. Turkmenistan's Foreign Policy: Positive Neutrality and the consolidation of the Turkmen Regime. London: Routledge, 2008. 212 p. DOI: 10.4324/9780203892312.
59. Anceschi L. Integrating domestic politics and foreign policy making: the cases of Turkmenistan and Uzbekistan. *Central Asian Survey*. June 2010. Vol. 29 (2). P. 143–158. DOI: <https://doi.org/10.1080/02634937.2010.498231>.
60. Mintz A., DeRouen Jr.K. Understanding Foreign Policy Decision Making. New York : Cambridge University Press, 2010. 208 p. DOI:10.1017/cbo9780511757761.004.
61. de Mesquita B.B. The Contribution of Expected Utility Theory to the Study of International Conflict. *The Journal of Interdisciplinary History*. 1988. Vol. 18. No. 4. P. 629–652. DOI: 10.2307/204818.
62. Капітоненко М. Теорія міжнародних відносин. Чернівці : Вид-во «Книги», 2019. 272 с.
63. *Официальный сайт Президента Казахстана*. URL: <http://www.akorda.kz/>.
64. *Официальный веб-сайт Президента Республики Узбекистан*. URL: <https://president.uz/>.
65. *Туркменистан сегодня: государственное информационное агентство Туркменистана*. URL: <http://tdh.gov.tm/>.
66. Федуняк С. Зовнішня і безпекова політика нових незалежних держав: балансування між двома центрами сили. *Історико-політичні проблеми сучасного світу* : Збірник наукових статей. 2013. Т. 25–26. С. 133–137.
67. Еткінд О., Мінаков М. Пострадянський транзит і модернізація. *Ідеологія і політика*. 2018. № 1(9). С. 4–13. URL: https://ideopol.org/wp-content/uploads/2018/11/_2018%201.%202.%20UKR.%20Introduction%20Etkind%20Minakov%20Final.pdf (дата звернення: 21.09.2019).
68. Sullivan C.J. End of an Era? Kazakhstan and the Fate of Multivectorism. *Kazakhstan and the Soviet Legacy Between Continuity and Rupture* / ed. by J.-F. Caron, [n.c.]: Palgrave Macmillan, 2019. P. 31–50. DOI: 10.1007/978-981-13-6693-2_3.
69. Встреча с профессорско-преподавательским составом и студентами Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова. Москва. 29 марта 1994 года. *Президент Н.А. Назарбаев. Казахстанско-российские отношения. Доклады-выступления-статьи: 1991–1997 годы*. Москва : «Русский раритет», 1997. С. 63–85. URL: <https://elbasy.kz/sites/default/files/pagefiles/2019-06/7f08478d33a3bc290090ca4fe54cd0b4.pdf> (дата звернення: 5.09.2019).
70. Назарбаев Н. Критическое десятилетие. Алматы : Изд-во «Атамұра», 2003. 240 с. URL: <https://elbasy.kz/sites/default/files/pagefiles/2019-06/4d0a10ea00451eca06c48adfed459fb4.pdf> (дата звернення: 6.09.2019).
71. Voloshyn G. Kazakhstan's New President Faces Street Protests, Tough Choices Ahead. *Jamestown Foundation*. 2019. June 12. URL: <https://jamestown.org/program/kazakhstan-new-president-faces-street-protests-tough-choices-ahead/> (дата звернення: 6.09.2019).
72. Mallinson K. Kazakhstan: Real Power Transition Still to Come. *Chatham House. The Royal Institute of International Affairs*. 2019. 22 march. URL: <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/kazakhstan-real-power-transition-still-come> (дата звернення: 7.09.2019).
73. Сейдуманов А.С. Политический процесс в Казахстане на современном этапе. *Проблемы постсоветского пространства*. 2018. № 5(2). С. 181–190. URL: <https://doi.org/10.24975/2313-8920-2018-5-2-181-190>.

74. Президент Казахстана расширил кадровые полномочия Назарбаева. *Радио Свобода*, 21 октября 2019. URL: <https://www.svoboda.org/a/30227730.html> (дата звернення: 7.09.2019).
75. Gouble P. Anti-Chinese Protests Spread Across Kazakhstan. *Jamestown Foundation*. 2019. September 10. URL: <https://jamestown.org/program/anti-chinese-protests-spread-across-kazakhstan/> (дата звернення: 10.09.2019).
76. Akbarzadeh S. Uzbekistan and the United States. *Authoritarianism, Islamism and Washington's Security Agenda*. London and New York : Zed Books Ltd., 2005. 166 p.
77. Mondrzejewska-Leśniewska J. *Talibowie*, Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku, 2001. 188 s.
78. Сообщение Олий Мажлиса Республики Узбекистан и Кабинета Министров Республики Узбекистан. *Правительственный портал Республики Узбекистан*. 2.09.2016. URL: <https://www.gov.uz/ru/news/view/7170> (дата звернення: 10.09.2019).
79. Шавкат Мирзиёев победил на выборах Президента. *Газета.uz*. 2016. 5 декабря. URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2016/12/05/winner/> (дата звернення: 10.09.2019).
80. Малашенко А. Как поведет себя новый президент Узбекистана. *Московский Центр Карнеги*, 21.09.2016. URL: <http://carnegie.ru/commentary/64642> (дата звернення: 11.09.2019).
81. Karimow I. *Uzbekistan na progu* / tłum. z jęz. ros. D. Muszyńska-Wolny. Warszawa, 2001. 193 s.
82. Указ Президента Республики Узбекистан о Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан. *Lex.Uz*. URL: <http://www.lex.uz/ru/docs/3107042#3109623> (дата звернення: 11.09.2019).
83. Конституционный закон Туркменистана о постоянном нейтралитете Туркменистана (Ведомости Меджлиса Туркменистана 1995 г., № 4, ст. 54). *Центр правовой информации*. URL: http://minjust.gov.tm/ru/mmerkezi/doc_view.php?doc_id=368 (дата звернення: 13.09.2019).
84. Doroshko M.S., Voloshenko I.O. The policy of the Central Asian countries (Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan) in the energy sector. *Actual problems of international relations*. 2016. Release 129, P. 4–15. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/view/3041/2730> (дата звернення: 14.09.2019).
85. Esenov M. Turkmenistan and Central Asian regional security. *The security of the Caspian Sea Region*. [n.c.]: SIPRI; Oxford University Press, 2001. P. 244–253.
86. Сабир Ф. Туркменистан и Афганистан: от нейтралитета к сотрудничеству. *Afghanistan.ru*. URL: <http://afghanistan.ru/doc/23210.html> (дата звернення: 14.09.2019).
87. Малашенко А. Туркмения: была ли оттепель? *Брифинг, Московский центр Карнеги*, 2012. Вып. 4. Т. 14. Июнь. 12 с. URL: https://carnegieendowment.org/files/MalashenkoBriefing_14-4-12_Russ_Turkmenia.pdf (дата звернення: 15.09.2019).
88. Эсенов М. Внешняя политика Туркменистана и ее влияние на систему региональной безопасности. *Центральная Азия и Кавказ*. 2001. № 1 (13). URL: https://www.ca-c.org/journal/2001/journal_rus/cac-01/06.esenr.shtml (дата звернення: 15.09.2019).
89. Stronski P. Turkmenistan at Twenty-Five: The High Price of Authoritarianism. *Carnegie Endowment for International Peace*. 2017. January 30. URL: <https://carnegieendowment.org/2017/01/30/turkmenistan-at-twenty-five-high-price-of-authoritarianism-pub-67839> (дата звернення: 10.09.2019).
90. Anceschi L. Turkmenistan and the virtual politics of Eurasian energy: the case of the TAPI pipeline project. *Central Asian Survey*. 2017. № 36 (4). P. 409–429. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/02634937.2017.1391747> (дата звернення: 10.09.2019).

91. Декларация Ташкентской конференции по Афганистану «Мирный процесс, сотрудничество в сфере безопасности и региональное взаимодействие». *Национальное информационное агентство Узбекистана*. 28.03.2018. URL: <http://www.uza.uz/ru/politics/deklaratsiya-tashkentskoy-konferentsii-po-afganistanu-mirnyy-28-03-2018> (дата звернення: 2.09.2019)
92. Fjæstad, K., Kjærnet H. Performing statehood: Afghanistan as an arena for Central Asian states. *Central Asian Survey*. 2014. Vol. 33(3). P. 312–328. DOI: 10.1080/02634937.2014.941713.

**THE PRIORITIES OF KAZAKHSTAN'S, UZBEKISTAN'S
AND TURKMENISTAN'S SECURITY POLICY IN CENTRAL ASIA
IN CONDITIONS OF PRESIDENTIAL POWER TRANSITION**

Vitaliy Yarmolenko

National University of Ostroh Academy

Department of International Relations

Seminarska str., 2, 36500, Ostroh, Rivne region, Ukraine

The article deals with the main approaches to the priorities of the security policy of Kazakhstan, Uzbekistan and Turkmenistan in Central Asian and their practical implementation in the conditions of transition of presidential power. The peculiarities of the political system, the dependence of economies on natural energy resources sales and similar threats to national security make these countries' cases similar. Nur-Sultan, Tashkent and Ashgabat consider security issues in Central Asia as a priority in their foreign policies. However, each of these states has its own vision and exercises different approaches to implement the latter. An important factor is the transition process of presidential power in Kazakhstan, Uzbekistan and Turkmenistan, which, unlike other Central Asian states – Kyrgyzstan and Tajikistan, took place peacefully. The purpose of this article is to conduct a comparative analysis of the security policy features of the three above-mentioned Central Asian states in the circumstances of changing leadership generations. Applying expected utility method, it has been modeled the foreign policy course of previous heads of analyzed states. With the help of the event and content analysis of the official announcements of the press services of the new heads of the republics, the main priorities in the bilateral and multilateral relations with other Central Asian states and key non-regional actors have been traced. These quantitative data made it possible to identify, through correlation analysis, the linkages between the priority directions of these relations. The results of the analysis showed that the change in leadership generations had limited influence on the internal political development and stimulated the development of certain elements of democratization in Kazakhstan, Uzbekistan and Turkmenistan. At the same time, Nur-Sultan, Tashkent and Ashgabat are stepping up multilateral mechanisms to address regional problems, especially the long-running conflict in Afghanistan. In this context, progress in Uzbekistan's relations with neighboring states and the increase of economic factor in regional relations plays significant role.

Key words: presidential power transition, security policy, foreign policy, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Central Asia.

П'ятнадцятого жовтня, на 65-му році життя, після тривалої боротьби з хворобою цей світ покинув головний редактор нашого Вісника, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, професор, науковець, радник та, що найважливіше, Друг, Валерій Миколайович Денисенко.

Народився Валерій Миколайович 31 травня 1955 р. в с. Надежда Диканського району Полтавської області. Вищу освіту здобув у Київському державному університеті імені Тараса Шевченка на філософському факультеті. З 1982 р. почав викладати у Львівському державному університеті імені Івана Франка, спочатку на посаді асистента, а з 1988 р. – на посаді доцента. У 1986 р. захистив кандидатську дисертацію з філософії на тему «Творчий характер праці: сукупність та форми вияву». На цьому Валерій Миколайович не завершив свої наукові досягнення. У 1998 р. захистив докторську дисертацію на тему «Рационалізм та ірраціоналізм у політичних теоріях

Нового часу європейської історії». У 1998 р. йому було присвоєно вчене звання професора.

У 2007 р. очолив створену за його активної участі кафедру теорії та історії політичної науки. Крім того, протягом багатьох років він очолював спеціалізовану Вчену раду із захисту кандидатських та докторських дисертацій із політології. Однак виконання управлінських функцій на цих посадах не завадило Валерію Миколайовичу займатися науковою роботою. Як науковець він активно працював у кількох напрямках. Зокрема, досліджував проблеми філософії політики, теорії систем, політичної аксіології та антропології. Атрибутом його дослідницького стилю була наукова достовірність і виваженість суджень, неординарність мислення, інтуїтивне відчуття нового. Поза всяким сумнівом, він став одним із засновників Львівської школи політичної науки.

Валерій Миколайович залишив після себе велику кількість наукових публікацій, зокрема 14 монографій, 6 підручників, 5 навчальних посібників, а також понад 120 наукових статей та понад 170 тез доповідей на конференціях. Під його керівництвом було захищено десятки кандидатських та докторських дисертацій. Більшість із його учнів продовжують розвивати політичну науку не лише на теренах Львова та області, а й усієї України.

Валерій Миколайович поєднував значний досвід із великою енергією, активністю неординарного наукового пошуку та молодечим запалом, гострим допитливим розумом, надзвичайною цікавістю до нових, недосліджених проблем та натхненним відчуттям прекрасного.

Про його життя можна писати дуже багато, але найкраще сказав Він сам: «Буть Валерієм Денисенком інтересно».

Із тугою в серці мусимо усвідомити, що його боротьба закінчилась. Проте знаємо, що Він житиме всередині кожного з нас.

Висловлюємо щирі співчуття рідним, близьким та друзям Валерія Миколайовича